CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 465

Title Karma Vipaka

No.: 465 Subject: Dharma śāstra

Title: Karma vipāka.

Author: — Scribe: —

Date of the work: — Date of the Ms.: V.S १८९१

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 8.8" by 4.2" Extent: 258 foll.

Language: Sanskrit Script: Devanāgari

Remarks: ——

[illegible] तमौ। [illegible]

श्रीतिदं [illegible] गम्यो विष्णुं कालेय सिंधुं करकलितगदाशंखचक्रे [illegible] पापी वि

द्या वयं तं तत वडजनयद रंभ्र [illegible] मूर्त्तिप्रपद्यो वादवंधुमकरकलकालितो [illegible]

त्रा दंतैर्विश्व लधरमद्रिखु तोद्धृतांग।। कायप्रसादमतिवर्जितजावीर्यं। वंदे ख

गणासिद्धतं तं हर्षांकां।।५।। अथादृष्टं य द्यव ततस्मान्नीवासान्दिशाख्ता [illegible]

कर्दुरिथाद्यं क्रिप्योच्य तपरमार्थतः। दृजयच्छ दधिमेखलावन्विधू [illegible]

रो विवेकवत्रियजरिजनपदे पदं संपदः। अदूरतर नर्मदा प्रवेष्टतता [illegible]

क्षत्र तविनयं महामहिम नंदपद्रं पुरं ७ राजा यत्र पुरे सुरेश्वरसमभ [illegible]

दुर्यसिंहो महा। नसैंगिन ननु यस्य पद्म महिषी धन्यां विकाराज [illegible]

[illegible] परां कल्पयति श्री कर्णकंठीरवः। कस्तद्दर्शयितुं क्षमः दि [illegible] ते [illegible]

दपद्रं बुधः।ऽतस्मिन्नंदपद्रेयेनाऽदेऽगदीश्वरेणजन [illegible] मर्यादकरत

...रम... यकेवलं ग्रंथधनरणं। तस्मादस्मात्सुबध्यंतिसूर...
दीसिद्ध न्दपातीं निर्दहरवाकों। × ३१०

ता। वेदायेनसत्पुरुषेनावनिष्टेनाधर्मक्रियोनाशिताः। सोऽयं संप्रति...
नृपातेगोत्रिवतीसेतितात। सत्सर्वमिदं करोति यदद्देनान्येनानिय
तो। अथ संबंधः। तस्मिन् राज्ये विदव्यासइवप्रपंचयत्र स... छिद्यतां ना
दयनु। आसीद्विश्वडायैराणपाठनिरतः स्वाचारवान् सुधीः। विख्यातो...
चित्रकूटशतिवियोनागरज्ञातिषु। प्रज्ञागर्वितवाचकेषु धिप्रणम्यापमान
माः त्रिधः। तस्यात्मजः काकडदेवनामा। यासप्रयासेकमतिः सुपुण्यो
यात्रैः प्रयागादिविगाह्यतीर्थान्यनेकशो गं विमली चकार। यस्यागएपरमव...
एपस्तंचयेरुद्धधरनिडपूर्वद्विरुपानुग्रहमेकनिक्षिरुत्तमात्मधीः। ज्ञाति
डनमिहावभासते। तस्यवशमनसः सुतोयजः। शास्त्रसा... तसं... दव
जः। लो... लोककर... तां शास्त्रशास्त्रमिदमाबबंधसम्यग्यामोदेवा

दनरक्ष्यतेनप्रश्रेवेणमार्दवेकंपनीयतेनेस्नेहेनोत्ता। क्रियतेने नी
बलवतारुध्यतेनमानिनानिषिध्यतेनात्मिसुकेनातिक्रम्यतेनत न
ज्ञ विनातिरस्क्रियतेनापायैर्बध्यतेनेच्छाधिकेनप्रतिकूल्यतेन त
पुरुषकारेणलंघ्यतेनसेवयाराध्यतेनकालेनसंयमुपनीयतेन ना
देशांतरगमनेनविछिद्यतेतकदाचिन्मित्रमिवाभ्युकंपतेकदाचि
दरातिरिवविषमेषुप्रहरति। कदाचित्पितेवपरिपालयति। कदा
चिद्दायादइवपीडयति। कदाचिद्विफलं तकइवव्यामोहयति। क
दाचिन्मार्गप्रवृत्तमप्यमार्गेण नयति। अपात्रमपि संपदां पात्री
करोति। अन्तवितमपि गुणेरारोपयति। सुणाधिष्ठानमपि दोषा
स्पदयति। विगतमपि धनदीकरोति। धनदमपि निर्द्धनयति। करत

धरा २

नगतमपिबलादपहरति। दूरस्थमप्यर्पयति। रणमुपगतनिशि
तनिस्त्रिंशाङ्कुरीन्नतमपिडीवयति। कठिनकालपाशग्रथितनिपी
डितकंठनालनिर्गच्छमपिरक्षति। प्रणयकुपितवरविलासिनीकर
किशलयकलितबालकमलनालताडितमपिमारयति। पुरुष
पवनजलविलोलितडिंडिनापातमप्युत्तारयति। शवशयनमु
दितपिशाचीगणयानधनविशसितपिशितपेशीविकलमपि
शरीरमपिपालयति। सर्वथाकिंबहुनाऽनेनकदाचिदन्नतकश्च
न किंचिन्नकरोति। तथावास्मिन्प्रतिकूलवर्तिनि अमृतमपिवि
षं। रज्जुरपिदष्टसर्पः। गोष्पदमपिसागरः। तृणमपिशस्त्रं। अ
णुमपिगिरिः। आखुविवरमपिरसातलं। छायापिभुजंगी। ध्वस

तापिध्वांतः। प्रकाशमपितमः। तथ्यमपिमाया। सत्यमप्यली
कं। प्रियमपिपरुषं। क्षमापिक्रोधः। तथाचास्मिन्ननुकूलवर्तिनि
कठिनकालपाशा अपिमृणालकोमललता। गरलमप्यौषधं। आत
पोपिछायानादोषा अपिगुणाः। रिपवोपिसहायाः। पंगुरपित्ततपा
दः। एवंविधस्यास्यसरससमवायेनितकेनलब्धलोकत्रासस्यगजपतेरि
वोद्दामचारिणः। शिक्षारहितस्यप्रज्वलतोग्नेरिव। स्वेच्छयाव्यवहरतः। पु
रुषस्यप्रतिकूलंव्यवहरतः। कोवाउपदेष्टा। कोवानिवारयिता। सर्व
सदास्मराचततकरोति। तस्मादात्मसखेनपुरुषेणाक्षिणीनिमील्य
सर्वंसोढव्यं। यतः। नकोपिकस्यचित्कृतेनशिवेनवाप्यपुत्रोपिवाप्र
वदन्मार्जितंकर्मफलंभुंक्तेनरोवशगः। तस्माद्दैवंप्रधानंपुरुषइति

वाक्यात्॥ तद्वै विधिर्विधिना नियतिः स च नावकालो यद्वा ईश्वरो कर्म
दैवं तथा यानि च रूपाणि सहितानि योगः पर्यायनामानि च हराश्च तस्मात्
तथा॥ यस्माच्चयेन च यदा च यदैव च यथा च यत् च यावत् च यत्र च सत्त्वाश्च न
मामकर्म॥ तस्माद्धुतेन च तदा च तथा च तत्॥ तैः कृतं तां तवशाड्‌पे ताव्रस्तत
ति॥ २ पर्वो॥ शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनं गजभुजंगविहंगमबंधनं।
मतिमतां च समीक्ष्य दरिद्रतां॥ विधिरहो बलवानिति मे मतिः॥
तथा च॥ मो वापशापमरुणा तु जनन्या श्रमदारगा॥ हीरा द्वे वि
षमुत्पन्नं देवाम न्यकिं सुचातः॥ पश्चात्तादेवामवश्यमाणौ॥ इति
सारयादिकर्मविपाकोद्वकल्पनाकरणं नाम॥ ७॥ इति प्रकरणा X ५
धिकारसंख्या॥ ७॥ तत्र मो [illegible] विरचितं कर्मविपाक यतः

[illegible] द्विणां
पुरस्कृत्यो रचिता ग्रंथ सम्मा [illegible] पौराणे [illegible]
न्यत्र पंच पंचाशदेव हि अधिकाराः पंचयुक्ताश्चत्वारिंशाः समाचिता॥ च
तत्र यं परिख्याता दानानां शांतिकर्मणां॥ पंचाशत्किरूपेता निः त्र ष्टो
त्व वशात निश्चार्यविसदक्षाणि ग्रंथसंख्यां प्रकीर्तितां॥ एवं गा
धिकाराणां संख्या ग्रंथस्य च स्फुटा॥ न संशयोऽत्र कर्तव्यो नन्दनमाधिके
नपतु॥ अथ सारग्रहणो॥ षट्स्मृतिसमाख्यक्ते विज्ञानेशानुशतत्रयं॥
पंचबोधायनी यानि च ही तानि शतानि चाशतानि तपोर्क त्रिंशतं दानप
डानुशतत्रयं॥ आचारदीपात्त्रिंशतं सार्द्धं किंज्ञानमंडलात् तु शतमर्के
सपंचाशदायुर्वेदात् समुद्धृतो सहस्रं मो ह्वगेसुख्यं॥ समुदायप्रयो
जितं तथा बालचिकित्सायाः सार्द्धं चैव शतद्वयं समुद्धृतं पुराणस्य

सहस्रंशतपंचकं॥ शतमेकं तथा सार्धं सार्धं प्राप्तमिति स्मृतः॥ एवमे
कोनपंचाशत्संख्यातानि शातानि॥ सायुदाऽधिग्रंथेन यथंपि
दमत्रेणा॥७॥ अथमोक्षगिः॥ नत्वाश्रीशंभुमेशं दंतिवदनशक्तिं
श्रद्धान् वाडवान् गुणपान् निज्ञापराधजनितं दंडं विधायाधुना।
श्रीमान् मोक्षगिन्नृपतिः स्वविहितं धर्मप्रजापालनं सम्यक् कर्तुमिमं
णपरोगशमनं ब्रूते विविधैः शास्त्रतः॥१॥ शास्त्रं तदुच्यते तदाह॥ पुराणन्या
यमीमांसाधर्मशास्त्रांगमिश्रिताः। वेदाःस्थानानि विद्यानां धर्मस्य च
चतुर्दश॥२॥ आयुर्वेदो धनुर्वेदो गांधर्वश्चेति तेऽत्रयः। अर्थशास्त्रं च
थास्तु विद्या ह्यष्टादशैव तु॥३॥ तत्र पुराणानि ब्रह्मादीनि। वे
वेदादयः धर्मशास्त्राण्याह यथा॥ मन्वत्रिविष्णुहारीत [illegible] पंचैत

प

[illegible] प्रचेतणं

शनोंगिरसः। यमापस्तंबसंवर्त्ताः कात्यायनबृहस्पती॥ परासरव्या
सशंखलिखितादक्षगौतमौ॥ शातातपोवसिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयो
जकाः॥ इति॥ अष्टादशपुराणानां स्मृतीनां सारसंचयं। कर्मणांपरि
पाकोयमादायक्रियते यथा॥ अथात्रेयं विषयस्थितिः॥ तथा॥ दवज्य
विनाशनयरुजादादितिह यथा॥ उपपातकिनः सर्वे पच्यंते नरकेष्विह
महापातकिनश्चापि पच्यंते नरकेष्विति॥ आचंद्रतारकं यावत्पीड्यं
तेविविधैर्वधैः॥ तथा॥ महापातकिनः सर्वे निरयाणां तु कोटिषु॥ चतु
र्दशसु पर्यंतकल्पार्द्धं विविधैर्वधैरिति॥ उपपातकिनश्चापि तदर्ध
मपि मानवाः॥ शेषैस्तैः पापसंदर्भं च कलयापि तथाविधैः॥ अथा
धः पतनात्पुंसामधर्मः परिकीर्तितः॥ नरकाश्चैव महाघोरे पतनात्पा
पमुच्यते॥ यस्मात्पापेन दुःखानि तीव्राणि बहून्यपि तस्मात्पापं

नकर्त्तव्यमतिपीडाकरं हि तत्रास्मिन्नादरो यथा काले वयसा
यादृशेन चान्नं तं श्रुतं भुक्तं कर्म स तथा । तेन भुज्यते । अथ नर
केभ्यो नराः प्राप्य नकर्मणा यातनाश्च ताश्चैव भुक्त्वेमां भूमिमागच्छं
ति तत्पापशेषेण वृक्षगुल्मादिनरकाननुभूय च ततः कीटपक्षि
मृगपशुजातिलक्षणमभयदनरकेषुभुक्तदुःखान्यनुभूय च
तदनुक्षीणावशेषपापास्तद्वासनावशेषादात्तल्लक्षणैः स
हिता मनुष्यजातौ जायंते । तत्र तत्कर्मवशात्कीटपक्षिमृगा
दिकाः समास्ततो वक्ष्यंते महापातकजाननु घोरान्नरकान्प्रा
प्य दारुणान् । कर्मक्षयात्तु प्रजायंते महापातकिनो नराः । श्वसू
करखरोष्ट्राणां गोजाविमृगपक्षिणां । चंडालपुल्कसानां च ब्र ३

ह्महा योनिमृच्छति । कृमिकीटपतंगानां विड्भुजां चाऽपि पक्षिणां
हिंस्राणां चाऽपि सत्वानां सुरापो योनिमाप्नुयात्तु । लूताहिसरटानां
च तिरश्चां चांबुचारिणां । हिंस्राणां च पिशाचानां स्तेनो याति सहस्र
शः । तृणगुल्मलतानां चाऽपि क्रव्याददंष्ट्रिणां । क्रूरकर्मकृतानां च
शतशो गुरुतल्पगः । हिंस्रा भवंति क्रव्यादाः कृमयोऽमेध्यभक्षिणः ।
परस्परादिनः स्तेनाः प्रेतान्त्यस्त्रीनिषेविणः । संयोगे पतितैर्गत्वा प
रस्याऽपि योषितं । अपहृत्य च ब्रह्मस्वं भवति ब्रह्मराक्षसः । मणि
मुक्ताप्रवालांश्च हृत्वा लोभेन मानवः । विविधानि च रत्नानि जाय
ते हेमकर्तृषु । धान्यं हृत्वा भवत्याखुः कांस्यं हंसो जलं प्लवः । मधु दंशः
पयः काको रसं श्वा नकुलो घृतं । मांसं गृध्रो वपां मद्गुर्नीरपादस्तैल

वर्णो। बलाकारावक निर्दीवि। कौशेयं तित्तिरोहृत्वा क्षौमं हृत्वा तु दर्दुरः।
कार्पासतांतवं क्रौंचो गोधा गां वाग्गुदो गुडं। छुछुंदरिः शुभान् गंधान्
पत्रशाकं तु बर्हिणः। बको भवति हृत्वाग्निं गृहकारी ह्युपस्करं। रक्ता
नि हृत्वा वासांसि जायते जीवकः। वृको मृगेभं व्याघ्रोश्वं फलपुष्पं
तु मर्कटः। स्त्रीमृक्षः स्तोकको वारि यानान्युष्ट्रः पशूनजः। यद्वा तद्वा पर ४
द्रव्यमपहृत्य बलान्नरः। अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं ह
विः। स्त्रियोप्येतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः। एतेषामेव जंतूनां
भार्यात्वमुपयांति ताः। श्वित्री वस्त्रं श्वा रसं चैव चीरी लवणहारकः। अ
थातो मिथ्यावचनामनुष्याणामपि कर्मविपाकं कथ्यते। गजदानं तथा
दीपान्नकं चैव गवान्नं तो ब्रह्महा जायते क्षयी श्यावदंतस्तु मद्यपः। ८

कुनखी स्वस्य हरणात् कुष्ठी स्यात् गुरुतल्पगः। संयोगी हीनयोनिः स्याद्
दरिद्रो दत्तदानतः। ग्रामसूकरयोनौ स्याद् दयाऽप्ययाजको द्विजः।
खरो बहुभ्यो याचिता काको निमंत्रिभोजनात्। अपरीक्षितभोजी
स्याद्वानरो विजने वने। बकस्तर्जकमार्जारी खद्योतः कद्दीपकः।
अविद्याय प्रयच्छेत बलीवर्दो भवेत् सः। अन्नं पर्युषितं विप्रे
ददन् कुब्जो जायते। मात्सर्याद् जात्यंधो जन्मान्धः पुस्तकं हर
न्। फलान्याहरतोऽपत्यं न जीवेन्नात्र संशयः। मृतो वानरतां या
ति तत्र मुक्तो गलगंडवान्। अदत्वा तद्दुकमश्नाति स्यादनपत्यो भवेन्न
रः। हरन्नवस्त्रं तथा गोघ्न गरदः पवनाशनः। तापसीगमनाच्चापि
जायते मरुपिशाचकः। अप्रायत्यो वनांसेवन् जपेत् स्पर्शितिश्वा तिगिहूः।

नि

उपजायामथांकांस्तनूत्सकलाशोभवेध्रुवौजलप्रश्रवणं हैचान्त
वन्मस्याद्विमानवः। अविक्रेयाविक्रियान्वैविकटाहोभवेन्नरः।
अयोनिकोदृकोहिंस्याडखूकः क्रयवंचनात्। मृतस्यैकादशा
हेतुतुंजानश्वाऽभिजायते। प्रतिश्रुत्य द्विजस्यार्थमदत्तं जंबुको
भवेत्। राजगामीलिबेडष्ट्रतस्करोविद्वरोहकः। पूरिवादाद्विजा ड्ड ५
तीनांलभ्रतका छपीतत्तौलभेदेवलकोवर्षं योनिं चांडालसी
द्विताः। कुलिंगः फलविक्रेता हृकोऽपि वृषलीपतिः। मार्जारोग्निंपदा
स्पृष्ट्वारोगवान्परमांसखकः। सोदर्यागमनात्खंदाडुगंधिश्च
सुगंधिद्रव्यापतितात्प्रतिष्ठ्यापिखरयोनिंतथाव्रजेत्। नरका
त्प्रतिमुक्त्यस्तुकर्मिः पतितयाजकः। उपाध्यायंचलीकंतुहत्वा ७

[illegible] यादौ [illegible] नमस्

श्वाभवति द्विजः। तज्जायां मनसा वांछन् तद्द्रव्यं वा प्यसंशयः। गर्द
भोजायते जंतुः पित्रोश्चाप्यवमानकः। मातापितरमाक्रुश्य सारि
कासंप्रजायते। तथैवपीडयित्वा तु कच्छपत्वं प्रपद्यते। भर्तृपिंडं तथा
शित्वा तु द्विष्टांचनिषेवतो सोऽपि मोहत्वमापन्नो जायते वानरो मृतः।
न्यासापहर्त्तानिरकाद्विमुक्तो जायते कृमिः। असूयकश्च नरकान्मु
क्तो भवति राक्षकः। विश्वासहंता च नरो मीनयोनौ प्रजायते। यामा
रण्यानि सस्यानि हृत्वा जेतर चेतनः। संजायते महावक्रो मूषको ब
कुसंनिजः। परदारां बलाज्ज्ञ्यात्वा विषका यो वृकोभवेत्। श्वासृगाला
बकोकृध्रोच्यालकंकस्तथा क्रमात्। भ्राज्ञायांतथागत्वा भवेत्पुंस्को
किलः। द्विजातो सखिजायांराजयिंराज्ञायां सिपापचत्। प्रक्षपयि

नरकात्

चांजायते कीटः शूकरः। यज्ञदानविवाहानां द्रव्यं दत्वा निवेत्तु क्रिमिश्च
न दत्ता च कन्या यान् क्रिमिरेवोपजायते। देवतापितृविप्राणामद
त्वा यो न्नमश्नाति प्रमूढः स नरकात्सोपि वायसो बलिभुक् भवति ज्ये
ष्ठं पितृसमं वा पितृभ्रातरं योऽवमन्यते। नरकात्सोपि विमुष्टः क्रौंचयो
श्रद्रस्तुवा नौ प्रजायते। तस्यामप्यसुत्वा धर्काष्टकीटो भवेन्नरः। शूकरः क्रि
हलंगिरवा मिभुक् जश्च चंडालश्च प्रजायते। ब्रह्महत्ताऽधनः पुंसां विश्वको नरका
क्रमियोनौ दितो न तपः कृत्मिका। कीटः पतंगो वृश्चिकस्तथा। मत्स्यस्तथा लसाक
प्रजायते। ५ मीः शुष्कस्तो जायते ततः। अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः संजायते खरः। क्रि
मिः स्त्रीवधकर्त्ता च बालहंता च जायते। भोजनं चोरयित्वा च मक्षिका
जायते ध्रुवं। तत्राऽप्यशेषविशेषा वै भोजनस्यापि हि यत्कुरुते। हत्वा ष्टा १०

ंयादि[illegible] वाधिनानमस्

जंस मार्जारो जायते नरकात् च्युतः। तिलापिण्याकसंमिश्रं अन्नं हृत्वा तु मू
षकः। घृतं हृत्वा तु नकुलः काको मद्गुरजामिषं। मत्स्यमांसापहृत्काको कन्वेपनो
मा ग्रामिषापहृत्तु चीरी काकस्त्वपहृत्तैलवणे दधि निःक्रमिः। चोरयित्वा पयश्चा
पि बलाका संप्रजायते। यस्तु चोरयिता तैलं तैलपायी भवेन्नरः। मधु हृत्वा च
दंशः स्यात्परममर्माऽभिघातकः। धूपं हृत्वा च पापात्मा भवेत्पश्चात्पिपीलिका
चोरयित्वा च निष्पावान् जायते गलगंडकः। आम्रं चोरयित्वा च तित्तिरिश्च मि
दाश्रुतोऽयाद्धृत्वा तु पापात्मा वायसः संप्रजायते। हृते कांस्ये च हारीतः कपो
तारोप्यभाजनो हृत्वा कांचनं ताम्रं क्रमियोनौ प्रजायते। पट्टोर्णं चोरयि
त्वा च चक्रवाकश्च मस्कृतो कोशकारस्तु कोशेयहृत वस्त्रं लिजायते। ऊकल
शार्ङ्गकः काको हृत चैवांशुकश्च कः। अपात्तु पट्टादिकं हृत्वा वस्त्रं होमं च जा

क

यात। कर्पासिके तथा क्रौंचो वा किदत्त विकः खरः। मद्यरो वल्मिकान्तं द्वाशा
कपत्रं कृम्यायते। खंडः फलापहरणात्तु काष्ठकृत्स्तेण कीटकः। वसां हृत्वाव
पापात्मा हृदागच्य शशोत्रवेत्तु। स्तुष्यापहृत् हरिद्रश्च पंडयानिापहृत्पन्नगः। शा
कहृत्तविदारी तो नरकाच्छेदेयावेत्भवेत्तु। हृत्तनिरकान्तु गच्छारोरवादींश्च
दारुणान्तु नरकान्निर्गतः सोऽपि करी पाकेरकोभवेत्तु। हृषस्य हृषणो विद्यापं
ढवं प्राप्नुयान्नरः। परिहृत्य तथा स्त्रीयोजन्मनामेकविंशति। द्रणगुल्मलताव
ल्लीवकसारतरुतां क्रमात्। प्राप्य हीणलपापस्तु नरो भवति वै ततः। कृमिः
कीटः पतंगोवाप्यह्वी तोयचरो मृगः। गोत्वं प्राप्य चर्वालः स्नुषकसादिषु जा
यते। पंग्वंधो बधिरः कुष्टी यक्ष्मणा च प्रपीडितः। मुखरोगाऽक्षिरोगैश्च गुद
रोगैश्च बाध्यते। अपस्मारी च भवति शूद्रत्वं यदि गच्छति। एष एव क्रमो दृष्टो ग ११

कर्म कफल दीः पे [illegible] संयादौ [illegible] नारौव [illegible] वाविधिनानमस्य
कर्मत्यो विधिरपि नियत्यः प्रभवति। १२ तस्मात् [illegible] यादेहिकामु
ष्मिकन्नाव सिद्धं तु यथा वियुक्तं गतबुद्धि दृष्टं। यत्कर्म दैवाख्यमिदं प्र
सिद्धं स्मृतं स्मृतं नो मितदीशनंद्यं। १३ तत्राप्यरं डुःखकरं नराणां श्व
नेन रक्कर्म समीक्ष्य पाकोयद्दुराधामुनयो विचार्य। निजो यश्विधर्माव
विधप्रकारो १४ गयमित्रगौतमयाज्ञवल्क्यौ। बौधायनः श्रुश्रूतचाल
कात्रौ। शातातपः प्राणिगणानुकंपी। पुराणकर्तायि [illegible] वाचवेधाः। १५
नानान्न देशु वदेष्टुयघड्कं मनीषिभिः। धर्मशास्त्रपुराणेषु कर्मवि
पाकलक्षणं। १६ किं विजयं जितमाज्ञापि किं विंकि विन्नीचासुश्च
ताच्छालकात्रात्तु मन्वादिभ्यः सर्वेभ्यः श्रुतात्रापुराणेभ्यः सारमादा

पो १

यत्किंचित्॥१७ विद्वज्जनविनोदाय हिताय जगतां च विसारयद्दशि
दं नाम॥ सांम्नायं शास्त्रमुद्दधे॥१८ तत्र चादकं वं कर्म चेति किं॥ दैवं शा
कुजन्मजं विघ्नाकर्म तज्जन्मजं स्मृतं॥ तत्रादैवमादायादौ॥ दैवं हि
नामि तत्तु अत्रि सुकृतारैरपि न शक्यते परमार्थतः समन्विगंतुं॥ नता
वता कालन कस्यचिदपि प्रत्यक्षागोचरतामुपागतं गतं॥ अपरिच्छि
द्यमानस्वरूपं हि न ज्ञायते॥ किंचतं तैत्रं आहो॥ चित्तदपि पराधीनं॥ त्र
तकालस्यैषा संज्ञा कालाख्यं वा तदथवा स्वभावप्रधानपरिणति
रीश्वरो वा कर्माणि वा॥ स्वार्थप्रतिष्ठानि॥ धर्माधर्मसंस्कारो वा विज्ञान
वा॥ किंमुच्यते॥ सर्वथा यत्तदेतन्मायेंद्रजालकल्पं॥ कलितमदानक
करिले [illegible] लील [illegible] निवार्यते॥ नप्र

सुवर्णाऽपहारिणां॥ विद्याऽपहारिणां यानी चार्यौ॥ निःक्रयत्रिंशिनां सुरा॥
ज्ञायां चान्यस्य मनुजः पारक्यं प्रतिपादयन्॥ प्राप्नोति षंढतां मूढो यातना
स्यः परिच्युतः॥ यः करोति नरो मोहोममसामिंदुकनाशनो॥ सोऽजीर्णबाध
कः स्वा ते मिंदाग्निरत्निजायते॥ अथ याज्ञवल्क्यः॥ मृगश्वसूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा
यो निगच्छति॥ खरपुल्कसवेनानां सुरापो नाऽत्र संशयः॥ कृमिकीटपतंगत्वं
स्वर्णहारी समाप्नुयात्॥ तृणगुल्मलतानां च क्रमशो गुरुतल्पगः॥ अथ मनु॥
श्वसूकरखरोष्ट्राणां गोजाविमृगपक्षिणां॥ चंडालपुल्कसानां च ब्रह्महा या
निमृच्छति॥ कृमिकीटपतंगानां विड्भुजां चैव पक्षिणां॥ हिंस्राणां च पिशाचा
नां स्तेनो विप्रः सहस्रशः॥ तृणगुल्मलतानां च क्रव्यादां दंष्ट्रिणामपि॥ क्रू
रकर्मकृतां चैव शतशो गुरुतल्पगः॥ विपाकः॥ ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः

श्यावदंतकः॥ हेमहारी च कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः। ये येन संवसत्ये
षां स तल्लिंगोऽभिजायते॥ किंच॥ अन्नहर्त्तामयावी स्यान्मूको वागप
हारकः। धान्यमिश्रोऽतिरिक्तांगः पिशुनः पूतिनासिकः॥ तैलहृत्तैल
पायी स्यात्पूतिवक्त्रस्तु सूचकः। तथा॥ यदा तदा परद्रव्यमपहृत्य बला
न्नरः। अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवकृताशनं॥ इति मनुः। परस्य यो
षितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च। अरण्ये निर्जले देशे जायते ब्रह्मराक्षसः।
हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः। पत्रशाकं शिखी हृत्वा गंधानछु
छुंदरी शुभान्॥ मणिमुक्ताप्रवालानि हृत्वा लोभेन मानवः। विविधानि च र
त्नानि जायते हेमकर्तृषु। मूषको धान्यहारी स्याद्यानमुष्ट्रः फलं कपिः
जलं प्लवः पयः काको गृहकारी ह्युपस्करं॥ मधु दंशः पलं गृध्रो गां गोधा १२

ग्निं बकस्तथा॥ श्वित्री वस्त्रं श्वा रसं चीरी लवणहारकः। तथा च कांस्य
हारी हंसः। अश्वदस्तपिथः॥ ब्रह्महा कुष्ठी॥ तैजसापहारी मंडली॥ दे
वविप्राक्रोशकः खल्वतिः। गरदाग्निदाश्चोन्मत्तौ॥ गुरुप्रतिहंता अपस्मा
री॥ गोघ्नस्त्वंधः। धर्मपत्नीमुक्त्वान्यत्र प्रवृत्तः शब्दवेधी॥ कुंडाशी नगल
दः। देवब्राह्मणस्वापहारी पांडुरोगी। न्यासापहारी काणः। स्त्रीपण्य
जीवी षंढः। कौमारदारत्यागी दुर्भगः। मिष्टैकाशी वातगुल्मी। अनद
नदेको गंडमाली। तापसीब्राह्मणीगामिनी निर्बीजी॥ क्रूरकर्मा वाम
नः। अस्त्रापहारी पतंगः। शस्त्रापहारी क्षपणकः। शंखशुक्त्यपहारी
कपाली॥ दीपापहारी कौशिकः॥ मित्रध्रुक् कुदयी॥ मातापित्रोराक्रो
शकः षंढकारः इति शंखः। वृद्धगौतमः। अनृतवाक्कुत्स्खलः। जलो

हरीदारत्यागी॥ कूटसाक्षी श्लीपदी॥ विवाहविघ्नकृत्तु छिन्नोष्ठः॥ चौ
अवघूरणे छिन्नहस्तः॥ मातृघ्नोऽन्धः॥ स्नुषागामी वातवृषणः॥ च चरे
विण्मूत्रत्सर्गे ब्रुी॥ कन्यादूषकः खंडः॥ ईर्ष्यालुः मौंशकः॥ पित्रावि
वदमानोऽपस्मारी॥ न्यासापहारी अनपत्यः॥ रत्नापहारी अयंतदरि
द्रः॥ विद्याविक्रयी पुरुषमृगः॥ वेदविक्रयी द्वीपी॥ बहुयाजकोऽज
लप्लवः॥ अयाज्ययाजको वराहः॥ अनिमंत्रितभोजी वायसः॥ मिष्टैक
भोजी वानरः॥ यतुष्मतोऽन्नू मार्जारिः॥ कक्षवनदाही खद्योतः॥ दार
कावायेच्छिखविगंधिः॥ पर्युषितभोजी कृमिः॥ अदत्तादायी बलीव
र्दः॥ मत्सरी भ्रमरः॥ अफलादी मंडकी॥ मूत्ररोधीऽश्मरीगदः॥ कुलजा
ताप्रसंगे नजायते बालगंदरः॥ शूली परोपतापी स्यात्तु पैशुन्यात्तु वा १२

सकासवान्॥ भार्याविघ्नकरो यस्तु जायते पादरोगवान्॥ अपिशापप
द्रणात्तु पतिर्यंच वाऽपि प्रजायते॥ सुरालये जले वाऽपि सत्त्वौ धूष्टिं करो
ति यः॥ गुदरोगा भवंत्यस्य पापरूपाऽतिदारुणाः॥ परोपतापाज्जायंते
तथाऽपिचमहाज्वराः॥ परान्नविघ्नकरणात्तु अजीर्णं वाऽपि जायते॥
गरदः छर्दिरोगी स्यात्तु भ्रमको भ्रमरोगवान्॥ अनृतोऽपस्माररोगी स्यात्तु
अग्निदः कदन्नदः॥ यस्तु नृहीदान्तवेदोगो भूतपातेन पातकान्
व्रणः शूलं शिरः शूलं परतापोऽपपादनात्॥ अपेयपानात्तन्नूनं रक्त
पित्ती प्रजायते॥ दवाग्निदायको यस्तु जायते स विसर्पवान्॥ छेदकोव
कृद्वाणो जायते स्म महाव्रणी॥ परद्रव्यापहारात्तु जायते ग्रहणीग
दः॥ मर्मस्त्रेयात्तु नखिनी प्रसूतिरपि जायते॥ रूप्यस्तेयात्तु श्वित्रकुष्टं ताम्र

चौरो विपादकः॥ त्रपुचोरः सिध्मलश्च चर्मलोलोदरः चौरकः॥ रसचौ
तिमूत्रःस्यादाज्यहृन्नेत्ररोगवान्॥ तैलचौरोतिकंडूलोदोषवाकृदी
घ्रदिंत्वरा॥ हृद्रोगी कष्टहृद्दीर्घरोगी दृक्गदोथवा॥ च्चाडुकृत्पूललोड्ञ
कःस्याज्जोत्रहागौतिकीलवेत्रासेभूजेभाचपानीयेडःखदोगत्पिमांशु
यात्तुदृष्टदोषा स्त्रिमेप्रोक्ताः प्रतीकारस्तथोच्यते॥ अथ चापरनिंदाक
तघ्नश्चैवं परनिंदावधहर्नो नेष्टुयं निर्घृणं वंचपरदाराऽपसेवनं॥ परस्व
हरणाशौचं देवतानां च कुत्सनं॥ निकृत्या वंचनं नृणां कार्पण्यं प्राणिहिं
सनं॥ ऋतुश्चरित्रमधर्मेत्राना॥ शिकांवेदनिंदनं मित्रद्यामित्ररुद्राहो॥
विप्रवेषः कुसंगतिः॥ रयानिचप्रतिषिद्धानि तत्त्वदृत्तिश्चर्मतत्तल्लिंगानि १८
तानिजानीयास्तुक्तानां नरकादनु॥ अथ चथोद्देशनव्याधयः॥ पूर्वजन्मकृ

तं पापं नरकस्य परिक्षये बाधते व्याधिरूपेण संसारस्य वडिंभषु॥ कु
ष्ठी च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी क्षयः॥ मूत्रकृच्छ्राश्मरीकासा अतीसारो
भगंदरः॥ दुष्टव्रणगंडमालापक्षाघाता क्षनाशनः॥ इत्येवमादयो रो
गा महापापसमुद्भवाः॥ जलोदरयकृत्प्लीहशूलशोफोव्रणान्विताः श्वा
सा जीर्णज्वरच्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः॥ रक्तार्बुदविसर्पाद्या उपपाप
भवाः स्मृताः॥ दंडापतानकश्चित्रं वपुःकंपविचर्चिकाः॥ वल्मीकपुंडरीका
द्या रोगाः पापसमुद्भवाः॥ शिरोव्याधिस्तु रोगाये त्रिंशपापाद्भवं तिताअ
न्ये च बहवो रोगा जायंते दोषसंभवाः॥ आदिशाद्धातुतान्संक्षेपतो वक्ष्ये॥
उमराद्युदज्वा उन्मादा अपस्मृति॥ अष्टकुष्ठानि कस्मिबाधर्या बुध्दाम
मेहाश्च पानकीलका च च विधिर्भगंदराश्च क्षीणांसदारकश्च तिम्रदरा श्री

तवात्व्याधि। अष्टादशकुष्टा। रात्र्यंधता। षट्‌षष्टिमुखजविकारा। अप
स्मारा। अपची। रांघिणि। घ्राणस्फोटक। वल्मीक। काकणक। पंगुता। अकृति
विकल्पा। अष्टादशप्रमेहा। पवनव्याधि। श्वित्रो। छेत्रो। तिमिरा। वदनाशी। व्र
णारक्ता। बुद्धिहृति। गंडव्रण। शंखक। वातगुल्म। स्फोटवात। कसवीता।
नेत्रवात। शिरोवात। पक्षाघात। एकांगहरण। कंठमाला। शूलसप्तविध।
त्रयोदशकं ठरोग। दंडापातनक। विसर्प। गलगंड। वातपित्त। वातरक्त। क
फशोणित। ग्रंथि। बालकाद्या धर्मशास्त्रोक्ता व्याधयः। पाहणी। अश्मरी। कष्ट।
मेदोदर। भगंदरा। अर्शांसि। ग्रहणी। यक्ष्मा इमे महारोगाः प्रकीर्तिताः। अचिकि
त्स्या इमे प्रोक्ताः स्वेषां पातकाः प्रतिक्रियाः। तथा ब्रह्मलिंडशोरोगी। ग्रथुल्मीस्पा
र्दंतपड्जागमो। श्वासकासस्तु नाम चोबिंदीयद्दणातो भवेत्। अतीसारी सत्रवति १५

यस्त्रेताग्निंविनाशकः। त्रेताग्नेरूपासनाग्नेरिच्छपल्वहणं। अपिवात्र
ह्मदरीसत्रवतीं तियस्तु हिंस्याद्दृथापशून्। तथा चावेद्यायनः। धान्य
चोरो व्रणीवृत्त्वकेत्रानाडीव्रणीभवेत्। सवर्णागमने पांडुरोगवान्। रक्तपि
च्यथा। अंत्यजागमने मर्त्यः कामली जक्कहारकः। शोफी भवति तोक्कणां याः
तरंप्रतिपद्यते। गलगंडीव्रणद्वयद्गतिवतिमानवः। विद्रधीफलदतां
स्यादंत्र द्द्यकरस्य हाता। लोलुपो जायते पापः अमदानां विनाशकः।
विश्वासघातकश्चैव कुहिंसकः प्रजायते। ममोद्घाटनसेवस्तु हुडोगी
सप्रजायते। स्वरापघाती वाचांचव्हत्रविचैवाश्ववेदना। गुनिवारयचव
ष्टानं विप्राणां धर्मनिष्टतां। प्रतिश्यायी शीतकर्याद्दमाताशिशिरपिचाश्ट
लेनशूली भवति मनुष्याणां च हिंसकः। कर्णच्छिद्राकल्परोगी कष्टरोगाश्च

नाडाकः।दंतशातनकश्चित्दंतरोगी भवेत्सदा।कुष्ठं स्थूलं मसंता
दद्रुरोग्य द्दूनाशनः।सपेश्वियः खादयति विसर्पी स्यान्नरः॥खिला
ली।खिलकर्त्तायोधन्व व्याधिधन्विग्रदातु।अवकीर्णी भवेद्घातु बालानू
हिंसातिशायिनः।वंध्या भवति या बालानू वियोजयति मातरं।पानन्नचौ
घधदीनां सपत्न्यार्क रुद्गलिनी॥ नोडने विघ्नकर्त्ता चिमवृष्पः स्पादरा
वकी।न्यासहर्त्ता चि विन्यासी पादकीलीच पाददः।अष्टदुरी सृत्नव
तिर्हानुयोदारयत्य पिडत्याध कद्यातः।यतः॥अनंतपारं किल
शब्दशास्त्रं स्वल्पंतथायुर्बहवश्च विघ्नाः।सारं ततो ग्राह्यमपास्य
फल्गु हंसो यथा क्षीरमिवांबुमध्यात्॥अथच विपाकलक्षणप्रसंगे
न स्त्रीणामप्याचारविपाकं वक्ष्यामः॥छ॥यथाज्ञानमंडलात्॥स्त्रीणा १६

मा चारवाक्यानि प्रोच्यंतज्ज्ञानभास्करात्॥येषांश्रवणमात्रेण दृष्टादृ
ष्टफलं महत्॥ज्ञायानप्राक्तं कर्मविपाका कर्मणामिह।उक्तं यत्सर्व
शास्त्रेषुः पुराणेषु पृथक् पृथक्।इतिहासागमेभ्यश्चैव सामुद्र
स्पो विशेषतः।स्त्रीणां विवाहिताथ यिनाश्रुकारण प्रभाविनी।बालया
वा युवत्या वा वृद्धया वाऽपि योषिता।न स्वातंत्र्येण कर्त्तव्यं किंचिका
र्यं गृहेष्वपि।पिता रक्षति कौमारे भर्त्ता रक्षति यौवने।वार्धुके च तथा
पुत्रा न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति।याज्ञवल्क्यः।रक्षेत्कन्यां पिता विन्नां
पतिः पुत्रास्तु वार्धुके।अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातंत्र्यं न क्वचित् स्त्रियः
पूर्वोक्तानामभावे तु राजा रक्षेच्च तां स्त्रियं।तस्यादप्यभावमासाद्य
स्वयं रक्षेत्कुलाकृशो।इति प्राप्यते मा स्वपंडत्म प्राकानः स्वएप

संचयैः। पौरुषं वा बलं वाचं वा कर्मणास्तु पृथक् फलं। जन्म जातिवया
वीर्यं किमधीनं सुखासुखं। विषयं पुत्रशोकं च दारिद्र्यं चैव दासतां।
प्राप्नोति यैः कर्मभिर्यैस्तु तानि तानि वदाम्यहं। सुक्तेः केशादि माना
रीः कमात हसतेयदि। जीयते प्रथमं सा तु सपुत्र पशु बांधवा। देवता
नां पितृणां च दान कर्माणि मे शुनोः। केशानू संगोपयेद्यानि रप
त्यान्यथा लवेत्। तंसौ केशायमाणाय यदि पश्यतु सुमानुस्त्रियः। वैध
व्यं पुत्रशोकं च साप्नुयात् कुजन्मजन्मनि। स्वैरिणी वालवेस्माहि नष्टश्वि
ददिवर्जिता। अवकनि वेधा तु बालानूहिंसति शायिनः। वंध्याभ
वतिया बाला वियोजयति मातरं। मृतप्रजा तु वन्नारी फलं दद्या द १५
रेणुया। फलं चौर्यं च कुरुते सापि स्यान्मृतवत्सका। गर्भघ्नोपायदा

४ डष्टस्यनावदोष्टं

स्त्रीणां वंध्या भवति निश्चितं। वैधव्यमाप्नुयाद्दोष्टं वेश्याचा ऽपि जवे
ध्रुवं। वल्गुली ड गिगा सास्पा ऋतु कपट कारिणी। वकुनष्टिहानृसा
तिया श्वश्रू श्वसुरा हिता। डष्ट स्त्री निरताया च सा लवेकृद्गगोधिको
विनेडुष्टा बहिः सोम्पा स्वकुटुंब विरोधिनी। सा नारी डःखिता दीनाभ
वेद्बांधववर्जिता। नष्टघातकरी नारी नरकांते शूकरी। सुनकी च खरी
वा ऽ स्त्री पितृ ग्रामवर्जिता। कमातु सैव संतापकृत् स्यात् पित्रोः सुजन
बंधुषु। वंचयित्वा च ज्ञातिया पुमांसं परं रमेत्। बालापवैधव्यमाप्नोति
कौमार्ये च बकस्थितिः। स्वसुखाया यातानारी जहु शावाप्रिय वादिनी।
मार्जारी श्वनकी त्वासा लवेद्जा ऽष्टं नौ ऽडिका। देवद्विज गुरूनू ज्येष्ठा
नू पितृं श्वामषिता जेत्रायासा दोनष्टिमाप्नोति जनमध्ये प्रियास

वेत्॥पुरुषद्वेषिणी नारी स्त्री प्रसूतिर्न वेश्रुवं॥व्रतदानक्रियादीना
काकवंध्यत्वमाप्नुया॥ अन्यासां मनपत्यं च मिच्छंती वंध्यतां लभे
त्॥परापत्यानि या द्वेष्टि संतानं लभते द्विशत्॥दंपत्यो स्नेहं तं गन वि
धवा च दरिद्रिणी॥ कृत्वा तयो वियोगं च सर्वसाधारणा भवेत्॥काक
वंध्या भवेत्सा च गर्भपातं करोति या॥निवारयति यः पत्नीं पुंस्त्री सा भ
वेत् ध्रुवी स्त्रीणां बुद्धिदायाच्च र्भसो स्थनं नसा भवेत्॥ गृहोपस्कर
पात्राणि रात्रौ यस्याः पृथक् पृथक् दारिद्र्यं प्राप्नुयात्सा च वङ्ग
मा ऽनुगं तु विपरवेश्मरता या च परवादरता तथा॥प्रथमं मृष्टमश्ना
ति छ्लः शीला सा कलिप्रिया॥आक्रोशयत्यरुबंधूं श्वश्रूश्वशुरदेवरा १८
न्॥ शृगाली सा भवेद्राजन् नूनिर्बद्धं विधिवा क्रमात्॥ अग्निदा गरदा या च

नर्तघ्नी गुरुघातिनी॥ स्नेहघ्नी च यशोघ्नी च सा हिंस्या दन्तिसारिका॥ प
तिद्वेषकरी दुष्टा क्रूरा वाचाप्रियवादिनी॥ शुश्रूषये न्न भर्त्तारं दीना प्रव्र
जिता भवेत्॥सोदरे च सुते पत्यौ सुतितन्मतवर्जिता॥व्रतोपवासनियम
तीर्थसेवा करी यदि॥ आत्मबुद्धिरता या च यालापप्रियवत्सला॥ धर्म
चाचारहीना च बालावैधव्यमाप्नुयात्॥ कृतस्नाता च या नारी नर्तवि
त्यं न गच्छति॥यौवनेन तु गर्वेण विधवा कामचारिणी॥ अनाश्रया भवे
न्नित्यं तत्रु रुग्वेग कारिणी॥अपवादांश्च या ब्रूया द्वानां च कृतदाम्भ
षा॥ अंत्ययोनिमवाप्नोति क्रमशो गुरुगामिनी॥ शूकरी च स्तनी शूवरि
डकी चर्मकारिणी॥ नटी च बरटी चैव मेदी कैवर्त्तमागधी॥ न वेताः पा
पयोनीश्च कुर्व्वायाति दरिद्रतां॥ वैधव्यं दासतां चैव याति जन्मक्रमेण तु॥

अतिथींश्चयतीनूद्धपानन्यानपिवन्दिकान्। नहनयेद्यथाशक्त्या
दीनानिदिन तांश्चकेतुं उच्चलीसात्ववेनित्यं बंधुस्नेहविवर्जिता। इदीचा
नियमंसर्वलोल्पा धनापयत्ने उयात् उदितचदिवानाथेय्यहंमार्जयि
त्वयदि। नश्यंतिपशवः स्तस्याः कलंकी निश्चदीयते। रूपाडिनानि
धनान्यानिपात्राणि विविधानि च। नमुंचंत्यि थाच्छानं इंहंतस्याश्चदीय
तो। इहागतमनुष्याणांप्रतिपत्तिपरा नया। आयुषोयशसः सौख्या
न्महच्चार्दीयतेधसा। मार्जनीचयदाजन्नादीपश्चैवप्रपश्यति। तदाया
तिह्वदाधन्यलक्ष्मीरलक्ष्मीरमतेकिल। अमार्जितानिभांडानिताडनानि
विशांपते। हृश्यं तत्र एष्ट हेयस्याः सास्त्रीकल्याणवर्जिता। नायांति
खुहृदो यत्र बांधवाश्चातिथिः क्वचित्। नच हृदंमलिनं द्धेयं द्व्यकयवि

सापत्न्यापाद्यातिदिाशर्वरीन्ता नि कं स्यापिसत्रावप्रक्रोइत्लवानत
त्रवायुपुराणे। स्तुवार्सेनतदर्वेनित्त द्वादिनवायुनः। पश्चंतुकार
येत्तुत्रेय्य क्रमष्टदलेंस्तुभीमयच्चकर्णिकां कयेत्विरङोतेनचनाल
कं। पश्चमवं विधं कृत्वाति तदग्रेणापरिन्यसेत्तु। वास्त्रेण। विष्टरकेन
सकृापरमयास्तुकः। ब्राह्मणंज्ञानसंपन्नंआचारसंजितेंद्रियं। पश्च
दानप्रयोगज्ञंआदित्यव्रतिवाकयेत्। इहमानीयविप्रंतंपूजयेद्वस्त्र
पूर्वकं। तत्रातिलहोमस्तथाद्यनकार्यस्त्रिष्टोत्तरं शतं। पश्चआवाहय
द्देवंमाभ्रकरंदृढनायकं। एह्येहि भगवन्नदेवपद्मेऽस्मिन्सन्निधौ
कोत्र्यीतनाद्वादशात्मन्सर्वप्राणिहितावहा। आवाहनमंत्रः। आ
वाह्य तत्रादद्वर्शपूजयेंक्तचंदनैः। रक्तपुष्पैश्च धूपैश्च कुंकुमागरु

दानेः॥ नैवेद्यं पायसीं दद्यात् ब्रह्मानेहीरमर्वहोमंत्रेण अनेन तिथिवि
तू दद्यात् पद्मं सितांबरा॥ तत्र॥ भगवन्सूर्यश्रातशाधकमणलोकनाथा
कारक वर्लेष्वातापंद्ररक्त त्रिलोकप्रपावन॥ सप्तर्वं नायमयादत्तम
न्यजन्मनियत्कृतं॥ अषधादिघृतकोटिल्यं तस्माज्जातं च यन्मम॥ रक्त
शूलादिकं दुःखमतिबाधकरं मम॥ लोकनाथाद्य तत् सर्वं नाशय मा
या त्वदानतः॥ इति दानमंत्रः॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणं विनया
न्वितः॥ पायसं गुडसंमिश्रं भोजनाय प्रदीयतां॥ ततः स्नात्वा मंगलन
घुष्पादनसमन्वितां तत्र स्त्रीं दृवचन्मान्यातोडयेत् घृतपायसान्वं
ज्ञातनदानेन नाशं यातिमहादारिद्र्युं सपन्नोष्ठव दानेन रक्तशूलजं
पार्जितां रक्तशूलस्य जानाय दानं कार्यमिदं ततः॥ इति रक्तशूलद २०

वर्जितां दव्यानि देवानां तिकव्यानि पितरस्तथा॥ मनुष्या ऋषयो ना
गास्त्रासिन्या नरमंति विोकुशलिलालासमाकीर्णे ह्येदं संस्कारव
र्जितां वेदशास्त्रविहीनं च नास्तिकाक्रांतमच्छिद्रां मर्यादादिविहीनं च ब्र
ह्मपूजाविवर्जितां आचाररहितं नित्यं नित्युरस्थुष्कनाषणं स्त्रीजिते
च्चा मिहीनं च लिंगिनिःपरिवारितां श्लेष्मवांतोच्छिष्टमलैः प्रलिप्तं गोर
सादिभिः॥ त्रिगवं पंचमहिषं सप्ताश्वं नवगोहयं॥ एकादशगजं यत्र
कलहारावसंयुतं॥ बंधुमित्रमिनिहीनं मद्योच्छिनविवर्जितां केशजस्म
वषांगारप्रेतहृद्देरलंहतांकपालास्थिसमाकीर्णे श्वापादैरपिसेवि
तां मार्जारिनकुलारावसंघुष्टं कलहादिभिः॥ देवकाष्ठेश्च पाषाणेर्देव
द्रव्येणहरितां विलयं यांति तत्छीघ्रं आमपात्र मिवांभसि॥ अतः सर्वप्र

मास्थाय तत्र दोषोपशांतिदां मंगलाचारसंयुक्ता नद्युः प्रियहितेरता
विधयादिषु दोषेषु वंध्यादिषु तथैव च। गुरूणां च सतां वाक्यात् शास्त्रो
क्तं विधिमाचरेत्॥ साध्यात परलोकोऽयं यासामाचारलक्षणं॥ साध्वः सा
ध्व स्त्रियस्तस्मान्न साध्वस्नानसंयमेः॥ ७॥ इति ज्ञानमंडलोक्ता स्त्री
कर्मविपाकः॥ ७॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि नृणां कर्मफलं शुभं। ऐहिकामु
ष्मिकं चिह्नं शुभाऽशुभं विचेचन प्राप्नोति पुरुषो येन कर्मणा॥ प्राक्तने
नत्रांकाणाः कुब्जास्तथा व्यंगानि हीनाश्च दुःखजीविनः। खंडाः पाषंडि
नो नित्यं जायात हीनजातिषु। नृशंसा नास्तिकाः पापाः परद्रव्यापहा
रिणः। द्यूतकर्मरता मूर्खाः सदा पापरता नराः॥ हिंसकाः सर्वसत्वानां ये
नरा यथेंडी विनः। तस सर्वे क्रिमशोरा जन्नू एवं हृता ख्रिरंजुवि अन्नृतं यव २०

दंतीहलोभान्मोहा ब्रमसरान्॥ तुरु वेंदासतां यांति नीचसेवारता नराः। सा
ध्वीयेधर्षयंतीह अल्पायुस्खलंतिता नरकांतत्र वंतीह दीनाः सुखविव
र्जिताः॥ पितुः पत्नीं गुरोः पत्नीं राजपत्नीक्यनराः॥ कामतोद्यात्रिगछंति ते त्रवंति
नपुंसकाः। स्वामिद्रोहरताये च ते सर्वे निर्धनाधुवि। विद्यापहारिणायेच मूका
स्तज्ञानघातकाः। ये कुर्वंति विवादं च गुरुभिर्ब्राह्मणैः सह। ते भवंति नरोप्रा
के दंतमार्द्रमामूत्रलोंथेराः। बिडालब्रतिनो ये च मार्जारास्ते भवंति वा बक
ब्रता वकाश्चैव च अविक्रेया श्रृंडुडीराः। यत्र तत्राश्रानाः श्वानाः रूपमाश्रकल
द्म नदाः। परस्तौख्य कुराये च कृतनार्या भवंति ते। दुष्टपाया भवंती हसा
ध्वीनामपवादकाः। गो। विप्रमार्यरुंधं वै पाण्यं हि विकलात्मवेद्मा गोया
सत्पदीवंत स्वधाकाः स्मृतिवर्जिताः। ब्राह्मणानां च पं मूढा नार्पयंती
ह्ये कवित्तायामस्त्र करसुखप्याश्रोयानयः प्राप्नुवंति हि नरकांतेभ

वंतीह तथा मस्तकरोगिणः। संप्राप्य वित्तवंतोऽत्र सर्वसौख्यविवर्जि
ताः। मातरं पितरं वृद्धं न पोषयंति न सर्वथा। अदत्त्वा दानाश्नरापे
द्विदेहीति नाप्रिणः॥ यः सर्वसंपदं प्राप्य विप्रान्निंद्युरुदेवताः। न द
पश्यंति च पिद्धनगांश्च तेऽदुःखभागिनः। येषां मतिर्निंदितस्त्रेव नदूरेपा
पकारिणां। कथं गतिर्न वित्तेषां कुले वंशधरः कथं। तायवियोगस्त्र
स्यस्यात्तापसीयोनिगछति। स्त्रीहंता नियतं ब्रूमोसततिसौख्यनसौ
ख्यताकुं। अनिर्दीत्रिपरो नित्यं बालघाती मृतप्रजः। गोहंता गणिका
पुत्रो जायते जन्मपंचकं। विप्रहंता च मेनरको जायते कुष्टरोगवा
कुः सदाहारीनवेन्नू नांदेवा विप्राचमानकः। परोपतापी पापात्मा द
द्रोगी नाप्यात सुविमुखामेद्यनहंनू पापः कुष्टहीनः प्रजायते नर २१

मिस्तुनस्तन्न नंकियकालमपुंस्त्वमाकुं इत्यादि बहुशः प्रोक्तं पुराशा
तातपनचो बोधायनेन मुनिना आन्येश्च ऋषिभिः पुरा। तस्मात्तदो
षशांत्यर्थं शास्त्रोक्तं विधिमाचरेत्॥ इति ज्ञानमंडले पुरुषकर्मविपाको
देशः॥ अथ तत्राऽपि क्षयरोगी स्यादित्यादिलक्षणैर्लिखितामनुष्ये लंखि
जायंते प्राणिनः। तस्मात्करेण अनाचारपरायणनत्तवित्तुर्थां सतामा
चारवतां नित्यं तंच तांतत्रयमपि दूरोयतः। आचारः परमो धर्मः श्रीयथ
कः स्मार्त एव च। तस्मादस्मिन्समायुक्तो नित्यं स्यादात्मवान्नरः। आ
चारात्त्यक्ततो मत्योनिधर्मफलमश्नुते। आचारेण संयुक्तः संपूर्ण
फलभाग्भवेत्। एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिं सर्वस्य तपसो
मूलं आचारं जगृहुः परं। सर्वलक्षणहीनोपि स सदाचारवान्नरः। अ

दृश्यतेनस्पृश्यश्चशतंवर्षाणिजीवति॥लोभान्मोहात्प्रमादाद्वानयाद्या
श्वन्नमयजन्नौकर्हलोकेषुसर्वेषुक्षाराःसर्वैःसमुद्भूतोलोभमोहतये
वापिहिंसनादज्ञानतोऽपिवा॥अनाचारसमायुक्तःकुकर्मयदिसेव
तोत्तनपापेनपापात्माइत्येकंचिकर्मणायुयात्॥रौरवादीन्सनिरया
न्तांश्चतरस्यमहीगतः।प्रदर्शनार्थमेतत्तुमयोक्तंपापकर्मणोद्भवप्र
काराण्ययथातथैवत्राणिजातयः।यथाकर्मफलंप्राप्यतिर्यक्त्वंयौक
लपर्ययात्।ज्ञायंतेलक्षणैश्चैवाद्दरिद्राःपुरुषाधमाः।प्रत्यक्षप
दृश्यतेकृतकर्मफलंजनैः।एकयांचश्चयानेश्चर्यवर्थ्यैकपदात
यः।एकेमृष्टान्नलोकारोदिव्यभूषणभूषिताः॥केचिद्द्वनितावस्त्रंच २२
केचापिकौपीनवर्जिताः।विहितस्याननुष्ठानान्निंदितस्यचसेवनात्

अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणांनरःपतनमृच्छति॥इतिगरुडेतिकर्मविपाकज
न्मादिकीर्त्तनं॥८॥अथप्रायश्चित्तलक्षणं॥तस्मात्पापस्यवी डाख
जत्वात्पापजनितदुःखपरिहारार्थेनप्रायश्चित्तंकर्त्तव्यं।यो
सिप्रायश्चित्तःपरिशुद्धलक्षणंसंज्ञायातोयतः।गुरुरात्मवतांशास्ता
शास्ताराजादुरात्मनां।इहप्रच्छन्नपापानांशास्तावैवस्वतोयमः।अ
रोचिताप्यवज्ञाचेन्नशास्त्रंराजशासनं।तावत्दुःकर्मशुद्ध्यर्थंप्राय
श्चित्तंसमाचरेत्।अचीर्णप्रायश्चित्तानांयमलोकेष्वनेकधायात
नानिविभुक्तानामनेकांजीवसंततिं।गत्वामानुषभावेभ्यःपापावि
काःप्रवर्त्तिनो।साधिचायातनाःसर्वगिवावैवस्वतक्षयी।निशीसी
यातनाश्चत्तलोकमायांनिवेशिताः।तस्मादत्तेनकर्त्तव्यंप्रायश्चि

त्तं विशुद्धये। एवमस्यांतरात्मा च लोकश्चैव प्रसीदति। प्रायश्चित्तै
रपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत्। कामतो व्यवहार्यस्तु वचनादिह जा
यते॥ इति बौधायनः॥ १ अथ शातातपः॥ प्रायश्चित्तं प्रकर्तव्यं चर्या
कमाद्विवत्सरां संसारस्वारवतीसस्यप्रतः कर्मप्रबाधतो कर्माणि
विविधान्यत्र जायंते विष्णो किल। किंपाकपरिफलसाराणि वि
पाके सदानि यो योगाद्विनाशः सर्वेषां कर्माणामिति निश्चयः। तो
यतः के पुरतः प्रायश्चित्तं विशोधनं प्रायश्चित्तेन हीयते तत्र तत्कर्म
सद्भिः सर्वं दृष्टा प्रदृष्टानुगं सिद्धं करिष्यं दमिवाकर्णीय दहत्यप्र
नात्मिन्नं तमः प्रायो विलीयते प्रायश्चित्तं प्रभावेन तदुःखं हत्
वर्णानां प्रसिद्धिमतवाय तत्कारदादाम्लसीसाको। शोध्यं ते ध्वन २२

वक्ष्ये तत्प्रायश्चित्तैर्विदितैर्द्विजाः। प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकि
नामपि। नरकांते भवेज्जन्म चिह्नांकितशरीरिणां। प्रतिजन्म भवेत्तेषां
चिह्नं तत्पापसूचकं। प्रायश्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः। मह
पातकजं चिह्नं सप्तजन्मानि जायते। उपपापोद्भवं पंच त्रीणि पापस
मुद्भवं। प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः पापेषु निरता नराः। अपश्चात्तापिनः
कष्टान्नरकान्यांति दारुणान्॥ तत्र श्रीमहाभारते॥ कौतूहलसमा
विष्टः पप्रच्छेदं युधिष्ठिरः। यमलोकस्य चाध्वानमंतरं मानुषस्य च। किं
कीदृशं किंप्रमाणं च कथं वा तं जना नराः। तरंति पुरुषाः सम्यक् केनोपा
येन शंस मे॥ श्रीभगवानुवाच॥ साधु पृष्टं महाभाग श्रूयतां मे युधिष्ठि
र। षडशीतिसहस्राणि योजनानां नराधिप। यमलोकस्य चाध्वानमंत
रं मानुषस्य च। ताम्रकुंभमिवातप्तं संकुलव्याप्तं मिश्रकंटकं। द्वादशादि

यसंतप्तं चैरवं डरतिक्रमां न तत्र वृक्षा न छायापानीयं केतनानि
चायत्र विश्रमात्मना: पुरुषो मन कर्शिता:। याम्यैर्दूतैर्नीयमा
नो यमस्याज्ञाकारैर्बलान्नरा:। अवश्यं यमलोकं रसगं तद्योमताय
था:। नारस्त्रीनिश्चत्रिर्यंचि: पृथिव्यां जीवसंज्ञक:। विकर्मण: प्रनावे
न वंशच्छेद दृष्टिता विदा। सार्वत्ति नरकंयां त्येषा वद्रूपापस्यसंद्वयं:
कदाचिद्धी। द्विष्टं या विधर्मात्मा नरकानूयम:। महिषेण तिरोदेण
नानाकंद समाकुलान्। कुंडराशीतिलक्षाणां नरकाणां सनाय
का:। तेषां मध्ये श्रेष्ठतमा घोराया एकविंशति। येषु दुष्कृतकर्मा
णो नियंतं तिष्ठ पृथक् पृथक्। तच्चा नामिश्रं लोहशंकुं च महालौरव
शाल्मली। रौरवं कुड्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूत्रकं। संघातं लोहि २५

ना
तोदं च अग्निज्वालाप्रपानं महानिरय काकोलं कुंभीपाकश्च
नोजनं अवीचिर्मंधतामिश्रं तप्तवालुककतरी। असिपत्रवनं वैवत्र
मणां वैतरण्यपि। एकविंशतिरवं हि नरका मुख्यतां गता:। अन्येच ब
कुशोराजंतुमो हृद्यं घिड्डजिह्वका:। क्रकच: क्रकरा कष्टा कसशंकर्वि
डिकक:। दुर्गंधिसारोगलनिदा स्फिलिंजा तनितिमथा। धजरो वज्रो घातश्च
संदंश: पाशक: डोरग यंत्र नि:पीडको रोधयंत्र निष्कर्षकस्तथा। स्त्रसां
त्राकर्षकस्तत्र कपालनिर्भरस्तथा। दंतनि:पातको नाम मंडिकाकर्षि
श्रष्टौलिक:। वृकश्च प्रशनो नाम श्वशृगालाशनस्तथा। श्येनकाकाद
नोरोध: पाचको दाहकस्तथा। छेदकोऽतिदकश्चैव कंडन: पीषण: श्व
था:। इत्येवमाद्या ख्याता ताश्च तु राशीतिलक्षका:। तान्व्रजंति नरा: पा

पानानात्याविश्प्रदूषिताः। महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा।
सर्वैर्मीयांत्यचरिताःप्रायश्चित्तविनानराधमाः॥ इतिनरकफलनिर्देशः॥
अथपापानियथा॥ ब्रह्महामद्यपस्तेनस्तथैवगुरुतल्पगः। एतेमहा
पातकिनायश्चातैःसहसंविशेत्॥ इति। अथतत्समानि। गुरूणामध्य
धिक्षेपोवेदनिंदासुहृद्वधः। ब्रह्महत्यासमंज्ञेयमधीतस्यचनाशनं। नि
ध षिद्धान्नभक्षणंजैह्म्यमुत्कर्षेचवचोऽनृतं। रजस्वलामुखास्वादःसुरा
७ त्रो पानसमानिषट्॥ अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणंतथा॥ निक्षेप
स्यचसर्वंहिसुवर्णस्तेयसमितं॥ सखिभार्याकुमारीषुस्वयोनिष्वं
त्यजासुचसगोत्रासुसुतस्त्रीषुगुरुतल्पसमंविदुः। पितुःस्वसारं
मातुश्चमातुलानींस्नुषामपिमातुःसपत्नीं[illegible]भगिनींआचार्य २५

तनयांतथा। पत्न्याचार्याणींउदितरंगछंस्तुगुरुतल्पगः॥ इतितत्स
मानिपापानि॥ ब॥ अथउपपातकानि॥ गोवधोव्रात्यतास्तेयमृणानां
चानपक्रिया। अनाहिताग्नितापण्यविक्रयःपरिवेदनं। भृताद्ध्य
नादानंभृतकाध्यापनंतथा। पारदार्यंपारिवित्त्यंवार्धुष्यंलवणक्रिया।
५ विं स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधोनिंदितार्थोपजीवनं। नास्तिक्यंव्रतलोपश्चसुतानां
चैवविक्रयः। धान्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानांचयाजनं। पितृमातृ
सुहृत्त्यागस्तडागारामविक्रयः। कन्यायादूषणंचैवपरिविंदकयाज
नं। कन्याप्रदानंतस्यैवप्रतिकन्याऽपसर्पणं। आत्मनोर्थेक्रियारं
भोमद्यपस्त्रीनिषेवणं। स्वाध्यायाग्निसुतत्यागोबांधवत्यागएवच। इं
धनार्थंद्रुमच्छेदःस्त्रीहिंस्रौषधजीवनं। हिंस्रयंत्रविधानंचव्यसनान्यात्म

विक्रयः।७असच्छास्त्राभिगमनमाकरेष्वधिकारिता।भार्याविक्रयश्च
त्वेषामेकैकमुपपातकं।८इत्युपपातकानि॥ ॥अथतत्प्रतीकार
प्रायश्चित्तानिवक्ष्यंतेयथा।एतद्विकान्याद्यं॥ ॥दशपंचाऽथवात्रंच
वेश्यद्विजान्प्रभून्।तेषामनुज्ञयाप्येवंप्रायश्चित्तमुपक्रमेत्॥सर्व
कर्मसुसर्वज्ञाब्राह्मणाःस्फुरत्स्ववर्चसः।आचार्यंकृतसंपन्नांवेदत्रयं
कुटुंबिनो२आचारवंतंचमिष्टद्विजश्रेष्ठपरायणं तोष्ट्वक्षमाकृत्यविधिव
त्तदेववत्पूजयेत्तु तो२ विधायावेत्तवंश्राद्धंसांकल्पंनिजकाम्यया।श्र
न्नं दद्याद्विजातिभ्यो दक्षिणां वा यथाशक्तितः।४अलंकृत्ययथाशक्त्या
वस्त्राऽलंकरणैर्द्विजान्।याचेद्दंडप्रणामेनप्रायश्चित्तंयथोदितं।पञ्च
गोमिथुनंमुक्त्वात्मानंपावयेत्ततः।तेषामनुज्ञयाद्यवापायश्चि २६

त्तंयथाविधिः।पुनःस्नात्वापरिशुध्यर्थमिव्ययेद्विधिवद्विजान्।तत्कर्मांते
द्विजातीनांसर्वदानाभिरिष्यते।दद्याद्व्रतांगदानानितत्र्यःश्रद्धासम
न्वितः।भूमिरत्नहिरण्यानिगावोधान्यंगृहंद्विजाः।रथाश्ववसनग्रामाः
सिद्धपैमन्नंफलंजलं।कन्याविद्यौषधंमंत्रास्वश्रोपानद्दरासनं।शय्या
तांबूलमाल्यानिताम्रहंतंवराजिनं।सर्वमेतत्प्रदातव्यंलोकद्वयजिगी
षुभिः।अथामहापा(पा)पेषुसर्वेष्वंतदद्यादुपपातके।दद्यात्पापेषुच
षांशंकल्पंपापबलाबलं।अथसाधारणाधर्मोगोदानादिषुकथ्य
तो।गोदानेवृषभश्चैकागोःस्तुतैशीलास्वपयस्विनी।वृषदानेस्वनोऽन
ड्वान्खुद्धलांऽवरकांचनः।निवर्तनानिभूदानेदशदद्याद्विजातयोद
शहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडानिवर्तनं।दशतान्येवगोचर्मदद्यात्पापेऽप्रमु

यतो सुवर्णं शतनिष्कं तु तदर्धं प्रमाणतः ॥ अथ दानेपट्टकं
अश्वं सोपस्करं दिशेत् ॥ महिषीं महिषी दाने दद्यात्स्वर्णं वराहिणीं ॥ विनां
दद्याद्गामजादानेषु वर्णपलसंयुतां ॥ लक्ष्मं सुश्राव्यं सुपर्षं प्रदद्यात्
देवताद्वंनो दद्याद्विजः सदक्षायमिष्टान्नं द्विजभोजनं ॥ रुद्रजाप्ये लक्ष
सुपुष्पः पूजयित्वा त्र्यंबकं ॥ एकादशजपे कुर्यान्दशांशं युग्मले नवाहु
वाभिषेचनं कुर्यात्त्रिमंत्रैर्वरुणादेवताः ॥ शांतिके गणशांतिश्च ग्रहशांति
कपूर्विका ॥ धान्यदानेषु तं धान्यं षारी षष्टिमितं स्मृतं ॥ वस्त्रदानेपट्टक
लद्वयं कर्पूरसंयुतं ॥ जलदानं पुरा प्रोक्तं पानीयं शतमादिषी ॥ इत्येवमा
दिदानेषु ब्राह्मणान्न परितापयेत् ॥ संतुष्टा ब्राह्मणा दद्युः करस्तुद्धां व्रतचा २१
रिणो प्रशंसीत स्वयं विप्रान्स्वस्य दोषापनुत्तये ॥ जपच्छिद्रं तपच्छिद्रं यच्छि

द्रं यज्ञकर्मणि ॥ सर्वं भवति निश्छिद्रं यस्य चेच्छंति वाडवाः ॥ ब्राह्मणा यानि
भाषंते ते मानिमन्यंति देवताः ॥ सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥ उप
वासो व्रतं चैव स्नानं तीर्थफलं तपः ॥ विप्रैः संपादितं यस्य संपन्नं तस्य तत्
फलं ॥ संपन्नमिति यद्वाक्यं वदंति क्षितिदेवताः ॥ प्रणम्य शिरसा धार्य
मग्निष्टोमफलावहं ॥ मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः ॥ चक्रा
त्तीव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रान्न कोपयेत् ॥ ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं निर्मलं सार्व
कामिकं ॥ तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यंति मलिनो जनाः ॥ तत्पोनुज्ञामिति
प्राप्य प्रतिगृह्य यथाशिषः ॥ भोजयित्वा यथाशक्त्या भुंजीत सहबंधुभिः ॥
इति ऐहिकप्रायश्चित्ताधिकारः ॥ अथ दानविधिं वक्ष्यामि दानसं
प्रसिद्धये ॥ अन्नयं सावदिक्यं त्रमिविष्णिवा देवताः ॥ कन्यादास्यध्वदा

सौवर्णं प्राजापत्यं प्रकीर्तितं॥ तथा चैकशफं सर्वं कीर्तितं यमदैवतं॥ मा
हिषश्चैव तथा याम्यः कृष्णधेन्वादि यद्वै तु रौद्रो नैर्ऋतदानं स्यात्
राक्षसं तादृक्त्वेश्म यत्तु रौद्री धेनुः समादिष्टा छागमाग्नेयमादिशेत्
मेषं तु वारुणं विद्यात् तु वाराहं वैल्वं विदुः॥ आरण्याः पशवः सर्वे क
थिता वायुदैवताः॥ जलाश्रयास्तथा जीवा नु वारिधानी कमंडलुं
कुंभं चकरकं चैव वारुणानि निबोधत॥ समुद्रजानि सर्वाणि वारुणा
नि तथा द्विजाः॥ विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा विद्योपकरणानि च॥ सारस्व
तानि ज्ञेयानि पुस्तकादीनि पंडिते॥ सर्वेषां शिल्पभांडानां विश्व
कर्माधिदैवतं॥ कूष्माण्डानामथ पुष्पाणां शाकं हरितकं सदा फला २८
नामपि सर्वेषां तथा ज्ञेयो वनस्पतिः॥ ज्ञेयाश्च सर्वगंधास्तु गंध

वाख्यविवेकिभिः॥ बार्हस्पत्यं सितं वासः सौम्या ज्ञेयास्तथा रसाः॥
पक्षिणश्च तथा सर्वे वायव्याः परिकीर्तिताः॥ मत्स्यमांसे विनिर्दिष्टे प्राजा
पत्यं तथैव च॥ छत्रं कृष्णाजिनं शय्या रथमासनमेव च॥ उपानदौ तथा या
नं यच्चान्यत् प्राणिवर्जितं॥ तत्तु यांगिरसं चैन प्रतिष्ठं कीर्तितं मानवाः॥ सु
रोपयोगि यत्सर्वं शस्त्रवर्मध्वजादिकं॥ रणोपकरणं यत्सर्वं विज्ञेयमैन्द्रं
दैवतं॥ यद्वैतु शक्रादेवत्यं यद्दत्तं द्विजोत्तमाः॥ तत्तु ज्ञेयं विष्णवं स
र्वदानं यद्य द्विजोत्तमाः॥ द्रव्याणामथ सर्वेषां देवसंश्रयणान्नरः॥
वाचयेज्जलमादाय करेणाथ प्रतिग्रहं॥ दातृमंत्रप्रयोगांते स्वस्ति
कस्मै स्वाय वोऽइदमाऽप्रतिगृह्णामि तदंतस्य त्रिकीर्तयेत्॥ इति
श्रीसारस्यादिकर्मविपाके ऐहिकप्रायश्चित्ताधिकारे दानाधिदेवताक
थनं॥

७॥ अथ ब्रह्मवध्यादिपापानां प्रत्येकं प्रायश्चित्तान्युच्यंते॥ यथा
ब्रह्महत्याश्वमेधस्यान परं पापपुण्ययोः॥ इति वचनात्॥ तत्र पूर्वं
ब्रह्महत्या॥ मनुः॥ ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटिं कृत्वा वने वसेत्॥ भैक्ष्या
श्यात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरो ध्वजं॥ लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्याद्वि
दुषामिच्छयात्मनः॥ प्रास्येदात्मानमग्नौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः॥ यजे
त वाश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा॥ अभिजिद्विश्वजिद्भ्यां वा त्रिवृताग्नि
ष्टुतापि वा॥ जपन्वान्यतमं वेदं योजनानां शतं व्रजेत्॥ ब्रह्महत्यापनो
दाय मितभुक् नियतेंद्रियः॥ सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणायोपपा
दयेत्॥ ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत्॥ मुच्यते ब्रह्म
हत्याया गोप्ता गोर्ब्राह्मणस्य च॥ एवं दृढव्रतो नित्यं ब्रह्मचारी स २९

माहितः॥ समाप्ते द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति॥ इति याज्ञवल्क्यः॥
शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन्॥ ब्रह्महा द्वादशाब्दानि
मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात्॥ दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा॥
दृष्ट्वा पथि निरातंकं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः॥ बृहस्पतिः॥ मूढकेशनख
श्मश्रुर्निर्हार्थं प्रविशेत्पुरं॥ कुर्यात्त्रिषवणस्नानं स्थानासनविहार
वान्॥ आश्रमे वृक्षमूले वा वासं विन्यस्य कुर्यात्संस्तरे॥ यमः॥ कामतो ब्राह्म
णवधे जीवतो नास्ति निष्कृतिः॥ यस्तु सर्वं परित्यज्य प्रयावज्जीवं चरेद्व्रतं
स विप्रघ्नः प्रजानां लोकान् गच्छेन्न संशयः॥ सांदीपनिः प्रदातव्य
मिदं द्वादशवार्षिकं॥ पादपादोनमन्येषां प्रदातव्यं यथार्थं॥ मनु
देवलः॥ विधेः प्राथमिकादस्मात् द्वितीये द्विगुणं चरेत्॥ तृतीये त्रिगुणं

प्रा॰वी सर
ती विगा
पत

प्रोक्तं रजतुर्येन॥ इति निरुक्तिः॥ सुमंतुः॥ तिरस्कृतो यदा विप्रो हत्वात्मानं मृ-
तो यदि॥ निर्गुणः सगुणो वापि क्रोधाद् दुःखेत्यादिकारणात्॥ त्रिवार्षिकं व्रतं कु-
र्यात् प्रतिलोमां सरस्वतीं॥ गच्छेद्वा दंड्या पिबिस्वयर्थं तस्य पापस्य निष्कृ-
त्यै॥ अत्यर्थं निर्गुणो विप्रो ह्यत्यर्थं निर्गुणं परि॥ क्रोधाद्वि मृयते यस्तु
निर्निमित्तं तु नर्कितः॥ वत्सरत्रितयं कुर्यान्नरः कृच्छ्रं विशुद्धये॥ मृय- सुकृ ५
ते वा निमित्तं यस्मादप्यति निर्गुणः॥ तादेक वर्षमेवस्य ब्रह्मह-
त्या व्रतं स्वरेत्॥ केशश्मश्रुनखादीनां त्यचाद्वपनं वनो ब्रह्मचर्यं चर-
न्न वापि वर्षेणैकेन शुध्यति॥ पैठीनसिः॥ हंतामंत्रोपदेष्टा च तथा सं-
प्रतिपादकः॥ प्रोत्साहकः सहायश्च तथा मार्गानुदेशकः॥ आश्र-
यः शस्त्रदाता च भक्तदाता विकर्मिणां॥ उपेक्षितः शक्तिमांश्च दोष- ३०

वक्तानुमोदकः॥ अकार्यकारिणस्तेषां प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्॥ यथा
शक्त्यनुरूपं च दंडं तेषां प्रकल्पयेत्॥ इति॥ तथा॥ अशीतिर्यस्य वर्षा-
णि बालो वाप्यूनषोडशः॥ प्रायश्चित्तार्धमर्हंति स्त्रियो रोगिण एव च॥
इत्यंगिराः॥ तथा॥ अविकिरद्वादशावर्षादशीती तदूर्ध्वमेव वा॥ अर्धमे-
व लभेत पुंसां तुरीयं त्वायोषितां॥ इति स्त्रीणामर्धं प्रदातव्यं॥ वृद्धानां
रोगिणां तथा॥ पादो बालेषु दातव्यः सर्वपापेष्वयं विधिः॥ इति विष्णुः॥
शंखः॥ ऊनैकादशवर्षस्य पंचवर्षात्परस्य च॥ प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता
पिता वान्यः सुहृज्जनः॥ इति॥ अतो बालतरस्यास्य नापराधो न पा-
तकं॥ राजदंडो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते॥ इति॥ प्रायश्चित्ताशक्त-
स्यवत्सपादानविषयं॥ गवां सहस्रं विधिवत्पात्रे यः प्रतिपादयेत्॥ अ-

स्नात्वा विप्रमुच्येत सर्वपापेभ्य एव च ॥ इति ॥ द्वादशवार्षिकव्रतचर्या श्रा
कस्यावादितव्यौ ॥ किंचांगिरा ॥ आनीय विप्रसर्वस्वं हृतं घातित एव वा ॥ तन्नि
मित्तं हतः शस्त्रैर्जीवन्नपि विशुध्यति ॥ पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्वा वा श्रो
त्रिमाप्नुयात् ॥ आदातुश्च विशुध्यर्थं इष्टिर्वैश्वानरी स्मृता ॥ षंढं तु ब्रा
ह्मणं दत्वा [illegible] व्रतं चरेत् ॥ चांद्रायणं वा कुर्वीत पाराकद्वयमेव वा ॥
वा ॥ इति षट्त्रिंशन्मतात् ॥ मध्यमांगिराः ॥ प्राणांतिकं च यत्प्रोक्तं प्रा
यश्चित्तं मनीषिभिः ॥ तत्कामकारविषयं विज्ञेयं नात्र संशयः ॥ तथा यः
कामानामृह्वा पापं नरः कुर्यात्कथंचन ॥ न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा ऋते भृगु
पतनाद्वा ॥ इति ॥ किंचात्रांगिराः ॥ पर्षद्या ब्राह्मणानां च सारा ह्याद्वि
गुणा मता ॥ विशेषानां त्रिगुणा प्रोक्ता पर्षत्स्याद्व्रतं स्मृतमिति ॥ प्रतिलो ३१

लोमापवादेषु द्विगुणा त्रिगुणो दमः ॥ वर्णानामनुलोम्येन तस्मा
दर्धार्धहानितः ॥ इति प्रायश्चित्तं यदाम्नातं ब्राह्मणस्य महर्षिभिः
पादोनं क्षत्रियः कुर्यादर्धं वैश्यः समाचरेत् ॥ शूद्रः समाचरेत्पा
दमशेषेष्वपि पापकेषु ॥ अथांगिराः ॥ पुरुषो ज्ञानि पापानि कृत्वा
श्रमिणो यदि [illegible] चतुर्धा धनं कुर्याद्विवेकि ब्रह्मनिदर्शिनात्
वं तु यत्कृ दस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणां ॥ त्रिगुणं स्ववनस्थानां यती
नां च चतुर्गुणं ॥ इति प्रायश्चित्तमपि तथैव ॥ हारीतः ॥ प्रायश्चित्ते व्य
वसितः कर्ता यदि विपद्यते ॥ पूतस्तदहरेवासौ इह लोके परत्र
वा ॥ व्यासः ॥ धर्मार्थं यतमानस्तु न चेच्छक्नोति मानवः ॥ प्राप्नोति
तत्फलं [illegible] मनेनाप्तिसंशयः ॥ किंचापरं व्रतमदत्वा पिपासातार्थे

मागतः॥ यथावर्सं यथास्नानं यथाशुद्धिसमन्वितः॥ तथा सापराधं
द्विजं दद्याधर्ममार्यातिवर्त्तिनं॥ कृच्छ्रं षडब्दमास्थाय तीर्थस्नाने वि
यि२ शुध्यति॥ किं चाज्ञानतो द्विजमार्यां तं अपि वेदांगपारगं॥ द्विघांस
तं द्विघांसीयान्तात न ब्रह्महा भवेद्यतः॥ अग्निदो भरदश्चैव शस्त्रपाणि
र्धनापहः॥ क्षेत्रदारहरश्चैव षडाततायिनः॥ इति ब्रह्महत्या॥
अथ इति सुरापानप्रायश्चित्तं॥ तत्र यमः॥ अपेयां वारुणीं पीत्वा प्राय
श्चित्तं विधीयते॥ अग्निवर्णां सुरां त्वा अपि बेन्निर्घृणमानसः॥ सा तस्य
निर्दहेद्दोषान्मरणेन विशुध्यति॥ एतद्ब्राह्मणविषयं॥ मलं दि
सर्वपेयानां सुराधमेष्ठि कथ्यते॥ तस्माद्द्विजेनापेयेषा नैव याल्पा
कदाचन॥ सत्व दज्ञानतः पीत्वा वारुणीं पूर्वित्ता द्विजः॥ मरणं हृदं ३२

बुद्धिपूर्वं प्रायश्चित्तं विधीयते॥ आयसेन्ताज्जने तप्तां ब्राह्मणो वारुणीं
पिबेत्तु अग्निवर्णां पापहरां ततः पापात्प्रमुच्यते॥ जीवतस्यांत
कालेषु तु श्मशाने विहितो विधिः॥ बृहस्पतिः॥ सुरापाने कामत
तेद्यन्लंती विवर्त्तां सुषो द्विपत्र यास्सा निर्दग्धे मृतः शुद्धिमवाप्नु
यात्॥ गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेज्जलमेव वा॥ कयपिनशनं यो
तावत्तु यावत्प्राणैर्विशुध्यते॥ किं सुराश्चात्मघमात्रे दुष्टः उतत्रिदृष्ष्टे
वा गौडी माध्वी पैष्टी च॥ आत्मा त्रिरूपेष्यामवेतिसर्वत्र तदुक्तं॥ किं
वा पानसंज्ञा क माध्वकं खार्जूरं तालमैक्षवं॥ मधूकं सैरमारिष्टं मैर
यं नालिकेरजं॥ समानानि विजानीयान्मद्यान्येकादशैव तु॥ द्वादशं
तु सुरा मद्यं सर्वेषामधमं स्मृतं॥ इति त्रिकलस्पानमद्यपविशेषचेनसु

रायानिर्दिष्टत्वात्॥ गौडी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा॥ इ
ति मनुः॥ यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः॥ इति द्विजोत्त
मग्रहणं ब्राह्मणस्यैवेति। न च मनुनैव गौडीमाध्वीपैष्टीसुरास
मत्वं मुख्यवचनात्॥ द्वादशं तु सुरामद्यं इति तथा॥ सुरा वै मल
मन्नानां पाप्मा च मलमुच्यते॥ इति अन्नविकारस्य सुरात्वं एवं च
तस्मात्सुरा वै मलमन्नानां पाप्मा च मलमुच्यते तस्माद्ब्राह्मणरा
जन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत्॥ इति पैष्ट्या एव वर्णत्रयसंबंधित्वेन
निषेधः॥ गौड्यादीनां तु मद्यानां ब्राह्मणस्यैव संबंधित्वेन निषेधः॥
न तु क्षत्रियवैश्ययोः॥ यत्तु॥ यक्षरक्षःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरा
सवं तत् ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानामश्नता हविः॥ इति मनुः॥ २३

इह विष्णुना॥ पि माधूकमैक्षवं सारं तालं खार्जूरपानसं मद्यं चैव मा
ध्वीकं मैरेयं नालिकेरजं॥ अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य तु द्व
द्यादशवल्कृत॥ कामादपि हि राजन्यो वैश्यो वापि कथंचन मद्यमेवासुरं पी
त्वा न दोषं प्रतिपद्यते॥ इति व्यासेनापि त्रयोमध्यसवर्णो वा दृष्टो मे केव
वाह्मणानां॥ इति तयोः क्षत्रियवैश्ययोः अपि पानमनुज्ञातं एवं ब्रा
ह्मणसंबंधित्वेन मद्यमात्रनिषेधस्यापि गौडी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रि
विधा सुरा। यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः॥ इति गौडीमाध्व्यो
पृथक् निषेधवचनं॥ दोषगुरुत्वेन सुरासमत्वप्रतिपादनपरं त्वयं तु
रानिषेधः॥ अनुपनीतस्य अनूढायाः कन्यायास्तथैवातस्मा ब्राह्मण
राजन्यावैश्यश्च न सुरां पिबेत्॥ इति ज्ञातिमात्रावच्छेदेन निषिद्धत्वात्॥

तथापादोबालेषुदातव्यः सर्वपापेष्वयंविधिरितिवचनात् कामकृता
रेऽपिनमरणांतिकं । किंतु । पादमेवद्विगुणीकृत्यषड्वार्षिकंदेयं । य
तः । विदितंयदकामानांकामानांद्विगुणं तवेद् इति अंगिरस्मरणात् ।
एवंवृद्धातुरादिष्वपियोज्यं । तथाजातूकर्ण्येन । अनुपेतस्तुयोबालो
मद्यंमोहात्तुपिबेद्यदि । तस्यकृच्छ्रत्रयंकुर्यान्मातात्राताततथापिता ।
इति । अत्रबालस्यसत्यपिकामसंचारवादेदोषाभावान्नतुसुरा
पाणात्प्रविहन्यतेनिषेधप्राप्तिः । अत्राऽपस्तंबमनुना । गाल
होमिजातिकर्मचूडामौंजीनिबंधनैः । बैजिकंगार्भिकंचैनो । द्विजाना
मपमृज्यते । इतित्रैवर्णिकानामुत्पत्तिप्रभृतिपेयनिषेधः । इत्य
र्थः । ब्राह्मणस्यतुमद्यमात्रस्यापिप्रतिषेधउत्पत्तिप्रभृत्येव । राज ३४

न्यवैश्ययोस्तुनकदाचिदपिगौड्यादिमद्यप्रतिषेधः । इत्यर्थः । अथा
कामतोऽज्ञानबुद्धिपूर्वकसुरापानेप्रायश्चित्तांतराणिब्राह्मणस्यैव
बालवासाजटीवापिब्रह्महत्याव्रतंचरेत् । पिण्याकंवाकणान्वापिभ
क्षयेत्तुसमानिशि । इदमकामतोऽज्ञानबुद्धिपूर्वंयःसुरांपिबतितद्विषयं
द्वादशवार्षिकस्याऽतिदेशात् । इयंविशुद्धिरुदिताप्रमाप्याकामतो
द्विजं । इति । इतियत्संपूर्णमिवद्वादशवार्षिकंनपादोनं । अतएववृद्ध
हारीतः । द्वादशाब्दैर्वर्षैर्महापातकिनःशुध्यंते । इति । अथवापिण्या X तिलपि
कंपिंडीकृतंसमावर्षत्रयंरात्रौभक्षयेत् । कणाश्चाइर्वविकृद्धयेदिति
मनुः । एतद्बुद्धिपूर्वकसुरापानेछर्दितोभक्षकालंवदंतियोयत्त
एतदेवव्रतंकुर्यान्मद्यपःछर्दनेमाता । पंचगव्यंतस्याकंप्रयच्छंका

अशोधनो इति व्यासः॥ अथांऽगिरा॥ महापातकसंयुक्ता वर्षे
शुध्यंति ते द्विजाः॥ इति॥ तथा च यमः॥ बृहस्पतिसवेनेष्ट्वा सुरापो
ब्राह्मणः पुनः॥ समत्वं ब्राह्मणैर्गच्छेदित्येषा वैदिकी श्रुतिः॥ त
था॥ भूमिप्रदानं यः कुर्यात् सुरां पीत्वा द्विजोत्तमः॥ पुनर्न च पिबे
त्तां तु संस्कृतः स विशुध्यति॥ इत्येतत्प्रायश्चित्तद्वयं पूर्वेण सदे
कविषयं॥ यथा च मनुः॥ कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सकृ
न्निशि॥ सुरापानापनुत्यर्थं वालवासा जटी ध्वजी॥ इति॥ मधुना तैल
मात्रसंयोगे सुराया अबुद्धिपूर्वे दृष्टव्यं यवयाम्यं॥ सुरां पीत्वा
द्विजो हि वारुणमंडं चा द्विजन्मनः॥ संयोगं पतितं गत्वा द्विजश्चांद्राय
णं चरेत्॥ इति यदपि बार्हस्पत्यं॥ गौडी माध्वी सुरां पेष्टीं पीत्वा च विप्रः ३५
समाचरेत्॥

तन्मन्ये बुद्धिपूर्वकं चांद्रायणमनुकं मासः इति॥ तत्त्रितयमप्यन
न्योषधसाध्यवाय्वाफेधकोपशमनार्थे पाने सत्र वेदितव्यं॥ प्रायश्चि
त्तस्याल्पत्वात्॥ यथाऽऽह मनुः॥ अज्ञानात्प्राश्य विण्मूत्रं सुरासं
स्पृष्टमेव वा॥ पुनः संस्कारमर्हंति त्रयो वर्णा द्विजातयः॥ इति॥ यथा बौ
धायनीये॥ सुरापानस्य यो भांडे अपः पर्युषिताः पिबेत्॥ शंखपुष्पी X
विपक्वं तु क्षीरं स च पिबेत् त्र्यहं॥ इति॥ तत्पर्युषितादधिकं॥ अकाम
तोऽभ्यासेन मनुनोक्तं॥ अपः सुराभाजनस्था मद्यभांडस्थितास्त
था॥ पंचरात्रं पिबेत्पीत्वा शंखपुष्पीशृतं पयः॥ इति विष्णुसंहि
केऽस्मराद्यमाद्यमिति पूर्वे चिकृषयः॥ सुराभांडस्थितं तोयं यः कश्चि
त्पिबति द्विजः॥ स द्वादशाहं क्षीरेण पिबेद्ब्राह्मीसुवर्चलामिति॥ X

सुरापस्य च योगंधं मुखमाघ्राय सोमपः। प्राणानप्सु त्रिरायम्य
घृतं प्राश्य विशुध्यति। इति। तत्सोमपायिन एवामतिपूर्वे ब्राह्म
णो। अन्यस्य तु नातित्रिंशकरं कमंठिचाऽन्यतममिच्छया। चरेच्छी
तपनं तप्तकृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छयेति मनूक्तं द्रष्टव्यं। अथाऽद्दष्टव्
यमः। मद्यभांडस्थितं तोयं यः कश्चित्पिबते द्विजः। कुशमूलविप
क्वेन त्र्यहं क्षीरेण वर्तयेदिति। अज्ञानतोऽभ्यासे तु वसिष्ठः। म
द्यभांडस्थितं तोयं यदि कश्चित्पिबेद्द्विजः। पद्मोडुंबरबिल्वा
नां पालाशस्य कुशस्य च। एतेषामुदकं पीत्वा त्रिरात्रेण विशु
ध्यति। इति। एतद्द्वयमपि अज्ञानतः। ज्ञानतस्तु विष्णूक्तो। मद्य
भांडस्थितं तोयं यदि कश्चित्पिबेत्तु द्विजः। पंचरात्रं पिबेत्तु पीत्वा २६

शंखपुष्पीशृतं पयः। ज्ञानतोऽभ्यासे शंखः। मद्यभांडस्थितं तो
यं पीत्वा सप्तरात्रं यावकं गोमूत्रं पिबेदिति। अत्यंताभ्यासे हारी
तः। मद्यभांडस्थितं तोयं यदि कश्चित्पिबेद्द्विजः। द्वादशाहं तु प
यसा पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चलां। एषु वाक्येषु द्विजग्रहणं ब्राह्मणा
भिप्रायं। क्षत्रियवैश्ययोरप्रतिषेधात्। इति द्विजातिप्रकरणं। इदं च
गौडीमाध्वीभांडस्थविषयं। दारुचा तु प्रायश्चित्तस्यातालादिमे
द्यभांडोदकपाने तु कल्प्यं। अथ द्विजातिनार्यं प्रत्याह। पतिलो
कं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिबेत्। इहैव सा शुनी गृध्री सू
करी चोपजायते। ब्राह्मणीग्रहणं चाऽत्र तिस्रो वर्णानुपूर्व्येणेति
न्यायेन यस्य द्विजातेर्या विवोढा भार्या सा तदुपलक्षणं। अत एव मनुः

पतत्यर्द्धंशरीरस्य यस्य भार्या सुरां पिबेत्। पतितार्द्धशरीरस्य
निःकृतिर्नविधीयता इति धर्माधिकामेषु सुराधिकाद्दंपत्न्योरे
कशरीरत्वमेवातः पतितार्द्धशरीरस्येति तस्या द्विजातित्वा
त्ययासुरापानपातव्या। आताद्विजातीनां यथा प्रतिषेधस्त
थात्तषां नायस्त्रिः सुरापातव्या इति। अतो द्विजातिनायस्त्रिः
सुरापानप्रायश्चित्तं स्यार्द्धं कार्यं। शूद्रभार्यायाः शूद्रायाः सु
शूद्रवदेव प्रतिषेधः॥ इति सुरापानप्रायश्चित्तं॥ ॥ अथ
क्रमप्राप्तं सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तं॥ ब्राह्मणस्वर्णहारी च
राज्ञे मुशलमर्पयित्वा स्वकर्म ख्यापयत्स्तेनदत्तो मुक्तोऽथ ३७
वा शुचिः। तेन राज्ञा दत्ता वा मुक्तो वा शुद्धो भवति यथा। सु

कोदत्तु तदघं राज्ञि व्रती न ब्राह्मणेन्याशयः। अपहरणत्रोक्षेन
समक्षं परोक्षं वा बलाच्चौर्येण वा क्रयादिस्वत्वदेहं विनायदेणासु
च्यते। तथा च मनुः। स्कंधेनादाय मुशलं लकुटं वापि खादिरं
सिचोऽन्यतस्तीक्ष्णं आयसं दंडमेव वा इति। तथा च। ततो मुशल
मादाय स हन्यात्तु तं स्वयं। यदि जीवति स स्तेनस्ततस्तेयाद्विमुच्य
ते। इति यथोक्तं ब्रह्मवध॥ मृतः कल्मषदानोवाऽजीवन्नपि विशुध्य
ति। इति। विप्रयद्वर्णं सामान्येन नरमात्रोपलक्षणं प्रायश्चित्ती
यते नर इति वाक्यात् राज्ञा च हननं। ब्राह्मणव्यतिरिक्तस्य। नडाकु
ब्राह्मणं हन्यात् सर्वपापेष्ववस्थितमिति। मानवे ब्राह्मणवधस्य
निषिद्धत्वात् वधेन शुध्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा इति। ब्राह्मण

स्य विकल्पविशेषोऽयं न पश्चरणलक्षणः॥ किंतु प्राणांतिकमेव।
कामकरणादतद्भ्रमरणांतिकं मतिपूर्वं सुवर्णस्तेयविषयं। यतः।
मरणांतं हि यत्प्रोक्तं प्रायश्चित्तं मनीषिभिः। तच्च कामकृते पापे
विज्ञेयं नात्र संशयः॥ इति मध्यमांगिरःस्मरणात्॥ अत्र च सुवर्ण
शब्दः परिमाणविशिष्टहेमद्रव्यवचनो न जातिमात्रवचनः। त
था चाहुः षट्त्रिंशन्मते। वालाग्रमात्रे पङ्क्ते प्राणायामं समाचरे
त्। लिक्षामात्रेपि च तथा प्राणायामत्रयं बुधः॥ राजसर्षपमा
त्रे च प्राणायामचतुष्टयं। गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत्पापविशुद्ध
ये। गौरसर्षपमात्रे तु सावित्रीं वै दिनं जपेत्। यवमात्रे सुवर्णस्य ३८
प्रायश्चित्तं दिनद्वयं। सुवर्णकृष्णलेचैकमपहृत्य द्विजोत्तमः। गो

कृच्छ्रं सांतपनं चैव तत्तु पापस्यापनुत्तये। अपहृत्य सुवर्णस्य मा
षमात्रं द्विजोत्तमः। गोमूत्रयावकाहारस्त्रिमासि विशुध्यति।
सुवर्णस्यापहरणे वत्सरं यावकी भवेत्॥ ऊर्ध्वं प्राणांतिकं ज्ञेयं अ
थवा ब्रह्महा व्रती। इदं च वत्सरं यावकाशनं किंचिन्न्यूनसुवर्णापह
रविषयं। क्षत्रियाद्यपहर्तृविषयं। तथा चाबलात्ये कामकारेण
स्तेनं ति तु नराधमाः। तेषां तु बलहर्तृणां प्राणांतिकमिहोच्यते।
सुवर्णपरिमाणाद्यव्यविगपि च लिप्रेतं। अथ प्रायश्चित्तांतरमाह
अनिवेद्य नृपे शुद्ध्येत्सुरापव्रतमाचरन्। आत्मतुल्यं सुवर्णं वा द
द्याद्वा विप्रतुष्टिकृत्। यदा पुनरीदृशं द्रव्यमेव द्वांतूद्दामकुडवपरि
रक्षणार्थमपहरति तदात्र त्रिप्रतिपादितं। षडब्दं वा चरेत्कृच्छ्रं

यज्ञे घातक ब्रनाच्छिन्नः। तीर्थानिवाश्रमेद्विघानृततस्तेया च्छिनुयते।
इति। चतुर्विंशतिमताश्च यथा॥ रूप्यं रुचाच्छिन्नोमाहातुवरस्त्रीणां
यणा व्रतां मघाणदशा का इदमात्रानातृच्छिपुणे नैवेद्मुआस्पदुस्त्रा चरे२
सुश्रियुणं कुर्वं देमविधिः स्मृतः। सर्वेषां धान्यलोहानां वाराकं वस
मावरेतुधान्यानां हरणे कृच्छ्रं तिलानामेदं वं स्मृतं। रत्नानां हरणे
विप्रश्चरेद्वांद्रायणव्रतमिति॥ पुनःस्तदेवगघाणकसदस्त्रात्रनमा
त्रमूल्यादस्तुवर्णस्त्रेयसममेवप्रायश्चित्तं रजतस्य। रत्नादीनां च
मूल्येनसमता। इति सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तप्रकरणं॥ ५॥ अथ गुरु
तल्पगप्रायश्चित्तं। यथा। तत्रैयाज्ञायनेसार्धमायस्यायोपिता च
पत्ताइद्दीवोच्चयवृषणौ नैर्ऋत्यां वो स्फुडेतसुं। समावायुरुतल्प ३९

वि२

गस्तिवक्ष्यमाणो। तत्र अयःशयने यथा मरणाद्दमं भवतितपादे दस्तुस्य
जेनूयुवर्गिनगमनं मयात्र तमिच्छेचंद्यकम्खिाप्यकुर्यतामन्त्रः। गुरुत
ल्पाऽनिनाष्येनमते ग्युप्पादयोमये। श्वमी। इलंतीवा लिप्येन्कचकना
सविश्रुध्यतीति। इयं तत्र परस्परा का हायां तत्रैयाज्ञायनेन्वायःपकस्य
श्यम्पाछिंगनमिति। यथा च मनुः। स्वयं वा शिश्नवृषणावुत्कृत्याधाय
चांजलौ। नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेदा निपाताद जिह्मगः। इति गुरुण
द्वै शिश्नवृषणाबुत्कृत्याष्टमनवक्ष्यमाणा ब्रह्मोत्तिरिखः। यदि त्रकु
घादिना प्रतिबंतसत्रैव तिष्ठेदा प्रलयादिति विमिष्टः। यथादनारक
ग्र आसामन्यतमां गच्छन्नैरुतल्पगः च्यतो। शिश्नस्योत्कर्तनात्तत्रना
न्यो दंडो विधीयते इति। एवं च लिंगाधिककर्तनं दंडार्थमपि पापक्षयार्थ
वति। उक्तं च मनुना। राजभिर्धृतदंडास्तु कृत्वा पापानि मानवाः। निर्म

लाः स्वर्गमायांति संतः सुकृतिनो यथा। धनदंडेन शुद्धा नः प्रायश्चित्तं क
र्त्तव्यं भवश्येवा तथा। प्रायश्चित्तं प्रकुर्वाणाः सार्व वर्णा यथोदितं। नांकया
राज्ञा ललाटे तु दाप्या स्त्रत्रमसाहसमिति। तानेवालकवाग्तास्त्रनयो
श्चमरणांतिकयोरन्यतरानुष्ठानेन गुरुतल्पगः शुध्येत्। गुरुशब्द
या श्चात्र मुख्यवृत्त्या पितरि वर्त्तते। यतः। निषेकादीनि कर्माणि यः क
रोति यथाविधि। संभावयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते। तै इति
तथा। स गुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति। व्यासः। गुरुर्वामा
तृपितृपत्न्याचार्यविद्यादातृज्येष्ठभ्रातरस्तु विज्ञेया नयत्रतात्र
न्नदातारो। इति। गुरुशब्दोऽत्र मुख्यत्वेन पितर्ये वाऽनुबध्यते। यतः ५०
संवर्त्तेन स्पष्टमेव पितृदारव्यहर्णं कृतं। पितृदारान् समारुह्य मा

तृवर्ज्जं नराधम इति। अतः पितृपत्नीगमनमेव महापातकं गमनं
त्वचरमधातु विसर्गपर्यंतं कथ्यते। अतश्चतोऽवाकि[illegible]तो नमहा
पातकत्वात्तत्रेतरे देंत स्थेयः रायनेसार्द्धमित्यादिकं म[illegible]ांतिकप्रा
यश्चित्तद्रष्टव्यं। तच्चा जनन्यामकामतस्तत्समपत्न्यामुत्तमवर्णायां
वकामतस्तद्दृष्टव्यं। तथा। पितृभार्यां चविज्ञाय सपत्नीं योऽधिगच्छति।
जननीं वाऽप्यविज्ञाय मृतः शुद्धिमवाप्नुयात्। इति षट्त्रिंशन्म
तोऽनिधनाद्वा। जनन्यां तु कामतः कृते तु वासिष्ठं। निष्कालको घृताक्तो
गामप्याऽग्निनापादप्रवृत्ति आत्मानमवदाह्येदिति दृष्टव्यं। अका
मतोऽप्यासप्य तदेवात्र वृद्धमातुः सपत्नी भगिनी आचार्यतनयोत X
थात्। आचार्यपत्नी स्वसुतां गच्छंश्च गुरुतल्पगः। इत्यतिदेशाऽनिधनाद्वा।

अथारुमतं॥ क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादश यथोदितान् पुत्रप्रति
निधीनाहुः क्रियालोपान्मनीषिणः॥ इति॥ इदं च मुख्यासंभवे पुत्रस्य
सवर्णायां मातरि मरणांतो इतरेषां पुनः पुत्रकार्यकरत्वमेव॥ न तु
त॰ त्रवीं तत्रो नयेच्छांप्रदत्तोत्तमेषुः शायन इति प्रथमं प्रायश्चित्तं॥ तेन
प्रोत्सादते नो त्रयं द्वादशाब्दमिति द्वितीयं॥ तथा मोसादितसप्तमा
नवींपतयोरन्यतरं दृष्ट्वा यद्दृष्टशिरवेन॥ द्वादशवर्षिकं॥ यथा॥
अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः॥ एककालं समश्नन्
वै वर्षे तु द्वादशे गते॥ रुक्मस्तेयी सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः॥ व्र
तेनानेन शुध्यंति महापातकिनस्त्विमे इति॥ तत्समं च सवर्णामवर्ण ४१
पिष्टदारणमानं कामतल्पगः कि तद्दृष्ट्वां त्रावेव कामतः प्रवृत्त

स्यारतःस्सकादर्वाकुनिवृत्तोषड्वार्षिकं॥ अकामस्तु त्रैवार्षिकं॥
न्त्यां तु कामतः प्रवृत्तस्यारतःस्सकादर्वाकिनिवृत्तो द्वादशवार्षि
८ कं॥ अकामतस्तु षड्वार्षिकमिति॥ कल्प्यं यस्सैतु सेवनेन गुरुदा
रानुसमारुह्य मातृवर्ज्जं नराधमः॥ इत्यादिना॥ समारोहणमा
त्रेतसत्व छुद्रकं॥ सदीनवर्षैर्गुरुदारान् रतासेकादर्वाकिन्नि
इच्छा॥ प्रायश्चित्तांतरमाह॥ प्राजापत्यं चार... समातृगुरुत
ल्पगः॥ चांद्रायणं वा त्रीन्मासान् अभ्यस्य न्वेदसंहितां॥ अथवा प्र
जाप्यं लक्षं च यमाणं समावर्षत्रयं चरेद्धौ एतद्ब्राह्मणी पुत्रस्य
शूद्रजातीय गुरुतल्पागमने मतिपूर्वं दृष्ट्वा॥ यदा तु गुरुपत्नीसव
लंघ्य निचारिणी॥ अक्षच्छिप्तं वंगच्छति तदा वेदजपसीदितां॥ चांद्राय

एतत्रयं कुर्यात्। अत्रैव कामतः प्रवृत्ता वौशनसां गुरुतल्पगा नि
गामी संवत्सरं ब्रह्महाव्रतं षण्मासान्वा तप्तकृच्छ्रं चरेदिति। क्ष
त्रियागमने त्वमतिपूर्वे याज्ञवल्कीयं। मातुः सपत्नीं भगिनीं आचार्य
पत्नीं तथा। इति गुरुतल्पगव्रतातिदेशात् नववार्षिकं। इदं चा
तिदेशकं सवर्णगुरुभार्यागमनविषयं न त्वेतान्न कामतो म
रणांतिकस्य त्वकामतश्च द्वादशवार्षिकस्य विहितत्वात्। अतः क्ष
त्रियादिविषयमेवेति युक्तं। तत्रैकामतोभ्यासे मरणांतं मध्यागमा
पुनर्नार्यां शिरोः छत्रसुतां छित्वा। अंडाभ्यां सहितं लिंगं मुच्चयसमुत्तः
श्रुतेः। इति कएवस्मरणात्। अत्रैव विषये प्रायश्चित्तं यद्दानाचिकीर्षति। ५२
तदा। छित्वा लिंगं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रियस्तथेति याज्ञवल्कीयो वध×

का ×दंडः प्रायश्चित्तस्थाने द्रष्टव्यः।

विशपायां त्वगुरुभार्यायां कामतोगमने षड्वार्षिकं। अत एवं क्ष
त्सरं। ब्राह्मणीपुत्रस्य क्षत्रियायां मातुः सपत्न्यां गमने पादन्यूनं
द्वादशवार्षिकं नववार्षिकमिति यावत्। तस्यैव तथाभूतायां वैश्या
यां षड्वार्षिकं। शूद्रायां त्रिवार्षिकं प्रायश्चित्तमिति। एवं क्षत्रिया
पुत्रस्य वैश्यायां नववार्षिकं। शूद्रायां षड्वार्षिकं। एवमेव वैश्या
पुत्रस्यापि। इति वैश्यायां तु कामतोऽभ्यासे मरणांतिकमेवाद्यो
र्नयोस्त्रियो वैश्यां गच्छतः पुनः पुनः। लिंगाग्रं छेदयित्वा तु ततः शु
ध्यति किल्बिषात्। इति लौगाक्षिस्मरणात्। शूद्रायां कामतो गच्छेत्या
से द्वादशवार्षिकं। पुनः शूद्रां गच्छेद्यदि बुद्धिपूर्वं विप्रः समाहितः। ब्र
ह्मचर्यमतश्चात्मा चरेत्स द्वादशाब्दिकं। इति त्रिपमन्यु स्मरणात्।

क्षत्रियायां गुरोर्नार्यायां च बुद्धिपूर्वगमने यमोक्तं त्रिवर्षमष्टका-
लाशनं द्रष्टव्यं कालेऽष्टमे वा भुंजानो ब्रह्मचारी सदा व्रती । स्थाना-
सनाभ्यां विहरन्त्रिरह्नोऽभ्युपयन्नपः । अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्तदपो-
हति पातकमिति । अत्रैवाभ्यासे कारकस्योक्तं ॥छ॥ गुरोः इतरसुतां
जायां भगिनीं वा च कामतः । अंडमात्रं समुत्कृत्य स्ववोढा जीवन्मृतोऽपि
वा इति । विप्रायां च कामतो गमने प्राजापत्यं चरेत् । तत्क्षेममित्येतदेव
याज्ञवल्कीयं । तथा च वृद्धमनुः । गमनाद्गुरुजायायाः पितृजाया-
गमे तथा । त्र्यब्दं त्रयमकामाद्बुद्धं नियं समाचरेदिति । अत्र चाभ्या-
सेऽधारीताक्तं मरणांतं ब्रह्मचर्यं । अन्यस्य विप्रास्पृष्टायां गुरोरज्ञान-
मोहितः । सचरेद्ब्रह्मचर्यं षडंगया वदाप्युषमिति । गुरोनार्यायां अज्ञा ५३

यां च मतिपूर्वे मानवं । खट्वांगी चीरवासा वा श्मश्रुलो विजने वने ।
प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रमब्दमेकं समाहितः । इति । अथ वा गुरुजायाभि-
गामी कंटकिनीं शाखां संवत्सरं परिष्वज्याधःशायी त्रिषवणी नेदा-
कारः पूतो भवतीति षण्मासकं कुर्यात् । तत्र चाभ्यासे मानवं । चांद्रायणं
वा त्रीन्मासानभ्यसेन्नियतेन्द्रियः । इत्याद्यशेषविशेषा विज्ञानेश्वरोक्ताः
प्रायश्चित्ताध्याये द्रष्टव्याः ॥छ॥ इति गुरुतल्पगप्रायश्चित्तं ॥छ॥ तथा
चांडालपुक्कसानां च म्लेच्छानां गवां च योषितां । सख्याद्यमाचरेदज्ञाना-
त्तदज्ञानादेवं वह्यमिति । यमोक्तं । जनन्यां च भगिन्यां च स्वसुतायां
तथैव च स्नुषायां गमने चैव विज्ञेयमतिपातकं । अतिपातकिनः सर्वे
प्रविशेयुर्हुताशनम् । इति कात्यायनस्मरणात् । तथा च वृद्धयमेनोक्तं ॥

चांडालीं पुल्कसीं म्लेच्छीं स्नुषां च भगिनीं सखीं॥ मातापित्रोः स्वसारं च
निक्षिप्तां शरणागतां॥ मातुलानीं प्रव्रजितां सगोत्रां नृपयोषितं॥ शि
ष्यपत्नीं गुरोः पत्नीं गत्वा चांद्रायणं चरेत्॥ इति॥ यत्त्वांगिरसो वच
नं॥ पतितां च स्त्रियो गत्वा त्रीन्कृच्छ्रांश्च प्रतिष्ठत्यथो मासोपवासं कुर्वी
त चांद्रायणमथापि वा॥ इति॥ तदज्ञानयमपि कामतः प्रवृत्तस्य रेतः
सेकादर्वाक् निवृत्तौ द्रष्टव्यं॥ यदपि संवर्त्तवचनं॥ भगिनीं मातुरा
प्तां च स्वसारं चान्यमातृजां॥ एतास्त्वा स्त्रियो मोहात्तप्तकृच्छ्रं समा
तृ चरेदिति॥ एतदपि पूर्ववद्द्रष्टव्यं॥ यदा पुनरेता एवाद्यंतयत्नेवा
रिणीं गच्छति तदापीदमेव प्रायश्चित्तं द्विगुणं चांद्रायणं तत्र कृच्छ्रा
त्मकं क्रमेण कामतोऽकामतश्च प्रवृत्तौ द्रष्टव्यं॥ साधारणस्त्रीषु ५५

गुरुणोपभुक्तास गुरुतल्पदोषो नास्ति यतः॥ ज्ञात्वाकंपारदा
र्यं विकन्याद्दूषणमेव चासाधारणा[illegible]पो नास्ति गुरुतल्पगमेव पंचमं
वादिति व्याघ्रः॥ इत्युपपातकप्रायश्चित्तं॥ ५॥ अथ तत्संसर्गिप्राय
श्चित्तमाह॥ एभिस्तु संविशेद्यो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः॥ एभिः पूर्वोक्तैः
महापातकिभिः सह संसर्ग्यं यं यो येन सहाचरति॥ सोऽपि तत्समस्तदीय
मेव प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ यो येन पतितानेषां संसर्गं याति मानवः स त
स्यैव व्रतं कुर्यात् तत्संसर्गविशुद्धये इति मनुः॥ तथा॥ पतितेन सह
पिबाजानन्नूसंवत्सरं नरः॥ मिश्रितस्तेन सोऽब्दांते स्वयं च पतितो भवे
त्॥ इति देवलः॥ तथा॥ यो येन संवसेद्वर्षं सोऽपि तत्समतामियात्॥ पा
दहीनं चरेत्सोऽपि तस्य तस्य व्रतं द्विजः॥ इति व्यासः॥ बृहस्पतिः॥

एकत्रासनं पंक्तिभांडपक्वान्नमिश्रणं याजनाध्यापने योनि
स्तथा च सहभोजनं नवधा संकरः प्रोक्तो न कर्त्तव्योऽधमैः सदा
इति देवलोऽपि संलापस्पर्शनिःश्वाससहयानासनाशना
नु याजकैर्नाध्यापनाद्यानात् पापं संक्रमते नृणामिति पराशर
आसनाच्छयनाद्यानात् संभाषात्सहभोजनात् संक्रामंति
हि पापानि तैलबिंदुरिवांभसीति एतावता सर्वप्रकारं महा
पातकिभिः समं संसर्गमाचरन् अवरकाले कालापेक्षया प्राय
श्चित्तव्रतयोग्यो भवति न रोगंतु तस्य मरणांतिकं वर्षाद् ऊर्ध्वं चैव
समम् इति कालापेक्षा यथा त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छ्रमाच
रेत् चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं तृतीये पक्ष एव तु चतुर्थे दशरात्रं स्या

तु पराकः पंचमे मतः। षष्ठे चांद्रायणं कुर्यात् सप्तमे त्वैंदवद्वयं।
अष्टमे च तथा पक्षे षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् इति। अकामतः का
मतः संसर्गे च पुनर्विशेषः स्मृत्यंतरेऽभिहितः। पंचाब्दं चरेत् कृच्छ्रं
दशाब्दं तप्तकृच्छ्रकं। पराकं चार्द्धमासस्यान्मासे चांद्रायणं चरेत्।
षाण्मासिके तु संसर्गे कृच्छ्रं चार्द्धमाचरेत्। संसर्गे चाब्दिके कुर्याद् यदि
षाण्मासिकं तु संसर्गे कृच्छ्रं चार्द्धमाचरेत्। संसर्गे किंचिन्न्यून इति द्रष्टव्योऽब्दे
धूं चांद्रायणं नरः इति। आब्दिके संसर्गे किंचिन्न्यून इति तथा प्रोक्तं यथा
तु पूर्वविस्मरे मन्वादि निषिद्ध आवार्षिकस्मरणान्न तथापि तान्य
दत्वानकः। पुरुषस्य यानि पतनानि मित्रानि स्त्रीणामपि तान्य
वाप्नोति संसर्गिकप्रायश्चित्तानि। अथ प्रसंगात् स्त्रीणामपकृष्ट
जातः दुष्टास्त्री ब्रह्मघ्नी च विट्शूद्रगामिन्याः प्रमाप्य भोहंति धि तु वर्णस

चांद्रायणं चरेत् मासत्रये तु ऊर्ध्वं त्रीतक्ते

मविक्रमाद्द्याद्विमुद्धयोऽद्दमकामतोवधविषयो।कामतस्तुब्र
ह्मगर्भत्रिरात्रोप्रतिलोमप्रसूतानां स्त्रीणां षण्मासिको विधिः।श्वेत
रप्रजवानां च सूतादीनां बहुदिषट्टाऽऽइतिक्रमण।अथांगिराः।को
शकृप्यथविप्रेवाब्राह्मण्याःप्रतिपादयतुवधधनुःक्षत्रियायावश्या
विश्यावधेमेथा।शूद्रायांश्चाविक्रवैश्यांद्वाद्दद्याज्जलेनरइति
ईषद्युनिचारितब्राह्मण्याऽद्विवधविशषमाहा।अत्रैतद्दृष्टांक्षत्रिय
द्वाऽसूद्रदत्पाव्रतंचरेत्।व्रतंषण्मासिकं कुर्याद्वैदेत्तुर्दद्याद्दशा
ऽथवाऽऽदंचषाण्मासिकंअकामतोब्राह्मण्याव्यापादनेक्षत्रिया
वधेचकामतस्त्वेतद्दृष्टव्यं।कामतावैश्यावधेदशधेनुर्दद्यात्।कामतः
शूद्रावधेउपपातकसाधारणप्राजंमासंपंचगव्याशनं।यथाचे ४६

कामतःशूद्रावधेउपपातकसाधारणप्राजंमासंपंचगव्याशनं।य
थाचाऽऽदप्रचेताः।अनंतमतीब्राह्मणीद्विवार्षिकीषण्मासमनुव
ति।क्षत्रियांद्वाषण्मासानुमासंत्रयंवेति।वैश्यांद्वामासत्रयं
सार्धमासंसार्धं वाविशंत्यहानिवेति॥इत्यादिस्त्रीवधप्रायश्चित्तं॥
कामतः।अन्त्यजंतंवसमुत्कर्षरोऽगामिच्चपैशुनंगुरोश्चालीकनिर्व
धःसमानिब्रह्महत्यया।ब्रह्मवपावेदनिंदाकूटसाक्ष्यंसुहृद्वधःगर्हि
तान्नान्नयोजग्धिःसुरापानसमानिषट्।निक्षेपस्यापहरणवाससा
रजतस्यचाश्वसिवज्ज्ञमणीनांचरुक्मस्तेयसमंस्मृतं।रेतःसेकःस्व
योनीषुकुमारीषुंत्यजासु।चासखुःपुत्रस्यचस्त्रीषुगुरुतल्पसमं
विदुः।परासरः।अवमानादतिक्रोधात्तृष्णेदावपरिभवाद्भयात्।उ
द्वध्यम्ह्यतनारीस्वरूपावाकर्षयन्।वृश्चेमिजनपातेषुम्हयत्तेनाश

केपिवा॥ अष्टयनिमयेल्लोकास्तेष्वात्यीतिमानवाः॥ अयशोणित
संस्पर्शे अंधेतमसिमज्जति॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणि हत्वा मानंवस
नरोगो ब्राह्मणहंतानां विधिकता पार्थिवेनचोगतिरकेवनिर्दि
ष्टास्सर्पदष्टमृतस्यचोयेच तेषां अवाह्यरोच्याग्निदायच मानवाः॥
त्सर्वेपापसंघन्नास्तेषां वद्धाम्नि निःक्षतिं॥ तत्रवाशिष्टः॥ यत्रा
त्मत्यागिनां कुर्यात्स्नेहात्प्रेतक्रियांद्विजः॥ सतत्रचश्चरसहिते
वरेचांद्रायणव्रतं॥ संवर्तः॥ गोभिर्विप्रहतेचैव तथात्मेऽवात्मघा
तिनः॥ नाश्रुप्रपातनं कार्यं नारैः श्रेयोलिकांक्षितिः॥ कश्यपः॥ मृ
गमहिषंवराहं गंडकंसरलं ऋक्षं सिंहं व्याघ्रं मंडूकं मकर
मत्स्यान्नकलासं सर्पं नकुलं जिल्ली॥ गोधा॥ सेधा॥ वधेघ्रहोरात्रं॥ ४५

उपवासः॥ खरोष्ट्रहस्त्यश्वजानां मत्स्यमीनवधे तथा॥ चांद्रायणेन
शुद्ध्येत्तिकामतः स्त्रीवधेषु च॥ सारसक्रौंचहंसांश्चचक्रवाकं सकु
क्कुटं॥ मयूरंसरलोहंचाएकैकेन संशुध्यातिमज्जुंचतिद्विरंचैव
शुकंपारापतंतथा॥ त्र्यादिंतथा बकंहंवाश्वच्छिस्पान्नकेनाजना
त्॥ हत्यकामतः॥ चाषकाककपोतांश्च सातितित्तिरिमेव वा॥ प्राणा
यामंजलेकुर्यात् संध्ययोरुभयोरपि॥ मृगरोरुवराहाणां अजा
विकवधे तथा॥ अफालकृष्टमश्नीयात् एकरात्रमकामतः॥ खं
डरीटाडगरयोर्गृध्रस्यचनिपातनो॥ अपकाशीदिनंतिष्टेच्छिका
लं मारुताशनः॥ वृकंजंबुकहंसानां तरक्षोश्चाऽपिहिंसकः॥
तिलप्रस्थं द्विजेदद्यात् बुद्धोदिनंद्विपतूगवयाजंवरंगेषु

मद्दिषोष्ट्रनिपातने। प्रायश्चित्तमहोरात्रं त्रिसंध्यमवगाहनं।स
र्वेषां सर्वजातीनां मृगाणां वनचारिणां। अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जप
ज्जातवेदसं। टिट्टिभामूकलपाकांश्च मद्गुं कुक्कुटमेव च। एवं पक्षिषु
सर्वेषु दिनमेकमभोजनं। हंसं द्रावलाकं च बकं विकारंडवादि
णः। सारसं चाषमासो च स्पर्शयेद्ब्राह्मणाय गां। परान्नार
सेधमराराकगोधमनां शङ्खमीननिपातने। वृंताकफलयुगाशी
अहोरात्रेण शुध्यति। वृंताकमिति श्वेतं। तुंबकं नलसर्पयिमूं मार्जा
रं मूषकं तथा। हत्वा त्रिरात्रं संतिष्ठेत्तस्मात्पापात्प्रमुच्यते।।छ।।
अथोपपातकप्रायश्चित्तानि।। तत्र मनुः। गोवधो याज्यसंयाज्य
पारदार्यमविक्रयः। पितृमातृगुरुत्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च। ५८

गो १

परिवित्तताऽनुजेन परिवादनमेव च। तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरे
व च याजनं। कन्याया दूषणं चैव वार्धुष्यं व्रतच्युतिः। तडागारामदा
राणां अपत्यस्य च विक्रयः। सर्वाकरेष्वधीकारो महायंत्रप्रवर्त
नं। हिंस्रौषधीनां स्त्र्याजीवोऽभिचारो मूलकर्म च। इंधनार्थमशुष्का
णां द्रुमाणामवपातनं। आत्मार्थं च क्रियारंभो निंदितान्नादनं त
नौ५ था। अनाहिताग्निता स्तेयं ऋणानां चानपक्रिया। असत्शास्त्राधि
गमनं कौशील्यं व्यसनक्रिया। धान्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषे
वणं। स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो नास्तिक्यं चोपपातकं। एतदेव व्रतं कुर्यु
रुपपातकिनो द्विजाः। अवकीर्णिवर्ज्यं शुध्यर्थं चांद्रायणमथापि वा
।। अथ गोवधव्रतानंतरं याज्ञवल्क्यः।। उपपातकशुद्धिः स्यादेवं

चांद्रायणेन वा पयसा वापि मासेन पाराकेणाथवा पुनः ॥ अथा न
कुलमूषककसर्पमंडूकविडालतमस्यानां च भक्षणे चांद्रायणेन शुद्धिः ॥
विट्कुलकाकाद्युच्छिष्टं श्वनकुलोच्छिष्टं केशकीटावपन्नं च ब्रह्मसु
वर्चलां पिबेत् ॥ अतोऽपानां च भुक्तान्नं स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा ॥ X
ग्धमांसमज्ञं च सप्तरात्रं यवां पिबेत् ॥ ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयात्
मधुमांसं कथंचन ॥ सकृच्चापा [illegible] कृतं कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥ शा
तातपः ॥ सुरामांसमत्तोऽपं च भुक्त्वा [illegible] विद्विजः ॥ ब्रह्मकूर्चो
पि वत्तु पीतः प्रकाशं स विशोधयेत् ॥ छर्दने च द्विजातीनां भिन्नजा
तान्नोऽनोपं च गव्येन शुद्धिस्यादिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ मांडूक
स्वान्नतोऽपेषु दधि पंचगव्यं पिबेत् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो ४७

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाऽथ च कामतः ॥ ब्रह्मकूर्चोऽपवासेन
त्र्याणां शुद्धिरिष्यते ॥ शूद्रस्यनाधिकारात्त्रिसावस्पाश्योपवासकः ॥
मार्कंडः ॥ विप्राशौचे तु भुक्तासांतपनं ॥ क्षत्रियाशौचे कृच्छ्रः ॥ वैश्याशौ
चे सांतपनं ॥ शूद्राशौचे चांद्रायणं ॥ आशौचे यस्य यो भुंक्ते सोप्याशौ
चस्तथा भवेत् ॥ तावद्यावदशौचं च तस्याशौचं प्रकीर्तितं ॥ आमश्राद्धे
तथा भुक्त्वा तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ संकल्पिते तथा भुक्त्वा त्रिरात्रं क्षप
णे स्मृतं ॥ व्यासः ॥ विप्रस्य मृतके [illegible] कासंस्कारस्य सूतके च द्विजोत्त
मः ॥ अतो भुक्त्वा [illegible] पयं समाचरेत् ॥ [illegible] ॥ निव
त्ते चूडहोमे सुप्राना मकरणात्तथा ॥ चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं भुक्त्वा वा जात
कर्मणि ॥ नताम्नेषु भुक्तान्नं संस्कारं च द्विजोत्तमः ॥ नियोगा ऽपवा

सेनशुध्येतानिंद्यभोजने॥ आपस्तंबः॥ चांडालकूपभांडेषु अज्ञा
नाद्यःपिबेत्पयः। प्रायश्चित्तं कथं तत्र वर्णे वर्णे विधीयते॥ चरेत्सांत
पनं विप्रः प्राजापत्यं तु भूमिपः॥ तदर्धं तु चरेद्वैश्यः शूद्रः पादं समा
चरेत्॥ अंत्यजैः खानिताः कूपाः सेतुबंधाश्च कारिताः॥ तेषु स्नात्वा
च पीत्वा च प्रमादान्न प्रदुष्यति॥ आधानं प्रस्थितो विप्रस्तत्राज्ञानात्
पिबेद्यदि। स्नात्वा चावानदीदोषो शिवपूर्ववर्णेष्वयं विधिः॥ बृहस्पतिः॥
अज्ञानात्तु पिबेत्तोयं ब्राह्मणो यस्तु आपदि। अहोरात्रेण शुद्ध्ये
त्प्राणायामशतेन वा॥ उच्छिष्टस्पृष्टिता आपो यदि कामात्पिबेद्द्वि
जः॥ कुशमूलविपक्वेन त्र्यहात्क्षीरेण शुध्यति॥ अंगिराः॥ क्रीतं परि
गृहीतं वा चंडालस्योदकं पिबेत्। प्राजापत्येन शुध्येत कामाद्द्विगुणमका ५०

सूतके वा द्विजोत्तमाः॥ अनातुरः स्वकेनाचा प्राजापत्यं समाचरेत्॥
संवर्तः॥ चंडालीं वा म्लेच्छीं गत्वा कथं चिकाममोहितः। शुध्येत सावित्रि
त्रं कुर्यात् प्राजापत्यं न स्पर्शकृत्॥ गिनीं मातुलानीं च स्वसारं तनयां तथा।
एता स्त्रियः स्त्रियोगवानप्यः कृच्छ्रं समाचरेत्॥ रजस्वलां च योगकृच्छ्र
स्त्रीणीं पतितां तथा। तस्याः पापविशुद्ध्यर्थं अतिकृच्छ्रं समाचरेत्॥ म
नुः॥ भ्रातृमृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः॥ धर्मेणापि नियुक्ता
यां स्पृष्ट्वा यो दधिषूः पतिः॥ वसिष्ठः॥ दधिषूः पतिः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं च
रित्वा निर्विशेत्॥ एवं अयं दधिषूः कृत्वातिकृच्छ्रं चरित्वा निर्विशेत्॥ ब्रा
ह्मणी ब्राह्मणगवा कृच्छ्रमेकं समाचरेत्॥ एवं कृच्छ्रं क्षिप्त मारवाना
सेवनं स्वपचो यथा॥ दिवा निगमने विप्रः पादकृच्छ्रं समाचरेत्॥

अहोरात्रं तु षष्ठ्यादौ प्राजापत्यं च पर्वणि ॥ अनिर्वृत्ते मिदा यज्ञात
प्रयदंतुं जतद्दी ॥ अनातुरः सनिधने स्पृष्ट्वा हि न विशुध्यति ॥ बृहद्व
सिष्ठः ॥ तुरं स्नाने न तु विप्रेण स्पृष्ट्वा यदि रजस्वला ॥ शिरःस्नातस्तु शु
ध्येत प्राणायामशतेन वा ॥ स्पृष्ट्वा रजस्वलान्यान्यं सगोत्रेण कृत
र्तितः ॥ कामादकामतो वापि सद्यः स्नानेन शुध्यति ॥ असगोत्रा च सं
स्पृष्टा ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या ॥ एकरात्रं निराहारा पंचगव्येन शु
ध्यति ॥ रजस्वला तु संस्पृष्टा क्षत्रिण्या ब्राह्मणी तु या ॥ त्रिरात्रेण वि
शुद्धिः स्याद्व्यासस्य वचनं यथा ॥ रजस्वला तु संस्पृष्टा वैश्यया ब्रा
ह्मणी तु या ॥ पंचरात्रं निराहारा पंचगव्येन शुध्यति ॥ स्पृष्ट्वा रजस्व
लान्यान्यं ब्राह्मणी शूद्रवर्णया ॥ कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शिद्रीदा ५३

ब्राह्मणी शूद्रवर्णया ॥ कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शिद्री दानेन शुध्यति ॥ मार्कं
डः ॥ उदक्यां तु सवर्णा या स्पृष्ट्वा चेत्स्यादुदक्यया ॥ तस्मिन्नेव दिने स्ना
त्वा शुद्धिमाप्नोत्यसंशयं ॥ स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रवर्णया ॥
षड्भिः पूर्वोपवासैस्तु अहोरात्रेण चोत्तरा ॥ स्पृष्टा रजस्वलान्यान्यां वै
श्याशूद्र्या तथैव च ॥ त्रिरात्रात्शुध्यते पूर्वा त्वितरा तु दिनद्वयात् ॥ रज
स्वला तु नाश्नीयात्स्पृष्ट्वा चेदन्यवर्णया ॥ यावन्न शुद्धिमाप्नोति शु
द्धस्नानेन शुध्यति ॥ प्रचेताः ॥ रजस्वलायाः संस्पर्शे नाशुद्धेरस्थितोऽ
न्नं ॥ अस्पर्शस्पर्शनं चैवमिति प्राचेतसं वचः ॥ स्नानं रजस्वलायाश्च चतु
र्थेऽह्नि नियमशः ॥ कुर्यान्निवृत्ते रजसि शौचार्थं नात्र संशयः ॥ रोगेण य
द्रजः स्त्रीणामत्यर्थं च प्रवर्तते ॥ अशुद्धा न तु तेन स्यात्तासां वैकारिकं मतं ॥

साधुचारान् तावत्तस्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते। गम्या निवृत्ते रजसि
इष्टकर्माणि चैवांद्रिये। बृहस्पतिः। पतितान्त्यश्वपाकेन स्पृष्टा चेत्स्या
द्रजस्वला। तान्यहानि व्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं समाचरेत्। प्रथमेऽह्नि
त्रिरात्रं स्याद्द्वितीयेऽपि द्व्यहं स्मृतं। अहोरात्रं तृतीयेऽह्नि चतुर्थे नक्त
माचरेत्। मार्कंडः। अंत्यजादिश्वपाकेन स्पृष्टा चेत्स्याद्रजस्वला।
चतुर्थेऽहनि शुद्धायाः प्रायश्चित्तं स्मृतं बुधैः। अंगिराः। उच्छिष्टेन तु
संस्पृष्टा कदाचित्स्त्री रजस्वला। यावन्न शुद्धिमाप्नोति नाश्नीया
त्तावदेव तु। रजस्वलां स्पृशेत् श्वानं तमादाय दिनं कदाचित्। उपो
ष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति। रजस्वलां तु संडाना चंडाला
दीन् स्पृशेद्यदि गोमूत्रयावकाहारा षड्रात्रेण विशुध्यति। रजस्व ५४

ला यदा दष्टा शुना जंबुकरासभैः। पंचरात्रं निराहारा पंचगव्ये
न शुध्यति। व्यासः। निवृत्ता यानारी रजसा स्नमाभिहुता। कथं तस्या
न वक्षौचं शुध्यते केन कर्मणा। चतुर्थेऽहनि संप्राप्ते स्पृशेदन्यां
तदा स्त्रियं। सा सचैलावगाह्यापः स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा पुनः स्पृशेत्। स्पृष्ट्वा
स्पृष्ट्वा पुनः स्नात्वा दशैकादश वा पुनः। आंतत्त्व वाससां त्यागश्च
दाश्रवात्त वेत्तु सा। आरभ्य दीर्घतपसा नारीणां यो रजो भवेत्। न ते
न तत्त्वं तासामामनुः धेत मैकदाचन। प्रधानं यच्च तत्तयस्मान्न कुर्यान्नि
यमं कचित्। निषिद्धं यच्च पूर्वं स्यात्तत्सर्वं विनिवर्त्तते। एष धर्मो द्वा
नारीणां ज्ञेयो मूत्रपुरीषवत्। आतार्थं न प्रदुष्येत रजसा तपसि
स्थिताः। इति। अथ चतुर्विंशतिमतानुराजसा शुध्यते नारी परपुंस्प

निगामिनी। तथाऽपि मुनिभिः प्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत्। तद
र्द्धं ब्राह्मणीगर्भात् क्षत्रियादिप्रस्य गमने सति। क्षत्रियस्य चरेत्
कृच्छ्रं वैश्यः सांतपनं स्मृतं। शूद्रस्य गमने चैव पाराकेन समाचरे
त्। अर्द्धं चान्येषु सर्वेषु पापेषु क्रं मनीषिभिः। विप्रगर्भे च पाराकं
क्षत्रियस्य तथैव च। वैश्ये विप्रास्तथैव च कर्त्तव्यं पाराकेन समन्वितं।
शूद्रगर्भे तु वैश्यागम्य च चांडालदूषितानां। गर्भपाते तु तद्वत्तुः
प्रायश्चित्तं विशुद्धये। गर्भपाते विंसमुद्दिष्टं यथा वर्णवधः स्मृतः।
जातगर्भे विशेषः स्याद्धर्मोक्तो मुनिभिः पुरा। ब्रह्मगर्भवधे त्वर्द्धं
कृच्छ्रं सांतपनादिकं। क्षत्रगर्भवधे चैव चरेच्चान्द्रायणव्रतं। वैश्य
स्य चैवं द्वं प्रोक्तं पाराकं शूद्रघातने। प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं गर्भपा ५५

तविशेषतः। स्त्रीणां नास्ति परित्यागो ब्रह्महत्यादिभिर्विना। तत्रा
पि रुद्धमध्ये तु प्रायश्चित्तानि कारयेत्। परित्यक्ता चरेत् पापं बक
ल्पं यदि किंचन। न तु पापं शतध्नरूपा बांधवान्सगच्छति। यावंति
नारीरोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च। तावद्वर्षसहस्राणि परित्या
गी विपच्यते। कुंभीपाके महाघोरे तद्दोषाज्जायते पिशाचो वसति स्त्री
परित्यागात् यावदाहूतसंप्लवं। पितृमातृगुरुत्यागी नार्यत्या
गी सुहृत्त्यजेत्। असिपत्रवनं गत्वा शतं चांडालयोनिगः। माता
पिता गुरुत्यागी पितृव्यो मातुलस्तथा। उपाध्यायस्तथाचार्य
ऋत्विग्विद्वांस्तथैव च। आश्रमी च तपस्वी च इत्येतद्गुरवः स्मृताः।
महापातकिनां पातदेष्ठ पुरा स्वमनुरब्रवीत् मत्तु रादपियं द

ह्यावुष्टांसारिवद्दूषितां। रक्षणीयास्त्रियोप्येवं न त्वेत्यागशी
लवान्नां संवर्त्तेन यथा नार्यां दृष्ट्वा म्लेच्छसेवितां। संशोध्य संग दे२
हीनासा अन्यैरेवमपि स्त्रियः। चतस्र एव संत्याज्या शोधये
स्त्र्यपि स्त्रियः। श्वपाकोपगतायाञ्च भर्तृघ्नी पितृपुत्रगा। निर्वा
स्यावव्यभिचारिण्य प्रतिकूला तथैव च। निवासिनं यथा नासां त
थाह्नस्तु द्विजोत्तमाः। मलिनां मुंडशिरसीं पिंडमात्रोपजीविनीं।
व्यवहारपरित्यक्तां वासयेद्व्यभिचारिणीं। पृथक् शय्यासनाहा
रां गृहमध्ये निवासिनीं। पृथक्कृताव नियुक्ता च प्रतिकूलां च वा
सयेत्। स्मृतिवेदविरोधेन परित्यागो यथा भवेत्। तथैव लौकिकं ५८
वाक्यं स्मृतिबाधपरिग्रहेतु। अर्थांगिराः। ब्रह्मचारी शुना दष्ट

स्त्र्यहं सायं यवां पिबेत्। गृहस्थस्य त्रिरात्रं वै एकाहमग्निहोत्रवा
न्नानाल्पकृच्छ्रं तु दष्टस्य तादृवद्भिर्यणेर्भवेत्। स्यात्पादवद्व्रियर्णबाक्यो
द्धवंन्यैव वस्तुगुणो महान्। श्वशृगालखरैर्दष्टो ग्राम्यैः क्रव्यादि
रथवा नरश्चोष्ट्रवराहैश्च प्राणायामं समाचरेत्। ब्राह्मणी च शु
ना दष्टा जंबुकेन वृकेन वा। उदितं यदि नक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यो विशुध्य
ति। श्वशृगालवृकाद्यैस्तु दष्टश्चेद्ब्राह्मणो भवेत्। स्नात्वा जपेत्स गाय
त्रीं पवित्रां वेदमातरं। ब्राह्मणस्तु शुना दष्टो ग्रामस्नानविवर्जितो
ऽपि प्रदक्षिणीकृत्य सद्य एव विशुध्यति। ब्राह्मणस्तु शुना दष्टः स व्र
ती स्नानमाचरेत्। तु सहृतं यावकं वा च को अहोरात्रेण शुध्यति। वेद
विधाज्जलस्नानं शुना दष्टो द्विजोत्तमः। दृष्ट्वाग्निं हूयमानं स सद्य ए

वविशुध्यति। गवां शृंगोदकस्नातो महानद्योस्तु संगमे। समुद्रदर्श
नाद्वापि श्वना दष्टः शुचिर्भवेत्॥ श्वशृगालनकुलमार्जारमूषक
प्लवगपुरुषदष्टानां स्नानमापादिष्टीयात्तिः प्राणायामत्रयं चा
पराशरः। ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूयशोणितसंकुले। कृमिरुत्पद्य
ते यत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥ तत्र गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिः
कुशोदकं त्र्यहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदष्टः शुचिर्भवेत्॥ अज्ञा
तस्तु चंडालो निवसेद्यस्य वेश्मनि। विज्ञाने चोपसन्नस्य द्विजाः कु
र्युरनुग्रहं। क्षीरेण दधिसर्पिभ्यां तप्तकृच्छ्रं कयासमाहिता। कुंडीत
सह विप्रैस्तु त्रिसंध्यमवगाहनं। त्र्यहं क्षमस्वकं जीतप्रक्षिपेन्नद
नं तरां छिवाग्राशपवृतं क्षीरं गोमूत्रं गोमयं दधि। त्रयाणामपि ५७

स्त्रीणां संकरसंप्रवृत्तितो दशसाहस्रमभ्यस्य गायत्री तिविशो
धनं। आकरवेत्रवेणुद्विरूप्ययोः कांस्यताम्रयोः। जलशौचं वस्त्राणां
पुनःपाकेन मृन्मयं। कुसुंभतिललवणगुडकर्पाससर्पिषां। क्षारे
लयात्वधान्यानि दद्याद्वेश्मनि पावकं। कांडूतारा कालासंस्थेषु
वर्णसलिलेन वा। विप्राणां ब्रह्मघोषेण शूतं नोडपंचयकृवेत्। शूद्रस्य
यत्कृतं धारितं सर्वं प्रोक्षणात्तस्य विः। अपूर्णं हृताते जानां स घःशो X
धनमुत्तमी। सघृतसद्वैर्यैस्तु कयाद्ब्राह्मणभोजनं। गाविंशतिद
धीकं दद्याद्विप्रेषु दक्षिणां। एवं वसिष्ठः॥ चंडालानिवसेद्घरस्य
हे अज्ञात एव वा तस्मात् चेच्छुद्धेच्छुकोः प्राजापत्यं समाचरेत्। अकाम
तः सप्तवेतु कोऽभ्यदेवद्विजोत्तमः। कामात् पाराकतः शुद्धिमदा
सांतपनेन वा चांद्रायणपराकवा। द्विजातीनां विशोधनं प्राजापत्यमेव

शूद्राणांशेषंतदर्द्धसारतः॥उच्छिष्टस्तुयदिस्पृष्टस्तत्रस्नानंस
माचरेत्॥उपोष्यचनिशामेकांपंचगव्येनशुध्यति॥संवर्त्तः॥चं
डालसंकरेशुद्धेकाश्वपाकपुक्कसेष्वपि॥गोमूत्रयावकाहारोमासा
र्द्धेनविशुध्यति॥तेनप्रसाधितान्नेनैतदुक्तंचैवद्विजातिनां॥कायस्प
शंखिसंस्पृश्यसमासन्नैयमाचरेत्॥स्त्रीणामर्द्धव्रतंतत्रवृद्धबाला
तुरेषुच॥इतरेषांतुकृत्यानांतदर्द्धमितिस्मृतिः॥ततःस्पृष्टाय
छिन्नंकेनअस्नाद्याविधिवज्जलेविवितालोऽनेनकुःपातनःपाद
एववा॥पराशरः॥अशीतिर्यस्यवर्षाणिबालोवाप्यूनषोडशः॥
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हंतिस्त्रियोरोगिणएववा॥ऊनैकादशवर्षस्प
स्यपंचवर्षात्तुपरस्यचाचरेद्गुरुःसुहृद्वापिप्रायश्चित्तंविशोधनं॥ ५८

चरेद्गुरुःसुहृद्वापिप्रायश्चित्तंविशोधनं॥अनुपनीतस्यदोषस्याक्रि
यमाणेविगर्हितः॥अप्राप्तव्यवहारस्यवत्सरात्षोडशादिहा॥दु
र्बलान्वयदःप्रोक्तस्तथाचबालवृद्धयोः॥अतोऽन्यथाभवेद्दोषोऽद्य
यद्दंडंकुर्वीतामृषास्नेहाद्वायदिवालोभात्तथादज्ञानतोपिवा
कुर्वंतिह्युयदंयेतुतत्पापंतत्रगच्छति॥यस्तुस्पष्टाद्दोऽकुर्वंतिकारु
व ण्पाद्यैर्यंस्ययदोत्तधर्मविघ्नकर्तारिपतंतिनिरकेध्रुवं॥शरीरस्यात्य
यकार्येस्यएवनियमोद्विजः॥महाकार्यविरोधेऽपिनवस्तुस्यकदा
चन॥इति॥छ॥अथगोवधप्रायश्चित्तं॥छ॥तत्रमनुः॥उपपातकसं
युक्तोगोघ्नोमासंयवान्पिबेत्॥कृतवापोवसेद्गोष्ठेचर्मणातेनसंवृतः॥
चतुर्थकालमश्नीयात्क्षारलवणंमितं॥गोमूत्रेणाचरेत्स्नानंद्वौ

मासो नियतेंद्रियः॥ दिवा गच्छेत्ततो गास्तु तिष्ठन्नूर्ध्वं रजः पिबन्॥
शुश्रूषित्वा नमस्कृत्वा रात्रौ वीरासनं विशेत्॥ तिष्ठंतीषु च तिष्ठे
त व्रजंतीष्वप्यनुव्रजेत्॥ आसीनासु तथासीत नियतो वीतमत्स
रः॥ आतुरामभिशस्तां वा चौरव्याघ्रादिभिर्भयैः॥ पतितां पंकम
ग्नां वा सर्वप्राणैर्विमोचयेत्॥ उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा
यति वा भृशं॥ न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः॥ आत्मनो य
दि वान्येषां गृहे क्षेत्रे थ वा खले॥ भक्षयंतीं न कथयेत् पिबंतीं
चैव वत्सकं॥ अनेन विधिना यस्तु गोघ्नो गामनुगच्छति॥ स गोहत्या
कृतं पापं त्रिभिर्मासैर्व्यपोहति॥ वृषभैकादशा गाश्च दद्यात्सुचरित
व्रतः॥ अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्भ्यो निवेदयेत्॥ यमः॥ गोमतीवाऽ ५९

पिद्विधां॥ ॐकारं वेदमेव च॥ गायत्र्या दशसाहस्रं ऊर्ध्वतास्यकमेव च
अथ गोमती विद्या॥ गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलगंधिकाः॥ गावः प्र
तिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं महत्॥ अन्नमेव परं गावो देवानां हवि
रुत्तमं पावनं सर्वतीर्थानां रक्षंति च वहंति च॥ हविषा मंत्रपूतेन तर्पयं
त्यमरान् दिवि॥ ऋषीणामग्निहोत्रेषु गावो होमे प्रयोजिकाः॥ सर्वेषामेव
भूतानां गावः शरणमुत्तमं॥ गावः पवित्रं परमं गावो मंगलमुत्तमं॥ गावः
स्वर्गस्य सोपानं गावो धन्याः सनातनाः॥ नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौ
रभेयीभ्य एव च॥ नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः॥ ब्राह्मणाश्चै
व गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतं॥ एकत्र मंत्रास्तिष्ठंति हविरन्यत्र तिष्ठति॥
वृषभैकादश गाश्च दद्यात्सुचरितव्रतः॥ अविद्यमाने सर्वस्वं ब्राह्मणे
भ्यो निवेदयेत्॥ गावः सर्वस्य लोकस्य नमस्कार्या तथा॥ नमो नमः॥ तस्माज्जा

वानदंतव्याऽइत्याह भगवान्यमः॥ शातातपः॥ पंचगव्येन गोघाती
मासेनैकेन शुध्यति॥ गोमतीं च जपन्नित्यं गवां गोष्ठे च संविशेत्॥
पराशरः॥ गवां बंधनयोक्त्रेषु भवेन्मृत्युरकामतः॥ अकामतः कृतं
घातं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत्॥ वेदवेदांगविद्विप्रो धर्मशास्त्रं ब्रुवंस्त
तः॥ अकामकृतपापस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत्॥ धुर्येषु वहमाने
दंडेनाभिहतेषु चौ॥ काष्ठेन लोष्ठेन वा लोष्टुना वाथ ताडिताः॥
हलिताः पतिताः पंथेव मृता वाचा कूप एव वा॥ एवं गवां च धुर्याणां प्र
वक्ष्यामि यथाविधिः॥ अंकितस्य पदं गच्छेत् पंचसप्तदशापि वा॥
ग्रासं वा यदि दद्यात्ति तीर्थं पिबति वा पयः॥ वृद्धव्याधिविनष्टानां प्राय
श्चित्तं न विद्यते॥ निरोधने चरेत्पादं बंधने चार्द्धमेव च॥ योजने पाददीनं ६०
×स्यात्त्राणोपयंत्रघातने॥

ता
शीतानलदत्ता चैव तद्वंधनमृथा॥ पिबाश्वन्यागाराद्यपेक्षायां प्राय
पद्यं विनिर्दिशेत्॥ अपालनात्मरणस्य त्रुगोश्चरंती कथं च नो प्राजापत्यं
चरेत् कृच्छ्रं गोघ्नाभीज्ञतमुत्तमं॥ सशिखं वपनं कार्यं त्रिसंध्यमवगाहनं॥
श्टंगोषु॥ परिवुरेमु केलानां यूलश्रवणादिभिः॥ श्राद्धमेवहितं चर्म परिधाय
सगाश्ववेत्॥ तासां मध्ये वसेद्रात्रौ दिवा ताभिः सममूवजेत्॥ ब्राह्मणस्य विशे
षेण तथा राजन्यवैश्ययोः॥ प्रायश्चित्तेन तत्रैव एकेयर्थाब्राह्मणतोऽ
न्नोत्रमुक्ताहितां गां च दद्याद्विप्राय दक्षिणां॥ अंगिराः॥ अंगुष्ठमात्र
स्थोल्पेन वार्द्रमात्रप्रमाणतः॥ सार्द्धश्चैव तु पालाशो दंड इत्यभिधी
यते॥ तस्मादूर्ध्वप्रमाणेन यदि गां प्रतिपादयेत्॥ द्विगुणं तु चरेत् तत्र
प्रायश्चित्तमिति स्थितिः॥ संवर्त्तः॥ यंत्रणे गोचिकित्सार्थे मूढगर्भविमो
गो

वनौपन्नेहृतेविपत्तिःस्यात्प्रायश्चित्तंनविद्यते॥अपथ्यंस्नेह
मादारंदघाजौब्राह्मणेस्वयं॥प्राणिनांप्राणहथ्यर्थंप्रायश्चित्तंन
विद्यते॥अथअविक्रेयप्रायश्चित्तं॥नन्दहारीनः॥गुडतिलपुष्पफ
लमूलपक्वान्नअश्मशस्त्रजकमांसस्नायुक्षवंनरवशृंगकिवि
क्रयेसगुणजं॥हिंगुगुलसर्जरसहरितालमनःशिलांजनगैरिक
क्षारलवणमणिमौक्तिकप्रवालवेणवेणुमृन्मयेषुच॥आराम
तडागोदकपानपुष्करिणीइत्यादिकृतविक्रयेषुचाविषवणस्नायी
अधःशायीचतुर्थकालवकुत्रिमहस्तंजपन्संवत्सरेणपूतोनव
ति॥मनुः॥सद्यःपततिमांसेनलाक्षयालवणेनच॥त्र्यहेणशूद्रो
भवतिब्राह्मणःक्षीरविक्रयात्॥अथवर्णसंकरेषुप्रायश्चित्ता ६१
नि॥

हारीतः॥आगारस्नेहदोषेषुज्ञातातांडारसंकरो॥विवाहादौ
र्द्धमासेनब्राह्मणःशुद्धिमाप्नुयात्॥वर्णसंकरस्त्रीशूद्राणांचशिष्ट
छ्रिणी॥विदं॥अयाज्यायाजनेदोषविप्रसुगणेनाविस्पृश्यति॥वृद्धस्मृ
तिः॥अकामतस्त्वापद्विवायदिज्ञायतशंकरः॥तदाकार्यमिलेवो
मोगार्पण्यावपनंतथा॥शातातपः॥उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टःशुना
शूद्रेणवाद्विजः॥उपोष्यरजनीमेकांपंचगव्येनशुध्यति॥कागले
यः॥अज्ञानस्पर्शेतुविप्रस्यसर्वस्मिन्वानियदि॥यच्चकालेनसंस्पृशि
त्वाप्रायेणायामेनशुध्यति॥अज्ञानतस्तुकोऽन्नंपंचगव्येनशु
ध्यति॥सूद्रेणसहचैवचार्वाचद्विजःश्रीप्राजापत्यंचरेत्॥वासिकमीनिष्ठु
हैत्यप्रच्छर्दनविरेचनैः॥शिष्टस्त्रीणस्पृश्येततस्मात्पापान्नसंशो
यः॥

वृद्धशातातपः। यदा भोजनकाले तु अशुचिर्भवति द्विजः। भूमौ नि
क्षिप्य तं ग्रासं स्नात्वा विप्रो विशुध्यति। अशनान्ततः पिबन्तोयं ब्रा(ह्म)
णोऽर्धं यस्त्वनातिष्ठ। अहोरात्रोषित स्नात्वा पंचगव्येन शुध्यति। चं
डालैः श्वपाकैः स्पृष्टो विण्मूत्रे तु सतो द्विजः। त्रिरात्रं तत्र कुर्वीत
भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत्। येन केनचिदप्यक्तः अंडजं स्पृशात यदि।
अहोरात्रोषितः स्नात्वा पंचगव्येन शुध्यति॥ ॥ इति सद्धिरचित
सारयाद्के कर्म्मविपाके प्रायश्चित्ताऽधिकारोऽनवद्यः॥ ॥ यदाये
ह्रींशार्धं यमिदमत्रातिष्ठन्नासिचश्रीः। तदास्यो निष्क्रान्तः कल्पिरग
मद्य यमुवरिपूनुः ततोऽस्मिन्सुन्नागेहतमवितरं त्रणपनिर्वृतं।
स्थितिं धर्मे श्रीमत्ऽनसुरवदंगविनिता॥ १ अथो अनुक निष्कृ ६२

तीनां तु पापानामपनुत्तये। शक्तिं चावेक्ष्य पापं च प्रायश्चित्तं प्रक
ल्पयेत्। यैरन्यकपायैरनांसि मानवोऽपकर्षति। नानन्यकपायाद्य
स्यामि दर्वाधिपिष्टसेवनात्। अज्ञातं यदि वाऽज्ञातं पापं कृच्छ्रेण शोधये
त्प्रयतः। रसायनादिमंत्राश्च तथैवौषधसिद्धयः। तस्य सर्वाणि सिध्यंति ×
यो नरः कृच्छ्रकृद्भवेत्। वैदिकानि च सर्वाणि शास्त्रतायानि कानि चौ सिध्यं
ति सर्वदानानि कृच्छ्रकर्त्तुर्न संशयः। तडसातस्पर्शयोगा महांश्चैवोऽप
जायते। वांछितान् संततार्थांश्च संप्राप्नोति न संशयः। इज्यावान् भवति दे
वेषु तथा ऋषिगणेषु च। विपाप्मा वितमस्कश्च रसशुद्धः स्याद्विशेष
तः। कृच्छ्रं याज्ञवल्क्यः। कृच्छ्रकृत् धर्मकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात्। सूप
गुरुकत्तुफलं प्राप्नोति समाहितः। मार्कंडेः॥ कृच्छ्राण्येतानि कार्याणि

सदावर्षत्रयेणवा॥ नकृच्छ्रेषे तु शूद्रस्य नाधिकारो विधीयते॥ आदौ
तु मुंडनं कार्यं सर्वकृच्छ्रे सर्वदा॥ कुर्यान्नितर्पयेद्विप्रान् पित्र्यायाः संप्र
कल्पयेत्तान् ततः शेषविधानेन कृच्छ्रविशुद्धीतवा यतः॥ कृच्छ्राणामेषसर्वे
षां विधिरुक्तोऽनुपूर्वशः॥ प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्य तथा सांतपनस्य च॥
अथ प्रतानि॥ तत्र मनुः॥ त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितं॥
त्र्यहं परं तु नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन्द्विजः॥१ गोमूत्रं गोमयं क्षीर
दधि सर्पिः कुशोदकं एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतं॥२
चतुर्विंशतिरात्रं तु नियतात्मा जितेंद्रियः॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत
अनेन विधिना द्विजः॥३ एकैकं ग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणि त्रीणि पूर्व
वत्त्र्यहं चोपवसेदंत्यमतिकृच्छ्रं चरन्द्विजः॥४ तप्तकृच्छ्रं चरन् ६२

ति। म
तप्तकृच्छ्रं चरन्विप्रो घृतक्षीरजलानिलान्॥ प्रतित्र्यहं पिबेदुष्णा
न्सकृत्स्नायी समाहितः॥५ यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमभो
जनं॥ पराको नाम कृच्छ्रोऽयं सर्वपापापनोदनः॥ याज्ञवल्क्यः॥ प
र्णोदुंबरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः॥ प्रत्येकं प्रत्यहाभ्यस्तैः पर्णकृ
च्छ्रः प्रकीर्तितः॥७ एतान्येव समस्तानि त्रिरात्रोपोषितः शुचिः॥ क्वाथयि
त्वा पिबेदद्भिः पर्णकृच्छ्रोऽभिधीयते॥८ एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचि
तेन च॥ उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्र उदाहृतः॥९ पिण्याकाचामतक्रां
बुसक्तूनां प्रतिवासरं॥ एकैकमुपवासश्च सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्तितः॥
१० एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमं॥ तुलापुरुष इत्येष ज्ञे
यः पंचदशाहिकः॥११ मार्कंडेयः॥ सक्तवोंऽबुयुता मासं बृहत्कृच्छ्रः प्रकी

द्विंतः॥१२ त्र्यंबुसिद्धस्तथा मासके वालेवरुणो भवेत्॥१३ फलैर्मा
सेन कथितः फलकृच्छ्रो मनीषिभिः॥१४ श्रीकृच्छ्रः श्रीफलैः प्रोक्तः
पद्माक्षैरपरस्तथा॥१५ मासेनामलकैरेवं श्रीकृच्छ्रः पारकीर्ति
तः॥१६ पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रः॥१७ पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते॥१८ मूलकृ
च्छ्रस्तथा मूलैः॥१९ फलकृच्छ्रः फलैः स्मृतः॥२० शाकैर्मासं तु क
थितः स्वनामा निर्विचक्षणैः॥२१ सायंप्रातस्तु भुंजानः पिबन्नपि
नांतरा। षड्भिर्वर्षैरयं प्रोक्तः कृच्छ्रो नित्योपवासिनां॥२२ एकभक्ते
न मासेन कथितं चैकभाक्तिकं॥२३ नक्तकृच्छ्रं तु नक्तेन॥२४ महत्संव
त्सराद्भवेत्॥२५ नक्ताशिना धर्मरुचेरेकभक्तस्य वा पुनः। त्र्यहं क
प्रवसेत्कृच्छ्रे स्नायीत सवनत्रयं॥२६ निमग्नश्च तथैवाप्सु त्रिःपठेद ६५

घमर्षणं॥२७ आमक्रिया तु द्वौ मासौ पक्वं च पयसा तथा। अष्टरा
त्रं तथा दध्ना त्रिरात्रमपि सर्पिषा। निराहारस्त्रिरात्रं च कुर्यादुद्दाल
कव्रतं॥२८ सर्वपापप्रशमनं सर्वकामप्रदं तथा। वायव्यकृच्छ्रमुक्तं तु
पाणिपूरान्नभोजनात्॥ मासेन वर्धनं धर्मज्ञैः सर्वकल्मषनाशनं॥ ति
लपिष्टद्वादशरात्रेण कृच्छ्रं मासेयमुच्यते॥३० राजपुत्रातिमप्येकं कनक
न्यमश्चितं भुंजानस्य तथा मासं कृच्छ्रं धनददैवतं॥३१ गवां निर्हारनि
र्मुक्तैर्यवैर्मासं तु यः स्मृतः याम्यं कृच्छ्रं विनिर्दिष्टं मासेन स्मृतिपा
रगैः॥३२ सर्वकामप्रदं ह्येतत् सर्वकल्मषनाशनं। गोमूत्रेण चरेत्
स्नानं त्रिगंगोदकमाचरेत्॥३३ गवां मध्ये यदा तिष्ठेत् गोपुरीषं च से
विशेत्। गोग्रपीतास्तु न पिबेदुदकं व्रतमाचरेत्॥३४ अनुज्ञातस्तु सुतना

श्रीयाद्गुच्छितास्तच्छितोञ्वेधुं तथा चैवोपविष्टास्तु सर्वास्ते पवित्रा
न्नरः ॥ ३५ मासेनैकेन कथितं गोव्रतं कल्मषापहं ॥ वृद्धपराशरः ॥
उपवासमहोरात्रं ब्रह्मकूर्चं विनिर्दिशेत् ॥ पंचगव्यं च वासैन्त्याधिदि
तं दिव्यं चक्षुषा पापवत्रं तत्सुलोके भादवतां निरधिष्ठितं वरुण
श्रात्रगोमूत्रे गोमये हव्यवाहनः ॥ दधिर्वायुः समादिष्टः सोमः क्षीर
घृते रविः ॥ पयः कांचनवर्णायाः श्वेतायाश्चैव गोमयं ॥ गोमूत्रं ताम्रवर्णा
यानीलायाश्च तथा घृतं । दधि च कृष्णवर्णायाः इत्येतत्पंचगव्यकं ॥ गो
मूत्रं माषमानं स्याद्गोमयस्य तु षोडश ॥ क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ता दध्न
स्तु दशकीर्तिताः ॥ गोमूत्रवत् घृतं प्रोक्तं तदर्धेन कुशोदकं ॥ पतद्
त्वपरीमाणं पवित्रं कायशोधनं ॥ गायत्र्याहृत्य गोमूत्रं गंधद्वारेति गो ६५

मयं ॥ आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति च दधि ॥ तेजोसि शुक्रमित्या
ज्यं देवस्य त्वा कुशोदकं ॥ आपो हि ष्ठेति चालोड्य प्रणवेन ततः पिबेत् ॥
मध्यमेन पलाशस्य पद्मपत्रेण वा पिबेत् ॥ अथवा ताम्रपात्रेण ब्रह्म
पात्रेणैतानि वा ॥ यत्त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मानवे ॥ ब्रह्मकूर्चो
दहेत्सर्वं शुष्कमग्निरिवेंधनं ॥ हुकुशानातपः ॥ नदीतीरेषु गोष्ठेषु
देवायतनेषु च ॥ तत्र गत्वा तु चोदश्च ब्रह्मकूर्चं समाचरेत् ॥ अथातश्चां X
द्रायणकल्पः ॥ शुक्लचतुर्थ्यामुपवासः तु केशश्मश्रूण्यावाप्य दधिवाम
पाणिना ॥ वैशंपायनः ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो द्विजश्चरितव्रतः ॥ यदा
व्रतं कर्तुमनास्तस्य का प्रथमक्रिया ॥ वपनं सशिरस्कं च पंचगव्यं नरोत्थ
नं अनंतरं नदीस्नानं ततः कुर्वीत मेखलां ॥ सद्य दंडं विधिर्युचामोजी

मासेव्रतस्पश्चादंडं च दीचापालाशं न तस्मादेशयेद्व्रतं॥ अथा
नुक्रमः॥ हारीतः॥ आहारार्थं छिद्रे दद्यात्तापसे नियमाधिने ग्रास
शेषेणो कुर्कटांडप्रमाणं च ग्रासं कुर्यात्समाहितः॥ आर्द्रामलक
मात्रं च यावद्वा शिर्षांडसंमितं॥ अंगुलीयं थितं यावत्तु गायत्र्या च
भिमंत्रितं॥ प्राश्याथि चात्रपस्पृश्योत्पुनरेवाऽभिमंत्रयेत्॥ बोधाय
नः॥ प्राश्नाति प्राणाय चेति प्रथमं॥ अपानाय चेति द्वितीयं॥ व्याना
यचेति तृतीयं॥ उदानाय चेति चतुर्थं॥ समानाय चेति पंचमं॥ यदा
चत्वारो ग्रास्यां पूर्वं यदा त्रयो ग्रास्यां ग्रास्यां पूर्वं यदि द्वौ ग्रास्यां पाप
कोत्तरं एकं सर्वैरिति॥ यमः॥ नात्र विक्षेपयेत्पिंडं रसान्नस्वादये ६६
क्षुधः॥ न निंदा वा प्रशंसा वा स्वादुमचा वा स्वदयेत्॥ प्राङ्मुखो नियमस्थी
×या

घाक्यतोऽन्नमकृत्स्नयन्नु ग्रासहृद्धीयथा सोमो मासि पक्षे तथैव
चा वर्धयेद्ग्रासमेकैकं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत्॥ एवं चांद्रायणं प्रोक्तं
यवमध्यं हि यैस्तुतं॥ १॥ एकैकं ह्रासयेत्कृष्णे पिंडं शुक्ले च वर्धयेत्॥ च
न्यत् पिपीलिकामध्यं शिवं चांद्रायणं स्मृतं॥ २॥ यथा कथंचित्पिंडानां
चत्वारिंशच्छतद्वयं॥ मासेनैवोपभुंजीत तद्धि चांद्रायणं चरन्॥
३॥ त्रींस्त्रीन्तपिंडान्समश्नीयान्नियतात्मा दृढव्रतः॥ हविष्यान्नैः
पृथकुमासं ऋषिचांद्रायणं चरन्॥ ४॥ अष्टावष्टौ समश्नीयात्पि
डान्मध्यंदिने रवौ॥ यतिचांद्रायणं ह्येतत्सर्वकिल्बिषनाशनं॥ ५॥ चतुरः
प्रातरश्नीयात् चतुरः सायमेव च॥ पिंडानेतद्व्रतं नाम ऋषिचांद्रायणं
स्मृतं॥ ६॥ एवं चांद्रायणं चीर्णे धेनुं दद्यात् पयस्विनीं॥ ब्राह्मणान्भोज

येभ्यस्त्यात्तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां॥७ यमः॥ आदित्या वसवो रुद्रा
मरुतोप्येवमब्रुवन्॥ सर्वकिल्विषनाशाय वरं चान्द्रायणं व्रतं॥
यत्किंचित्कुरुते पापं कर्मणा मनसा गिरा। तच्च चान्द्रायणं
कृत्वा तस्मात्पापात्प्रमुच्यते॥८ इति श्रीसारस्याद्देकर्मविपा
केप्रायश्चित्ताधिकारे चान्द्रायणविधिनिर्णयः॥ छ॥ मार्कंडः॥ गो
क्षीरं सप्तरात्रं तु पिबेत्स्तनचतुष्टयात्॥ स्तनत्रयात्सप्तरात्रं स
प्तरात्रं स्तनद्वयात्॥ स्तनं तथैव षड्रात्रं त्रिरात्रं वायुभुग्भवेत्॥
एतत्सोमायनं नाम व्रतं कल्मषनाशनं॥१ यमः॥ त्र्यहं पिबेत्तु गो
मूत्रं त्र्यहं वै गोमयं पिबेत्॥ त्र्यहं दधि परं यावकं च श्रीकृच्छ्रं तत्तद्व्य
ते॥२ त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितं त्र्यहं च वायु ६७

भक्षः स्यात्कृच्छ्रं तद्विधीयते॥ अनुग्रहार्थं विप्राणां मनुर्ध
र्मभृतां वरः॥ बालवृद्धातुरेष्वेतत्प्रैश्च कृच्छ्रमाह प्रजापतिः॥ गोमूत्रं
गोमयं चैव क्षीरं च दधि सर्पिषा॥ अहोरात्रोषितात्र चापकनो
डन युत्तमं॥ ब्रह्मकूर्चमिदं पीत्वा पूतात्मा वर्तमानकः पपक्षमेव उ
पया॥ निषकैकं तच्च पदं चर्द॥ इति सांतपनं नाम श्वपाकमप्यपिशो
धयेत्॥ त्र्यहं पिबेत्तु गोमूत्रं त्र्यहं वै गोमयं पिबेत्॥ त्र्यहं दधि त्र्य
हं क्षीरं त्र्यहं सर्पिस्ततः शुचिः॥७ अजासांतपनं नाम सर्वपापप्र
णाशनं॥ अथांगिराः॥ कपिलाल्पसैववन्स्यायाः पयः सोल्लं च यः पिबे
त्॥ एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत्॥८ अथ चद्दारिणीक
त्तं दिवसं मारुताशनो रात्रौ जलस्थितो व्रतः प्राजापत्येन तत्स
मं॥९

गौतमः।। दविष्पान्नः प्रातरश्नीयात्तत्तु कांतिस्तो रात्रीनाश्नीया
दथापरः।। अहन्नत्तुंडतोथापरः।। अदंनकंचनयाचेतोथापरः।
अदंत्तपदेसतु।। तिष्ठेदहनिरात्रावासीत तत्र तास्त्री कामःसत्यंवद
तु।। अनार्यैर्नसंभाषेत रौरवयौधाजयेन्नित्यं प्रयुंजीत।। अत्रस
वनमुदकोऽपस्पर्शनं।। आपोहिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवतीभिर्मा
र्जयेत्।। हिरण्यवर्णाः शुचयःइत्यष्टाभिः।। अथोदकतर्पणं।।छ।।
प्रतिनामप्रणवाद्यंनमोंतं।। नमो हमाय नमो हमाय ध्रुवतता
पसाय। पुनर्वसाय। नमः मौंज्याय। पथिवसुंविंदाय। सर्वविंदा
य। पाराय। सुपाराय। पारदिष्णवे नमः। रुद्राय पशुपतये मह ६८
तेदेवाय। सूर्याय। आदित्याय। नीलकंठाय। कृत्ताय। पिंगलाय नमः।

उपेक्षाय। अत्युग्राय। वृद्धाय। ऐंद्राय। हरिकेशाय। ऊर्ध्वरेतसेनमः। स
त्याय। पावकाय। पावकवर्णाय। कामाय। कामरूपिणेनमः। दीप्ता
य। दीप्तरूपिणे। सत्यपुरुषाय। महापुरुषाय। मध्यमपुरुषाय।
त्तमपुरुषाय। ब्रह्मचारिणेनमः। चंद्रललाटाय। कृत्तिवाससेनमः।
इति एतद्देवादित्यास्थापनं।। एतेनैवाऽपाकृतयः।। द्वादशरात्रं
त चरुंश्रपयित्वादेवताभ्योजुहुयात्।। तद्यथा। अग्नयेस्वाहा। सोमाय
स्वाहा। अग्नीषोमाभ्यां। इंद्राय। विश्वेभ्यो देवेभ्यो। ब्रह्मणे। ब्राह्म
८ न्यो णेनमः। प्रजापतये। अग्नये स्विष्टकृते। इति। ततो ब्राह्मणभोजनं
एतेनैवाऽस्तिलच्छिद्रो व्याख्यातः।। यावदन्नाद्यादादीत तावदश्नीया
त्।। अंत्यसंस्कृतीयां तु छत्रानिकृंत्त प्रथमं चरित्वा ... इतो कर्म

पूतो भवति॥ द्वितीयं च रिचा यदन्यन्मद्यपापेभ्यः प्राप्तं कुरुते तस्मा
न्मुच्यते॥ तृतीयं च रिचा सर्वस्मादेनसो मुच्यते। एतांस्त्रीनृचा
ति चतुर्थं च रिचा सर्ववेदेषु स्नातो भवति। सर्वा देवज्ञातो भव
ति यश्चैवं वेद॥ इदमाह मार्कंडः॥ उपोषितः शुद्धः पक्षे पंचदश्या
मनंतरां पंचगव्यं समश्नीयात् तद्विप्रान्नमनंतरं ब्रह्मकूर्चमि
दं कुर्याद्द्वादश्यां द्विजोत्तमः नायाचे। पक्षांते च अथवा कार्यं मासांते वाथ
वा पुनः। मासे मासे नरः कृत्वा ब्रह्मकूर्चं समाहितः। सर्वपापविनि
र्मुक्तो यथेष्टां गतिमाप्नुयात्॥ तत्र पंचगव्यार्थं कार्याः तासु वर्णा
ज्ञानीलाश्वलात् तथाक्रमात्॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दध्यस्पृगो स
माहरेत्॥ अथैतानि समस्तानि कापिलायाः समाहरेत्॥ गायत्र्या ६९

दाय गोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयं आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णो
ष्णेति वै दधि। तेजोसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकं। अघमर्ष
णसूक्तेन संयोज्यं प्रणवेन वा। सौवर्णराजतताम्रपालाशे पात्र
एव वा॥ इदं शातातपः॥ गोमूत्रं सपादकमुष्णं गोशकृत् त्रिगुणं
स्मृतं। क्षीरमष्टगुणं दद्याद्दधि दद्याच्चतुर्गुणं। सर्पिस्तु त्रिगुणं दद्या
त् पंचगव्ये विधिः स्मृतः। नवपत्राः छिन्ना दर्भा अच्छिन्नाग्राः दीर्घकाः।
ततः सप्त हुत्वा देवतायाः यथाक्रमं। अग्नये चैव सोमाय स्वा
नुके हेदं विलाविल्वचा। विलोमं तु केति सावित्र्या मानस्तोके प्रजापतेः
देवतानामिदं कचाकृत चोषस्पृश्यं पिबेत्तु। आलोड्य प्रणवेना
वपिवेच्च प्रणवेन तु। ब्रह्मकूर्चमिदं लघु मासि मासि चरन्नुविनः।

सर्वपापविशुद्धो वै जायते नात्र संशयः॥ एकस्यादिगतं पाप
यद्दद्याति दहिनां॥ ब्रह्मकूर्चं दिदत्सर्वं प्रदीनाग्निरिवेंध
नं॥ एकादश्यां तु पाषण्डादश्यां भगवंतं श्रीवासुदेवं धूपपु
ष्पगंधान्नलेपानैः दीपानैवेद्यार्घविधि ब्राह्मणतर्पणैश्च व्रत
मेवं संवत्सरं कृत्वा पापेभ्यः प्रतामवति॥ यावज्जीवं कृत्वा चाचैतन्नी
यमवाप्नोति॥ कृष्णपक्षे द्वादशी चेपपं चवत्सरं कृत्वा चाक्षयं लो
कमवाप्नोति॥ यावज्जीवं चा विष्णुलोकमिति॥ एवमेवं पंचदशी यदि॥
अमावास्यां पूर्णमास्यां तथैव च॥ ब्रह्मव्रतं परश्चिरन्क
श्वं महदाप्नुयान्॥ ह्यपातसाविता यस्यां दिविचं द्र हृदस्पती॥
पूर्णमास्यां तु महती प्रोक्ता संवत्सरणसा नस्यां दानोपवासादि ९०

मच्चर्यं परिकीर्तितं॥ तथैव द्वादशी शुक्लायां यस्यां तु श्रवणर्क्षयुता X
यमः॥ देवाष्टम्यां तु मासस्य चतुर्दश्यां तथैव च॥ अमावास्यां पूर्णिमा
सीष्टमी द्वादशी द्वयं॥ संवत्सरमभुंजानः सततं तु यतेंद्रियः मुच्य
ते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स गच्छति॥ ब्रह्मचर्यफलं यच्च यत्फलं क
तुयाज्ञिनां॥ सर्वकामफलं यच्च तत्सदाप्नोत्यसंशयं॥ देवलः॥ ब्रह्म
चर्योऽपवासो च सत्यमामिषवर्जनं॥ पापघ्नया यच्चचारिदारिद्र्या
नी॥ तिनिश्चयः॥ स्त्रीणां संप्रेक्षणात्पार्श्वन्नाति संकथनादिनि॥ धै
र्यं निश्चयवतेयस्य ब्रह्मचारिः सिद्धिमान्॥ उपवासो विनश्येत दिवा
स्वापाद्ग्राममैथुनात्॥ अत्यर्थं जलपानाद्वा उपवासः प्रणश्यति॥ मनु॥
पातकिज्ञातृयः शोधमवाप्तराविः शतनसः॥ अनाविःकृतपापांश

मंत्रैर्होमैश्च शोधयेत्॥ ख्यापनेनानुतापेन तपसाध्ययनेन वा पा
पं विशुद्धिमायाति तथा दानेन वापदि॥ ऽपाध्मयं हि संतप्य तस्मात्
पापात्प्रमुच्यते॥ नैवं कुर्यां पुनरिति निवृत्त्या पूयते तु सः॥ यद्दुस्तरं
दुरापं च यद्दुर्गं यच्च दुष्करं॥ सर्वं तत्तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमं॥
इत्येतदेनसोऽस्य प्रायश्चित्तं यथाविधि॥ अत ऊर्ध्वं रहस्यानां प्रा
यश्चित्तं निबोधत॥ सव्याहृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश॥ अ
पि भ्रूणहनं मासात्पुनंत्यहरहः कृताः॥ सकृज्जप्त्वास्य वामीयं शि
वसंकल्पमेव च॥ अपहृत्य सुवर्णं तु क्षणाद्भवति निर्मलः॥ हवि
ष्पांतीयमभ्यस्य न तमंह इतीति च॥ जपित्वा पौरुषं सूक्तं मुच्यते गु
रुतल्पगः॥ एनसां स्थूलसूक्ष्माणां चिकीर्षन्नपनोदनं॥ अवेत्यृ

चं जपेदब्दं यत्किंचेदमितीति वा॥ प्रतिगृह्याप्रतिग्राह्यं भुक्त्वा
चान्नं विगर्हितं॥ जपंस्तरत्समंदीयं पूयते मानवस्त्र्यहात्॥ सोमारौ
द्रं तु बह्वेना मासमभ्यस्य शुध्यति॥ स्रवंत्यामाचरन्स्नानमर्यम्णामिति
च तृचं॥ अब्दार्धमिंद्रमित्येतदेनस्वी सप्तकं जपेत्॥ अप्रकाश्यं कृ
त्वाप्सु मासमासीत भैक्षभुक्॥ मंत्रैः शाकलहोमीयैरब्दं हुत्वा घृतं द्विजो॥
सुगुर्वप्यपहंत्येनो जप्त्वा वा नम इत्यृचं॥ महापातकसंयुक्तोऽनु
गच्छेद्गाः समाहितः॥ अभ्यस्याब्दं पावमानीर्भैक्षाहारो विशुध्यति॥
अरण्ये वा त्रिरभ्यस्य प्रयतो वेदसंहितां॥ मुच्यते पातकैः सर्वैः
पराकैः शोधितस्त्रिभिः॥ त्र्यहं तूपवसेद्युक्तस्त्रिरह्नोऽभ्युपयन्नपः
॥ मुच्यते पातकैः सर्वैस्त्रिर्जपित्वाघमर्षणं॥ यथाश्वमेधः

ऋतुराट् सर्वपापप्रणोदनः। तथाऽघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणो
दनं। दृष्टो लोकानपीमांश्चीनूत्रश्च न्नपियतव्रतः। इदं धारय
त्सांगानेनः प्राप्नोति किंचन। कूष्मांडीनां समन्यस्य यजुषां वास
मादितः। साम्नां वासरहस्यानां सर्वपापैः प्रमुच्यते। यथा महाह्र
दं प्राप्य क्षिप्तं लोष्टः प्रणश्यति। तथा दुश्चरितं सर्वं वेदे त्र्यावृत्ते मज्ज
ति। ऋचो यजूंषि चान्यानि सामानि विविधानि च। एष ज्ञेयस्त्रिवृद्वे
दो यो वेदैनं स वेदवित्। अत्रिः। सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः
परं। येषां जाप्यैश्च होमैश्च पूयंते कल्मषाद्धृताः। अघमर्षणं देवकृतं
शुद्धवत्यस्तरत्समाः। कूष्मांड्यः पावमान्यश्च दुर्गा सावित्रिरेव च। पंकुर ५२
सतरुद्दमैत्र्यापहिरण्यत्रिसुपर्णंमिदाव्रतं। सानिषंगापदस्तोभाः सा स १
पाव १

मानि व्याहृती स्तथा। सैन्नारुंडानि च सर्वाणि गायत्री देवतं तथा।
गोसूक्तं श्वेद्वसुक्तं च शोधये सूर्यसामनी। त्रीण्याज्यानि च होमांश्च
निरथंतरं चाग्निव्रतं वामदेव्यं बृहच्च यापि एतानि जप्तानि पुनंति पापा
त्। जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत्। इति सद्विरचिते सारसंग्रहे कर्मविपा
के दैनिककर्मप्रायश्चित्तानि। ब्रह्मपुराणे। सनत्कुमार उवाच।
प्रायश्चित्ते यदाचीर्णे पुरुषो नष्टकिल्बिषः। भगवन्परिपृच्छामि या
न्तकं तत्र तिष्ठति। ब्रह्मा उवाच। नैव गच्छति कर्तारं न च गच्छति पर्षदं।
मारुताग्न्यर्कसंयोगाज्जलवत्तु न लीयते। यथाश्म तिष्ठिनं तोये
लीयते मारुतार्कयोः। एवं कष्टेन तत्पापं नाशयेत्पापदोदनः। लवा
पार्पनखुंडी नत्रिरात्रमदारववाक्ययेद्विप्लणस्थ्रूषांश्राग्रदान।

ग्रतस्य वा । अछिद्रमिति यद्वाक्यं वदंति क्षितिदेवताः । प्रणम्यांगिरसा
धार्यमग्निष्टोमफलप्रदं । व्रतछिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि । स
र्वं भवति निछिद्रं यस्य चेच्छंति वाडवाः । उपवासो व्रतं चैव स्नानं तीर्थ
फलं तपः । विप्रैः संपादितं यस्य संपन्नं तस्य तत्फलं । अछिद्रं ब्राह्म
णाद्द्यात्स्वेच्छया ब्राह्मणस्य यः । प्रायश्चित्तमिदं तस्य गायत्र्याष्ट
शतं जपेत् । क्षत्रिये द्विगुणं प्रोक्तं वैश्ये च त्रिगुणं स्मृतं । शूद्रे चतुर्गुण
प्यं गायत्र्याः शुद्धिर्निश्चिता । एवं सर्वं समालोक्य वर्णानामनुपूर्व
शः । तस्मान्न देयमछिद्रं ब्राह्मणेन विपश्चिता । श्रद्दधानाय भक्ताय
गुरुशुश्रूषवे तथा । विनीताय प्रदातव्यं अछिद्रं कर्मकांक्षिणः ।। छ ।।
इति सिद्धि र चितेसारस्याद कर्मविपाके प्रायश्चित्तानि संपूर्णानि ।। x १२

अथ प्रतिग्रहप्रायश्चित्तानि । पुराणोक्तः । सूर्यारुणसंवादे । अरु
ण उवाच । प्रतिग्रहधनो विप्रो वदंत्येवं महर्षयः । तथापि याज्येव ग
तिं नारकीं नात्र संशयः । प्रतिग्रहं गृहीत्वा तु कां गतिं संव्रजेन्नरः । क
थं वा नरकान्मुच्येत्तन्मे वद दिनेश्वर । श्रीभानुरुवाच । प्रतिग्रहो नो
पमेया मधुस्वादो विषोपमः । ब्राह्मणस्य तु वै नित्यं दाता धर्मेण यु
ज्यते । जपो होमस्तथा दानं स्वाध्यायादिकं तच्छुभं दातुः प्रयच्छति वि
प्रस्ततो न धर्ममाप्नुयात् । यथा तथा स्वादीयात् प्रायश्चित्तं समाच
रेन्न स्वधर्मनिश्चयात् । विप्रप्रायश्चित्तमकुर्वंति । अहोरात्रकृतं पुण्य
पाक्षिकं मासिकं तथा । षण्मासाब्दिकं तद्वत् द्वादशाब्दिकमेव वा । ८
जन्मांतिकं च सुकृतं प्रतिग्रहकृतेन तु नश्यते ब्राह्मणस्येह प्राय

श्चित्तमकुर्वतः। प्रतिग्रहानुसारेण अयज्ञन्मनः स्तुतं नंदीनंत
वतीति। एतस्मात् कारणाद्विप्राः प्रायश्चित्तं तया त्वया सहत्या
वर्त्तयंतीदं नयः हंतिप्रतिग्रहो तथाचो। देविकापवित्रिके श्रावणे कु
कौंकाविप्रोऽन्यवेश्मनि। प्रायश्चित्तं स्मृतं यज्ञ स्टेणु यांगतिमाप्नु
यात्। ब्राह्मणान्नेन दारिद्र्यं क्षत्रियान्नात् पशुर्नवित्। वैश्यान्नेन
कमिवंस्यात् शूद्रान्नान्नरकं समथो। दाः एतन सिद्धान्नोपयोगा
जो न्मांतर विपाकोह्यकः। एवमन्यमहादानेष्वपीति द्विजस
त्तमोनरकं समवाप्नोति अरुणचाकायशोधनं। अरुण उवाच।
शुक्लान्नं ब्राह्मणेनेद श्रीब्राह्मणादिषु वर्णेषु। कीदृशं वदक
त्विं प्रायश्चित्तं सुरोत्तम।। श्रीताक्ष्र्य उवाच। ब्राह्मणान्नं सचकु

क्षसायंप्रातस्तु विनिष्ठिनः। गायत्र्यष्टसहस्रं च जप्त्वा शुद्धिमवा
प्नुयात्। द्विगुणं क्षत्रियस्यान्ने वैश्यान्ने त्रिगुणं स्मृतं। चतुर्गुणं च शू
द्रान्ने तत्र संशुध्यते यावे। गणान्नं गणिकान्नं च यज्ञान्नं यामयाजके
सूतिकान्नं च नुक्त्वा विद्विद्वर्धांद्रायणं चरेत्। सर्वत्राप्यापद्विषये। श्र
द्धाकामा विज्ञानाद्विज्ञेयं। मासमेकं यवांबु क्षालक्षमेकं द्विजोत्
पत्। गायत्र्याशु पयोजुही शुच्यते सत्प्रतिग्रहात्। परमापद्गतेनापि
श्रेयज्ञातिप्रतिग्रहः। नयाच्यो ब्राह्मणेनेह आमनः श्रेय इच्छता। प्राप्ति
श्च त्यांयज्ञाद्विप्रः पतितत्वी वदस्युतः। स मिश्रो नरकं यातियो निंदा
यातिशोकरी। अरुण उवाच। प्रतिग्रहद्विजोमोहात् प्रमादाद्यथ
नाशकरामहादानेष्वपीति तत्र प्रायश्चित्तं कथं त्वं वदः। श्रीताक्ष्र्य उवाच।

प्रतिग्रहेण विप्राणां ब्राह्मं तेजः प्रणश्यति। आयुः श्रेयो यशः की
र्त्तिर्हीयते सत्प्रतिग्रहात्। अतः प्रतिग्रहं त्वा प्रायश्चित्तं समाचरे
त्। दुष्टप्रतिग्रहे वाऽपि नरो न पतति किल्बिषी। अपि लिप्तो चरन्म्ला
नः प्रणप्यं मंत्रमुदीरयेत्। किंपुनः कांचनादेस्तु प्रायश्चित्तं चरेत्ततः।
प्रतिग्रहेषु सर्वेषु षष्ठांशं परिकल्पयेत्। षष्ठांशं तु ततस्त्यक्त्वा प्रा
यश्चित्तं समाचरेत्। प्रतिग्रहो जपश्चाग्निवाणिज्याच्च तृतीयको कृषितो X
विंशमेवाथ यज्ञातानां त्रिपातकं। प्रतिग्रहेषु सर्वेषु जपहोमा
दिकं चरेत्। प्रतिग्रहे कुत्सितानां निकृष्टे विशोधनं त्रिगुणं वाऽ X
पेद्वेदं गायत्रीं वाऽथ तत्र यो जपहोमादिकं कुर्यात्तु ह्याचायश्च प्रतिग्र
हे षष्ठांशं तु परित्यज्य मुच्यते तेन किल्बिषात्। न तापतत्परहीतारं म ६५

द्विषीरथवाजिनां ऊष्ट्राजिनस्पशय्याया द्विगुरव्या गोस्थैव च
स्वर्कोषधेति लाजातानां गोछागो विविर्द्धि ना ब्राह्मणयज्ञविवाहार्थे वि X
क्रीणं नेह दोषस्तत्कृ गवां विक्रयकारी तु गविरामाणि यानि भ्रोता
ववर्षसहस्राणि गवां गोष्ठे मस्तिविप्र युड्धेन्वादिधेनूनां प्रायश्चि
त्तमथोच्यते दश धेनवः। गुडधेनु। घृतधेनु। तिलधेनु। जलधेनु। क्षी
रधेनु मधुधेनु। शर्कराधेनु। दधिधेनु। रसधेनु। स्वरूपधेन्वादीनां। ए
तासां दशधेनूनामन्यासां च विशेषतः। प्रतिग्रहे चरेद्विप्रः प्राजापत्य
मतन्द्रितः। जपेद्वा पौरुषं सूक्तं त्र्यम्बकं चैव वा घमर्षणं। अहोरात्रोषितस्तै X
वमुच्यते तेन किल्बिषात्। अजां च महिषीं चैव वृषं च युक्तलांगलं श
कटं प्रतिगृह्याथ पादोनं कृच्छ्रमाचरेत्। रुद्रान्पुरुषसूक्तं च मंड

लाश्ममयमेव चाश्रंत ध्मनिमचक्षुस्य सूच्यते तेन किंचित्पाद्मा। ×
दुदानं महादानं नदानं देयदातृपरं येन दत्तेन दानेन सर्वंदित्वं
नवेल्लणां गृहोपकरणं सर्वं गामादिष्यादि भूषणं। षंडनी पीष
णीतुल्ही उदकुंभप्रमार्जनी। शय्याश्वगजानछत्रवितानरथगा
षां प्रदत्तं प्रगृहीतं च गृह्ण दानप्रतिग्रहात्। गृह्णप्रतिग्रहस्मात्
ड्डू स्मराहि द्विजन्मनां। तस्य प्रतिग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत्।
कृच्छ्रत्रयं चरेद्विप्रो महासांतपनं तथा। शतं वा भोजयेद्विप्रानूगा
यत्रीलक्षमेव वा। प्रायश्चित्ते कृते विप्रो मुच्यते ड्ड प्रतिग्रहात्। प्राय
श्चित्तं न चेत् कुर्याद्ब्राह्मणो ज्ञानमोहितः। सुवानोस्य रूपं ततश्चिन १६
तः
प्राप्ताः उत्तपौत्रकाः। समृद्धः प्रेततां याति तस्मात्कुर्यात्प्रतिक्रियां। अ
×श्वदानं महादानं।

यत्नात्तत्पापविवर्जयेत्। यावंति तस्य रोमाणि तावद्वर्षाणि सोऽपि दोवस
तीतमेव प्रतिष्ठक्त्वा नो नरकं प्रतिपद्यते। प्रतिग्रहेन दोषः स्यात् दोष
स्तस्य च विक्रये। कृषितिस्तु पुरा गाथा गीता भरगविक्रये। यानि का
नि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च। प्रायश्चित्तैर्विशुध्यंति न चैतद्ध
यविक्रयी।। राज्ञिरोम्क्तिरुणकृत्वा पापं तस्य विधीयते। अश्वानां
षत्तंगौ वा विक्रयेन्न प्रमानुन्नवेत्। सार्धकल्पशतं यावत्तु नाम्रत्रा
हसपद्यते तस्माद्विनिर्गतः कालेपाषाणखुर्णविन्मुयः। तस्मान्न प्र
तिगृह्णीयान्न विक्रयोपि च दोषदः। अश्वानां विक्रयं यथा चरश्चांद्रा
यणव्रतं। गायत्र्याश्चजपेद्वापित्रीनूलक्षां सुसमाहितः। प्रतिग्रहे वरे ×
द्विप्रास्य तिरुद्धं न संशयः। त्रिपुणीवाजपेद्दंब्राह्मणानूभोजयेच्छतं।

आपत्सु प्रतिग्रहं कृत्वा न एतेनैव विशुध्यति। कन्याप्रतिग्रहं चैव ब्रा
ह्मणस्तु यथाविधि। कर्मणाऽतनतः कुर्यात् भूरिदानं द्विजोत्तम।
कन्याप्रतिग्रहस्येन ग्राम्यातवस्तु दानतः। सर्वैरपि तथा वासैः केवा
कन्याप्रतिग्रहे। नानादानपारूर्व्यं भूरिदानं पारं नरः। भूरिदानं
न चेत् कुर्यात् कन्यामादाय मानवः। ततः [illegible] पिशाची वदेच्चैव ×
गृहमध्यगा [illegible] केवाग्रपानायन्न स्वर्णांस्या दस्युरवावदाज्जलूका।
रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी। एता ह्यास्तु बलं वित्तं मांसं वीर्यं
सुखं धनं दुःखदा बाल्यभावे स्याद्यौवने सा पराङ्मुखी। एणव
न्न्यात पश्चात् [illegible] तावेषु कं पतीयतं तस्मात् प्रकर्तव्यं भूरिदा ११
नं श्रुतेस्तु नीः। भूरिदानेन शुध्यति नेचा कन्याप्रतिग्रहः। कपिलाप्र

तिग्रहश्चीया होमार्थं च विशेषतः। कपिला दर्शने पुण्यं तथा चस्प
र्शने स्मृतं पुण्यं च दानपानात्यां पुण्यं तस्याश्च पोषणे प्रतिग्रहस्ये
तस्य स्यात् पुण्यमात्रं पुण्यमेतत् स्मृतं। परं न विक्रयं कुर्यात् मद्यादो
षाय तद्यतः। कपिलाविक्रयं ह्येवाचरेच्चांद्रायणं व्रतं। तथाऽस्पृ
श्यतां दद्याचरेच्चांद्रायण द्वयं। तस्मात्तां प्रतिग्रहश्चीयान्न परं विक्र
यं चरेत्तु [illegible] नं स्मृतः। [illegible] कालं [illegible] रूपमेव च। प्रतिग्रहं तु तत्कुरु ×
देवेन नृयाः पुरुषा [illegible] वेतु तथापि मनसा [illegible] यैः प्राय [illegible] समाचर
[illegible] तु त्रयं कुर्यात् एवं देवेन समचितं। सत्रेण वा यज्ञं तथा गा
यत्रीलक्ष [illegible] का। वापी कूप तडागादि कीर्ती निर्मितं जनः। न दानि
यं न वेघ्यस्मान्न [illegible] प्रतियदाऽस्ति तावत् सर्वं निस्पतिः

नवतु॥ राजप्रतिग्रहो घोरो मध्वास्वादो विषोपमः॥ तज्ज्ञात्वा मानुषः क
स्मात्तु कुरुतेऽस्मिन्न लोलतां॥ न हितं मानुषं मांसं सुप्रायश्चित्तं विधीय
ते॥ तत्कर्त्तव्यं कथं विद्वन् न तु राजप्रतिग्रहः॥ प्रतिग्रहरतानां च वाडवा
नां खगोत्तम॥ मानुष्यमैतिह्यं प्राप्यं स्वर्गलोकस्य किं पुनः॥ दशसू
नासमश्चक्री दशचक्रीसमो ध्वजी॥ दशध्वजिसमा वेश्या दशवेश्या
समो नृपः॥ इत्यादिदोषदर्शनात्तु घोरो राजप्रतिग्रहः॥ यो राज्ञः प्र
तिगृह्णाति लुब्धः सन् शास्त्रवर्जितः॥ स पर्यायेण याति द नरका
नेकविंशतिं॥ तामिस्रमंधतामिस्रमित्यादि॥ एवं ज्ञात्वा न कर्त्तव्यं द्विजै रा
जप्रतिग्रहं॥ मूल्यबुद्धिं विधाय तं कृत्वा च रेखां ब्राह्मणाय च यो ददत्तं नोऽन्ये
द्विप्रान् सूर्यकलानुकृतिं क्रियां॥ एतेनैव विशुद्ध्यति द्विष्टाद्राजप्रतिग्रहात्॥ × १८
× गृहीयाद्वित्रयं धेनुं धान्यादिदशपर्वतान्॥ × १

एतेषां च तमोऽत्यनत्र यः पुरुषो लवेत्तु दशाचलाः॥ धान्याचलो लव
णाचलो गुडाचलाः॥ शर्कराचल रसदन्तो॥ हेमाचलो॥ रूप्याचलो॥ कपासा
चल॥ घृताचलाः प्रोक्ताः॥ रत्नाचल तिलाचल इति चामरांतो दशाचलाः
प्रोक्ताः॥ एते दशाचलाचला सर्वविप्रस्वीकृततोऽविकाः॥ एषां प्रतिग्रहे
विप्रः क्षिपेन्मासद्वयं॥ प्राणापद्येन कृच्छ्रेण षष्टांशं तु परित्यजेत्॥
जपेद्द्वादशलक्षं गायत्र्याः सायंप्रातर्जनः॥ एतेनैव तत्पापाद्मुच्य
यानरकं व्रजेत्तु॥ भूमिं यः प्रतिगृह्णाति यस्तु भूमिं प्रयच्छति॥ तौ तौ पुण्य
कर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ॥ प्रतिग्रहेण दोषः स्यात्तद्दोषस्यापाप
विक्रयात्तथापि निश्चयज्ञेन मुच्यते तत्प्रतिग्रहात्॥ तीव्रान्यैः परहृतां भूमिं
यः सर्वाकृतिरूपदत्तो नरके पच्यते घोरे युगानामेकविंशतिः॥ तस्मा॥

भूमिंचपत्नीचमार्ग्गवंगिनेतथा।अन्यैरपहृतांहृष्टासद्यःप्राणा
न्परित्यजेत्।विक्रीणानश्चतांसूनंनरकंप्रतिपद्यते।नरोचविक्रयं
कृत्वाचरेच्चांद्रायणत्रयं।त्रिगुणंवाजपेयंदंनवयज्ञमखंतथा।एते
नमुच्यतेपापात्अन्यथानरकंव्रजेत्।तुलादानसमंदानंनभूतंन
भविष्यति।यत्रषोडशधाप्रोक्तंमत्स्येनसुमहात्मना।आद्यंतुस
र्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितं।हिरण्यगर्भदानंचदानंकल्पमहीरु
हः।ब्रह्मांडदानंगोदानंगजदानंतथैवच।तथाश्वरथदानंचदानंहेम
हयस्यच।हिरण्यधेनुदानंचहेमाश्वरथदानकं।दानंहेमगजस्याथदा
नंहेमरथस्यच।पंचलांगलदानंचधरादानंततःस्मृतं।विश्वचक्रस्यदानं
चदासीदानंततःपरं।तथाकल्पलतादानंरत्नगोदानमुत्तमं।सप्तसा ५९

गरदानंचघटदानंमहाद्भुतं।एतत्षन्यतमंनीचाप्रायश्चित्तीयतोद्वि
जः।प्रयातिनरकंघोरंप्रेतश्चमन्वगच्छति।तुलापुरुषदानंचनीचाचांद्रा
यणंचरेत्।यस्मात्तुलायामारूढोयजमानःस्वयंतुलेत्।तस्मान्मासस
मंतस्यतद्द्रव्यंपरिकीर्तितं।हिरण्यगर्भब्रह्मांडकल्पपादपहृद्विजः।जले
त्रिषवणस्नायीचरेत्सांतपनद्वयं।तद्धप्रत्येकंगोसहस्रदानेगोसहस्रस
मुद्भृताजस्नरास्त्रा।द्विजन्मनांगोशतंगोसहस्रेचावतारिणपश्चुयास्मृताः
चतस्रश्चैवयागावारत्नरेमस्थलेवृताः।एतास्तुद्विजवर्ज्येणवर्ज्जनीयाः।प्र
यत्नतः।ततश्चायज्ञकर्म्मणियाधेनुर्याधेनुर्व्रतकर्मणि।प्रायश्चित्तनिमि
त्तंयाहोमार्थेकल्पिताचया।मधुपर्केचयाधेनुर्याधेनुःकर्मसिद्धये।एतान्
सर्वान्द्विजोविद्वान्प्रतिगृह्णतेयतस्ततः।लिप्यतेनचपापेनपद्मपत्रमि

वांसा प्रतिगृह्य च कामात्तु गां गोसहस्राधिकां द्विजः। गोमूत्रयाव
काहारो मासेनैकेन शुध्यति। रुकु सामवेदो नियतात्मा पेद्वाशि
वसंनिधौ एवं तु पापतो मुच्येदन्यथा नरकं व्रजेत्॥ वैतरणीं प्रति
गृह्य लोहदंडं महात्तयो। वैतरण्यां निमग्नो सौ यावदाहूतसंप्लवं।
रक्तोदपूयमांसौ सा श्लेष्मवसे कल्पत्रयं नरः। अतएव कृतं तस्मा
त् शास्त्रोक्तविधिना ततः। प्राजापत्यत्रयं कुर्याद्दद्याद्वा शतभोजनं।
जपेद्वा अस्य वामीयं शिवसंकल्पमेव वा। रथंतरं वामदेव्यं मुच्यते
तेन किल्बिषात्। हिरण्यकामधेन्वादेरन्येषां च यथोदितं महाव
तघटादिस्यः प्रायश्चित्तमथोच्यते। यस्त्वप्रतिगृह्णीयाद्धमनी
नो द्विजोत्तमः। स मज्जेन्नरके पूयविष्ठामूत्रसमाकुले॥ धमरिंनासो ८०

द्विज स्तस्मात्प्रतिगृह्य चरेद्व्रतं। तप्तकृच्छ्रद्वयं चैकमतिकृच्छ्रं तथैव च।
अथवा मुच्यते पापात्प्राणायामपरायणः। प्राणायामो दहेत्सर्वं
करीरस्थितिपातकं। यथा वनगतो वह्निः शुष्कार्द्रं दहति ध्रुवं। प्राणाया
मस्तथा पापं शुष्कार्द्रं नात्र संशयः। पावकाग्निवद्दीप्यंते जपहोमैर्द्विजो
त्तमाः। प्रतिग्रहेण शाम्यंति पावकाः सलिलैरिव। तान् प्रतिग्रहजान्दो
षान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः। नाशयंति हि विद्वांसो वायुर्मेघानिवांब
रात्। तोयगस्तु कृपिष्ठिता स्त्री निमेद्रोमकारसप्रथा। एकैकं सप्तरात्रेण पु
नाति विधिवत्तु प्रयुंजतः। प्राणायामैर्दहेत्पापं धारणाभिश्च किल्बिषं। प्र
त्याहारैर्हि योगाख्यकानुयोगेन परमं पदं। नाश्रितु पातकालाके प्राणा
यामैर्न शुध्यति। स व्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह। त्रिः पठे

यकेश्चैद्विपतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते प्राणायामेन शुध्यंति गा
यत्रीजपान्नच नारायणानुस्मरणान्मुच्यते ॥ प्रतिग्रहात्तु ॥ प्रतिग्र
हात्परं नास्ति ब्राह्मणस्य विनाशनं ॥ नरपात प्रतिग्रहिनं नरकं च प्रप
वि द्यते नरकान्निःसृतः काकोलूकौ तौ ब्रह्मराक्षसः ॥ आन्येद्युर्लिमयाद्
ग्धीमान्रुपाडलमाल्किनः ॥ तस्माद्विनिर्गतः पश्चात् उलूकः पापदोषे
तु ॥ प्राप्यावेमान्वषीयो निंदरिद्रो दुःखितस्तथा ॥ व्याधितश्चैव कृष्णश्च वं
धुभिः परिवर्जितः ॥ दृष्ट्वा परश्रियं दीनां अनुतापं च कुरुते मुक्तः ॥ करोति
दुःप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं न वै करेत् ॥ तस्मात्प्रतिग्रहं दृष्ट्वा प्रायश्चित्तं स
माचरेत् ॥ यतः प्रतिग्रहधनं नास्ति रंस्याक दापन ॥ प्राहुः प्रतिग्रहं पूर्वं
नष्टयात्रिक दापन ॥ तपया प्रतिष्ठ्याथ तच्च नं सजतिं नयेत्तु जपेद्वा
प

समसंस्थाखुपुण्यान्यायतनानि शिवादिवस्य विष्णोर्महिंडिस्यागारा
नि विनिवेशयेत्तु ॥ वापीकूपतडागेषु ब्रह्मस्थाने विमुक्तये ॥ एतेषु विष्णु
देवमुख्यं अन्यथा नरकं व्रजेत्तु ॥ प्रायश्चित्तं यथोक्तं च ब्राह्मणसागतिये दे
हेदादिवसनीयप्रचरेद्विविचक्षणोपापात् कोपानदछत्रविद्याचाम
रकादिषु ॥ अनुक्ते पप्पदः प्रोक्तं प्रायश्चित्तमयोजनं ॥ पापेषु गुरुणि गुरू
णि स्वल्पस्वल्पानि तद्विदः ॥ प्रायश्चित्तानि सर्वेषां जयंत्स्वायंभुवादयः ॥ इ
ष्टं परेषां पापानामनुक्तानां विशोधनं ॥ विष्णोर्डिंलोः प्रयत्नेन स्मरणं
पापनाशनं ॥ प्रायश्चित्तानि सर्वाणि तपः कर्मात्मकानि वै ॥ यानि तेषाम
शेषाणां कृष्णानुस्मरणं परं ॥ कृतपापेनुतापो वै यस्य पुंसः प्रजायते
प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं हरिसंस्मरणं परं ॥ प्रातर्निशि तथा सायं मध्य

क्षादिष्णुसंस्मरन्नारायणमवाप्नोतिसद्यः पापक्षयं नरः ॥ विष्णु
संस्मरणादेवसमस्तक्लेशसंक्षयान्मुक्तिंप्रयातिस्वर्यांतिप्रश्च
विष्णुप्रसादतः ॥ वासुदेवेमनोयस्यजपहोमार्चनादिषु ॥ तस्यांतरा
योविप्रतदेवेंद्रत्वादिकंफलं ॥ कनाकपृष्ठगमनंपुनरावृत्तिलक्ष
णं ॥ कत्रपावासुदेवस्यमुक्तिबीजमनुत्तमं ॥ तन्त्रुर्षपरमंतीर्थं
त्वावर्तंवितचवतां ॥ नमोनारायणायेतिजातिप्राचीसरस्वती ॥ तस्मा
दहर्निशंविष्णुस्मरणात्पुरुषोत्तमः ॥ नयातिनरकंपूतसंक्षीणा
खिलकल्मषः ॥ ध्यायन्कृतेयजन्यज्ञैस्त्रेतायांद्वापरेर्चयन् ॥
यदाप्नोतितदाप्नोतिकलौसंकीर्त्यकेशवं ॥ एतज्ज्ञात्वामनोऽ ८२
स्यजगदात्मनिकेशवे ॥ सर्वपापपरिक्षीणोयातिविष्णोःपरंपदं ॥

प्रति

यचान्यज्ञार्थमेवयेस्पृष्टाब्राह्मणापन्नयोनिना ॥ तेषांप्रतिग्रहोघोरःप
काष्ठिरिवदुस्तरः ॥ प्रतिग्रहेणसदसायोविधिहीनसत्तमोऽपिसर्व
विधी ॥ यानतंश्रृणुध्वमयोरितं ॥ नाम्निनापेततंद्वानम्युपंचविलोकयेत
दुष्टग्रहददतोनराभवतिकिल्बिषी ॥ सुखावलोकनेयस्यप्रायश्चित्तीय
तेजनः ॥ नानल्पिकर्थंविप्रानिंदितंतत्समाचरन्नाइदैवतत्क्षणाद्वै
नदिवाकीर्तिमाभिवेद्यापरत्नोऽपितस्पैवमाकुंडगीतिमात्मनः ॥ प
दिकामुष्मिकार्थाय ॥ सतकर्मविवर्जयेत् ॥ परिषत्कर्मरीकेनकार्यंवि
प्रणतद्विदां ॥ नतारणान्यसारणतत्त्वार्थमविजानता ॥ शब्दशास्त्र
र्थविद्याविश्रुतिस्मृतिपुराणवित् ॥ आचारनिष्ठस्सर्वज्ञोविप्रःसाहीन
पार्षदोवेदवेत्तिनवेदार्थंस्मृतिशास्त्रपारगः ॥ सनकार्यंपरिषादि

सत्पकर्मबहिःकृतः।प्रायश्चित्तकृतंद्रव्यंनग्राह्यंविदुषाक्वचित्।संग्र
ह्येनैनश्चिनंविधानसन्यत्वंसमुपाश्रितः।प्रायश्चित्तकृतेद्रव्येनद्रव्ये
नलिप्तेतकदाचन।किंतुनयेविविधांसम्यक्वज्ञानबलोन्नितः।प्राय
श्चित्तकृतंद्रव्यंप्रतिगृह्यद्विजोत्तमः।स्वयंसंशोध्यविधिवत्तारयेदुभ
योरपि।द्वादशाब्दंषडब्दंवाअर्द्धंवापातकोचितं।व्रतंपरस्यदत्वाथशा
स्त्रोक्तविधिनाद्विजः।पुरश्चरणरूपस्यतद्व्रतस्यपरिग्रहं।कुर्वन्नेवे
कामतःकृतदेहांतंव्रतमाचरेत्।आमरणंयावदित्यर्थः।लघुचांद्रा
यणादीनिसततंकुर्यादितितावत्।किंतुलघुद्रव्यार्थंपरिग्रहइति
शास्त्रांतरदर्शनात्।एतनदैवपित्र्येचकर्मणितस्यअयोग्यत्वंनिष्पा
दयति।अत्रचत्यक्षादिकेकामकृतवाद्विषयाव्यावस्थं।।न।।अथवा ८२

यश्चित्तरूपदर्शनादकामकृतेऽप्याह।।अस्यव्रतस्यकर्तुर्यःसम्पोष्ट्र
चोपदेशकः।सतद्दोषविशुद्ध्यर्थंप्राजापत्यत्रयंचरेत्।एतत्सम्यगप
रिज्ञायोपदेशकविषयं।षडब्दाप्येवमेवाकृच्छ्रसांतपनादिकं।
अविदित्वाचशास्त्राणिद्वादशाब्दंव्रतंददन्।एनस्विनश्चरद्विप्रो
यतिचांद्रायणद्वयं।।अतोह्यविज्ञायशास्त्राणिविप्रोव्रतोपदे
शंपापिनांक्वापिनदद्यात्।दोषदर्शनात्।तथा।विज्ञायशास्त्रा
णिचशास्त्रतत्वंयोलोकदंभात्क्रिमतिंविधाय।एनस्विनांस्वहृदिदोष
रूपावान्।निर्दोषोऽयंनाकलोकंप्रयाति।।अथातः।।प्रायश्चित्तक
तंद्रव्यमुपरोधात्प्रमादतः।प्रतिगृह्यद्विजःशीघ्रंप्रायश्चित्तंस्वयंच
रेत्।।सवासाजलमाप्लुत्यषष्ठांशंतत्तत्त्यजेत्।एतत्साधारणंकार्यं

नो।

प्रायश्चित्तधनाड्यैस्तु। प्रायश्चित्तधनं नीत्वा निःपापस्तु इति तं ब्रुवन्।
विप्रः पातयति स्वर्यां तु पित्रृनसप्तात्मना सह। शक्तः सन्तु द्रव्येण
मे वेताल्वतयोरपि। षष्ठांशं च फलं तस्य प्रायश्चित्तधनस्य चोप
रिच्युपचारस्तु चेद्द्विजः सांतपनं व्रतं। तीर्थत्रिषवणस्नायी ल
क्षं देव्याश्च धाऽपेत्। दोषादेवं विशुद्ध्येत दद्याच्च द्विजभोजनं। तद
ये तद्धयं कार्यं रुद्रजाप्याद्विनाच्चितं। भोजयेच्च शतं विप्राननुषष्ठां
शं तु समुत्सृजन्। तीर्थस्नानाद्धरिध्यानाच्चाघध्यानाद्द्विजो नमः
सर्वपातकसंस्पृष्टं द्वादशाब्दव्रताहनं। द्रव्यं प्रदद्यद्विप्रा सा
प्रायश्चित्तं समाचरेत्। मदानघाजके तीर्थे गोष्ठे वा व्रतमाचरेत्।
सवासा जलमाप्लुत्य सद्यः स्वच्छवाससी। लब्धस्य तस्य द्रव्य ८४

स्य षष्ठं भागं परित्यजेत्। समुत्सर्गं परित्यागं च ब्रूते। नद्यपात्रस्य
स्वत्वे नष्टस्य स्थितिविधिना दानधारणोक्तं। यत तद्रव्यस्यातिमालि २०
न्यं द्योतयति। दीनधात्वेषु गोविन्द्यादिषु ब्राह्मसंकल्पादिविधिनात्म
समवायसमर्पणं समुत्सर्गः। जलानि वनत्तु विप्रदेषः परित्यागः। एवं
कृते तरोषद्रव्यस्य शुद्धिः। हिष्ठादेर्दस्य च प्रायश्चित्तेन तदाह। चांद्राय
णत्रयं कुर्यात् त्रिः स्नायी तीर्थसेवकः। लक्षत्रयं च गायत्र्या जपेदेकाशि
नो द्विजः। सहस्रं भोजयेद्विप्रान् प्रतिमां स्थापयेद्विजः। इति शुद्धिमवाप्नो श्रीः
ति व्रतं कृत्वा द्विजोत्तमः। कृष्णार्थं प्रतिष्ठितानो द्रव्यं तेऽप्रतिसंदातु त्र
प्राप्नोपथ्याः घटकं कृत्वा दंतलोनविवर्जितः। जपन् देवीं यथा वाचा सुद्धि
माप्नोति वै द्विजः। एवमेव विवाहार्थे दास्यापत्यारिष्टे हितः। कृच्छ्रत्रयं तथा

नेत्राकुडुंबेवतिसीदतिबंदपातविमोहार्थंमहापद्यसनाचित:॥न
वाध्यातह्दिदोषेणशातशोङ:प्रतिग्रहात्प्रथिवीप्रतिग्रहाध्यस्तशो
लवनकाननांसद्वीपामस्वविस्तृतांचारस्वांतपनत्रयं॥अपिचत्वम
यीरस्यतस्तज्ज्ञत्रयंतथा॥कृच्छ्रत्रिषणवस्नायी॥द्विषन्मासचतुष्टये॥
एवंशुद्धिमवाप्नोतिद्विज:षष्टांशस्तुस्नजत्वा॥विद्यादानंप्रदद्याथवा
पितुस्मृकरूपिणीं॥भोजयेद्ब्राह्मणानूशास्याततःशुध्यतिवाडवः॥ग
जप्रतिग्रहेकुर्यात्तुयातिचांद्रायणत्रयं॥महासांतपनंवापिब्रह्मकू
समचितांरथदानेलत्रमेकंजपेन्मातृंडादेवतं॥अयुतंवाथगायत्र्या:
संगमेस्नानमाचरन्॥षष्टांशांसर्वथात्यक्त्वाब्राह्मणान्भोजयेत्सुधी:॥
प्रतिग्रह्याल्पदानानितिथिवारर्क्षजानित्रि॥जपन्निरंतरंदवीविष्ट ८५

जपन्निरंतरंदेवींविष्णवंव्रतमाचरेत्॥विष्णवंव्रतमेकादशी॥एवंकर्म
विपाकोक्तंदानमादायवाडवः॥जपन्धर्मनाडनिस्नानदानादे:शुद्धि
माप्नुयात्॥जपोगायत्र्या:रुद्रजपोवा॥धर्मनंश्रीसूर्यादीनां॥अयनंतथा
मेवास्नानंमहादानद्यां॥संगमेवा॥दानंषष्टांशस्य॥द्विजभोजनंचा॥आदि
शब्दात्सतांसंगति:॥वेदपारायणं॥एकादशानंचा॥एतद्धान्यत्सर्वंयथा
दानप्रतिग्रहार्दकार्यमिति॥एतच्चैकथितंस्तत्प्रायश्चित्तस्यलक्षणं॥स
र्वशास्त्रासमुद्धृत्यपुनेराणार्थपरिष्कृतं॥आलोड्यसर्वशास्त्राणि
पादंपादार्थमेवचाप्रतिग्रहाणामुद्देशात्प्रायश्चित्तंप्रदर्शितं॥नाना
वेनिणान्नानुमन्ताचलसिकिंश्रीडयासिदाश्रुत:॥शोपयामिस्रोतिराशि
नन्दयंचस्स्नवत्सजना:॥चंद्रसुवदनेस्मास्पसदनेवाणपांसुधनवनचोप
णोकल्पतरु:रूपाणलतिकामध्येपहालादरुं॥ ॥इतिश्रीसायर्दुह्यां

दे कर्मविपाके सद्धिर्विते प्रायश्चित्ताधिकारः समाप्तः॥ अथ दा
नप्रशंसा॥ तत्र व्यासः॥ वर्णानामाश्रमाणां च चातुर्वर्ण्ये युधिष्ठि
र दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा देवेन भाषितं दानं परं प्रशंसंति दान
मेव परायणं दानं बंधुर्मनुष्याणां दानं नाकारोहणमुत्तमः दानं श्रे
ष्ठं परं द्रव्यं दानं माता तथा पिता नैव दानेन विना किंचित् प्रार्थितं
फलमाप्यते न दानादधिकं किंचित् दृश्यते भुवनत्रये न दानशी
लिनामापत् तस्माद्दानं समाश्रयेत् दानेन प्राप्यते स्वर्गः श्रीर्दाने
नैव लभ्यते दानेन शत्रून् जयति व्याधिर्दानेन नश्यति दानाद्
ते नापरो विद्यते धनिनां परः दीयमानं हि तत्तस्य भूय एवा ८८
भिवर्द्धते यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने तत्ते वित्तमहं

मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि यद्ददासि यदश्नाति तदेव धनिनो धनं॥ अ
न्ये मृतस्य क्रीडंति दारैरपि धनैरपि [illegible] धर्मः कृते युगे ज्ञानं त्रेतायुगे स्मृ
तं द्वापरे चाध्वरः प्रोक्तो दमो दानं दया कलौ॥ दानेन भोगी भवति मेधावी
वृद्धसेवया अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्मनीषिणः॥ यतीनां च यशो
धर्मः नियमो वनवासिनां दानमेकं गृहस्थानां शुश्रूषा ब्रह्मचारिणां॥ पाप
कर्मसमायुक्तं पतंतं नरके नरं त्रायते दानमेवैकं पात्रभूते द्विजे कृतं
न्यायेनार्जनमर्थानां वर्द्धनं चाभिरक्षणं सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रे
षु पठ्यते॥ शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पंडितः वक्ता शतसहस्रेषु दा
ता भवति वा न वा॥ दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवंति वित्तस्य यो न द
दाति न भुंक्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति॥ आयासशतलब्धस्य प्राणेभ्योपि
गरीयसः गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः॥ ब्राह्मणाय कृते पा

यो दद्यादर्थमर्थिने॥ नि दधाति निधिं श्रेष्ठं पारलौकिकमात्मनः॥ कू
र्मपुराणे॥ तपस्सु चैव तीर्थेषु श्रुतेषु नियमेषु च॥ सम्यक् कुर्वीत सुवि
प्रेषु पिश्राद्धानं समाचरेत्॥ यस्य वित्तं न दानाय नोपभोगाय देहिनां॥ ना
पि कीर्त्यै न धर्माय तस्य वित्तं निरर्थकं॥ तस्माद्वित्तं समादाय दैवाद्वा
प्यथ पौरुषात्॥ दद्यात् सम्यक् द्विजातिभ्यः कीर्तिमानि च कारयेत्॥ व्या
स॥ अदत्तदानिया वंतमदमन्ये गुरुं सदा॥ मार्जनं दर्पणस्य च व्ययः
करोति दिने दिने॥ कथयंति न याचंते जिह्वाद्वारा दृढं दरिद्रास्त्वर्थिन्या
दीयतां नियमदातु फलमीदृशं॥ अदत्त्वा य मन्यसेनं नास्ति नास्तीति
यद्भुरा तदेव देहि देहीति विपरीतमुपस्थितं॥ किं धनेन करिष्यंति दे
हिनो भंगुराश्रयाः॥ यदर्थं धनमिच्छंति तत्शरीरमशाश्वतं॥ मनुः॥ दा ८९
न धर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्त्तिकं॥ परितुष्टेन मनसा पात्रमासाद्य शक्ति
तः॥

तत्रांतर्वेदियेष्टिकं बहिर्वेदिपौष्टिकं॥ याकिंचिदपि दातव्यं याचितेना
नसूयया॥ संपद्यते हि तत्पात्रं यत्तारयति सर्वशः॥ व्यासस्त्रिद्वीतिका
मेन तथा पापौघशांतये मुमुक्षुणा च दातव्यं ब्राह्मणेभ्यस्तथा वदं॥
वह्निपुराणे॥ अन्नं मूलं फलं शाकमुदपात्रं तथापि धनाग दानं विज्ञवतो
दद्यान्नराः श्रयांति धर्मिणः॥ तथा॥ ये यज्ञं ते ददंतीह भोगान् भुंजंति नि
यशः॥ मा स्तु द्विश्यन तमूढाज्ञा देवस्त्रा खिनोपरो॥ याज्ञवल्क्यः॥ दात
व्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः॥ याचितेनाऽपि दातव्यं श्रद्धापूतं तु श
क्तितः॥ मत्स्यपुराणे॥ एकः सर्वगुणोपेतः सर्वदोषविवर्जितः॥ काम धुक् धेन
वद्दानं फलत्यात्म ईप्सितं फलं॥ इह कीर्तिं वदान्यास्यं स्फीतान् भोगानुविधि
ष्टपोदानश्राद्धं तृतीये पिंडमानिन्द्र वाश्रमो दानेन भोगानाप्नोति दानेना
ख्यर्विंदति नरः ख्यापि वयेवि दाने त्वैवं न वस्म श्रुतो॥ अगस्त्य॥ गोधि

विप्रश्च वेदश्च सती निःसत्यवादिनिः। अलुब्धैर्दानशीलैश्च सप्तभि
र्धार्यते मही॥ येन तु क्रं न च क्रं तं स्मृती थ मिरणं हंतां हिरण्यमन्नमुद
कं ब्राह्मणेभ्यो न चार्पितं। दीना विवसना क्रुद्धाः कपालांकितपाणयः। द
श्यंते तं महाराज जायमाना पुनः पुनः। सीदत छिन्नमुख्याय यो र्थिने न प्र
यच्छति। सामर्थ्ये सति तद्बुद्धिर्नरकायोपपद्यते। कूर्मपुराणे। यस्तु द्रव्या
र्जनं कृत्वा नार्पयेद्ब्राह्मणान् सुरान् स सर्वस्वमपहृत्यैनं राजा राष्ट्राद्विवास
येत्। हर्षं पतंतः खिन्नाः सर्वे प्राणिनः सर्वदा स्वनेष्वदत्तदानाज्जायंते परमा
र्थोपजीविनः। एकेन तिष्ठताधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता। दातृयाचकयो
र्भेदः कराभ्यामेव सूचितः। दीयमानं तु यो मोहात् गोविप्राग्निसुरेषु च नि
वारयति पापात्मा तिर्यक्योनिं व्रजेत्तु सः। शातातपः। मा दद स्वेति यो ब्रूया
द्गव्यग्नौ ब्राह्मणेषु वा। तिर्यक्योनि शतं गत्वा चांडालेष्वपि जायते॥ य ८८

मः। कन्याप्रदाने यज्ञे वा यस्मिन्वा धर्मसंभवे। विघ्नमाचरते यस्तु तमाहु
र्ब्रह्मघातकं। तस्माद्विहितमाच्छिन्द्यान्न दाने विघ्नमाचरेत्। दद्यादहरहः पा
त्रे लोकद्वयजिगीषया। श्रीमहाभारते। अर्हतामनुरूपाणां नादेयं चास्ति
किंचन। उच्चैःश्रवसमप्यश्वं प्रापणीयं सतां विदुः। अनुनीय यथाकामं सत्य
संधो महाव्रतः। स्वैः प्राणैर्ब्राह्मणप्राणान्परित्राय दिवं गतः। रंतिदेवश्च सां
कृत्यो वसिष्ठाय महात्मने। अपः प्रदाय शीतोष्णा नाकलोकमितो गतः।
आत्रेयश्चेंद्रदमनो अर्हद्भ्यो विविधं धनं दत्त्वा लोकान्ययौ धीमाननंतान्
समद्वीपतिः। शिबिरौशीनरोंऽगानि सुतं च प्रियमौरसं। ब्राह्मणार्थमुपाकृ
त्य नाकपृष्ठमुपागतः। प्रतर्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके। ब्राह्मणा
यातुलां कीर्तिमिह चामुत्र चाश्नुते। दिव्यं अष्टशलाकं भासौवर्णं परमर्द्धि
मत्। छत्रं देवावृधो दत्त्वा सराष्ट्रोऽभ्यगमद्दिवं। सावित्री कुंडले दिव्ये शरी

रञ्जनमेजयः॥ब्राह्मणार्थेपरित्यज्यप्रजग्मतुर्लोकमुत्तमं॥सर्वरत्नं रुषाद
नेषिव नाथः प्रियाप्रियः॥रम्यमावसथंचैव दत्वामुंलोकमास्थितः॥
निमीराष्ट्रंचवैदेहोजामदग्न्यावसुंधरां॥ब्राह्मणेभ्योददौचापिगयश्चो
र्वीसपत्तनां॥अवर्षतिचपर्जन्येसर्वभूतानिचासननतु॥राजा॥मित्रसहश्चापि
वसिष्ठायमहात्मने॥दमयंती॥प्रियांदत्वातयासहदिवंगतः॥सहस्रजिच्च
राजर्षिःप्राणानिष्टान्महायशाः॥ब्राह्मणार्थेपरित्यज्यप्रगतोलोकाननुत्त
मान्॥सर्वकामैश्चसंपूर्णंदत्वावेश्महिरण्मयं॥मुद्गलायगतःस्वर्गंशत
द्युम्नोमहामतिः॥नाम्नाचसुघमानूम्नोशाल्वराजःप्रतापवान्॥दत्वा
राज्यमृचीकायगतोलोकाननुत्तमान्॥मदिराश्वश्चराजर्षिःशांतांदत्वा
सुतांप्रभुः॥ऋष्यशृंगायविपुलैःसर्वकामैरयुज्यत॥दत्वाशतसह ८९
स्रंतुगवांराजाप्रसेनजित्॥सवत्सानांमहातेजागतोलोकाननुत्तमान्॥

एतेचान्येचबहवोदानेनतपसाधियामहात्मानोगताःस्वर्गंसत्यात्मा
नोजितेंद्रियाः॥तेषांप्रतिष्ठिताकीर्तिर्यावत्स्थास्यतिमेदिनी॥दानयज्ञैः
प्रजासर्गैरिकेहिदिवमाप्नुवन्॥दानेनसर्वभूतानिवशीभवंतिदानेनवै
राण्यपियांतिनाशं॥परोऽपिबंधुत्वमुपैतिदानाद्दानंहिसर्वव्यसनानि
हंति॥इतिश्रीकर्मविपाकेदानप्रशंसा॥७॥तत्रदेवलोदानलक्षणमा
ह॥द्विहेतुःषडधिष्ठानंषडंगंषट्विपाकयुक्॥चतुःप्रकारंत्रिविधंत्रि
नाशंदानमुच्यते॥तत्रद्विहेतुः॥नाल्पत्वंवाबहुत्वंवादानस्याभ्युदया
वहं॥श्रद्धाशक्तिश्चदानानांवृद्धिक्षयकरेस्मृते॥श्रद्धाआस्तिकबुद्धि
स्तत्पूर्वकमनिषिद्धमनंशक्तिः॥शक्तिरितिपाठे॥शक्तिरौदार्यं॥षडधिष्ठा
नमिति॥षट्चअधिष्ठानानिआश्रयाःनिमित्तचयेनयस्यानाति॥धर्ममर्थं
चकामंचव्रीडादर्षभयानिच॥अधिष्ठानानिदानानांषडेतानिप्रचक्षते॥

तद्यथा। किमाह॥ पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनं। केवलत्या
गबुद्ध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते। प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसंगाद्यत्प्रदीयते।
तदर्थदानमित्याहुरिहिकं फलहेतुकं। स्त्रीपानमृगयाक्षाणां प्रसं
गाद्यत्प्रदीयते। अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते। संसदि व्रीड
यास्तुत्यायोऽर्थोऽर्थिभिः प्रदीयते। प्रयाचितः श्रुतं दानं व्रीडादानं तदुच्य
ते। हृष्टः प्रियाणि श्रुत्वा वा दृष्ट्वा वा हर्षवद्यत्प्रदीयते। तद्धर्षदानमित्याहुर्म
होत्सवकृतं च यत्॥ आक्रोशानर्थहिंसाणां प्रतीकाराय यद्भवेत्। दी
यते तापकर्तृभ्यो भयदानं तदुच्यते॥ ७॥ अथ षडंगमिति॥ दाता प्रति
गृहीता च श्रद्धा देयं च धर्मयुक्। देशकालौ च दानानामंगान्येता
नि षड्विदुः॥ ८॥ तत्र दाता॥ अपापरोगी धर्मात्मा दित्सुरव्यसनः शु
चिः। अनिंद्याजीवकर्मा च षड्भिर्दाता प्रशस्यते। अपापरोगी राज ९०

नदद्यात्र

यक्ष्मादिरोगरहितः॥ पात्रं॥ त्रिःशुक्लः कृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलें
द्रियः। विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते। त्रीणि विद्या च यच्चा
नि शुक्लानि यस्य स त्रिःशुक्लः। कृशवृत्तिरल्पजीवनोपायः। घृणालु
र्दयालुः। सकलेंद्रियः। अविकलेंद्रियः। सोमुख्याभिसंप्रीतिरर्थि
नां दर्शने सदा। सत्कृत्यानसूया च तदा श्रद्धेति कीर्त्यते॥ देयं॥ अपरा
धेऽधर्मक्लेशं स्वयं यत्नार्जितं धनं। स्वल्पं वा विपुलं वापि देयमित्यभिधी
यते। यत्र यद्दुर्लभं द्रव्यं यस्मिन्कालेऽपि वा पुनः। दानार्हौ देशकालौ
तौ स्यातां श्रेष्ठौ न चान्यथा॥ अवस्था देशकालानां पात्रदात्रोश्च संप
दा हीनं वापि न वेत्तु श्रेष्ठं श्रेष्ठं चाप्यन्यथा न वेत्तु॥ षड्विपाकत्वमाह॥
डः फलं निःफलं हीनं तुल्यं विपुलमक्षयं। षड्विपाकं समुद्दिष्टं षडेता
नि विपाकतः॥ तान्याह॥ नास्तिकस्तेनहिंस्रेभ्यो जारायपतिताय च॥ प

श्रनचूणादंदत्स्यांप्रदत्तं दुःफलं तद्वेतु दुःफलं विपरीतफलं मद
दर्प्यदं फलं दानं श्रद्धयापरिवर्जितं। परिबाधकरं दानं मददर्पेन तां
व्रजेत्तु अफलं अपवृष्टफलं॥ पात्राप्रागत्नमासाद्य दत्तं दीनफ
लं तावत्तु हीनं तूनं च न फलं किंचित्तु इति अत्रिप्रायः। यथोक्तमपि
यद्दत्तं चित्तेन कलुषेण भान्तसंकल्पदोषेण दानं तुल्यफलं न व
तु स्तुतं तां गः सकालेः पश्चिद्दानं स्याद्धि सुखोदयं। अनुक्रोशवशा
द्दत्तं दानमदायतां व्रजेत्तु अनुक्रोशो दया॥ ७॥ अथ चतुःप्रकार
माह। ध्रुवमाजस्त्रिकं काम्यं नैमित्तिकमिति क्रमात्। वैदिको दा
नमार्गोयं चतुर्द्धा वर्ण्यते द्विजैः॥ तत्र। प्रपारामतडागादि सर्वकाम
फलं ध्रुवं तदाजस्त्रिकमित्याहुर्दीयते यद्दिने दिने। अपत्यविजयै
श्वर्यस्त्रीबालार्थं यदिष्यते। इच्छायाः सत्तत्तद्दानं काम्यमित्यभिधीय ९१

नदद्याच्च
प्या।

ते॥ कालापेक्षं क्रियापेक्षं अर्थापेक्षमिति स्मृतं। त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं
सहोमं होमवर्जितं॥ त्रिविध्यमाह॥ नवोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधा
नतः। अधमानीति शेषाणि त्रिविधत्वमिदं विदुर्गतः त्रिविधं विनिर्दिष्टः। अन्नंद
धि मधु रक्षणं गो भू रुक्मा श्व हस्तिनः। दानेषूत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदा
नतः। परिभोग इति परिभोगसाधनं षट्वासनादि उपानत्प्रेष्ययानानि छ
त्र पानासनानि शादीपकाष्ठफलादीनि चरमं बहुवार्षिकं बहुवाद
र्थजातानां संख्या शेषेषु नेष्यते अधमान्यवशिष्टानि सार्वदानान्यथा
विदुः। बहुवार्षिकं बहूनि वर्षाणि ग्राह्यं पुरातनं मितियावत् एतेनो
त्तममपि हस्त्यश्वादि जीर्णतां प्राप्तमधमं भवति॥ विनाशं च माह॥ इष्टं
दत्तमधीतं वा विनिश्यत्यनुकीर्त्तनात्। श्लाघानुशोचनाभ्यां च भग्नतेजो
विपद्यते। तस्मादात्मकृतं पुण्यं न वृथा परिकीर्त्तयेत्। अनुकवानीति तत्त्वा

ष्टसमेवचानृतवादिनः॥श्लाघाप्रशंसा॥तथा॥स्त्र्यादिप्रयोजनमप्युक्तिकरे
ण॥७॥कूर्मपुराणे॥नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंविमलंचेतिकथ्यते॥तद
द्व॥अहन्यहनियत्किंचिद्दीयतेऽनुपकारिणे॥अनुद्दिश्यफलंतस्मा
द्ब्राह्मणायतुनित्यकं॥यत्तुपापोपशांत्यर्थंदीयतेविदुषांकरे॥नै
मित्तिकंतदुद्दिष्टंदानंसद्भिरनुष्ठितं॥पापोपशांत्याद्यइतिनियतंनि
नमित्तोपलक्षणं॥अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थंयत्प्रदीयते॥दानंतत
काम्यमाख्यातंऋषिभिर्धर्मचिंतकैः॥ईश्वरप्रीणनार्थंब्रह्मवि
त्सुप्रदीयते॥चेतसाभक्तियुक्तेनदानंतद्विमलंशिवं॥धमनु॥येन
येनहिभावेनयद्यद्दानंप्रयच्छति॥तेनतेनहिभावेनतत्तत्प्राप्नोतिपू
जितः॥येनयेनहिभावेनसात्विकंराजसादिना॥तदुक्तंभगवद्गीतासु॥ ७२
दातव्यमितियद्दानंदीयतेऽनुपकारिणे॥देशेकालेचपात्रेचतद्दानं॥

सात्विकंस्मृतं॥यत्तुप्रत्युपकारार्थंफलमुद्दिश्यवापुनः॥दीयतेचप
रिक्लिष्टंतद्दानंराजसंस्मृतं॥अदेशकालेयद्दानमपात्रेभ्यश्चदीयते॥
असत्कृतमविज्ञातंतत्तामसमुदाहृतं॥विष्णुधर्मोत्तरे॥कृतानिविवि
धानानिर्वचनार्थंपरस्परं॥क्रोधलोभाभिभूतेनतामसानिविनिर्दिशे
त्॥सात्विकानिभवंतीहश्रद्धयापरयाद्विज॥तामसानांफलंभुंक्तेतिर्य
क्त्वेमानवःसदा॥दास्यसंकरभावेनवार्द्धिकेयदिवापुनः॥बाल्येवादास
त्वेवानात्रकार्याविचारणा॥अथान्यथाऽनुमानुष्येराजसानांफ
लंतवेत्॥सात्विकानांफलंभुंक्तेदेवत्वेनात्रसंशयः॥अत्रविपाकोमत्स्यपु
राणे॥येषांपूर्वकृतंकर्मसात्विकंमनुजोत्तम॥पौरुषेणविनातेषांय
त्किंचिद्दृश्यतेफलं॥कर्मणाप्राप्यतेलोकेराजसस्यतथाफलं॥सिद्ध्यते
यवंतामसस्यफलंकष्टेणकर्मणा॥७॥इतिदानलक्षणं॥७॥अथदानां

गनिरूपणं॥७॥ यदुक्तं च न विष्णुपुराणे॥ प्रतिगृह्णीतादृश्यं च का
लो देशश्च पावनाः॥ अष्टावसाविकी इयं दानानामंगपंचकं॥१ तत्र
दृष्टं पात्रनिरूपणं॥ स्कंदपुराणे देवीप्रति ईश्वरवचनं॥ श्रुतीनामा
करा ह्येते रत्नानामिव सागराः॥ विप्रा विप्राधिपप्रमुखेष्वत्र तस्मात्प्रपूज
येत्तान्॥ यत्रादेवेदविदो विप्रान प्राश्नंति भुंजतमं दृष्टिः॥ न तत्राद्वा देवेशि दृवि
रश्नंति कर्हिचित्॥७॥ तथा च तैत्तिरीयश्रुतिः॥ यावतीर्वै देवतास्तास्स
र्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसंतीत्यादि॥ वियद्विष्णुचातत्वोमप्रकाराः प्रा
पणस्मृताः॥ सेदिवं संप्राप्य ये चैवं तदाचनू विप्रास्मृताः स्मृताः॥ अपि ना
नारायणोनंतो ब्रह्मा स्कंदो निलशखी॥ न तु ज्ञानं नाग्निं दंति यत्र वि
प्रान पूजिताः॥ येषां प्रसादसुलभमायुरूर्मिः सुखं धनं॥ श्री र्यशाश्च
वासश्च तान् विप्रानर्चयेत् बुधः॥ विष्णुधर्मोत्तरा॥ ब्राह्मणः पूजितेर्नित्यं ८३

नदधात्र

पूजितोऽहं न संशयः॥ निर्जितेश्च निर्जयस्य प्रहृष्टं सर्वकर्मसु॥ याज्ञवल्क्य॥
तपस्तप्त्वासृजद्ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये। तृप्त्यर्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च॥
मस्यगना॥ नास्ति विप्रसमो देवो नास्ति विप्रसमो गुरुः॥ नास्ति विप्रात्परः शत्रुर्नास्ति
विप्रात्परो विधिः॥ वह्निपुराणे॥ न जातिर्न कुलं राजन्न स्वाध्यायः श्रुतं न वा का
रणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारणं॥ किं कुलं वृत्तहीनस्य करिष्यति दुरात्म
नः॥ कृमयः किं न जायंते कुसुमेषु सुगंधिषु॥ नैकमेकांततो ग्राह्यं पठनं हि वि
शांपते॥ वृत्तमन्विष्यतां तात रक्षोभिः किं न पठ्यते॥ बहुनाकिमधीतेन नट
स्येव दुरात्मनः॥ तेनाधीतं श्रुतं वापि यः क्रियामनुतिष्ठति॥ कपालस्थं यथा तो ८४
यं श्वदृतौ च पयो यथा॥ दुष्टं स्यात्स्थानदोषेण वृत्तहीनं तथा श्रुतं॥ तस्माद्द्वि
द्धि मदा राजन् वृत्तं ब्राह्मणलक्षणं॥ चतुर्वेदोऽपि दुर्वृत्तः शूद्रादल्पतरः स्मृतः॥
सत्यं दमस्तपो दानमहिंसेंद्रियनिग्रहः॥ दृश्यंते यत्र राजेंद्र स ब्राह्मण इ

तिस्मृतः॥ अहिंसापरमो नित्यं मुक्तानो जातवेदसां स्वदारनिरतो दाता स वै
ब्राह्मण उच्यते॥ आशीषार्थं यज्ञानां च प्रसंगान्न करोति यः॥ निवृत्तो लो
भमोहाभ्यां तं देवा ब्राह्मणं विदुः॥ प्रसंगश्चयाशक्तिः॥ ये क्षांतदांताः श्रुत
पूर्णकर्णा जितेंद्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः॥ प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्तास्ते ब्रा
ह्मणास्तारयितुं समर्थाः॥ यमः॥ विद्यावंतश्च ये विप्राः सुव्रतास्तु तपस्विनः॥
सत्यसंयमसंयुक्ताः क्रोधमनयुक्ता जितेंद्रियाः॥ पुनंति दर्शनं प्राप्ताः किं पुनः
संगतिं गताः॥ तेषां दत्वा वस्तु काच प्राप्नुयुः परमां गतिं॥ दद्यादिह्वायस्तु वा
यद्दाता याति सुभां गतिं॥ विद्यातपः शीलवांश्च स तारयति नित्तरः॥ मत्स्यः॥
शीलं संवसतां ज्ञेयं शौचं संव्यवहारतः॥ प्रज्ञा संकथनाज्ञेया त्रिभिः पा
त्रं परीक्षते॥ क्षांतिः स्पृहा दया सत्यं दानं शीलं तपः श्रुतं॥ एतदष्टांगमुद्दि ७५
ष्टं परमं पात्रलक्षणं॥ वशिष्ठः॥ स्वाध्यायाढ्यं योनिमंतं प्रशांतं वैतान

न दद्यात्तु द्विजश्रेष्ठे पात्रसंनिधुस...
न्नोतिभिरालक्ष...

स्थं पापभीरुं बहुज्ञं स्त्रीषु क्षांतं धर्मिकं गोशरण्यं॥ व्रतैः क्लांतं तादृशं पा
त्रमाहुः॥ यमः॥ विद्यायुक्तो धर्मशीलः प्रशांतः क्षांतो दांतः सत्यवादी कृत
ज्ञः॥ वृत्तस्थानो गोहितो गोशरण्यो दाता यस्तो ब्राह्मणः पात्रमाहुः॥ वशि
ष्ठः॥ किंचिद्वेदमये पात्रे किंचित्पात्रे तपोमये। आगमिष्यति यत्पात्रे तत्पा
त्रं तारयिष्यति॥ ब्रह्मचारी भवेत्पात्रं पात्रं वेदस्य पारगः॥ पात्राणामपि तत्
पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे॥ व्यासः॥ किंचिद्वेदमयं पात्रं किंचित्पात्रं तपोम
यं॥ असंकीर्णश्च यत्पात्रे तत्पात्रं तारयिष्यति॥ असंकीर्णयोन्यादिसंक
ररहितं॥ तत्र याज्ञवल्क्यः॥ न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता॥ यत्र
वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितं॥ अथ कूर्मपुराणे॥ न वार्यपि प्रयच्छेत
बैडालव्रतिके द्विजे॥ न बकव्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित्॥ विषये तेषु

दत्तं हि विधिनोपार्जितं धनं॥ दातव्यं न याचितं परत्रा दातुरेव चान्यथा
प्रत्यवायः॥ यथाप्लवेनोपलिप्तो निमज्जत्युदके तरन्॥ दातृप्रतिग्रहीतारौ
तथैवाज्ञौ निमज्जतः॥ शातातपः॥ नष्टं देवलके दत्तमप्रतिष्ठं च वार्धुषौ॥
यच्च वाणिज्यके दत्तं नेव तत्प्रेत्य नद्यच॥ दक्षः॥ धूर्ते बंदिनि मल्ले च कुवै
द्ये कितवे शठे चाटचारणचौरेभ्यो दत्तं भवति निष्फलं॥ स्कंदपुराणे॥
देवपितृविहीनं यदीश्वरेभ्यः प्रदीयते दत्तं चात्मकीर्तितं यच्च वेदाग्नित्यागि
ने तथा॥ अन्यायोपार्जितधनैर्दत्तं ब्रह्मघ्ने च यत् गुरवेऽनृतवक्त्रे च ब्र
नाय पतिताय चोक्तं तद्भयाय च यद्दत्तं सर्वदा ब्रह्मविद्विषे॥ याजकाय च
सर्वस्याट्वषल्याः पतये तथा॥ परिव्राकाय च त्वाय सर्वस्य पिशुनाय च॥
इत्येतानि वराजेंद्र वृथा दानानि षोडश॥ गर्भस्थोज्ञानबालोऽपि ५५

न दद्यात्तु द्विजश्रेष्ठेभ्या वसंविधु...
नोतिनिरालत्व...

वृथा दानानि षोडश॥ गर्भस्थोज्ञानबालोऽपि मुंके दृष्टो न यो वनो न दत्त
स्य दनाशो॥ सर्वथारिसूदन॥ श्रीमहाभारते॥ पंढं बधिरमूकांध्या
धिनोपहताश्रये नर्दयात्महाराज नते देयः प्रतिग्रहः॥ इति पात्रनि
रूपणं॥ यथाद्रव्यं यथापात्रं यथाश्रद्धा यथाविधिः संप्रयच्छेद्दद्यात् फलं त
थाप्नोति तथाविधं॥ शिवधर्मात्तु॥ दद्यात् त्रिभागं वित्तस्य जीवनाय प्रकल्पये
त्॥ भागद्वयेन धर्मार्थं अनित्यं जीवितं यतः॥ अशेषवित्तस्य भागपंचकं तु चा
भागत्रयं जीवनाय संरक्ष्य भागद्वयं धर्मायि कल्पयेद्धि धर्मार्थी॥ श्रीमहाभार
ते॥ एकां गां दशगुर्दद्यात् दश दद्याच्च गोशती॥ शतं सहस्रगुर्दद्यात् सर्वे
तुल्यफलाः स्मृताः॥ गोशब्दश्च यद्दृणा द्रव्यगोलभ्यपरिमाणद्रव्यस्यापि ताव
तूदानं॥ यतो दशावरगोधनिनोऽपि गोदानाधिकारः स्यात्॥ याज्ञवल्क्यः॥ द
यं प्रतिश्रुतं च वदद्या नापहरेत्तु पुनः॥ यमः॥ यच्च वाचा प्रतिज्ञातं कर्मणा नो

ऽपपादितं। तद्धनं ऋणसंयुक्तमिह लोके परत्र च। ऋणसंयुक्तं। ऋणस-
मर्पणरूपदोषसंयुक्तमित्यर्थः॥ समयेनान्तरोदन्यार्द्दैर्मानानां च सम
वाप्रतिज्ञातान् समदत्वा दप्रयच्छन् प्रतिश्रुतं। प्रतिश्रुताप्रदानेन दत्त
स्य हरणेन वा जन्मप्रभृति यत्पुण्यं तत्सर्वं विप्रणश्यति॥ श्रीमद्दातारत्ने॥
ब्राह्मणीं स्वयमाहूय यत्किंचार्थं हि शबलिनीं पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्तं वि
द्याद्ब्रह्मघातकं। तथा च॥ संश्रुत्य यो न ददि छेतया विचाय अनेकशः। तन्नाव
न्तिकावेतौ ज्ञातौ पापमवाप्नुयाद्ध्रुवं॥ यो न दद्यात्प्रतिश्रुत्य स्वल्पं वा यदि
वा बहु॥ आशास्तस्य हताः सर्वाः क्लीबस्येव प्रजाफलं॥ तत्र नारदः॥ ब्राह्म
णस्य च यद्देयैस्वा तु यस्य च नास्तिकः॥ सकृत्येतुस्याविनयेन्न दत्तावेस्व
बंधुभ्यो यदातुं न संक्रुद्ध्यस्यान्न च संबंधिबांधवाः॥ दद्यात्सज्जातिविप्र ७६
न्यस्य दत्वा वेश्मनि निक्षिपेत्॥ गौतमः॥ प्रतिश्रुत्याप्यधर्मसंयुक्ताय न दद्यात्॥

न दद्यात्तु द्विजश्रेष्ठ याच संधिष्ठसं [illegible] पिता [illegible]
न्नोति नारालहस्य [illegible]
शीमहा [illegible]

त्वाऽगिरा॥ देवतानां ऋणं च मातापित्रोस्तथैव च॥ ऋणं देयं प्रयत्नेन
नाऽऋणं नोदितं क्वचित्॥ नंदिपुराणे॥ पापदः पापमाप्नोति नरो लब्धऋ
णं प्रदाऽपुण्यदः पुण्यमाप्नोति शतशोऽथ सहस्रशः॥ वह्निपुराणे॥
द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमंडलभेदिनौ॥ दाताऽन्नस्य च दुर्भिक्षे सुभिक्षे
हेमवस्त्रदः॥ अथादेयनिरूपणं॥ देवलः॥ अन्यायाऽधिगतां दत्वा सकलां ×
पृथिवीमपि॥ श्रद्धावर्जमपात्राय न कांचिद्भूतिमाप्नुयात्॥ वह्निपुराणे॥ अ
न्यायोपगतं द्रव्यं हृदी चायोद्यपिंडितः॥ धर्मार्थिकां दीयते न धर्मफलम
श्नुते॥ एवमन्येष्वपि बहुभिरन्यायोपार्जितेष्वीने॥ आरभ्यंते क्रियायास्तु
पिशाचास्तत्र देवता॥ स्कंदपुराणे॥ देवद्रव्यं गुरुद्रव्यं द्रव्यं चंडेश्वरस्य च॥
त्रिविधं पतनं दृष्टं दानलब्धं धनं तद्धरणात्॥ अपहृत्य परस्यार्थं दानं यस्तु
प्रयच्छति॥ स दाता नरकं याति यस्यार्थस्तस्य तत्फलं॥ तथा॥ परिक्रि

नसपवत

मवज्ञातंत्र पर्याप्तमसंख्यातां यः प्रयच्छति विप्रेभ्य सर्कंडंन्नं वैतिष्ठते॥
परिक्षुकं यदीता पयोगं वस्त्राद्वि॥ अपयस्विंश्चकायाच्छिमनरजवादीत्र
पकाय्यायनः॥ कन्याशय्यागृहं चैवाद्यं यजो स्त्रियादिकं॥ तादकास्मैप्रदा
तव्यं न वक्तृभ्यः कथंचन॥ तथा॥ वक्तृभ्यो न प्रदेया निर्गो हंशयनं स्त्रियः॥
क्लिन्नं क दक्षिणाह्यो तदातारं पातयंति हि॥ व्यासः॥ नवं गां रागिरीं तीवं
धंनं च शांमृतवत्सकां॥ न वामनां वेश्मैव तं दद्याद्द्विप्राय गां नरः॥ वृद्धज
त्रिपिधानिनीं॥ देवलः॥ विप्रस्यां रागिणीं रूद्धां स्थविरां शृंगतीषणीं॥ दी
ए[illegible]रारीरां गां दद्या दोषवैमवाप्नुयात्॥ न चोषरां न निर्दिग्धां मृदी
दद्यात्कथंचन॥ न श्मशानपरीतां च न च पापनिषेवितां॥ पापादिभ्यः
प्राणिनो यात्राद्यः॥ विष्णुधर्मोत्तरे॥ सोऽशीरां तस्करां कीर्णां तथा बा ९७
लवत्सां ध्रुवां न दद्याद्द्विजश्रेष्ठाय वसंधिष्ठसंस्थिता॥ स्कंदपुराणे॥

न दद्याद्द्विजश्रेष्ठाय वसंधिष्ठसंस्थिता॥ स्कंदपुराणे॥ पापदः पापमा
प्नोति नरा लक्षणर्णम्रदा॥ तस्मान्न दद्यान्मेधावी पातकं जातु कस्यचित्॥
श्रीमहाभारते॥ ऊः रविनस्यो हि हृते स्योष्ट्रः रोगजरादिभिः॥ नृपः कोऽश्व
मपरं संघृणो दातुमर्हति॥ ऊः खंद दातियोन्यस्य श्रवंऽः खंस्न विंदति॥ त
स्मान्न कस्यचिद्दुःखं दातव्यं ऊः खभीरुणा॥ अथ पात्रविशेषणे देयस्य
[illegible]यम॥ सुवर्णरजतं ताम्रं यतिभ्यो यः प्रयच्छति॥ न तत्फलमवाप्नोति न
त्रैवपरिवर्तते॥ धर्मपरीतमधर्मं जनयतीयथः॥ उक्तंच तथा॥ यतयेकांच
नं दत्त्वा दातापि नरकं व्रजेदिति देवलः॥ पक्वमन्नं यदुच्छिष्टं स्यवान प्रस्थस्य ए
गोरसः॥ हविः श्यामिच्छ हविन्यानदेयं पुण्यमिच्छता॥ हविर्निंदिताति पिक्षिव
र्जिनं॥ तथा न श्रजायद् विदं द्यात्पयाश्चिदीरंति जाम्भधु॥ न ददात् प्रतिष्ठ
कीयात्तेषामन्यान्निवेदयेत्॥ गोरसं कांचनं देवं गोधूलामधुसर्पिषी॥ त

धासर्वानूरसांश्चाप्यपिंडालेप्योनदापयेत्तोयस्पृत्रिनदद्यादितिप्रणाम
यंतारणश्रद्धस्यस्पृहेरितिनब्रूयाद्दिष्यथः॥का॥पूर्वोक्तिंतुपामितिदंडी
रादीनांक्रयार्थंअन्यतुद्रव्यंनिवदन्यादिच्यर्थः॥विष्णुधर्मोत्तरात्तुवंधे
त्नमथाश्वांश्चरत्नानिकेनकौंतथा॥तिलांश्चकुंनरदद्यात्तुद्धेनाविज्ञायय
णाख्णानाहइति॥अथयाचकमुच्यते॥तत्रव्यासः॥कुटुंबार्थंहिसवुरा
प्रतिग्राह्यमयाचितंगयेयथमात्मानचैवनदियाचेनकर्हिचित्ताकैं
दपुराणे॥दुर्भिक्षेदारुणेघोरेकुटुंबेसीदतिक्षुधा॥असाधुभ्यरपिय
क्रीयात्तुप्रतिग्रहमतंद्रितः॥ऋणापकारणार्थंचप्रतिग्राह्यंद्विजोत्तमैः॥
विकीर्षुयातयज्ञस्यमातृपितृथमेवचाहदोषमातापितरोसाध्वीना
यस्थितंशिष्ट्यः॥अप्यकार्यशतंकृत्वाभर्त्तव्यामनुरब्रवीत्॥अकार्यशतं ८८
दावणाविश्पकर्मणावासेवावा॥ज्यशल्पप्रभृतिनानाप्रकारेणं

तुब्रह्मगोवधादिना॥यतः॥अकर्त्तव्यंनकर्त्तव्यंप्राणैःकंठगतैरपि॥कर्त्तव्यमेवक
र्त्तव्यंप्राणैःकंठगतैरपि॥ब्रह्मांडपुराणे॥आपद्यपिधर्मेणयाऽपतःशिष्टुतस्तथा॥
वैश्यवृत्त्यानृपतियद्विप्रान्धर्माद्विपरिहीयात॥बृहस्पतिः॥अपिपापकृतोराज्ञोप्र
तिगृह्णंतिसाधवः॥पृथिवीनान्यदिच्छंतिपापंवनंहेतद्विनमो॥तथा॥अयाचिताह
तंग्राह्यंअपिदुष्कृतकर्मणः॥अन्यत्रकुलटाषंढपतितेभ्यस्तथाद्विषः॥याज्ञवल्क्यः॥
राजांतेवासियाऽप्यत्यासीदन्निछेदनंकुधान्यंतेदेवकपाषंछिचिकेवृत्तीश्चवर्जी
यत्नांकुशाःकाशंपयोमत्स्यागधाःपुष्पंदधिक्षितिः॥मांसंशय्यासनंधानाःप्रत्या
ख्येयंनवारिश्च॥आममांसंमधुघृतंधानाक्षीरमथोदितं॥गुडंतक्रंचसंग्राह्यंनि
वृत्तिनापिशूद्रतः॥शाकमत्स्यारनालानिकंदकाःसक्तवस्त्रिलाः॥इक्षवःफला
निपिण्याकंप्रतिग्राह्याणिसर्वतः॥कंडुकाःकणाः॥कंडुकमितिपाठेअक्षुकंअ
पाणकोलकत्वफलरसलवणादिसिद्धंसाधारणपाकवर्जितं॥विष्णुधर्मोत्तरे॥

याद्यंप्राणप्रदानंतुयंचलातुप्रक्षसादपि।जीवनंसर्वमवाप्नोतिजीवनंधर्मं
करोतिवारक्षणीयंप्रयत्नतः॥इति॥अथायाज्यसमुच्चयो॥ब्रह्मपुराणे॥ब्रा
ह्मणःप्रतिग्रहं कुर्यात्त्वदर्थंसाधुतःसदा॥अजाश्वमणिमातंगतिलदो
मांश्चवर्जयेत्॥ब्रह्माजिनतिलग्राहीनरयःपुरुषोभवेत्॥शय्यालंकारवस्त्रा
णिप्रतिगृह्यमृतस्य च।नरकान्ननिवर्त्तंतेधेनुंतिलमयींतथा॥बद्धचांद्रविवि
द्वानामपिसर्वंतरिष्यति॥आतुरात्तुयद्गृहीतंतत्तुनरकंथंनिस्तरिष्यति॥आतु
राज्जमूषौ॥विष्णुपुराणे॥हस्त्यश्वरथयानादिम्तत्र्याय्यासनादियः॥कृष्णा
जिनंचप्रतिग्रहात्तिअनापस्तुगाताद्विजः॥तथोऽत्रयमुखीघोरांसहचोतांमदिनी
द्विजः॥कुरुक्षेत्रेचयद्दानंचांडालात्तुपतितात्तथा॥मासपित्तुनवश्राद्धेतुगं
तूप्रेतत्वमाप्नुयात्॥ब्रह्मजिनंमृतशय्यांचमेषीचोऽत्रयतोमृषी॥कुरुक्षेत्रे
कृष्णोनरयःपुरुषोभवेत्॥ब्रह्मांडंभूमिदानंचयैयाहंनोकनत

कृष्णतोषमवाप्नोतिब्रह्महत्यांनसंशयः॥भूमिदानमितिषोडशमहादानांत
र्गतकांचनमेदिनीदानविषयमेतुंतत्र॥हिरण्यंभूमिमश्वंगामन्नंवासस्तिला
न्घृतं॥अविद्वान्प्रतिगृह्णानोभस्मीभवतिदारुवत्॥अतपस्त्वनधीयानःप्र
तिग्रहरुचिर्द्विजः॥अंभस्यश्मप्लवेनेवसहतेनैवमज्जति॥तस्मादविद्वा
नपिभियात्यस्मात्कस्मात्प्रतिग्रहात्॥स्वल्पकेनाप्यविद्वांहिपंकेगौरि
वसीदति॥याज्ञवल्क्यः॥विद्यातपोभ्यांहीनेननतुग्राह्यःप्रतिग्रहः॥गृह्णन्
प्रदातारमधोनयत्यात्मानमेवच॥प्रतिग्रहसमर्थोपिप्रसंगंतत्रवर्जयेत्॥प्र
तिग्रहेणविप्राणांब्राह्म्यंतेजःप्रणश्यति॥तथाच॥नद्रव्याणामविज्ञायविधिं
धर्म्यंप्रतिग्रहेप्राज्ञःप्रतिग्रहंकुर्यादवसीदन्नपिक्षुधा॥विधिरत्रेतिकर्त्तव्यता
प्रकारलक्षणः॥याज्ञवल्क्यः॥प्रतिग्रहसमर्थोपिनादत्तेयःप्रतिग्रहं॥येलो
कादानशीलानांसतानाप्नोतिशाश्वतान्॥इतिप्रतिग्रहनिरूपणं॥अथपुण्यका

लाःसमासेनादक्षिणायनंउत्तरायनंविषुवत्प्रमुखसंक्रमाः।आषाढीका
र्त्तिकीमाघीवैशाषीचविशेषतः।अन्याश्रपूर्णिमास्पः॥वैशाखेचतृतीयाद्या
का।र्त्तिकिनवमीसिता।त्रयोदशीनाद्रपदमाघेदशोयुगादयः।इतिचतस्रो
युगादयः।चतुर्दशमन्वादयः।चंद्रसूर्योपरागाः।वैधृतव्यतीपातदिनद्वया
श्चाष्टकाचतुष्टका।द्वादशी।इत्यादयोह्यनेकशःपुण्यकालाः॥इतिकाले
दत्तमनंतकमितिवचनात्।कालापेक्षासर्वकर्मसु॥इतिकालनिरूपणं॥७॥
अथदेशाख्यं॥दानांगे।देवीपुराणे॥सर्वेशिवाश्रमाःपुण्याःसर्वेनद्यः
शुभप्रदाः।तविष्णुपुराणे।नदीयातयत्रधर्मविशुद्धव्याख्यासकलोद्विजाः।
सुदेशःपरमोनित्यैयस्सर्वपुण्यतमोत्तमः।विद्वद्भिःसेवितायश्चशाश्वा
कंयत्रवर्त्तति।याज्ञवल्क्यः।यस्मिन्देशेमृगा।कृष्णस्तस्मिन्धर्मान्निबोधत। १००
मार्कंडेयः।सह्याद्रेरुत्तरायस्तुयत्रगोदावरीनदी।पृथिव्यामपिकृत्स्नायां

सप्रदेशोतिपावनः।व्यासः।गंगाद्वारेप्रयागेचअविमुक्तेचपुष्क
रेनगरेवाहृदा।सचगंगासागरसंगमोकुरुक्षेत्रेगयायांचतीर्थे
चामरकंटका।एवमादिषुतीर्थेषुदत्तंममक्षयतामियात्।सर्वती
र्थमयीगंगातत्रदत्तंमहाफलं।स्कंदे।श्रीपर्वतमहाकालगोकर्ण
वेदपर्वतोऽव्यायाघाःकीर्त्तितादशाःसुरासिद्धनिषेविताः।सर्वेशि
लोच्चयाःपुण्याःसर्वेनद्यःससागराः।गोसिद्धमुनिनिवासाश्चदेशाः
पुण्याःप्रकीर्त्तिताः।एषुतीर्थेषुदत्तंहिफलस्यानंततः।कूर्मवराहप
द्मपुराणे।गंगावोदग्मुखीगंगायत्रयत्रप्राचीसरस्वती।तत्रकृत
द्यातंपुण्यंस्नानदानेषुसुव्रत।लिंगंवाप्रतिमावापिदृष्ट्वापतेयत्र
कुत्रचित्।तत्सर्वंपुण्यतांयातिदानेषुचमहाफलं।ब्राह्मे।नदीती

रगवां गोष्ठे ब्राह्मणानां च वेश्मनि। दत्तं शतगुणं प्रोक्तं नदीमा
दिव्यसंश्रयैः॥ निक्षो॥ शिवस्य विष्णोर्वापि श्च सान्निध्ये दत्तमक्षयं
तथा॥ अग्निहोत्रे गवां गोष्ठे वेदघोषप्रविष्टिते। शिवायतनसंस्था तेर
नेयद्दत्तमपि दीयते। तदनंतफलं ज्ञेयं शिवदेवानुभावतः॥ म
स्य॥ शालिग्रामसमुद्भूतश्चक्रांकमंडितः॥ यत्र तिष्ठति
मेदिन्यां तत्क्षेत्रं योजनत्रयं॥ धाराचक्र्याः शिलादिविष्णुदिता
ममप्रदक्ष्याय्यत्रापिनीयात तस्यात्तीर्थं हादशायोजनं॥ तथा॥
प्रयागादिषु तीर्थेषु पुण्यपवित्रतानेषु चादन्वा वादक्षयमाप्नोति न
दीपुण्यपवनेषु चान्न विष्णुपुराणे॥ क्रोशमात्रं तावत्क्षेत्रं शिव १०१
स्य परमात्मनः॥ प्राणिनां तत्र पंचत्वं शिवसायुज्यकारणं॥ फलं द

फलं दत्तकृतानां च अनंतं परिकीर्तितं मनुना स्थापिते लिंगे के X
त्रमानमिदं स्मृतं॥ स्वयंभुवि सहस्रं स्यात् आर्षे च तदर्द्धकं॥ इ
ति देशाः॥ अथ श्रद्धाख्यं दानांगमुच्यते। तत्र स्कंदपुराणे॥ दानं द
घात्प्रयत्नेन श्रद्धापूतमतंद्रितः॥ अश्रद्धाहृतं स्वल्पमपि दानमाने
च्यमक्षतो॥ अश्रद्धया वा यद्दत्तं सर्वथ्यमपि सत्तमा न तत्फलाय न
वति तस्मात् श्रद्धां समाश्रयेद्देवकः॥ प्रदाय शाकमुष्टिं वा श्र
द्धाभक्तिसमन्वितं॥ महते पात्रभूताय सर्वस्वं फलमाप्नुयात्॥ श्री
मद्भागवते॥ अश्रद्धया साध्यते धर्मो मितदक्षिनार्थराशिभिः॥ अकिंच
ना हि मुनयः श्रद्धावंतो दिवं गताः॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां श्रद्धाप
रमकारणं॥ हिंसा मश्रद्दधानानां न धर्मेनापि तत्फलं वक्ति पु
रणे

श्रद्धापूर्वाः सर्वधर्माः श्रद्धामध्यांतसंस्थिताः। श्रद्धानिष्ठाः प्रतिष्ठा
श्च धर्माः श्रद्धैव कीर्तिताः। कायक्लेशैर्न बहुभिर्न चैवार्थस्य राशि
भिः। धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः श्रद्धाहीनैः सुरैरपि। श्रद्धा धर्मपरः सू
क्ष्मः श्रद्धाज्ञानपरं तपः। श्रद्धा स्वर्गश्च मोक्षश्च श्रद्धा सर्वमिदं जग
त्। सर्वस्वं जीवितं वापि दद्यादश्रद्धया दि नरः। नाप्नुयात्स फलं किं
चित् श्रद्धावान्धनस्सतो भवेत्। व्यासः। श्रद्धा वै सात्विकी देवी सूर्यस्य
दुहिता नृप। सावित्री प्रसवित्री च रुञ्जी व विश्वासिनी तथा। छंदश्रुया
णा। श्रद्धा मातेव जननी ज्ञानस्य सुतरां तस्य च। तस्मात् श्रद्धां समुत्
पाद्य ज्ञानं सुतरां तमर्जयितुमर्हसि।। श्रद्धयेष्टं च पूर्तं हि च नित्यं कुर्या
तू प्रयत्नतः। श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते भवतः स्वागतैर्दीनैः। बृहस्पतिः।। १०२

मंत्राद्यदोषाद्धोमे तु तपसो द्वियदोषदैः। तान्स्तु न तस्यान्नं दा
ननु श्रद्धायुक्तेन वेदविद्भ्यश्रवाच्छेपः। इदं तु पात्रादि दानांगवि
वेके निरूप्यमाणे दानांगत्वं तस्यापि दातुः कथं पृथगुपादानमि
ति शंकनीयं दानस्य दातृव्यतिरेकेणानुपपत्तेस्तान्नेव दातृदेयपा
त्रा। एवं तर्हि देशकालादेरप्युपादानं स्यात्। एवमादिक्लेशप
र्यालोचनया षडंगदानमिति वदता देवलेन तु निरूपित एव। तथा
हि दाता प्रतिगृहीता च श्रद्धा देयं च धर्मयुक्। देशकालौ च दाना
नामंगान्येतानि षड्विदुः। इच्छक्तेपि न तु नराश्रियामन्दो यतः। श्रद्धै
व यजमानो दाता ज्ञन्यज्ञ न कर्त्तृणाऽभिप्रायेणानयानेंदः। यदि
दातुः पृथग्गवेनोपादानं तत इति कर्त्तव्यतादि दानांगनिश्चितः। श्रद्धा

नादितिकर्त्तव्यतायांनप्रतिपादनीयेवास्मदादयाज्ञवल्क्यः।देशा
कालउपायेनद्रव्यंश्रद्धासमन्वितं।पात्रेप्रदीयतेयत्तत्सकलं
धर्मलक्षणं।इतिश्रद्धानिरूपणं॥अथदानसामान्यविधिः।तत्रदा
नधर्माःविष्णुपुराणे।सम्यक्सुसाधनंकर्मकर्त्तव्यमधिकारि
णा।निःकामेनमहावीरकाम्यंकामान्वितेनच।आचारयुक्तःश्र
श्रा५ द्धावान्नादेवद्वेष्टात्मवित्तमः।कर्मणांफलमाप्नोतिन्यायार्जितध
नस्यचोयतः।आपस्तंबः।प्रयोजयितानुमंताकर्तेतिस्वर्गनरक
फलेषुभोगिनः।याज्ञवल्क्यः।विधिदृष्टंतुयत्कर्मकरोत्यविधिना
तुसः।फलंनकिंचिदाप्नोतिक्लेशमात्रंहितस्यतत्।मनुः।प्रभुःप्र
थमकल्पस्ययोऽनुकल्पेनवर्त्तते।नसांपरायिकंतस्यदुर्बुद्धेर्जा १०३

दुर्बुद्धिर्जायतेफलं।गरुडपुराणे।प्रशस्तदेशकालेषुचपात्रेदत्तं
तदक्षयं।कौटिल्यान्मार्जितंपापेदद्यात्तस्यचनश्यति।देवीपुराणे।श्र
द्धाविनाभावस्रतेनदातिसत्यव्रतादिना।अपिसर्षपमात्रोऽपिदाता
रंतारयेद्दिवः।तथा।दानंहिमेवकुमानाद्योऽयणवक्ष्यःप्रयच्छति।
सनुप्रेक्ष्यधनंलब्ध्वापुत्रपौत्रैःसहाश्नुतेपरंचाप्नुयदक्षयेहदानं
दद्यादविचक्षणः।सुखावहंसुखादर्कंप्रेत्याचालनातधनं।अनुपी
डामनुत्पाद्यसुखादर्कंसुखावहं।रामायणे।नावज्ञयाप्रदा
तव्यंकिंचिद्वाकेनचित्क्वचित्।अवज्ञयाहियद्दत्तंदातुस्तद्दोषमा
वहेत्तु।चाणाक्यः।अभिगम्यतुयद्दानंयच्चदानमयाचितं।विद्यते
सागरस्यांतस्तस्यांतोनैवविद्यते।प्रछन्नानिचदानानि।ज्ञानंचनि

रदंचनीतपांसिवसुतस्मानितेषांफलैलमनंतकं।ब्राह्मेपुरा ४
धर्मयीयश्चदातायस्तज्ज्ञान्निसक्रियाः।इज्यतेसर्वलोकेषुदेव
रिवशतक्रतुः।व्यासः।श्रयंदत्वाच्यदानंतत्पापात्रायदीय
तेतत्सहस्रगुणंभूत्वादातारमुपतिष्ठति।बृहस्पतिः।दत्ते
प्रदीयतेगयात्रेतायांदीयतेस्वदोद्यापरेस्वप्रार्थयितिकलौचा
२ नुगमान्वितेप्रतिगृहीयहेगत्वादीयतेततूत्तमंतस्युगोदत्तंस्न
वतिपात्रेचस्वकीयंस्वदंमाकृयययदीयतेतत्रेतायुगदत्तंस्नव
ति।इत्यर्थः।एवमुत्तरत्रापि।वह्निपुराणे।तमाहूत्तत्सुयाद्दया
तूलयाक्रोधनतथैवचान्नेपदानंतत्तत्सर्वंतुंकेगर्भेष्ठएवचाईर्ष्या
मत्सुमनाश्चैवदंनार्थंचार्थकारणानुयादददातिद्विजातिभ्यःस १०५

वालचेतदक्षातादेशेकालेचपात्रेचयोददातिद्विजातिभ्यःपरि
ष्टेनमनसायाचनस्थतदक्षते।मनुः।नविस्मयेनतपसावाददि
ष्ठानचानृतं।नात्तोवप्रवदेद्विप्रोनदत्वापरिकीर्तयेत्।यज्ञोनृ
तनक्षरेत्तितपःक्षरतिविस्मयात्।आयुर्विप्रापवादेनदानंतु
परिकीर्तनात्।हारीतः।दानंज्ञानंतपःस्वाध्यायोमंत्रकर्म्मविधिःक्रि
या।मंगलाचारनियमाःश्रोत्रियस्यनिष्फलाः।आद्यप्रचेताः।
स्नातोऽधिकारीभवतिदैवेपित्र्येचकर्मणि।पवित्राणांतथाजाप्ये
दानेचविधिनोदितः।वायुपुराणे।क्रियांयःकुरुतेमोहादनाच
म्यचैननास्तिकः।भवंतिवृथातस्यक्रियाभवनिसंशयः।शाया
यनः।दानमाचमनंहोमंभोजनंदेवतार्चनंप्रौढपादोनकुर्वीतस्वा

धर्मार्यं पितृतर्पणं ॥ आसनारूढपादस्तु जान्वोर्वा जंघयोस्तथा ॥ कृता
वसक्थिको यश्च प्रौढपादः स उच्यते ॥ वशिष्ठः ॥ यज्ञलेश्च कवस्त्रे
णस्थले चैवार्द्रवाससा ॥ जपो होमस्तथा दानं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥
विष्णुपुराणे ॥ होमदेवार्चनाद्यासु क्रियास्वाचमने तथा ॥ नैवैक
वस्त्रः प्रवर्तेत द्विजवाचनके जपे ॥ शातातपः ॥ सव्यादंशात्परिभ्र
ष्टकटिदेशधृतांबरः ॥ एकवस्त्रं तु तं विद्यात् दैवे पित्र्ये च वर्जयेत् ॥
गौतमः ॥ स्नाने दाने जपे होमे दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ बध्नीयान्नासु
रीं कक्षां शेषकाले यथारुचि ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ परिधानाद्बहिः कक्षा
निबद्धा ह्यासुरी भवेत् ॥ धर्मे कर्मणि विद्वद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नतः ॥ ब
हिर्निगीता कच्छे यथा ॥ मनुः ॥ संध्ययोरुभयोर्जप्ये भोजने दंतधावने ॥ × १०५
× पितृकार्ये च दैवे च ॥

तथा मूत्रपुरीषयोः ॥ गुरूणां संनिधौ दाने योगे चैव विशेषतः ॥ प
षु मौनं समातिष्ठन् स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥ पराशरः ॥ स्नाने दाने ज
पे होमे दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ सव्यापसव्यौ कुर्वीत सपवित्रौ करौ द्विजः ॥
लघुहारीतः ॥ जपहोमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ॥ अशून्यं तु
करं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥ दर्भहीना तु या संध्या यच्च दानं वि
क नोदकं ॥ असंख्यातं च यद्दत्तं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ हारीतः ॥ देवाश्च पि
तरश्चैव तपोयज्ञदानानामीशा तमंतरः सर्वकार्यसाधनानां ॥ आर्त्वि
र्त्योपसर्गेभ्यो रक्षितारो भवंति ॥ मंत्राद्देवता प्रसीद एवं सिद्धा मंत्रवत्
करोति ॥ देववत्करोतीति यद्ददातीति देवतास्या देवतानिरवत द्दा
ति ॥ यत्प्रतिगृह्णातीति देवतास्या देवतानिरवत त्प्रतिगृह्णाति ॥ तस्मा
न्नामंत्रवत्प्रतिगृह्णीयान्न प्रदद्यात् ॥ यच्च मंत्रतः प्रतिपादिता हिद

वताखल्वीप्रतिग्रहीतुद्दिश्यानभवंति।तस्मान्मंत्रवर्जितं वोद्य-
दद्यादाचम्य वा।आवाहनप्रोक्षणं च वा ऋचा जलन्यासादकेनपा
णिनास्पृष्ट्वा।आपस्तंबः।सवर्णेफदकपूर्वाणिदानानियथाश्रु
तिविहारा।विहारयाज्ञो।ऋचा दायदानादौ यथाश्रुतियविदे
वश्रुतोतात्पर्यं देवेभ्यो यान्नादकपूर्वतादिनियमश्च यथा।वासा
दत्तोयं दद्याद्द्विजकरे दाने विधिरयं स्मृतः।सकुशोदकहस्त
श्रद्ददामीति तथा वदेत्।गौतमः।।अंतर्जानुकरं न्यस्य सकुशं
त्रतिलोदकं।फलान्यपि च सर्वं यत्र दद्यात्श्रद्धयाचितः।पात्रा
संनिधाने तु नारदीयपुराणे विशेष उक्तः।मनसा पात्रमुद्दिश्य १०६
जलं भूमौ विनिक्षिपेत्।विद्यते सागरस्यांतो दानस्यांतो न विद्यते।

धौम्यः।दानकाले तु संप्राप्ते पात्रे वा सन्निधौ जलं।अन्यविप्रकरे द
द्यादानं पात्रे विधीयते।षट्त्रिंशन्मतात्।पात्रं मनसि संचिंत्य क्रियावं
तं गुणान्वितं।देशे काले च संप्राप्ते दद्यमस्तु विनिक्षिपेत्।तथा सं
धाने तु विशेषस्तत्रैवोक्तः।द्रव्यपात्रविकर्षे तु परोक्षं दानमुच्य
ते।तं ध्यमयादित्य वै पात्रं द्रव्यमादित्याय देवतां।धौम्यः।परोक्षोपि उ
यद्दत्तं तीर्थे स्नानेन सोदकं।तद्दानं सोदकं प्राहुरनंतफलदायकं।
परोक्षे कल्पितं दानं पात्राभावे कथं नृपैः।गोत्रजेभ्यः तथा दद्यात्
तत्तुल्यबंधुषु।परोक्षे कल्पितं दानं पित्र्यं दत्तं गावद्वैष्णव
तस्य।गुरुमित्रद्विजातिभ्यः तस्य तु दानमनंतकं।परोक्षे खलु यद्दानं
स्वस्य च्छिद्रविवर्जितं।दृश्यते सागरस्यांतः तस्यांतो नैव दृश्यते।।आ
पस्तंबः।तस्मादाश्रितेभ्यो दातव्यं यज्ञे दानं तपः क्रिया।प्रवर्तंते विप्राः

नोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनां॥ त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मारंभेषु स
र्वशः॥ तिस्रः सार्द्धस्तिस्रः कर्त्तव्या मात्रा इत्यर्थचिंतकैः॥ देवताध्यान
काले च प्लुतं कुर्यान्निसंशयः॥ वृद्धवसिष्ठः॥ नामगोत्रे समुच्चार्य सं
प्रदानस्य चात्मनः॥ संप्रदेयं प्रयच्छंति कन्यादानं तु पुंस्त्रियमिति॥ प्र
पितामहादिपुरुषत्रयमित्यर्थः॥ तदुक्तं॥ नांदीमुखे विवाहे च प्रपिता
महपूर्वकं॥ नामसंकीर्त्तयेद्विद्वानन्यत्र पितृपूर्वकं॥ तथा॥ दान
होमजपान् कुर्वन्नासीनः कुशासंस्तरे एषां फलमनंतं वै लभ
ते प्राङ्मुखो नरः॥ स्मृत्यंतरात्॥ नामगोत्रे समुच्चार्य सम्यक् श्र
द्धान्वितो ददेत्॥ संकीर्त्य देशकालादि तुभ्यं संप्रददे इति॥ नम
मेति च स्वत्वाया निवृत्तिमपि कीर्त्तयेत्॥ षट्त्रिंशन्मतात्॥ व्रणीय
त्रसमिद्धमोक्षं कुर्याद्याहुतित्रयं॥ प्रागग्रेषु च दर्भेषु पात्रं तेषूपपा १०७

प्रागग्रेषु च दर्भेषु पात्रं तेषूपपादयेत्॥ प्रागग्रेषु च यच्छिवादाता
च परमेश्वरं॥ ध्यात्वा तु पुष्पहृदि स्वपदक्षिणां प्रतिपादयेत्॥ उदगग्रे
ष्विति स्थितावातु ह्यपदानविषयं॥ अत्र कर्मविपाकोक्तप्रतीकारदाने
षु प्रागग्रयं विप्रवर्ष्यं स्वयमुदङ्मुखो दाता यतः॥ मंत्रेणानेन विधिव
त् प्राङ्मुखायाहिरोगवान्॥ इति सर्वदानेषूक्तवातु शास्त्रेषु॥ सम
प्ताव्याहृतीः कुर्यात् ततोऽपरिसमापयेत्॥ ब्राह्मणं प्रणिपत्याथ ततः पा
त्रं विसर्जयेत्॥ अनेन विधिना दानं दातव्यं होमपूर्वकं॥ सकर्मदक्षि
णा वर्ज्यं होमवर्ज्यं च नार्द्दितोपतत्रुविहितांगत्वाद्धोमकेषु होमात्ववा
दत्तु रंसरत्सुपवर्णितं॥ तत्र गुणविधिपरो अन्यथा तथा दृष्टशिष्टाचा
रप्राप्तां तुलादिदानेष्वपि प्रसंगः स्यात्॥ अथ प्रतिग्रहीतृधर्माः॥ ब्र
ह्मांडपुराणे॥ शुचिः पवित्रपाणिश्च स्वस्तीयाद्युत्तराभिमुखः॥ अनीष्टदे

वतां ध्यायन्मनसा विजितेंद्रियः । कृतोत्तरीयको नित्यं मंत्री
त्तुकरस्तथा । दातुरिष्टमभिध्यायन्प्रतिगृह्णीयादलोलुपः ॥ विश्वा
मित्रः ॥ अभ्यर्थितश्च धर्मज्ञस्तथा वृद्धो शिष्याद्द्विजः । स्नातः सम्य
गुपस्पृश्य प्रतिगृह्णीयात्प्रयतः शुचिः ॥ आपस्तंबः ॥ आर्द्रवासास्तु यः
कुर्याज्जपहोमप्रतिग्रहं । सर्वं तद्राक्षसं विद्याद्बहिर्जानु च यत्
कृतं ॥ बौधायनः ॥ काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान्तद्दे
वगांच नवति हव्यकव्येषु यद्धविः ॥ गालवः ॥ दक्षमध्ये ब्रह्मतीर्थं द
क्षिणाग्रदक्षिणेन तु प्रचेताः ॥ दक्षिणादक्षमध्ये ब्राह्मणस्याग्नेयतीर्थ
मानेन प्रतिगृह्णीयादिति ॥ गारुडे ॥ स्नातः सम्यगुपस्पृश्य प्रक्ष
क्षालिताधौतवाससी । सपवित्रकरश्चैव प्रतिगृह्णीत धर्मवित् ॥ विष्णु
धर्मोत्तरे ॥ हतके हतके विप्रानभ्याशे प्रतिग्रहं । तत्रापि च तथा १०८

याख्यानारेरन्यद्दक्षिणा । कालः स एव यद्दृणेयदानयस्तुपस्थि
तं प्रतिग्रहस्तथान्ये व्याख्यानास्तु विना द्विजाः ॥ अयस्केन च ध
र्मज्ञास्तथा शुक्लविषेन चो स्नातः सम्यगुपस्पृश्य प्रतिगृह्णीयात्प्रय
तः शुचिः प्रतिगृह्णीतासावित्रीं सर्वत्र चाप्यनुकीर्तयेत् । ततस्तु की
र्तयेत्सार्द्धं द्रव्येण द्रव्यदेवतां । समापयेत्ततः पश्चात्कामस्तुत्या
प्रतिग्रहं । तद्दातकीर्तयेच्चापि प्रतिग्रहविधिस्त्वयं ॥ सावित्रीं सावि
त्रदेवत्या ऋग्वेदस्य चंड्या दि प्रसिद्धा । प्रंद्रव्यादेवतामन्त्रयेत्सर्वादि
व्यमित्यादि वक्ष्यमाणे । कामस्तुत्या को दात्कस्मा अदादिति मंत्रेण ।
शांखांतरस्तु कामं कामायेत्यादि प्रसिद्धा ॥ आदित्यपुराणे ॥ ॐकार
मुच्चरन्प्राग्दोर्ध्वविन्यस्य करं शाग्रदकां प्रगृह्णीयाद्दक्षिणेदक्षेत दांतर्द्ध
विकीर्तयेत्तु तथा प्रतिग्रहं प्रवदेत्तु द्विजः प्रतिगृह्य द्विजोत्तमात्रामंत्रं

पवेत्तु राजन्येऽत्र पाशांश्च तथा विधिमनेन साध्व तथा शूद्रे स्वस्तिवाच
नमेव चोसांकारं ब्राह्मणः कुर्यात् निरोंकारं महीपतौ। अपाशां
श्च तथा वैश्ये मनसा स्वस्ति शूद्रजो प्रतिग्रहं प्रतिग्रहः मंत्रं मंत्रं मध्यास्व
रं ब्राह्मणे दातरि सांकारं स्वस्ति वाचनं कुर्यात्। एवं क्षत्रियादिष्वपि वि
ज्ञेयमेतिरादानादिद्रव्याधिदेवताकथनं। अत्र जयंस वीदेचवद्भूमि
त्वविष्णु देवता। कन्यादासस्तथा दासीघाज्ञापत्याः प्रकीर्तिताः। तथा
त्वकाशिपफंस वंकि थि तंयमादेवतां मद्विषस्थतथायाम्य-श्चावेनिर्दे ता
न वेतु। इत्यादि स्त्रवेक्तिं द्रष्टव्यं। द्रव्याणामथ सर्वेषां देवसंप्रयणाल्ने
रः। वाचयेज्जालमादाय कारणार्थ प्रतिग्रहे। दातुर्मंत्र प्रयोगांतत्वस्तु
कामेश्वराय वोऽहं इदमोंप्रतिगृह्णामि इदं ते स्वस्तिकीर्त्तयेत्। तथा अ
मये हिरण्यं प्रतिगृह्णामीति। द्रव्यान्यथा दायस्तु ह्यातान् ब्राह्मणः पवे १०८

त्। कन्यादाने तु नप वेतु। द्रव्याणां तु पृथक् पृथक्। स्पृष्ट्वा कुर्याद द
क्षिणादस्मैतदानं स्वस्ति कीर्तयेत्। प्रतिग्राह द्विजाः श्रेष्ठा स्वाध्यायवांत
र्वंति तो प्रतिग्रहस्य योधर्मं न जानाति द्विजो विधिं द्रव्यास्तेन्य समायु
क्तो नरकं प्रतिपद्यते। विधिं तु धर्म्यं विज्ञाय ब्राह्मणस्तु प्रतिग्रहे। आ
त्मनः श्रेयसा युक्तं कुर्याद्दातुस्तथैव च। तथा। त्वमेः प्रतिग्रहं कुर्या
त् स्वमित्रेचाप्र दक्षिणोंकारस्य दीवाकन्यां त्यां तु दास दास्यो द्विजो
त्तमा करं तु दद्दिविन्द्य स्पृशेद्धर्मज्ञेयः प्रतिग्रहः। प्रतिग्रहः स्वीकारः।
आरूढ्य च गडस्पोक्तः कर्संचाश्चस्य कीर्तितः। यथा त्वेकशिफानां
च सार्वर्षां च विशेषतः। प्रतिगृह्णीततानुस्संवेश्यंगेषु च्छेदलाङ्गिनं त
था सामान्यानेकशिफानां कार्यं प्रतिग्रहः ऋक्। यच्चैकशिफानां
गिणस्थान् विशेषतः शृंगं प्रतिगृह्णीतेच्छयथाः। कार्याड्डुः पश्चात् सर्वेश्व

ह्याज्छेविचक्षणैः॥ इष्टं गृह्णीयान्महिषं शृंगे खुरांवेष्ट्य देशतः॥ प्रति
गृह्णमाथाश्च स्पयानानां चाधिरोहणात्॥ बीजानां मुष्टिमादाय रत्नां
न्यादाय सर्वतः॥ वस्त्रं दशांतादादद्यात् परिधायाथवा पुनः॥ आरु
ह्योपानहौ मंचमारुह्यैव च पादुकाः॥ चर्मधेनोस्तु संस्पृष्ट्वा पृष्ठं विधिव
त्तथायुधं॥ अवतीर्य विसृजाणि कस्थानानि विचक्षणः॥ ईषायां तु र
थोयाह्यं छत्रं दंडं तथैव च॥ रथो रथमात्रोमध्यरूपः॥ सांग्रामिक
लक्षणो वा॥ क्रमांप्रतिगृह्णीयान्मूलं दंतस्य करोद्विजः॥ आयुध
निसमादाय तथा सुस्थाविभूषणं॥ आमुच्य परिधाय वा ध्येयं अथ॥ ई
षायोर्दंडायोपरि शिष्टो परिगृह्णीत गां तु छेकस्वेवाधस्त्रिनं कारांक
से करेहस्त्रिनिविशेषविकल्पः॥ करहेमादिद्रव्यक्षगजानामिति ११०
विशेषः॥ पूर्वोक्तिदासीदासादिग्रहः॥ शुद्धकमंसोरं धादिश्च द्वजन्मके

मस्तूचकः॥ अत्र तु वक्ष्यमाण दासीशाक्षीनिष्ठ जन्मकर्मव्यापकाः॥
सूक्तिं दासीमङ्गाचैवदृष्ट्वा स्वतरगर्दभौ॥ पूर्वोक्तिया ग्राह्यो ज्ञः॥ अत्र तु
सामान्येन कथयति॥ अश्वं सादं वापि अन्नं मुद्दिश्य धारयेत्॥ शय्या
सनरह्देवत्रं संस्पृश्यादाय दायकां च नौ॥ त्रपुं चक्रु क्र॥ वस्त्रं स्पृष्ट्वा मंगा
श्वमहिषादिकानां प्रतिग्रहो वराहस्य पादयोः परिकीर्तितः॥ वराहदा
नो॥ गोधनमश्व विधिनेन पुच्छं संस्पृश्य पश्चिमः॥ दंष्ट्रिणां दंशतश्चैवह
थाङ्कृष्णमृगाश्रयोऽजसानां तु सर्वानामेष एव विधिः स्मृतः॥ छत्रं दंडं
तरून्मूले फलं संगृह्य गौरवात्॥ प्रत्यापानहौ मंत्रं वाचयेत्प्रतिग्रहा
द्वीवास्य बंध समादाय कन्यां शीर्षेऽथवा करे रतिनायां परं पूर्वां
प्रतिगृह्णीत चाहतां॥ पुत्र मूर्ध्नि संगमारोप्य प्रतिगृह्णीत दत्तकं॥ रथं
थमुखं स्पृष्ट्वा प्रतिगृह्णीत कूबरे रथोगंत्री॥ विशेषः॥ कूबरोद्रं गाध

रकाष्टं।सुग्यकांचनवस्त्राणां नागं सुगंके प्रतियहः॥ तथा॥ गजस्य दंते
तुरगस्य केसे गवां च शृंगे महिषस्य शृंगे। अजाविकानां कटिषु ना
भिदेशे संकल्पनं स्यात् रथस्य दाने। अत्र गजो दंती दक्षिजातिषु सामा
न्यलक्षणः। रथोंतरस्य नाभौ इति रथो महारथः शाकटरूपः॥ छ॥ द
तालंपरिपाले यस्य हि पातो वाताशिनो नागिनः। शक्रे शासति ना
कलोकममराः सत्राशनं भुंजते। एवं शासति भूर्ग्रीसिंहनृपतौ
सर्वे स्थितं ते नरा मुक्तं नं मृदुलांबरं मृद्वंगम दं चामीकरं चामरं।
इति श्रीसद्विरचिते सारयाद्दे कर्मविपाके दानदैवतसंकल्पांगलक्ष
णं॥ छ॥ तत्र दाने दक्षये सु दर्भेषु पात्रमुपवेश्य प्रागग्रेषु दर्भेषु
यंसमाहितः स्थित्वा विष्णुं संस्मरन् वामकरेण विप्रस्य दक्षिणमाल १११

भ्यच स्वदक्षिणकरं जनुसदर्भहितं प्रयेऽजल इसे दैमेतात्र वा पात्रे
निवेश्य अद्येत्यादि देशकालकीर्तनं कृत्वा अमुकगोत्राय तस्मादि
प्रवरवेदशाखाध्यायिने अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय। एतन्मुण्मुकं
अमुकदानं अमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं अमुककामसिध्यर्थं
अमुकफलप्राप्तये ब्रह्मन् तुभ्यमहं संप्रददे। इत्येतद्दानप्रतिष्ठा सिध्य
र्थं इमां दक्षिणां पूर्वोक्तिगुणलक्षणायुक्ताय ब्राह्मणाय तुभ्यमहं
संप्रददे। इति दानसंकल्पप्रयोगविधिः॥ छ॥ अथ॥ डुकृञ्कर्मडौ दृणं
रोगायां तिनो जेपाडः शर्मां डाप्यो स्तु रावनैदेमिदं नि सोपाशिमोन
वेतु॥ इति शातातपः॥ अथ बौधायनः॥ सर्वकर्मसु सर्वज्ञ ब्राह्मणास्तु
सुवर्चसः। आचार्यैश्च तसिपत्नं विप्रं वंचकं डंबिनं। आचारवंतं धर्मि

ष्टं द्विजशुश्रूषणे रतं। इदमाहूय विधिवत् देववत्पूजयेद्व्रतं के
शारः कटकैर्वस्त्रैर्माल्यैश्चाप्यंगुलीयकैः। कमंडलुछत्रयुता
उपानद्युगशोभिताः। सार्वत्र वक्ष्यमाणेषु कार्याप्येवंविधा द्विजाः।
यस्य रोगस्य यो देवस्तल्लिंगैर्मंत्रसंचयैः। जपो दशसहस्राणि का
र्यः प्रयतमानसैः। तद्दशांशेन होमः स्यात्समिदाज्यतिलैरपि।
नाजस्रः सिध्यति मंत्रो नाक्रांतः फलदो भवेत्। तस्माज्जपश्च होम
श्च कर्तव्यः कर्मसिद्ध्यै इतरेषां च रोगाणां विपाके कर्मणां च वेद्
यो मंत्रो यश्च होमः स्यात्तन्मंत्रेण कारयेत्। अयुतं जपमासाद्य
सर्वकर्मसु सिद्धिदं शांतिपुष्टिश्च जायते सततं शांतिकारिणां। ११२
गदस्य भेषजं देयं स्याद्वल्लकाप्यैत दानवेत्। त्रिपदो यस्य रोगः

स्याज्जपस्तन्मानयोगतः। अर्द्धं यदा गदस्यास्ति तदार्द्धं जप्यते न
रैः। यदा पादिकसंख्यायां गदस्याऽदिनांतानो। अयुतं हितदाज्ञा
प्यं तद्दशांशेन होमयेत्। इति तथा। दानानुदानग्रहशांतिविधौ। वि
प्राग्निसुरवचनवीतपापाः। नीर्घापस्वच्छं च निरोगदेहाः। संतानवंत
श्चिरजीविनः स्युः। अपि च। दानैर्ध्याहितिरपि द्विजदेवताग्निसुरवच
नप्रणितितिर्ध्यजपैस्तपोभिः। इत्येकं तु एपनिचयैरपचीयमानाः
प्राक्पापजा यदि रुजः प्रशमं प्रयांति। दयाहिमिरिति नावविषयैं।
तपसुरुसेवनादि यदि पापकारुजः सर्वेऽपि प्रशमं प्रयांति। इति। अ
न्यच्चायुर्वेदोक्तप्रतीकारविषयो परं च। यस्या तिमात्रः पापौघस्तु
ण्यमल्पतरं स्थितं। तस्या प्रतिक्रिया दृष्टः कर्मविपाकमतिश्च। तथा

नारते॥ व्यासः॥ गतश्चार्गणकानुद्वेष्टिगताश्च चिकित्सकानुगतश्च
श्चगताश्चश्चप्रालणानुद्वेष्टिनारंतो ऽन्यथा॥ कुष्ठामयास्तु परत्र वि
णापहारश्चवंगनागमनविप्रवधादिजैः॥ प्राक्कर्मजास्तु दृष्टाभि
दृकर्मजाश्च नोपक्रमेणाक्षिषज्याश्च पर्यांतिसिद्धिं॥ इतिप्रतिज्ञतं॥
तथा॥ पंचत्वाख्यायंतिकाः॥ प्रोक्ताः॥ गदाश्च कस्मिकाश्चिधा॥ ताश्च कस्मि
कामयाः के विकृष्टसंसर्गयोनयः॥ अपस्मारः क्षयः कुष्ठमक्षिरोग
व्रणादयः॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्दानात्संक्रामंतिनरान्नरं॥ द्वावादतीक्ष
सिद्धानांक्रोधदर्पमदोद्भवा॥ तन्नुष्टिस्तत्प्रतीकारः संगडे सुप्रतिक्रि
या॥ उक्तातद्धिगुणा वाच्या त्रिगुणाकस्मिके मता॥ चतुर्गुणात्तु सद्व ११२
ञोपत्र्येषवं हि कल्पयेत्॥ अन्यथा॥ प्रतीकारेषु यत्नश्च तदनावश्य

धतुर्गुणात्तु पित्र्येष्वेवं हि कल्पयेत्॥ अन्यथा॥ प्रतीकारेषु यत्नश्चं वे
दनावश्यवाच्छिपेत्॥ मौनी॥ विषवणास्नायी तत्तन्मंत्रजितेंद्रियः॥ अनु
दानविषयमेतत्॥ दयाशौचं तथास्नानं देवाग्निगुरुपूजनमितिसर्वमारो
गादिरापादिदक्षिणादानं च॥ अश्रुकृदयार्थं॥ तस्मात्सदैवदातव्यमवि
छिन्नमुखर्षिणिः॥ त्रिधांतच्चान्यथालोगात्री भुक्तसारितायथा॥ पूर्वजन्म
कृतंपापंव्याधिरूपेणबाधते॥ तच्छांतिःशपथैर्मंत्रैर्दानयज्ञार्चनादिभिः॥ रो
गाश्च त्रिविधाः कर्मजा दोषजाः कर्मदोषजाश्चेति॥ इत्युक्तं॥ कर्मप्रकोपेन भव
तिचान्य॥ तथापरप्राणिषु कर्मदोषाः॥ प्रकोपजाः कांयमानो विकाराः॥ येमि
श्रिताः स्युः पिमनाविकारात्॥ इति तथा कर्मदोषजाः॥ प्रायश्चित्तचिकित्सा
भ्यां नश्यंति दोषजा॥ औषधसेवया॥ कर्मजाः प्रायश्चित्तेन॥ तथोक्तं॥ तद्दोषदे
शबलकालविकारसत्वोसात्म्यौषधबलचयप्रवृत्तीः समीक्ष्यो नानाप्र

न्मी

रविषयतोगानसहमानस्य देहत्यागात् हृद्रोगो वायव्यवपिपीलिको
मध्यमनिश्रीणि चांद्रायणान्याचरेत् ॥ ७ ॥ अथ हृच्छूलनाशकस्य ध
निनः आशीक्तत्तरशतनिष्काणां दानं तत्राप्यशक्तस्य तदर्द्धं ततोप्यंन
क्तयद्वि प्रतिदिनं पंचविंशतिब्राह्मणभोजनं अत्राप्येतदंगत्वेन समि
त्तिलचरुघृतान्यां प्रत्येकं जुहुयात् जुहुयादिति वाक्यात् ॥ अत्र कर्म
स्यायत्रस्यात् शतमष्टोत्तरं शेषमुक्तं इतिस्मरणात् रोगद्वयस्यापेक्ष
यात्रयुतं संख्यो जपो होमश्च भवति ॥ असाध्यव्याधिनाशसत्त्रेण प्राण
हारिणा ॥ आर्त्तरौद्रेण शाकेन ग्रस्तं विवाय तः श्रुविः पूर्वमाऽप्याकृती
कृत्वा तपस्थायेत्रशंकरां हविःशेषेण वर्द्धति पकोत्तरमतं दितः ॥ पूर्व
मासेऽयन्नर्च्यं रोगेभ्यश्च तथा वा तोदानकमप्पशक्तानां उपसंकि
गुणो भवेदिति वचनात् ॥ ७ ॥ संयकेचतुराश्रथा तिथिराके विष्टदाने ११५

सूतेनप्रत्यवं ४

श्वरा ॥ के चिद्धूरतरारणो क्लिन्दरा ॥ विष्णुखुणेसा दरा ॥ गां नीयाहि
गुणप्रगजवसुपस्व्रैके ॥ केशाद् तु परांजीयास वंशिए ॥ कथमत्रप
ति श्री दूर्यसिंहो भुवि ॥ ग्रंथकर्ता ॥ ७ ॥ इतिश्रीसाहिर विनसारस्यावे X
कर्मविपाके प्रतिकरणव्यवस्थाकथनं ॥ ७ ॥ पद्मपुराणे ॥ वृद्धिमान
याचीनां दानप्रतीकार ॥ तत्र कृपया ॥ हयोहमाड तं पद्म ब्राह्मण
निवेद्यद्युतिलाढकोपरि पतजांबुकांस्यमये द्रोपलेनाथ दंतत
यथाशक्त्याथ वाहुतां निश्चयतत्र पद्मं ब्राह्मणाय समर्पयेत् ॥
शास्त्रविधिना मंत्रेणानेन भक्तितः ॥ पद्मनरंजातनेदंप्रदते
ने कर्मविपाकेन ह्यस्यन ॥ रायमे नघ दानमंत्रं ॥ ह्यदै
वं ह्यद्रोगी ह्यरौ ॥ ध्रुवं रोगात् प्रमुच्यते ॥ इति श्री पद्मपुराणे हृद्रो
गहरपद्मदानं ॥ ७ ॥ तत्रैव वक्ष्यति ती यंप्रकारमाह ॥ सौवर्णं कारये X

तुपद्मंपलेनार्धेनवापुनः।यथाशक्त्यामतिमान्‌हेमपद्मंतदर्धे
नं।वित्तशाठ्यंनकुर्वीतत्रवेत्तिःफलमन्यथा।द्रोणतिलाढकेवापि
ताम्रपात्रेसमन्वितं।तस्यमध्येतुपद्मंतुनिदध्यात्कुंकुमोप
रि।ब्राह्मणंश्रुतसंपन्नंनैष्टिकंवाऽग्निहोत्रिणं।आढ्यगंधमा
ल्याद्यैर्विधिवच्चाऽर्चयेत्ततः।ततःशुक्लमियपद्मंदद्यान्मंत्रमुदीरय
न्॥नगःपुष्पायतंगोऽसोदशात्मात्रयीतनुः।पद्मदानेनदत्तेनप्री
तस्सरणिरस्तुमे॥दानमंत्रः॥इतिक्षयरोगहरपद्मदानं॥छ॥तस्यै
ऽवकारणांतरेद्वितीयंप्रकारमाह॥क्षयीस्यात्सुवर्णहरणादितिक्रि
यांतरे।बोधायनः॥क्षयस्यकुर्यान्निष्कदलीदिव्यांपत्रैस्सुसंवृतां ११६
फलपुष्पैःसमायुक्तांसुवर्णस्यपलेनतु।यथावित्तवतःकुर्याद्‌वर्ण

र्णेणावेष्टितसूत्रकैः।ब्राह्मणानुयोज्येषापितृदेवानांविधैःसूत्रैः।
होमंचकार्यंतत्रपूर्वंविप्रब्राह्मणेनतु।हिरण्यगर्भइत्यादितद्विर्गैःप्रा
ज्ञुरवेनतु।तस्मैतांकदलींदद्यात्‌वस्त्रालंकारसंवृतां।पूजितायदरि
द्रायवृत्तस्वाध्यायात्मवेदिनो।धर्मज्ञायाऽलिदाताय(?)मंत्रेणानेनतांक्षयी॥हि
रण्यगर्भःपुरुषःपरात्परस्त्रिजगन्मयारंभादानेनदेवेशक्षयंक्षपयाम्
प्रभो॥इतिदानमंत्रः॥पुण्याहवाचनंकार्यंब्राह्मणैर्वेदपारगैः।शि
ष्टैरिष्टैर्बंधुमित्रैश्चसहनोऽन्नमाचरेत्‌।यमस्यानिष्टौतिथौवप्रहतौ
राजयक्ष्मणः॥अनयोऽपिहोमोचकार्यःप्रयतमानसैः॥इतिक्ष
यरोगहरकदलीदानं॥छ॥अथराजयक्ष्मणि।यःपुनर्मदगर्वा
न्वितःस्था।किमानीधर्मशास्त्राज्ञानीसत्‌नायोनोप्रायश्चित्तव्यवहार

निश्चयं वा करोति। स राजयक्ष्मी भवति। तत्र प्रतिरूपं दद्यात्॥ तदुक्तं ब्र
ह्मांडपुराणे॥ धर्मशास्त्रे एव विज्ञाय प्रायश्चित्तं ददाति यः। राजयक्ष्मा
भवेत्तस्य रोगपीडा च दारुणा॥ इत्युक्तेन विधानेन तत् प्रतिरूपकमि
ति। राजयक्ष्मणः। यतः। असाध्य सर्वरोग दृढार्थं व्याधेः प्रतिरूपकं य
तु॥ तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे॥ श्रीबलात्कारात्वा॥ सुवर्णस्य जायते वापि॥ यथाश
क्त्या तद्रूपवत्॥ तच्चाद्य प्रतिमां व्याधेर्दद्या द्विप्राय यत्नतः॥ ज्ञानेन वा
तदर्धेन त्रिंशता निष्क संख्यया॥ जातरूपमयं व्याधेः प्रतिरूपं प्रकार
येत्॥ निश्चयपात्रे संस्थाप्य तं वाले॥ सितरूपाक्षे॥ अलंकृत्य च सौव
र्णरूपं चागरुलेपनैः॥ वासोयुग्मेन संवेष्ट्य हिरण्य बहु दक्षिणया॥ अ ११७
लंकृताय विप्राय दद्यान्मंत्र मुदीरयन्॥ यमो रोगाः प्रबाधंते देव

स्थास्सततं स्थिताः॥ इष्टी यः प्रतिरूपेण तान् रोगान् विद्धि सत्तम॥ दान
मंत्रः॥ बाढमेवैव तद्रूपं स्त्री याक्षे दत्तेन वा सद्य स्वरोगी दाता च दी
र्घ जीवेत्॥ प्रपद्यतो यत्र यद्यपि पात्रे सामान्यं न्यूनानि कृतं तथापि को
स्य मये तिज्ञात व्यं कांस्यं च यक्ष्मणो देयमिति वचनात्॥ तथा च प्रति
ग्रही विमुखे नाव लोकयेत्॥ यतः॥ उक्तं॥ प्रतिग्रह दस्य स्वाविप्रस्या कि
ल्बिषा रतां न पश्येद्दद नं पश्चान्न चैनम भिभाषयेत्॥ इति मदातारत
त्॥ इति क्षयादि व्याधि प्रतिरूपक दानविधिः॥ ॥ शातातपः॥ राजदा
यरोगी स्यात् एषा तस्यापि निःकृतिः॥ गोभूहिरण्य मिष्टान्न जलवस्त्र प्र
दायिना॥ घृतधेनु प्रदानेन तिलक्षेत्र प्रदानतः॥ इत्यादिभिः क्रमेणैव
क्षयरोग प्रशाम्यति॥ ॥ इति क्षयरोगे॥ ॥ अथ शूलरोगे शूलेन

शूली नरवतिमत्स्यानां च हिंसकः। अतस्तस्य विपाकोऽयं सर्वशूलवि-
नाशनं। दानं च ब्राह्मणाय प्रोक्तं तत्सम्यक् कथयाम्यहं। पलेन वा तदर्द्धे-
न यथाशक्त्याथवा पुनः। सौवर्णं शालं तं वापि शूलं कारयित्वा प्रयत्नतः। ताम्रे-
वाप्यायसेनापि रूपाद्विरेणाथवा पुनः। महादेवप्रहरणं यथा तथ्येन क-
ल्पयेत्। रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य तिलानामुपरि न्यसेत्। रक्तमाल्यैश्च संवीतं
रक्तचंदनचर्चितं। तिलानां च परीमाणे द्रोणं वाथार्द्धकं। एवं तच्चाधिष्ठा-
नं तत्पूजयेद् ब्राह्मणान् शुचिः। आदित्यादि मूलमंत्रेण उपचारैश्च शोभनैः।
क्रियाविद्ब्राह्मणः पूर्वां दिशं चाहोमं च कारयेत्। शूलस्य दक्षिणपार्श्वे [illegible]दि
लायं प्रणीय तत्र समिदाज्यतिलान् जुहुयात् पुरुषस्येति वै समित्। पुरुष ११८
स्येत्यागमः। पुरुषस्य च विद्महे सहस्राक्षस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोद

[illegible]
नः। शीतं प्रकल्पयेत्। तेनोदकेन वा। स च तु स्नापन रोगिणं नरं। ततोऽतः तं च
तं शूलं संपूज्य प्रत्यक्षीयत्नकिमः। दद्यात्स दक्षिणं तत्तु प्राङ्मुखाय उदङ्मु-
खः। मंत्रेणानेन परया भक्त्या सर्वपरं स्मरन्। त्वं शूल ब्राह्मणा सृष्टः सर्वासु-
राणां विनाशकः। दैत्यानां दानवानां च वशंकरः सदा। दक्षिहस्तम-
थ पार्श्वस्थमथवा पृष्ठसंस्थितं। शूलं विनाशय त्वं मे महादेवकरायुधः। इ-
ति दानमंत्रः। स्नात्वा च भोजनं कुर्यात् ब्राह्मणैर्बंधुभिस्सह। दानेन रोगस-
मुत्पन्नां वेदनामाशु नाशयेत्। इति शूलहर शूलदानं। ॥ तथा स्त्रि-
याहीनं समत्यर्थं दानं चावश्यया ददेत्। तं वेदस्य विमानून शूली नरक
यातु प्रतिक्रिया। अस्य प्रायश्चित्तं कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं चांद्रायणं। यत्सम

ष्टं वा व्याधितारतम्ये न कुर्यात्॥ अत्राशक्तो धनी चेत् प्रतिदिनं पंचाश
द्ब्राह्मणभोजनं मृष्टान्नं कुर्यात्॥ अत्राप्यशक्तोऽयं पंचसततं होमं च कुर्या
त्॥ अयं होमं तथा तीर्थस्नानं वापि समाचरेत्॥ सती व रोगमुक्तोऽपि मुच्य
ते ब्रह्मभोजनात्॥ इति वचनात्॥ जपादिया वद्रोगान्मुक्तो न भवति तावदेव
कुर्यात्॥ एतद्ब्राह्मणविषयं॥ इतरविषये तु नदानमेव शस्तं॥ छ॥ इत्यरु
चिशूले॥ छ॥ तथा सुवेदे॥ शूली परोपतापेनेति वचनात्॥ बहुभोजन
दानेन बहुरोगात् प्रमुच्यते॥ इति शातातपः॥ शूली परोपतापेन हाय
नेतत्प्रमाणतः॥ सोन्नदानं प्रकुर्वीत तदपेक्षं प्रियं वदेत्॥ इत्युक्तं॥ छ॥
अथ नेत्ररोगमाह॥ यः परदृष्टिविघातकृत्॥ योषित्कु मिथ्याचारेण ११५
व्याधमषिकल्लत॥ यः प

अस्य प्रायश्चित्तं पाराकं चांद्रायणं कुर्यात्॥ अत्राप्यशक्तः प्रतिदिनं
पंचाशद्ब्राह्मणभोजनं कुर्यात्॥ अत्राप्यशक्तश्चेयः सप्तपर्णो सिवति
तान्यामष्टोत्तरशतं सहस्रं कुर्यात्॥ यावद्रोगमोक्षस्तावद्बहुमेददी
ति॥ इमं मंत्रं जपेत्॥ आप्सहितं हिरण्यं च दद्यात्॥ तथा सुजान्नं ब्राह्मणे
दद्यात्॥ नेत्ररोगात्प्रमुच्यते॥ इति ब्रह्मांडपुराणवचनात्॥ इति नेत्ररोग॥ छ॥
अथान्यनयनद्वयनष्टस्य॥ प्रहृत्तां मिथुनं यः सम्यक् कामान्निरीक्षितस्य
नयनद्वयरोगान्निवर्तते॥ चक्षुर्मे देहि॥ अहीत्यामिति मंत्राभ्यां जपहो
मं कुर्यात्॥ सहस्रकलशस्नानं रवेः कुर्याद्विजोत्तमः॥ इति वचनात्॥ य
थाविभवं ब्राह्मणभोजनं च कुर्यात्॥ इति द्वयनयनरोग॥ छ॥ अथ मंददृष्टि
दरोगाः॥ उच्छिष्टः सन् दूरं उद्यंतं मध्यगतं अस्तं यांतं वा रविं वा निरी
क्षितः समंदीभूतनेत्रं चरश्मिर्न्नवति॥ स तद्घृतं दद्यात् मित्रमहमित्यादि

अनेन चरु घृताभ्यां होममस्तु तं तुकुयात् ॥ याता ॥ घृतेन चरुणानेन
त्ररश्मिदीनाकृतोत्रानेतुकुयात् ॥ अस्तु तं सम्यगिति शास्त्रविनिश्चयः ।
कर्मविपाकवचनात् ॥ निःष्कपादशांकं दद्यात् वासांसि रक्तान्यन्नं
वेत्तीयतो वासांसि रक्तानि व्याधिनाशनाय चाक्षुषः ॥ इति वाक्या
त् ॥ इति मंदहष्टौ ॥ ॥ अथ तिमिरदर्शयः ॥ पूर्वजन्मनि ब्राह्मणमं
दिरदेवालये था ॥ प्रज्वलं तं दीपं नाशयति । सोन्यजन्मनि नेत्रतिमि
रीभवति । तत्र प्रतीकाराय मरुत्प्रकाशमंत्रानुत्पलनमस्तिमे
त्रयवा ॥ सर्वांगिषु प्रोक्षयन्नु व्याधिनिर्मुक्तो भवति । महादेवस्य स
हस्रकलशाभिषेकं कुर्यात् ॥ दीपिकां लंड्यां यथाचातु तिमिरव्याधि
मानुभवेदिति वचनात् ॥ इति तिमिर ॥ तिमिररोगो ॥ ॥ पद्मपुराणोज १२०
न्मांतरात्हिरोगेन जायात तद्यहि वेदना ॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं वे
धे

क्तणात्लाघितं पुरा ॥ अक्षिरोधेनतिहृदकुक्षं ॥ अक्षिनिमीलनं चाक्षो
काकुष्टद्वयादि निद्वेषिणी ॥ दीपादिदेवविप्राणां हरणी ॥ परयुरुनेउा
सदनात् ॥ विक्तताहिकरणे दुष्टौषधोपदेशदानी ॥ परक्षणाच्चेषणैपर
मर्मप्रकाशन मिथ्यादिनि नेत्रि चयथा ॥ ऽऽ ॥ यतो तत्रोपलेन कारयेद्देमा
गरुडं विष्णुवाहनं ॥ राजतोचतथा पद्मोरान्निर्मितोस्तु विशृंगतो ॥ कर्तव्यं
चाक्षियुगलं माणिक्याभ्यां सुयोजितं ॥ पादयोःस्फटिकं रत्नात्यांपरि
कल्पयेत् ॥ वस्त्रेनन्नाविधैर्नव्यमूलं च यष्टनालंतं ॥ स्थापयेत्पुरतो वि
ष्णोः प्रीत्यर्थं पितृगाधिपं गंधपुष्पैष्पाक्षितैवस्त्रैः पूजयेद्ब्राह्मणान्नमी ॥ वे
दवेदांगकुशलं ब्रह्मविद्यासु निष्ठितं ॥ होमश्चात्र कर्तव्यो मंत्रे प्रदपते
स्वने ॥ यद्दाग रुडगायत्र्यासमिदाज्यतिलादिभिः ॥ आदिशाहेन चरुवीहया
द्यतं तो संख्या च प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतं ॥ अग्ने प्रतिष्टाकायाविधेदृत्वाक

विधानतः।गरुडगायत्री विद्मह्ये हरेगरुड दानेदशीयिध्यतोऽ
पुण्याहवाचनंकार्यं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः।एतत्पुण्याहवाचनं
दानानंतरंकार्यं।परंतुस्नानानंतरं॥अष्टत्रिवाचितुर्विंशे सर्वदोषो
पशांतये।तस्मिन्कृतवते दद्यात्सूरोरिजीर्यथवाहृतः।गोरिश्री विष्णु॥
न्नत्पासौ हस्प विधिवत्ताक सूरकेट कादिभिः।मंत्रेणानेनविधिवत्प्राङ्मु
खायाद्धिरोगवान्॥देवदेवजगन्नाथलक्ष्मी।प्रियपरात्पर।वाहनस्य
प्रदानेन तुष्टः कर्मविपाकजं।अद्धिरोगंजगन्नाथनारायणाडगन्म
याभ्यंवापटलंवा।पिलिनं तुकमथापिवा।रक्तं वाप्यथनक्तांध्यंलक्षे
वावातरक्तकौकीलकादि चाक्षुष्यैतथान्यपुष्पुदादिकं।विनाशयाशु
मेरोगंजगतांपालकोह्यसि।दानमंत्रः।ततोविसृज्यविप्रंतं।रोषैरिष्टै
र्बंधुभिः।स्नाचाविप्रैः समं भुंजन्सुखी भवतिमानवः।दानानंतरंस्ना १२१

चातुण्याहवाचनं विधाय आज्यावेक्षणं स्वचाविप्रान् भोजयि
त्वाबंधुभिःसार्धंभुंजीत।आज्यावेक्षणमंत्रः।अलक्ष्मीयच्च दौःस्थ्यम
सर्वगात्रेषु यवस्थितं।तत्सर्वंशमयाज्यत्वं लक्ष्मी पुष्टिं च वर्धय॥१
इति अद्धिरोगहरगरुडदानविधिः॥छ॥अथनक्तांधबलाको बाधा
यनं॥नक्तांध्यंजायते तस्ययोगवान्नयनद्वये।करोति स्वल्पचेतपंत
स्यवध्यामिनिष्कृतिं।विष्णोः श्रीगोपवेषस्ययथाशक्त्याचनक्कि
तः।स्वर्णस्यप्रतिमां कुर्यात्तु वेणुवादनतत्परां बद्धपीडकसंयुक्तां
विष्णुं हृद्दौ संस्थितां।कारयित्वाथ ताकाशं प्रच्छाल्य अविवारिणा
संवेष्ट्य पीतवस्त्रेणांगंध माल्यैः समर्चयेत्।तंडुलोपरिसंस्थाप्य यथा
विज्ञवतःस्वयं।पूजांच मूलमंत्रेण कुर्यादेवस्पक्तिः।आचार्यः

सर्वशास्त्रज्ञो वेदवेदांगपारगः। एवं व्रतं समानीयातन नक्तं प्रक
ल्पयेत्॥ होमं वापि प्रकुर्वीत समिदाज्यतिलैस्तथा। इदं विष्णुः प्रतद्वि
ष्णुर्विष्णोर्नुकमिति क्रमात्॥ मंत्राध्यस्य क्रमार्येण अन्नसंस्थापनं
नवनीतप्रणीतामोकपर्यंतं च वादेवं प्रसन्नयेत्॥ देवस्य दध्यान्नव
धंद्व विः सर्वसमंततः। अष्टोत्तरशतं वापि मूलमंत्रेण विल्ववां। आ
ज्यं जुहुयाद्योगी प्राङ्मुखः प्रयतः शुचिः॥ शुक्लांबरधरः स्रग्वी ल
माल्यानुलेपनः॥ सदक्षिणां चैव दद्यात्प्राङ्मुखाय उदङ्मुखः।
मंत्रेणानेन विधिवत् नमस्कृत्य तितक्षितः॥ गोविंदगोपीजनवल्ल
भेश। कंसासुरघ्नत्रिदशेशवंद्य। गोवर्धनाद्रिप्रवारकहस्तास्मं
रक्षिताशेषगवामधीश। गोवत्सपांदेवनिरोधजेना पापनममा १२२

शातमोऽध्यमेतत्॥ त्वदीयदानेन मसुष्टरूपा नक्तांध्यमेतत्त्वमपा
कुरुष्व॥ इति दानमंत्रः॥ एवं कृत्वा प्रतीकारं गोपवेषधरस्य तु॥ तद्वि
ष्णोर्देवहिस्तुष्टो जायते नात्र संशयः॥ ८॥ इति नक्तांध्यनाशनं गो
पालमूर्तिदानं॥ ८॥ अथांधत्वमाह दंताग्रे नवदंध इति शातातपा
ब्रवीत्॥ नरकांते स कुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधिः। प्राजापत्यानि सकु
र्वीत विंशत्तु शास्त्रविनिश्चयात्॥ व्रतांते कारयन्नावं सुवर्णपलसंख्य
या॥ स्वर्णं रूप्यमयं चैव ताम्रा एणा वादकानिषट्॥ निष्कदम्नां प्रकर्तं
व्या देवः श्रीवत्सलांछनः। पद्मकल्पनसर्वं च घ्नं ध्रुवं पत्रं विधानतः।
नावं निधाय तां दद्यात् सर्वोपस्करसंयुतां। तत्रौ वासुदेवं जगन्नाथ।
सर्वभृतशयस्थितः। पातकासर्वमस्मां मां तारय प्रणतार्तिहा। पूर्व

कर्मविपाको॥७॥ मंधवंममकेशवांवैनाशयजगत्प्राणश्रुतदृष्टिप
दोमवादानमंत्रः॥ इक्ष दीर्घप्रणम्याथ ब्राह्मणे तं विसर्जयेत्॥ अन्य
न्यापिथथाशक्त्या विप्रेभ्यो दक्षिणां दिशेत्॥ इत्यंधवदरनोदानं॥८॥
अथ कामरूपणो वधे ब्रह्महत्तारं जायते॥ तेन तत्पापशुध्य
र्थं दातव्यो वृषकः सितः॥ वृषनेत्यच्छिन्नवृषणो बलीवर्दः॥ इति ब्र
ह्महत्तारदरसितवृषदानं॥९॥ अथ तारिघातो निहतश्चैव जाय
ते केकरेक्षणः॥ दद्याद्रत्नमयीं धेनुं स तस्याः कंशां तयोः इति केकरेन
त्रहरत्नधेनुदानं॥१०॥ मार्जारि निहतश्चैव जायते पिंगलेक्षणः॥ त
न वैडूर्यरत्नानि दातव्यानि स्वशक्तितः॥ इति पिंगलेक्षणवडूरवैडू १२३
र्यरत्नदानं॥११॥ तथा परोक्षहासक्ल काणः सगां दद्यात्समौक्तिकां॥

तरकु

इति काणत्वे॥१२॥ तथा रीतिहर्ता पिंगलाक्षः स्यात् उपोष्यदिवसं
सप्तौ रीतिपलशतं दद्यात् अर्चयित्वा विधानतः॥ इति पिंगाक्षस्य॥
तथा॥ घृतचोरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान्॥ उपोष्य दिवसं दद्या
त् घृतधेनुं विधानतः॥ इति नेत्ररोगे॥१३॥ तथा॥ शाकहारी च पुरुषो
जायते नीललोचनः॥ ब्राह्मणाय प्रदद्यात् समहानीलमणिद्वयं॥ इति नी
ललोचनस्य॥१४॥ तथा॥ दीक्षितस्त्रीप्रसंगेन जायते दुष्टरक्तदुष्टदृक्॥
स तत्पापविशुध्यर्थं प्राजापत्यानि षट् चरेत्॥ इति रक्तदुष्टदृष्टौ॥१५॥
नेत्रश्ले॥ नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा सूर्यं चास्मनादयोः कामात्मनेत्ररोली
स्यान्नेत्रहितं लमतादृशा॥ इति गोतमोक्त्या॥१६॥ चक्षुर्नादिहीनि अष्टो
त्तरसहस्रं आज्यं तु जुयात्॥ चनन जलमनिमे अपनेत्रे सिंचयेत्॥ अचीस्यां

चक्षुर्नष्टि तिङपेतौ द्वौ तर्पयेद्वै यथाशक्त्या सूर्यं संपूज्य नक्तिनः
हृति नेत्ररोगी। अथ कमलानाशनो। ब्रह्मघ्नो हायनः॥ इति हृद
जातमाश्रया॥ कामलीनक्र चौरः स्यात् तस्य वक्ष्यामि निष्कृतिं। कुर्या
द्व्यशतमानाम्पा विष्णोर्बुद्धिनमुत्तमौ। स्तुवास्मिनातिस्तुद्ध नपद्भयमौ
क्तिकद्वयं। नासिकायां तथावज्री मूत्तरीयं वराजतोपएवं रुद्राद्र
मंतं स्त्रतद्रोणाधिरन्यसेतां श्वेतवस्त्रेण संवेष्ट्य श्वेतमाल्यैः समर्च
येत्। सर्वशास्त्रार्थतत्वज्ञो विप्रवा धर्मपाठकः। ब्राह्मणस्तु चितो न
ऋचायजमानेन शक्तितः। उपचारः षोडशभिर्विष्णुमभ्यर्चयेत्तथा।
आग्नेय्यां दिशि होमश्च कर्तव्यो कुंडिले शुभ्रास मिदाज्यतिलैश्च त्र
पालाशसमिधस्तथा। मंत्रेण गरुडगायत्री सदाचो सेप्रकीर्तितः। स १२५

मिस्त्राद्यचकीर्तित हतिपापचयं॥ तिलहोमो भवा हृति निवृत्तः स्थि
ष्टलतंयडैनु गरुडगायत्री। विष्णुरूपहरगरुडदानवद्यतां स्था
पयेद्वर्णकंले सितवस्त्रेण वेष्टितं। निक्षिपन्कचरत्नानि मृत्तिकारो
चनांतथा। अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात्। पंचमृत
पल्लवसमं पूरयेत्पुण्यवारिणा। तेनाभिषेकं कुर्वीत आपोहिष्ठा
दिभिः क्रमात्तु। हिरण्यवर्णैश्च तथा पवमानेन चैवहि। ततः स्नात्वा स्त्र
चरोगी विष्णोर्बुद्धिनमुत्तमौ। सदक्षिणं मुद्रायुक्तः पाण्डुपायानिव
दयेत्तु। मंत्रेणानेन विधिवत् आचार्याय कदर्युषः। हेमपरमानं
दजगतः परिपालकः। पूर्वजन्मानि यत्पापं तत्क्षिचार्थं मियाकृतं तंत
नाचाहं चावरूपं यन्मया ह्यतिडःसदं। कामलाहमिदं देवतववाद

नद्यानतः ॥ विनाशयाथवैं तच्छल्लं जगतां पालको ह्यसि ॥ दानमं-
त्रः ॥ एवं गरुडदानाद्धि द्वावमर्त्यः सुखी भवेत् ॥ आचार्यं ब्राह्मणा-
न्नत्वा संप्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ इति कमला नाशन गरुडदान-
विधिः ॥ छ ॥ अथाजीर्णे ॥ अन्नहर्त्ता चाजीर्णान्नो भवतीति क्रतं शु-
द्धा अस्य प्रायश्चित्तं ॥ उपवासत्रयं कृत्वा चावास्य वस्थाद्भुसारणं कुर्या-
त् ॥ अग्निरस्मीयनेन चरु घृताभ्यां होमं चाष्टोत्तरसहस्रं जपेत् ॥ यस्य
भुक्तं न जीर्यते । तत्रोन्ननिष्पादिः कथंचन । इति धर्म वाचोत्तरमन्नस्य
अग्निरस्मित्यचं जपेत् ॥ इति वचनात् ॥ देयमन्नं यथाशक्त्या विप्रस्या-
कित । सर्वांबुभुक्षाहित स्यो प्यन्नं स्यादीर्घं नांधबधिरं घापि ॥ इत्यजीर्ण 125
हरं ॥ वाक्पाकस्य काव्रतस्य संबंधन्नं भुक्ता अजीर्णिनो । तिवर्त्तं

शूलरोगवान् अपि भवति । भुक्तो नमं च शत्रुर्नान्नं ब्राह्मणस्य हि सर्वदा । शूल
व्याधिर्निवृत्तिश्च अजीर्णान्नाति पीडितः । इति हृदस्थात मात पस्मरणात् ॥ त्रत्रो-
पवासत्रयं कुर्यात् ॥ ताम्रं रजतं च पलत्रयसंमितं आवियाय कुंडं बिनेद्धा-
त् । विप्राय । मंत्रः । एतद्दत्तं मात विप्रश्रेष्ठ रजतमादराय ॥ अजीर्णान्नवं
शूलरोगं दरत्यमेव विद्युः । दानमंत्रः ॥ पूरिशोडनं च जनानां सुश शक्तिम् भुक्ती द्य-
कार्यं ॥ इत्यजीर्णान्न शूलरोग ॥ छ ॥ अथ ॥ गोमांसखादको मंदजठराग्नि-
र्भवति अपि ॥ सोऽग्निसूक्तं जपेन्नित्यं श्री सूक्तं च विचक्षणः ॥ इति हृदस्याति-
स्मरणात् ॥ सर्गांदघात् वा गवा न्विकं च दद्यादिति ॥ इति मंदजठराग्नौ ॥
तथा च ॥ यः पुनः कारणमंतरेणान्यं गरं दद्यात् प्रमापयति समं दजठराग्नि-
र्भवति ॥ मृतकल्पश्च जायते । तत्रारोग्यार्थं तरोद्देशेन सूक्तेन चरु घृताभ्यां
अष्टोत्तराशतं जुहुयात् ॥ तामग्निवसामित्यष्टोत्तराशतं जप्यात्तस्मान्

गाद्विमुच्यते नरः इति वचनात् सत्वारिंशद्ब्राह्मणभोजनं दद्यात् इति मंद
कल्पमंदाग्नौ ॥ ७ ॥ तथा च बोधायनः ॥ अग्निमांद्यं चलवत्तस्य तत्राग्निवि
नाशकः ॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा ॥ यत्नार्जितं तदर्द्धेन तन
दर्द्धेनाथ शक्तितः ॥ राजतं कारयेत्सौम्यमग्निं वह्निं न मुत्तमं ॥ सोवर्णाग्निः खुरखु
रः कायश्चित वस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ श्वेतमाल्यश्वेतगंधैर्धूपं दद्यान्मधुकटोत्
डुलोपरि संस्थाप्य पुनः संपूरयेत्सुधीः ॥ तंडुलानां परीमाणं द्रोणद्वयमु
दाहृतं ॥ आग्नेय्यां दिशि होमं च समिदाज्यं तिलैरपि ॥ आचार्येण विनीतेन
सर्वशास्त्रार्थवेदिना ॥ बहुत्वेन च कर्त्तव्यं तत्र मंत्रानिमान् शृणु ॥ अग्निमूर्द्ध
ति मंत्रेण समिद्धोमः प्रशस्यते ॥ अग्ने नय याज्यहोमो अग्निनाग्निस्तिला
क्तः ॥ मंत्राद्यमयोक्तमार्येण वह्निसंस्थापनं भवेत् ॥ अयं प्रायश्चित्तदश
श्लोकं च विन्यसेत् ॥ प्राणीनामाकल्पयंतं स्वस्थाने विधीयते ॥ आपो १२६

आपो हिष्ठा च सूक्तमिति हिरण्यपात्रे च सूक्तयं ॥ पवमानानुवाकेन मार्जयेद्रो
गिणं ततः ॥ शं नो वातानुवाकेन शांतिं चापि प्रकल्पयेत् ॥ तस्मै कृतवते रोगी
प्राङ्मुखाय कृतद्गुणः ॥ पूजिताय यथाशक्त्या दद्यात् वै तत्सदक्षिणं देवा
नयामुपैद्रव्यवाहनसर्वपूजितः ॥ तस्य चैव वाहनं पूज्यां दाव: सोऽहमदोषाग्निः ॥
अग्निमांद्यं पूर्वकर्म ॥ विपाकोत्थं तु यन्मम ॥ तत्सर्वं नाशय क्षिप्रं जठराग्निं प्रवर्द्ध
य दानमंत्रः ॥ एवं विप्राय यो दद्यात् अग्निवर्द्धिनमुत्तमं ॥ बलवानग्निमा
न्मत्यो हि जीवेद्वर्षशतं सुखी ॥ ततः सुबंधुभिर्विप्रैः स्नात्वा भुंजीत मानवः ॥ इत्य
ग्निमांद्यहरमेरवदानं ॥ आयुर्वेदे ॥ अग्निमंदः कदन्नद इति वाक्यात् हो
मंमंदाग्निरोगवत्कुर्यादिति प्रतीतिवचनं ॥ इति मंदाग्नौ ॥ परान्नविघ्नकर
णादजीर्णं जायते नृणां ॥ ७ ॥ इत्यायुर्वेदे ॥ अथ परान्नहरः ॥ परान्नविघ्नकर

ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्यः स्वाहा ॥ ५

णा दद्यात्सीसपिंडाय तैलं हुत्वा होमं सकृत्कुर्वीत पापक्षित्यै यथाविधि ॥ ७ ॥
इत्यनीषदिरक्त हहोमः ॥ ८ ॥ तथा च ॥ मंदोदराग्निर्भवति स तिर्यक्कद
न्नदः ॥ प्राजापत्यत्रयं कुर्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥ इति पराशरोक्तं अग्नि
मांद्यहरप्रायश्चित्तं ॥ अथ गुल्महरणम् ॥ वातव्याधौ ॥ गुरुघ्नश्च यदि वा
तरोगी स्यात्तस्य नाम त्रयेण च शुद्धि तत्र यं होमं च कुर्याद्विप्रायतः ॥ वातरोगी
जपं होमं मस्तुतं वा सुतत्रयं नाम त्रयेण कुर्वीत प्राह शंभुरुमापतिः
इति लिंगपुराणात् ॥ ९ ॥ इति वातरोगे ॥ तत्रैव वातरोगकारणांतरम
तिकृष्यंतरं चोच्यते ॥ देवब्राह्मणान्नापहरणात्स्वामिकार्यद्रोहाद्वा वा
तरोगी भवति ॥ अत्र स्वप्रायश्चित्तं कृच्छ्रातिकृच्छ्रं चांद्रायणं निवा कुर्यात् ॥ अ
ग्निरस्मि त्रयं डापेत् ॥ अनेन च मंत्रेण होमं कुर्यात् ॥ वातज्वा वातुमंत्रेण ड १२७

पदस्तु तसैरव्ययात् ॥ अग्निरस्मि इति चं जपान्तथैव च कुर्यात् दपि ॥ इति वातस्य
निस्मरणात् ॥ इति वातव्याधिहरणम् ॥ ७ ॥ तथा च ॥ विश्वास्यविपदातापच अ
नहलहकस्य था ॥ वातव्याधिवनांतुरव्यान्नवदति मतिभ्रांतत्वं तदस्तु नवि
नाशार्थं स प्रयोगी हिरण्यं दद्यात् ॥ ७ ॥ इति कर्ध वातरोगे ॥ ७ ॥ अथ च त्र
न्मादो यतिचांद्रायणं कुर्यात् मंत्रान् सारस्वतान् जपेत् ॥ दद्याद्वयं च वि
प्रेभ्य इत्युन्मादः प्रणश्यति ॥ इत्युन्मादवायो ॥ ७ ॥ यः पुनरद्भुतयानि अनि
कंतीवपरस्त्रियं बलाद्दाक्रम्य तत्पश्चात् क्रोशसर्वं गसंभिषु धन्वंतरि रोग वान्
भवति ॥ अरुचिमान् उच्चार मांद्यनीत्रपीडावान् भवति तदुपशांत
ये प्रतिरूपदानं माद्विषी दानं च कृच्छ्रातिकृच्छ्रं चांद्रायणं निवा कुर्यात् ॥ अ
धन्व धच्च यचं जपेत् ॥ यतः धन्वंतरिोपशांत्यर्थं प्रतिरूपं द्विजोत्तमोप्रदद्यात्

न्माहिषीं ब्रह्मीं सवत्सां प्रदापयेत्ततः॥ इत्येतदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे॥ तत्र
सहस्रनामस्तोत्रं नामत्रयं च जपेद्यतः॥ नामत्रयं जपेन्मर्त्यो रोगशी
घ्रमात्मनः॥ सहस्रनामसंज्ञं वा स्तोत्रं संप्रपठेत्प्रयत्नतः॥ इति महाभा
रतवचनात्॥ नामत्रयं तु छंदांसि ऋषयो देवता अथ प्रदृश्यंते॥ अनुष्टुगाय
त्री पुरुषप्रपदीस तत्र भवंति छंदांसि वशिष्ठः कश्यपो नारदश्चेति
ऋषयः॥ महाविष्णुर्महाविं नरसिंहो महावराहश्चेति देवताः॥ सर्वरो
गोपशांतये संतीति शंकरगीतावचनात्पुरुषसूक्तं च जपेत्ततः
पापक्षयात्तदा मुक्तो रोगात्स भवति इति निश्चयः॥ इति भवति रोगे॥ यो
मनाबाकुवाकद्याव ब्राह्मणोत्तुंको स हिक्कारोगी भवति॥ सत्रीणि वांछाय
णानि त्रीन् तद्धत्वान् भवा तथाचरेत् नामभिर्व समिद्या दिसूक्तं जपेत्॥ इयं × १२८
× गिरोवचनात्॥

श्रुजान्नं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् हिक्कारोगविनाशनं॥ ७॥ इति हिक्कारोगः॥ अथ
वायुपुराणे बौधायनः॥ वातव्याधिर्मृतस्मर्यो इति॥ तत्रोद्धारेणैकारयेन्ना
मैसुदृढं दशनिःपालः॥ तदर्द्धं नाथकं वीतस्थंगेरूप्यमयं दृढं तं तुलोपरि
संस्थाप्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ आढक त्रितयं च घातदर्द्धं वाथ शक्तितः
स्थाप्यं चतुर्षु पादेषु कांस्यपात्रचतुष्टयी॥ वायुदैवतमंत्रैश्च होमं तत्रैव का
रयेत्॥ मंत्रः॥ वायोश्चरसि भूतानामंतर्भूलोकपावन॥ वातनस्य प्रदानेन
वातव्याधिं विनाशय॥ दानमंत्रः॥ अनेन कृतमात्रेण यथोक्तेन विधानतः
वातव्याधिविनिर्मुक्तो नीरोगः सुखमश्नुते॥ ८॥ इति वातव्याधिहरमृगदा
नं॥ ७॥ तथा वा॥ अरुप्रयथी गुल्मवान्वा भवति॥ समासमेकं पयोव्रत
माचरेत्॥ मुंचामीत्यनेन मंत्रेण अयुतं चरुं हुतान्यां आज्ययुतं गुड्याद्वात =

आवाभ्रेषज इति जपेत्॥ अन्नदानं च कुर्यात्॥ इति वातगुल्मो॥ छ॥
तथा च पाद्मे॥ गुल्मी स्यादंघ्रगमन इति बोधायनवचनात्॥ तत्र॥ सौ
वर्णरजतं ताम्रं कारयेत् कांस्यतोपि वा। यथार्घमूलकाष्ठेन यथा वित्त
वतां नरः॥ मूषकं कारयेद्धेमं सौवर्णलोचनद्वयं। आखुं च कल्पयेत्तस्य
यथा देवो विनिर्मितः। नागयज्ञोपवीतं च गुल्मी कुर्याद्विनायकं। अनंत
रं च वासो निर्ग्रंथ चंदनागरुपूजितं। सहिरण्यं ब्राह्मणाय घृतशक्त्या प्रदिता
य चात्र तद्धोमाय दांताय सर्वशास्त्रार्थविदिनो मंत्रेणानेन विधिवत् द
क्षिणाभिमुखाय चा दद्यादुदङ्मुखाय वाध्यसयनं दवं गणेश्वरं॥ मंत्रः॥
विनायक गणेशान सर्वदेवनमस्कृतः। पार्वतीनंदन त्वं मे गुल्मं माशु
विनाशय॥ दानमंत्रः॥ कृतेनानेन दानेन नीरोगो जायते नरः॥ छ॥ इति १२९

गुल्महरविनायकदानविधिः॥ छ॥ तथा च शातातपः॥ विकारांश्चैव गुल्मा
गु न्लौहं चाल्पवड् रगुल्मवान्॥ गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दोषशांतये इति गु
ल्मः॥ छ॥ तथा च॥ कन्यादानं च गुल्मके इत्यायुर्वेदवचनात्॥ छ॥ इति गुल्म
रोगः॥ छ॥ तथा उदररोगे॥ पूर्ववद्व्रयथाशक्त्या गणेशं कारयेत्सुधीः। आखुय
ज्ञोपवीतादिपूर्ववत्किंतस्य विन्यसेत्॥ तिलाढकद्वयं वस्त्रोपरिष्टात्स्थापयेत्
तो भूमौ शुद्धप्रदेशे तु ऊर्ध्वाप्रयतमानसः। वस्त्रेणावेष्ट्य मतिमान् पूजये
त् विनायकं चंदनागरुधूपपुष्पकुंकुमैः। नायतेयस्यत्रारूजयद्यादनं चापि स
थापवं तथैव हि। आचार्याय तिलद्रोणिं कुर्याद्दिष्टान्नरेशतां गणानां त्वेति मं
त्रेण तथैवाप्याकृतीः क्रमात् तस्मिन्होमं कृतवतः सर्वमितत् प्रकल्पयेत् शो
कापदे च तथा त्रिपूर्वं जयतं सुमंक्षितः। अद्यापि तथाचार्य वस्त्रादिभिरितं द
तः॥ पूर्वकर्मविपाकेनइह कर्मकृतेन च। शांति गुल्मोदराष्टीलप्रदराद्याश्च य

स्तुयो सर्वे नश्यंति दत्तेस्मिन् दाने तत्र न संशयः॥ मंत्रेणानेन दद्यात्तं न
त्वापरमयास्तुतः। विनायक गणेशान सर्वदेव नमस्कृत। पार्वतीनंदन
श्रीमेशामय व्याधिमोदरं॥ दानमंत्रः॥ तद्दानेन दत्तेन मुच्यते नारवुरथेन
हि। नाशयाशु महेशानपुत्र जकस्य मेगदो दानमंत्रः। एवं कृते यज्ञेण
पतेर्दानं व्याधिविनाशनं॥ छ॥ जलोदररोगहरं गणेशदानं॥ छ॥ तथा ग ५
चौत्र निवद्य सुरादिभ्यो जायातेतोऽनेधारः। वांतिमान्नर इतिपाठः॥ वा
सनोऽयं तुरातं विप्रातु सहस्रं वा प्रमाणतः॥ इतिर्धान्यहरं वांतिहरं। छ॥
तथा तत्रैव। अलक्ष्मलक्षणा वैवजायते कृमिलोदरः। गोमूत्रयावकाहा
रः स त्रिरात्रेण शुध्यति। इति। तथा। उल्कान्तनु स्पर्श संस्पृष्टं जायते कृ
मिशोदरी रः। त्रिरात्रं विल्लवं कयतु स ततु पाप विशुद्धये॥ इति परासरस्म १३०

लोकनमस्कृतं॥ ॥लक्ष्मीपते देवकिनंदनेश। क्षीराब्धिशायिन् वचसामगा
म्यागोविंद दामोदर वातरक्तं विनाशयाशु क्षपिता रिवर्गः॥ दानमंत्रः॥ ए
वं दानेन दत्तेन शीघ्रं रोगात्प्रमुच्यते॥ इति वातरक्तहर लक्ष्मीनारायण
मूर्तिदानं॥ तथा॥ यो नरः पूर्वजन्मनि लक्ष्मनंतालफलं वा बुद्धिपूर्वकं
लीलया श्नाति स इह वातपित्ताद्धेकवान् भवति तत्र चांद्रायणं कृत्वा शि
क्ष्याप्रयाम्नायंवा दद्यात्तु इति वातपित्ते॥ छ॥ तथा॥ कुंजरघातको स्वघा ×
तको वा कुमिकादिर्भवति स नीलवृषोत्सर्गमन्यं वा वृषमुत्सृजेत्तु गोमिथु
नं वा दद्यात्तु शक्त्या ब्राह्मणान्भोजनं च॥ छ॥ तथैव॥ मृतेन स्त्रियानारीनवंच
स्त्रं परिधारयेत्तु सा मृतानरकं यातिकृमिकादिश्चतापरामितिवचनात्तु त
तः परमव्यवहसनीयथः तस्मा चांद्रायणं कृत्वा कृमिकादिविनाशनं। विं
शति ब्राह्मणांश्चैव मिष्टान्नेन तु तर्पयेत्तु॥ इतिपादिकेशा सुदर्शनात्॥ छ॥ ऽ

तिलमिश्रं हविर्वरं ॥ब॥ अथ अपवाहकवायुहरं कथ्यते ॥ तत्र देवद्रव्यो
पयोगेन जायते ह्यपवाहकः ॥ तस्य रोगस्य शांत्यर्थं दानमेतदुदीरयेत्
॥ ब्रह्मांडपुराणात् ॥ सौवर्णं रजतं वापि गरुडं कारयेत् सुधीः ॥ ताम्रेण
वाथ पलतः स्वशक्त्या वाथ नारद ॥ नासां सुवर्णमयीं कुर्यात् तु सुवर्णनेत्रद्वयं
तथा ॥ गारुत्मतोद्भूप[illegible]कं शुकं ॥ विद्रुमधर्मात्तरोता द्वेमिरकतपक्षः
कौशिकाकारनासिकः ॥ चंचुर्जिह्वा तु कर्तव्या ॥ वृत्तनेत्रं सुखं तथा ॥ रस्य
जानुदंष्ट्रा तथा पक्षद्वयविभूषितः ॥ प्रनासंस्थात्तु सौवर्णकिलाप
नविवर्जितः ॥ छत्रं च दर्पणं चैव चामरं च करद्वयोः ॥ स्वस्य कारयेत् तु करद्वयं तु कर्त
व्यं तथा विरचितांजलिः ॥ विष्णोः पुरस्थ कार्यो सौ द्विजो रचितांजलिः ॥
श्वेतवस्त्रेण संवेष्ट्य तां ताम्रपात्रोपरि स्थितां चंदनागरुकर्पूरैः श्वेतमाल्यै १३२

र्विशेषतः ॥ पूजयेत् तु प्रयत्नेन गरुडं परमादरात् ॥ होमं कुर्याद्वितत्र
वसमिदाज्यतिलैस्तथा ॥ ब्राह्मणः सर्वशास्त्रज्ञः कुशलो धर्मवान् शुचिः
विष्णुभक्तः सत्यविश्वासः सदाचारः संयतेंद्रियः ॥ तत्र मंत्रो गरुडगायत्री ॥ स
पा ॥ॐ तत्पुरुषाय विद्महे पक्षिराजाय धीमहि तन्नो गरुडः प्रचोदयात् ॥१॥
ॐ तत्पुरुषाय विद्महे वायुवेगाय धीमहि तन्नः सुपर्णः प्रचोदयात् ॥२ ×
ॐ तत्पुरुषाय विद्महे वायुवेगाय धीमहि तन्नोऽमृतमंथन प्रचोदयात् ॥३
समिदाज्यतिलानां च मंत्रा एते यथाक्रमं ॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लगंध
नुलेपनः ॥ यजमानः स्वयं च कुर्यात् शुचिः प्रयतमानसः ॥ ब्राह्मणाय प्रदद्या
त्ततो दिनाराय दीस्मरन् मंत्रेणानेन संपूज्य वस्त्राद्यैश्च शक्तितो वि
हंगराज पक्षीश स्तुप लितनय प्रभो ॥ सपाशनविरादच्च उर्वजिन्मे यत्तु लतो

देवद्रव्यापहरणं यद्वान्यदपि कुत्सितं। रूपनिंदाथवा लोके गुरुस्त्रीगमनं च य
देहं तं ममात्र अपवादकवातेन संजातमथवापि यत्। विनाशयाशु तत्सर्वं श्री
नारायण वादना। दानमंत्रः। एवं दानेन दत्तेन विधिना मुनिसत्तम। ततो निः
कल्मषो भूत्वा निरुजो जायते नरः। सप्तजन्मकृतात् पापात् युक्तो तं बाणावक्ष
तां तन्मुक्तो जायते नूनं शक्तितः तर्पयेत् द्विजान्। इत्यपवादकावलच्छरंग
रुडानं विविधं॥ ७॥ अथापतंत्रस्य। अपतंत्रो वायुः। तत्र बोधायनः। खुराट
लीक निबंधितु अपतंत्री जवेन्नरः। वक्ष्यते तस्य प्रतीकारं दानहोमादिकर्म
णा। पलेन वा तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः। कारयेत् हरिणीं श्वेतां वायावचि
नस्तुत्यां। शृंगचरणे तेकायेविलिख्य पक्षमान्वितां। तं ढलोपरिसंस्थाप्य ब्राह्मणा १२२
य निवेदयेत्। आढकत्रितयं मानेन तदर्धं वाथ शक्तितः। चतुष्पादप्रसंस्थाप्यं

कांस्यपात्रं च तत्पृष्ठे। वायुदैवतमंत्रेण सुहोमं तत्र प्रकल्पयेत्। समिदाज्य
चरुं कृत्वा शतमष्टोत्तरं द्विजः। एतद्दानप्रयोगज्ञो वेदवेदांगपारगः। अने
रीशानदिग्भागे सकुंभं स्थापयेत् सुधीः। नवदेयानि रत्नानि तद्गतोनं अथ कां
नो। निक्षिपन् मृत्तिकां वापि सौषधीनां च पल्लवौ तथा। चतुर्भिर्ब्राह्मणैर्वापि शांति
कर्म प्रकल्पयेत्। आपो हि ष्ठादिभिर्मंत्रैर्हिरण्यादिभिरेव च। पवमानानुवा
कैश्चाभिषिंचेद्यजमानं तथा पीठक्रमासीनमादतारोगिणं तथा। वस्त्रेणाव
ष्टितं कलशमादाय चतुरो द्विजाः। चतुर्वेदविदः शुद्धा अभिषिंचंति मंत्रतः। ततः
ल्पा शुक्लांबरधरः स्नातः मार्गं लेपनः। आचार्येण समं पूजां हरिणस्य समा
चरेत्। वायो सातन मंत्रेण तल्लिंगेनाथवा पुनः। ततस्तं हरिणं दद्यात्
प्राङ्मुखाय कृतदक्षिणः। मंत्रेणानेन विधिवत् आचार्याय विप्रशक्तितः। वा

योचरसिद्धतानांअंतस्थंलोकपावनः। प्राणापानव्यानोदानसमा
साद्यन्तिश्वनतः। अलीकंयत्कृतंदेवहर्वंजन्मनिमारुत। तावद्भिसर्व
मेतद्धिपरमात्मायथैवहि। वाहनस्यप्रदानेन नापतंत्रंविनाशयाब्दी
दानमंत्रः। ब्राह्मणानांचक्तर्वाचियथाशक्त्याचदक्षिणा। आचार्यश्चद
तंवासोऽष्टद्वीवाऽशुक्लमवचास्तनतस्यतथासर्वाण्यंगानिप्रमृज्यसुधीः।
अष्टद्वीत्यामस्त्रवाकनयथालिंगंप्रयत्नतः। दत्वाग्निमुष्टिनाचैवदत्वा
पिंजूलाकनैपि। हिरण्यवर्णाःशुचयःआपोहिष्ठेतिवाऽपुनः। पवमा
नानुवाकनआपोअस्मांस्तथैवच। अन्यैश्चपवमानैश्चयजुर्भिर्लोकि
पावनेः। ब्राह्मणाननुनाङयेश्चापियथाविभवतानरः। ततःस्वबंधुभिः
सार्द्धंभुंजीयात्तुहृष्टमानसः। पुरोरलीकनद्यतादपतंत्राद्विमुच्यते। १३५

पुरोरलीकेनद्यतादपतंत्राद्विमुच्यते। आयुरारोग्यसंपन्नःसुखी
भवतिमानवः। वातव्याधिष्वान्यषुदानमेतत्तुकरोतियः। सोवतदोष
निर्मुक्तोनीरोगोभवतिध्रुवं॥ इतिबौधायनःप्राहवचनंकर्मपाकतः॥छ॥
इतिअपतंत्रवातहरंदुरितदानं॥छ॥ अथअपस्माररोगे। स्वामिनो
गुरोश्चप्रतिकूलोअपस्मारीभवति। अपस्मारोनामदारुणोवायुवि
शेषः। तत्रअपस्मारीचांद्रायणत्रयंकुर्यात्तिलसदसस्यातिमत्स्यमनेन
चरुहुतास्यांशुहोतिद्दश्चब्राह्मणान्संपूज्यनमस्कुर्यात्। हिरण्यंचदद्या
त्। इत्यपस्माररोगे॥छ॥ तथाच॥ ब्राह्मणःश्वासरोधेनअपस्मारीभवे
न्नरः। वत्स्येतस्यप्रतीकारंदानहोमादिकंमतिः। पलेनवातदहेनतदर्द्धा
र्द्धेनवापुनः। विनायकप्रतिमांतिकुर्यात्स्वर्णेनशोभनां। राजतंचतथाना

गमुपवीतं प्रकल्पयेत्॥ पुष्करं पद्मरागेण कर्णरत्नं प्रकल्पयेत्॥ वि
नायकाद्भिमानेन त्वाखुं देवस्य कारयेत्॥ तस्याप्यंगप्रदेयानि रत्ना
नि विविधानि च॥ माणिक्याभ्यां प्रकुर्वीत तच्चक्षुषी तस्य शालिनो॥ एवं
प्रतिष्ठितं चापि विघ्नराजस्य शासनं॥ पूर्वं धर्मं च पंचालचादाक्षः षोड
शांगुष्ठोच्छ्रायदा द्वादशांगुलिः कुर्याद्दिष्टं त्रिवस्त्रियन्ततः॥ मंडपस्य चतुर्मा
र्गं वेदिकामपि कल्पयेत्॥ रात्रौ विनायकस्यापि पूजां कुर्यात्सुमादि
तः॥ पंचामृतेन स्नपनं जलधारभवेन च तस्य॥ एवं विनायकं देवमधिवा
स्य प्रपूजयेत्॥ चतुर्भिर्ब्राह्मणैः सार्धं आचार्यो विदशाख्यवित्॥ स्वयम
वसदाचाराधर्मज्ञः सत्यवाक्शुचिः॥ कुलीनो नाम वृद्धश्च सर्वप्राणि
हितरतः॥ सत्रोऽग्रागरणं तत्र वामत्र रात्रौ बलिं हरेत्॥ मद्यमांसेन स १३५

हितं तथा क्षीरोदनेन च॥ आचार्यः प्रयतो भूत्वा मंत्रेणानेन सर्वतः॥ स
र्वस्यां दिशि दद्याद्वै बलिं वै सार्वकामिकं॥ आदित्या वसवो रुद्रा दे
वा दैत्या निसर्वतः॥ शः॥ सर्पाः पिशाचाः शाकिन्यो डाकिन्यः पांथदेवताः॥
अपस्मारादि देवं च वेतालादिग्रहास्तथा॥ बलिदानेन दत्तेन शांतिकं
वै तु सर्वशः॥ छ॥ बलिदानमंत्राः॥ छ॥ ततः प्रभाते विमलस्नाताचार्याद
तवाससः॥ भूषिताः कटकैः सम्यक् वस्त्रकेयूरकादिभिः॥ हवींषि ब
हुधा कुर्युः समिदाज्यचरु कटं॥ विनायकं समुद्दिश्य गणानां त्वेति
मंत्रतः॥ तथा ॐ तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुंडाय धीमहि॥ तन्नो दंती प्रचो
दयात्॥ अध्वर्युर्दक्षिणे कुंडे कुर्यात्स्रुवामंसमाहितः॥ छंदोगः पश्चिमे वापि
दा वामदेव्येन होमयेत्॥ आथर्वणोऽथवा कुंडे होमं समाचरेत्॥ विनाय
क देवाय सर्वरत्नहिताय च गणपतये निर्विघ्नकार्याय कुं फट् स्वाहा सिद्धिधन नमः॥

स्वाहा॥समिदाज्यचरुं कुर्याद्‌ संक्षिप्तं तमेव च॥आचार्यः प्रतिमां तां
तु ब्राह्मणः सदसि संस्तुतां॥आसनादिकामध्ये वितानादिशुभान्वि
तां॥विप्रानाथ परिस्थाप्य गंधमाल्यैः प्रपूजयेत्॥वस्त्रैर्नानाविधैः
छत्रैः केयूरकटकादिभिः॥उपचारैः षोडशभिर्नैवेद्यार्थं च मोद
कैः॥यथा देवं तथाचार्यं अलंकारादि कल्पयेत्॥आचार्यः परयाभ
क्त्या गणेशाय प्रकल्पयेत्॥पाद्यार्घ्याचमनीयानि नैवेद्यं च निवेद
येत्॥अथ पादितथान्यश्च कारयेच्च यथोत्तमं॥नैवेद्यं पार्वतीचापि दे
वदेवं महेश्वरं॥पूजयेत् परया भक्त्या॥आचार्यः स्वयमेव हि॥तथैव राग
वानुरूपा संपूज्य गणनायकं॥गणानां त्वेति मंत्रेण दत्त्वा ततः सुपूज
येत्॥मध्यं दिने तु संप्राप्ते प्रतिमां दक्षिणायुतां॥मंत्रेणानेन विधिवत् प्रद १२६

द्यात् कल्किसंस्तुतः॥उदङ्मुखाय विष्णवे विप्राय प्राङ्मुखो ददौ॥विना
यक प्रपन्नार्तिहर विघ्नविनाशन॥त्वं दानवैः पार्थिवैः पूर्वं विघ्नं विघ्नप
रायणैः॥ब्राह्मणैः सर्वसाधनं यत्ना तन्मम वदेहि तां पूर्वकर्मविपाकजन्त्र
पस्माराख्यनादिकं जाड्यं वा ष्पथवा ध्रियं मूक कं च वा गलग्रहं त्वदर्चयाप
दानेन रोगमाशु विनाशय॥दानमंत्रः॥त्वं सर्वब्राह्मणानां च दद्याच्छक्त्या
च दक्षिणां॥एवं कृत्वा गणपते दानं मर्त्यः सुखी भवेत्॥इत्यपस्मारहर
विनायकदानविधिः॥छ॥तथा॥अन्ये पस्माररोगी स्यात् सततं पापविद्ध
द्धये॥ब्रह्मकूर्चत्रयं कृत्वा धेनुं दद्यात् सदक्षिणां॥इत्यपस्माररोगशांता
तपवचनं॥छ॥अथ विसर्पवातरोगे त्र्यमधादाता विसर्पवान् भवति॥स
मासि पयो व्रतमाचरेत्॥गां च दद्यात्॥शाकाभ्धि जनाज्ञानिवादद्यात्॥

इति विसर्पवातरोगो ॥ ८ ॥ तथा च वृद्धबौधायनः ॥ सर्पस्तु यः खाद
यति स विसर्पी लिवल्लरः । दानेनोपशमः कार्यो होमेन च विशेषतः ॥ प
लेन वातदष्टेन तद्दष्टविनिवाप्तनः । कुर्यान्नागं सुवर्णेन फण पंचक
संयुतं । माणिक्यानि च दद्यानि प्रत्येकं फणपंचके । रत्नं पुष्टं तथा
दद्यं वज्रे लोचनयोः स्तथा । एवं च चास्तुतं नागेंद्रं कुंकुमेना नुलेपय
त् । रक्तवस्त्रेण संवेष्टय ताम्रपात्रोपरि न्यसेत् ॥ पात्रस्य च परीमाणे
पलानामष्टकं विदुः । उपचारैः षोडशभिस्तु येन्नागमुत्तमं । आ
चार्यः सर्वशास्त्रज्ञो धर्मशास्त्रपरायणः । होमं चापि प्रकुर्वीत समि
दाज्यतिलैः शुभैः । नमोस्तु सर्पेभ्य इति विधिरिमं चर्यथाक्रमं ॥ अष्टो
त्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं च वा । अष्टाविंशतिमेवाथन दंतं विष्टे १२७

अष्टाविंशतिमेवाथ तद्दंते विष्टिरुक्तवैः कुर्याच्च संपातैः शराय
स्तैर स्तुतमेः । आचार्यं गानिमांड्तेरोगिणः सु विसर्पिणः । इति विसर्प
राड़ी निर्भूमि भूम्यादिकैः क्रमात् ॥ सुस्नाथ यथासौ नवतिगात्राणामनुलेपनं ।
गुग्गुलं च सुगंधं च देवदारुं विनिक्षिपेत् ॥ ततः संकल्पतः कुर्यात्तु अभिषेकं
जलैः शुभैः । नमोस्तु सर्पेभ्य इति मंत्रेणांगं केशपि । हिरण्यवर्णाः शु
चयः पावमानानुवाकतः । आपो हि ष्ठा मय इति शंनो वात इतीरयेत् ॥ व
स्त्राच्छादितांगं रुचिरं लिंपेद गरुचंदनैः । ततः शुक्लांबरधरः शुक्ल...
नुलेपनः । सम्यक् समर्चयेन्नागं गंधपुष्पाक्षतादिभिः । सर्पादेव मर्मे
...आचार्यायापि समर्चयेत् ॥ अनंतरं सर्पराडं आचार्याय निवेदयेत् ॥ ...
योधनेः पृथिवीरूपं पांसिक्षोल्ववनकाननौ । हीराक्षेय स्पशय्यांच देव

वस्यशाकिडिणः।सोऽनंतःस्वयदानेनतुष्टोव्याधिंव्यपोहतु।दानमंत्रः।
एवंदद्यात्तुतंनागमाचार्यायविसद्दक्षिणं।हेमोग्रणम्पाद्विरसोशानःश्व
तपदंवदेत्।आचार्यानुज्ञयारोगीप्रविशच्छुद्धहंसुधीः।ब्राह्मणान्नि
डयित्वाचस्वयंभुंजीतबंधुभिः।इतिविसर्पवातकद्रुनागदानवि
धिः॥३॥तथाच॥श्रमे॥विप्रेत्रामयतियोविप्रानौषधादिप्रयोगतः
वद्ध्यामितत्प्रतीकारंदानहोमादिकर्मभिः।कुर्याच्छिद्रस्यांकुंभंविप
न्नहृयशुशोभितां।रथ्यापरिष्कृतांरक्तवाससासमलंकृतां।कुंकुम
नांकितांसम्यक्कुरक्तमाल्यैरलंकृतां।स्थापितांपंचरत्नधान्यानात्रपा
त्रोपरिष्कितां।पात्रस्यतुपरीमाणंपलानामष्टकंविदुः।तदर्द्धंवाथक
र्त्तव्यंपात्रस्यैवंविनिश्चयः।पात्रंतिलानात्तुपरिन्यसेत्तुद्रोणद्वयस्य १३८

ततःएवंचतांतुतांसम्यकूआचार्यःपूजयेत्सुधीः।गंधमाल्यैःसुरक्ति
निर्हैसंसुचिपदित्वचा।उपचारैःषोडशभिर्वैदमिःस्विष्टिकृदसपर्वाश्र
न्नरीशानदिग्भागकलशस्थापनंस्मृतं।तत्रलिपिकादिकंसपर्वंशांतिकर्म
पुरःसरं।सुखासनोपविष्टायकर्त्तव्यंब्राह्मणैःस्वतः।प्रणीतामोहप
र्यैतंब्रह्मोद्वासनमेवचातबन्धानःसुचिर्दृष्टोगंधमाल्यानुलेपितः।उद
ङ्मुखःप्राङ्मुखोवायदद्यात्प्रतिष्ठितंसुनां।तत्रोसदस्तकिरणोदेवःखगः
पुष्पागतस्थिमान्तोसर्वदेवमयोब्रह्मजगन्नाथस्तुसूर्यीतत्त्वाःभषधादिप्र
योगेणमयायऊर्हितंहतं।विप्रणोंततनउनिसंयदहूश्रमणेममोप्रति
मायाःप्रदानेनप्रीताताचतुरुद्रपतिः।श्रमणेदहर्डसर्वमाश्वदवाव्यपो
हतु।दानमंत्रः।एवंदद्यात्तद्दानमाचार्यायाविचक्षितः।इतिकर्मविपाके।

छं त्र्यंबकास्तु षोलवेत्॥ इति बोधायनवचनात्॥ श्रमनाशनसूर्य
सूक्तविधानं॥ ७॥ अथ प्लीहरोगे। विश्वास्यविषदाता च अन्नदः तद्द
कस्तथा। असत्कर्मरतः पश्चात् प्लीहमान् भवति ध्रुवं। शूली वा जायते
सोपि प्लीहवान् जायते नरः। तत्र प्रायश्चित्तं मुक्तं पाराकं कृच्छ्रं चांद्रा
यणं च कुर्यात्॥ अन्नाशको घृसंचितनिधिं परिमितं दानं। तत्राप्यश
दि क्तो प्रतिमितं नं च विंशति श्रीब्राह्मणभोजनं च कुर्यात्॥ व्यावर्जु रूलघुना
वेन प्रायश्चित्तेपि गुरुलघुता वा द्रष्टव्यः। अपामार्जनस्तोत्रं च जप
त्॥ इति प्लीहशूले॥ ७॥ तथा वेतनं दद्याद्यो धीतः स प्लीहवान् भवति।
तच्छांतये श्रीसूक्तमष्टोत्तरशतं जपेत्॥ वरुणसूक्तं त्यामष्टोत्तरसहस्रं
हुतं कुर्यात्॥ यतः। हुतकाध्मपिकोयस्तु कन्यादूषणतत्परः। प्लीह १३८

प्लीहवान् संभवेद्विप्र श्रीसूक्तं सुक्तयेज्जपेत्॥ इति वचनात्॥ द्विजानां
मिष्टान्नभोजनं च॥ ७॥ इति प्लीहरोगे॥ शातातपः। गर्भपातनजा रोगा
यकृत्प्लीहजलोदराः। तेषां प्रशमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतं। एत
दुदधाद्विप्राय जलधेनुं विधानतः। सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयस
मन्वितं। ब्राह्मणान् भोजनं चैव ततो रोगात्प्रमुच्यते॥ ७॥ इति यकृत्प्लीहज
लोदरहरजलधेनुदानविधिः॥ ७॥ अथ जलोदरे॥ जलदं जलोद
रीति वचनात्॥ तत्रा कुर्याद्विमकं सम्यक् कृत्वा तं ताम्रमेव वा। पलत्रयेण
धान्यां वाप्यघेकेन स्तु ना स्मृतिं [illegible] स्वर्णमियेकायेदि फां रत्नं प्रकल्पये
त्। पादद्वयं च दातव्यं घृतपात्रद्वयं द्वयं। उल्लवस्त्रेण संवेष्ट्य चंदनाग
रुचर्चितं। जलश्वेतान्नपात्रे स्थापयेन्मकरं स्थितं। ब्राह्मणाय सेपन्नं

श्रविंदां तमलोभ्रुपं प्रसाद्य यद्धमाकार्यप्रणिपत्य क्षमापयेत्॥ कं
सूत्रैः कटाके वस्त्रैः पुडायेदंगुलीयकैः॥ ततः प्रदद्यात्स्वदानं त्वा
होमं च मंत्रवित्॥ तत्रोन मामिपाशहस्तेन प्रार्थयेयादसौ पतिं दद्या
मिशास्त्रविदितं मकरं रोगशांतये जलाधिदेव देवेश पाशिमाशाप
तिर्विभो॥ उदरव्याधिनाशं मे कुरु दानेन तोषितः॥ इति दानमंत्रः॥
एवं दत्वा च नत्वा च मावार्यं चिविसर्जयेत्॥ तोषयेद्ब्राह्मणान् साधु
भुंजीत सह बंधुभिः॥ ७॥ इति जलोदरहरमकरदानं॥ ७॥ अथ
श्वासकासे॥ ७॥ तत्र योलवण्डुल्लाबिनाद्दिमद्यादानानि कुरु
ते त्रो दिविशिष्टदेशे अदनादिविशिष्टकाले वानिषिद्धं दां च्यार्थं ह
श्वप्रतिग्रहस्नातिस्त्र यमपात्री श्वासजन्मांतरपापमनाकं श्वापी १४०

श्यमानः श्वासी कासी च क्रमिकं हिश्च भवति॥ तदुपशांतये महर्षीय
यत्कविधिना दद्यात्॥ विनश्यति च वर्द्धयेत्॥ यतः॥ कामं च दीयते दानं त
समर्थं सुखावहं॥ असमर्थे तु दोषाय भवती ह न संशयः॥ इति वचनात्॥
पुरुषसूक्तं सहस्रनामस्तोत्रं च जपेत्॥ उदघन्यूवं वा॥ सह व त्पाटो नरा
तं चरु घृताभ्यां जुहुयात्॥ पंचाशत्ब्राह्मणभोजनं॥ श्रीवासुदेवस्य स
हस्रार्चिषकं च कुर्यात्॥ हिरण्यं रक्तवासांसि दद्यात्॥ श्वासोपशांतये॥
श्रीमहादानतः॥ हिरण्यं रक्तवासांसि पंचाशद्द्विजभोजनं॥ सहस्रक
लशस्नानं विष्णोः श्वासादिमुक्तये॥ इति श्वासकासे॥ ७॥ एतदुक्तं कास प्र ५
पिनाम त्रयं अष्टोत्तरशतं जपेत् ब्राह्मणभोजनमथाप्यनुवर्त
ते॥ इत्थकासश्वासे॥ ७॥ तथा च शातातपः॥ पिशुनानुरक्तस्यांगुडाय त २
त श्वासकासवान्॥ द्वितीननघदातव्यं सद्रूपलसंमितं सप्रयोगंसद

म २ ४ शातयातामत्रं मन्त्रयंत्रा

ह्निणमिति ॥ ॥ श्वासकासे ॥ अथ पद्मपुराणे ॥ बोधायनः ॥ श्वासका
सयुतो मत्स्यो बिंदीयदुणनो ऽवेत्तु ॥ भुजंगपाशं पलोकनकुयत्निसुरजत
२ कुयति नावा पलार्द्ध नाथवा श्रुद्धस्या टिकोपमा हत्तः ॥ रात्न मर्यकातः सम्यकुव
द्धमंगे सुस्वर्वतः ॥ कृंतं वस्त्राप्यत्नेत्रपलानां ज्ञाणपंचाका ॥ कृंतापस्वि
सैस्थाप्याभुजंगोपाशश्वशोभनः ॥ हिरण्यंस्थापयेत्तत्नुब्राह्मणायनिवेद
यत्नु ॥ वस्त्रेणावेष्टयेत्तत्कृतं गंधपुष्पाद्वतार्चितं ॥ श्रुत द्वत्तसमृद्धाय
श्रोत्रियाय कुटुंबिने ॥ वरुणस्य तथा वायोः प्रीत्यर्थं विनिवेदयेत्तु ॥ इति
विधिः ॥ तत्र ॥ नमः पाशाय तेतुभ्यं नमो भुजंगकराय ते जलाधिपतये तुभ्यं
वायो सर्वजनप्रिय ॥ युवयोः प्रीतये दत्तो भुजंगपाशो सुराधिप ॥ सुरस्वरो
महात्मानो दानेन भुजंगपाशयोः ॥ श्वासकासोदरं तां मे प्रीतास्सर्वजनाश्र
यो ॥ दानमंत्रः ॥ एवं कृत्वा श्वासकासी नीरोगस्तु सुखं भवेत् ॥ ॥ इति श्री १४१

दानमंत्रः ॥ एवं कृत्वा श्वासकासी नीरोगस्सुखं भवेत् ॥ इति श्वासकास
हरभुजंगपाशदानं ॥ ॥ तथा ॥ घृतान्नाद्यदानेन श्वासकासाद्विमुच्यते
इत्यायुर्वेदवचनात् ॥ श्वासकासे ॥ ॥ अथ शोफरोगे ॥ यो मार्गे ऽतिलिनं
वंताग्रं वल्मीकं वा । कांचिच्छाश्वत्थसुरालयादिच्छायामासाद्य मलमूत्रं वि
मुंचति ॥ ष्ठीवति वा वमति या ॥ स श्रान्तो चपीडयानो न्ययं गृहीतात्र वति उ
कें चायतनः पर्वताग्रं नदीतीरं छायामारुह्य मानवः मूत्रं पुरीषमथवा ष्टी
वनाद्यं विमुंचति मतिः अपथ्यव्याधिमाप्नोतीत्याह शंकरः ॥ इति वचनाइ ॥
सइंद्रयो विश्वस्परीत्यादिना अष्टोत्तरा सुतत्रयंशुपैत्राअत्रव्याधयुरु
लघुत्ता वा द्रष्टव्यः ॥ माषान्नं सघृतं दद्याद्बलवणेन समन्वितं ॥ ॥ तथा कुया
॥ शोफहर बोधायनः ॥ विप्रक त्रचि तो ऋणांशोफी भवति मानवः ॥ त
स्य कर्मविपाकस्य व स्य व्याधिविनाशनं ॥ सोमं वासः समानीय वकुस्य ल

यद्दहीति। मुक्ताफलानि बध्नीयात् वस्त्रप्रांते। समंततः। कुंकुमेनांकितं
सम्यक् कर्पूरागरुधूपितं। तंडुलोपरि स्थाप्य तंडुलाश्च स्वशक्तितः।
उपचाराः षोडशभिरार्च्यः पूजयेत्सुदा। सुवर्णं वा वासांसि च मंत्रा
त्पांपूजनं विदुः। तत्र। युवं वस्त्राणि इति एकः। युवा वासः इत्यपरो
मंत्रः। होमं चापि प्रकुर्वीत समिदाज्यतिलैरपि तद्द्रव्यमिदं
विष्णुरायमिनुस्सन्न इत्यपि। मंत्रैश्चतु कुर्याद्दतिः स्विष्टकृत्तु तदंत
तः। यत्कर्मणा तु गरीरिचमंत्रेण होमः। कुर्वा कुर्वा च संपातान् पात्रे
सर्वान्निवेशयेत्। होमसंख्या चाष्टोत्तरशतं अष्टाविंशतिरेव वा।
संपातेन वसुमृद्धिया तु सर्वमेव हिरण्यफिनः। अर्ह्यामीति सूक्तेन
यथालिंगं तेन तद्वाससा मार्जनं कयनिमार्ज्य यद्दत्त्विष्टितिः। आ
चार्याय तद्वस्त्रं दद्यात् शापफीस दक्षिणां मंत्रेणानेन विधिवत् द १४२

क्षिणानि मुखवस्त्राणि। ऋषीणां प्रवरो गस्त्यो लोपामुद्रापतिः प्रभुः॥
होमवस्त्रप्रदानेन तुष्टो व्याधिं व्यपोहतु। दानमंत्रः। ब्राह्मणेभ्यस्तथा
न्येभ्यो दद्यात् शक्त्या च दक्षिणां। ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा वस्त्रमाल्यानुलेपना
न्वितः। इष्टबंधुजनैः सार्द्धं भुंजीताथ दरिद्रस्मरन्॥ इति शापोद्धारहोमव रोग४
स्त्रदानं॥७॥ तथा च शातातपः। पशुसुतागमने चापि स्त्रीवधे सर्वगिशापवा
न्नात नापि निःकृतिः कार्या भिषग्दानेन यत्नतः। दद्यात् शास्त्रोक्तविधि
ना ततः पापात्प्रमुच्यते इति सर्वगिशापः। तथा वो शापव्रणशांतिकं स्या
द् शिशापात् प्रमुच्यते। इत्यायुर्वेदे॥८॥ अथ वल्मीकरोगोत्पत्तिः। सद्
संसर्गेण वल्मीकरोगवान् भवति समासाद्गेगाम्त त्र्यावकाद्वारवान्भ
वन्तोत्क्रंशायतः। पतितः सद्संपर्कात् वल्मीकव्याधिमान्भवेत्। रोगार्त्त
त्र्यावकाहारा मासार्द्धेन विशुध्यति। इति वचनात् सादिरण्यं घृतं द

घात्तु वल्मीकस्योपशांतये ॥ तथा यदि तत्र क्रमिर्जायते तर्हि प्रतिरूप
दानं च पूर्ववत्कुर्यात् ॥ जायते यदि तत्रापि कृमिर्ब्रह्मविदां वरः प्र
तिरूपं तदा दद्यात् रोगशांत्यर्थमात्मनः ॥ इति श्रीभृगीनामसूक्तं चान्तः ॥ ॥
इति वल्मीकरोगः ॥ अथ हस्तपादतलस्फोटयोः शेषाज्ञा भवति
प्रहारवेधं च ति ॥ अथ कपटदिव्येन ब्राह्मणादीनां च सर्वांगं चाशरीरात्
ज्ञानं प्राप्नोति प्रापयति वा ॥ स हस्तपादतलस्फोटवान् भवतीयतः ॥ गो
ब्राह्मणेषु सत्येव समालभ्य न मारयेत् ॥ अनुभवेत् सदा शयहस्तांघ्रि
स्फोटवान् भवेत् ॥ इति वचनात् ॥ तत्र शुद्धिः ॥ तिष्ठन् व्रतपरो मासं गां प
रिचरेत् ॥ गोग्रासं जलं श्रद्धया पांक्तं वा मासार्धेन सुखी भवति ॥ तथा पदं
श्री गोमती विद्यां श्रद्धया पंचाशत् पिबेद्वा ॥ इति हस्तपादतलस्फोट ॥ ॥
पार्श्वस्फोटरोगः ॥ काकवक्रादिमांसभक्षको भवेत् पिता वा पार्श्वस्फो १४२

न यिता वा पार्श्वस्फोटवान् भवति तत्र शुद्धिः ॥ तिष्ठन् ब्राह्मणानि सम
स्त्रा निवस्त्राणि वा व्याधियुक्तं घृतावनकर्तव्यानि ॥ शिवसंकल्पसूक्त
मष्टोत्तरशतं पठित्वा विप्रांश्च तर्पयेदिति ॥ इति पार्श्वस्फोटरोगः ॥ अथ
स्त्रीस्तनस्फोटरोगः ॥ या लज्जारहित वगणपत्नीरमालिंग्याति ॥ तनसार्धं क्रीड
ति मत्तवा तु स्मरति ॥ न स्पृशन्मांतरस्त्रीस्तनस्फोटो जायते ॥ नगयाप्यनवर
तं शोणितं भवति ॥ तया पंचगावो देयाः ॥ नाम त्रिवर्णामिति स्वकं पंच
कार्यं तन्नुपतनरोगमुक्तिः ॥ तत्रैव शुक्लकस्थानयुगलं निष्कद्वादशके
ददात् ॥ धान्यं तिलांश्च लवणं हरिद्रां दानमन्नयत्रापि कार्यं ॥ मामक
श्वरस्य मातृणां चापि षोडशं कंदयानि ॥ ॥ इति स्त्रीस्तनस्फोटस्य प्रकरण
नयाः ॥ अथ ओत्रदेवब्रह्मपुराणे ॥ यस्तु विघ्नकरो यज्ञे जायते सो
त्वद्धिमान् ॥ वद्धा मिन तु प्रतीकारैर्दानहोमादिकर्मणा ॥ केयाश्चित्

मयीं चैव मूर्तिं स्थितं नारायणस्य च । यावद्वारिकनिष्का स्यात् केनापि
तद्धृतिः । तत्र नारायणलक्षणचक्रं हेम दशभिरथ दानाय प्रक्षाल्य पंच
गव्येन स्नापयेत् ॐ ऊं मो परिशिष्टेत वस्त्रेण सर्वे स्तु गंधमाल्यैः सम
र्चयित्वा उपचारैः षोडशभिः शावायो विल कश्चिः सर्वशास्त्रार्थतत्त्व
ज्ञो ब्रह्मविद्यासु निष्ठितः । होमं चकारयेत्तत्र आग्नेय्यां दिशि शास्त्रतः ।
समिदाज्यतिलैश्चैव मूलमंत्रेणाव समित्त्वा आज्यं नारायणायेति ति
लान् व्याहृतिभिर्द्विज निष्ट्रा रोगी तथा ईश्वराद्यं वै नारायणमनामयं । मू
लमंत्रेण विधिवत् ध्यानवेद्यं विनिवेदयेत् । ततस्तोषं प्रतिमां दद्यात् ब्राह्म
णाय कुलदक्षुषः । मंत्रेणानेन विधिवत् सत्कृत्यापरमादृतः । नारा
यण जगन्नाथ शंखचक्रगदाधर । पूर्वजन्मनियज्ञादेर्विघ्नाय घेट १५४

तं मम । तन्नेत्ररोगादिपीडां मे दानेनानेन तोषितः । चक्रेदस्तु गदापाणे
शमयाशु जगत्पते । दानमंत्रः । एवं दत्वा तु तं देवं ब्राह्मणाय ब्राह्मणेन
तः । विप्राणां भोजनं दद्यात् अष्टोत्तरशतं परं । ततः स्ववंधुभिः सार्द्धं स्ना
चामुंडीनवाप्यतः । एवं कृत्वा समाप्नोति चिरोगत्वं नरो भुवि ॥ ॥ इति
अंत्रेद्रक्षिपीडानाशनं नारायणमूर्तिदानं ॥ ॥ तथा च ॥ अंत्रपीडा
यां ॥ पूर्वजन्मनि वेश्याहं त्वरं त्राणिछिन्नानि वक्त्रवंति । पश्चात् शीतदो
रश्चतत्त्वछक्दारस्तथापानदाहश्च भवति । तदुपशांतये छत्रातिलकुंकु
यित्वा शतं विप्राणां च भोजयेत् । तुष्टं च मूर्त्तं अयुतत्रयं तु जपेत् । प्रतीका
रारोदस्तुकेन वरुणतांत्यां कुर्यात् । अश्वं वामदिषीप्रतिरूपं दद्या
त् इति सापद्रवां च रक्षिपीडायां ॥ ॥ अथ वक्रमूत्रतारोगे । शाता

तपः। कृच्छ्रदारी च पुरुषो जायते बकमूत्रकः। स दद्याद्दुग्धधेनुं च ब्रा
ह्मणाय सुशीलिने॥ इति बकमूत्रके॥ तथा च॥ सोदयगामी बकमू
त्री भवति। स पाराकद्वयं च चारित्वा ब्राह्मणभोजनं कुर्यात्॥ इति बक
मूत्रके॥ ॥ अथ मूत्रकृच्छ्रे॥ शातातपः॥ गुरुजायाभिगमनात् मूत्रकृ
च्छ्रं प्रजायते। तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा॥ स्थापयेत्
कुंभमेकं तु पश्चिमायां तु वै दिशि। नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाल्यादि
भूषितं। तस्योपरि न्यसेद्देवं पात्रे लौहे प्रचेतसं। सौवर्णं निष्कषट्केन नि
र्मितं यादसां पतिं। यजेत् पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणं। सामविद्ब्राह्म
णस्तत्र सामवेदं समापयेत्॥ सुवर्णधेनुकां दद्यान्निष्कविंशतिसंख्य
या। दद्याद्विप्राय संपूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन्॥ तत्रायं यादसामधिपो। १५५

तत्रायं यादसामधिपो देवो। विश्वेषामपि पावनः। संसाराब्धौ कर्णधारो वरु
णः पातु नः सदा॥ दानमंत्रः॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य ब्राह्मणायार्पयेद्यथाविधि। दद्या
द्देवमलंकृत्य मूत्रकृच्छ्रप्रशांतये॥ इति मूत्रकृच्छ्रे॥ तथा च॥ गुरुणा सार्द्धं
संततं मत्सरी विधवागामी वा मूत्रकृच्छ्ररोगवान् भवति। स युक्त्यादेश
प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ इति मूत्रकृच्छ्रे॥ तथा च बौधायनः॥ सुरापो मूत्रकृच्छ्र
वान् भवति। तत्रासौ वर्णिकास्यात्तु पद्मं पलेनार्द्धपलेन वा। यथाशक्त्या वा
मतिमान्। अष्टपत्रसमाचितं। वित्तशाठ्येन कुर्वीत तत्र वा निष्कमन्यथा।
तिलद्रोणाधिके वापि ताम्रपात्रे जलान्विते। तस्य मध्ये तु तत्पद्मं निदध्या
त्कुंकुमान्विते। ब्राह्मणश्चातिसंपन्नं दारिद्र्यं याग्निहोत्रिणं। आकार्य गंध
माल्याद्यैर्विधिनाभ्यर्च्य निष्कितः। ततः सुवर्णमयपद्मं दद्यान्मंत्रमुदीरयन्॥

तत्र।नगः पतंगो घृमणिर्दशात्मा त्रयीतनुः पद्मनाभानंददत्तेनप्री
तस्तरणिरस्तु मे।दानमंत्रः।एतेनानेनविधिना मर्त्यः कृच्छ्राद्विमुच्यते।
मूत्रकृच्छ्रातुरस्तस्मात् एतत्कुर्यात् प्रयत्नतः।इति मूत्रकृच्छ्रपत्रदा X
नं।।अथाश्मरीरोगे।अपरांगगामी अश्मरीत्ववेत्तु।स कृच्छ्रत्रयं चक्र
यित्वा यथाविधिकं ठोक्ताश्मरीहरं गोदानं ना।शिहितं।तथापि स्वर्णदानं
कर्त्तव्यं तस्य रोगहरत्वात्।तथा चोक्तं।।ब्रह्मांडपुराणे।सर्वपापाप
शांत्यर्थं सौवर्णं दानमिष्यते।।इत्यश्मरीरोगे।।छ।।तथा च।।शातातपः।
मातुःसपत्नीगमने जायते चाश्मरीगदः।सततं पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चि
त्तं समाचरेत्।दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनुं यथाविधि।तिलद्रोणं श
तं चैव हिरण्येन समन्वितं।ततः पापविशुद्धात्मा नष्टकष्टः प्रजायते।। १५६

इत्यश्मरीरोगे।।छ।।अथायुर्वेदे।।महाश्मरीविनाशाय दानं लवण
जं स्मृतं।।छ।।इत्यश्मरी।।अथ प्रमेहरोगे।।शातातपः।।तापसीगमनात्
पुंसः प्रमेहो जायते गदः।तत्र रुद्रं जपेन्मासं दद्याच्छक्त्या च कांचनं।।इति
प्रमेहे।।तथा चायुर्वेदे।।प्रमेहे स्वर्णदानं चेति वचनात्।।तथा सांख्यायनो
कन्यागामी पर्वमैथुनी वा प्रमेही भवति।स चांद्रायणं प्रतिरूपदानं
वा कुर्यात्।।इति प्रमेहे।।तथा।मातृगामी श्वश्रूगामी च मधुप्रमेही भव
ति।पितृव्यायगामी जलप्रमेही चांडालिनीगामी इक्षुप्रमेही इत्यादि नि
श्चयवचनात्।।अत्र हि पूर्वोक्ता दधिकं प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं।मात्रादीनां
निमित्तं चामुत्र नित्यं चाद्रुशशीरस्य।अनाशके वा मृतौ कृच्छ्रत्रयं कुर्या
द्वा प्रतिदिनं यावद्वर्षं वा विंशतिब्राह्मणभोजनं च दद्यात्।।इति नानाप्रमेहहरे।।
तिनां

तथा च ॥ चंडालीगामी सर्वचंडामहीव्याधिमान्भवति ॥ स सततं तृट्पि
पासार्त्तः स्यात् ॥ स तत्र पिपीलिकमध्यमानि चांद्रायणानि कुर्यात् ॥ २ ॥ इदमा
पः प्रवहतात तद्व न्नमं वरुण्यादिमंत्रैर्जुहुयात् ॥ २ ॥ जपेद्वा ॥ ७ ॥ इति सर्वप्र
मेहान्तन्त्रियेंयापि दिपस्त्रगामी प्रमेहशूली भवति ॥ स सांतपनानि कु
र्यात् ॥ व्याधेर्गुरुलघुत्वावेन प्रायश्चित्ते गुरुलघुता वोढव्याः ॥ ७ ॥ इति
प्रमेहशूले ॥ वायुपुराणे ॥ ब्राह्मणः क्षत्रसंहारी च प्रमेही जायते नरः ॥ इ
ति वाक्यात् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रमित्यल्पसुवर्णकिप्राय ॥ इति नारायण
व्याख्या ॥ तत्र दृष्टकौतमः ॥ धेनुं च सम्यग्विकुर्यात् द्विर्णविधिना ततः ×
सुवर्णशृंगी रत्नाढ्यां तथा रूप्यखुरामपि तथा च तस्य किं कुर्यात्त्र्यष्ट
नागेन स्वर्णवित्तु ॥ ब्राह्मणं श्रुतिसंपन्नं विप्रवंशकुटुंबिनं ॥ आचारवंतं ध १४५

× मंत्रैस्तु २
मिष्टं द्विजश्रेष्ठं पापेभ्यं रतं ॥ इदमानीय विधिवत्सुवर्णं वेनूजयेञ्
तं यथाविभवाता न्न क्याद्धोमं शर्वं वदेव हि ॥ बिल्वाद्यैः सम्यक् पलाश
समिधस्तथा ॥ होमांते तां प्रदद्यात्तु मंत्रेणानेन मेहवान् ॥ चक्रं सुद
र्शनं यस्य राजते शंखसंशंखकौ ॥ प्रमेहं दरत्वाहि प्रो विष्णुर्गरुडवाहनः ॥ दा
नमंत्रः ॥ दानं प्रमेहरोगघ्नमेतत्कार्यं मनीषिभिः ॥ ज्ञातेनानेन राम्यंति
प्रमेहा दारुणा अपि ॥ इति प्रमेहहरसुवर्णधेनुदानं ॥ ७ ॥ अथ लिंग
रोगे ॥ शातातपः ॥ मातृगामी न वद्यास्तु लिंगं तस्य विनश्यति ॥ चंडालीग ×
मने चैव हीनलिंगः प्रजायते ॥ तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं किंनमुत्तरतान्यसे
त्रं ॥ कृष्णवस्त्रसमाछिन्नं कलमान्त्यादिरोपितं ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं
कांस्यं वै तत्र धनेश्वरं ॥ सुवर्णस्य विद्रुषकेन निर्मितं नरवाहनं ॥ यजेत्पुरुषसू
क्तेन धनदं विश्वरूपिणं ॥ अथर्ववेदविधिना ह्यथर्वाणं प्रसमापयेत् ॥ प्रस

प्रतिमतिं स्वर्णनिष्कविंशतिसंख्यया। दद्याद्विप्राय मंत्रेण तेन पापस्य
मितिस्तु वन्। तत्र। निधीनामधिपो देवः शंकरस्य प्रियः सखा॥ सौम्याशा
धिपतिः श्रीमान्मम पापं व्यपोहतु॥ दानमंत्रः॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य चा
चार्याय यथाविधि। दद्याद्देवं हीनलिंगे लिंगनाशस्य शुद्धये॥ ७॥ इति लिं
गविनाशे॥ ७॥ हीनलिंगे धनदमूर्तिदानं॥ ७॥ अथ वृषणव्याधिः॥
अपराधमंतारण्ययोत्तपोवृत्त्यादीनां ब्रह्मचारिणां द्विकं दंकरोति
कारयति वा। तस्य व्रणितः शुष्को मुष्को भवति। मुष्कद्वयं चाग्निनाद
ग्धमिव सव्रणं च जायते। पश्चात्सवद्रक्तं जायते। तत्रोपमानुरुद्रसं
हितामष्टोत्तरशतं जपेत्। अयतिं चांद्रायणं च कारयेत्। गां दद्याद्द्रोयतः॥
जायते वृषणे यस्य व्याधिः परमदारुणः। जपित्वा दशसाहस्रं मुच्य
सि रुद्रसंहितां॥ ७॥ इति विष्णुस्मरणात्॥ ७॥ इति वृषणरोगे॥ ७॥ १५८

इति विष्णुस्मरणात्॥ इति वृषणरोगे॥ ७॥ अथ गुदरोगे। मूत्रपुरी
षोत्सर्गो यो वमस्त्वैवयो मुंके। अवकुलाः सो भवति पीडा तत्रातिदा
रुणा॥ ७॥ इति। तस्मात्तु कृच्छ्रातिकृच्छ्रचांद्रायणानि कारयेत्। तथा। विप्राणां
भक्षयेद्दद्यात्स्वाउपमस्यंहिकापयः॥ ७॥ इति गुदपीडायां॥ ७॥ तथा। सु
रालये जालतीर्थे सत्कर्म्मूत्रं करोति यः। गुदरूपात्भवं यस्य पापरूपात्सु
दारुणाः। मासैस्तु राविने निवगोदानाद्धितयेन च। प्राजापत्येन कृच्छ्रेण शा
म्यंति गुदजा रुजः। मासं सप्तशती जप्त्वा तु प्राप्ये किं नवेन्दुणां॥ ७॥ इ
ति गुदरोगे। अथ अर्शोदरे॥ पानिधिव्याधिः॥ यो विप्रः सततं तनमाद
यायमपयति यद्धति गुदे। ति। इ पातनी चो सब्ध्रशोरोगवान् भवति। तत्र कृ
च्छ्रातिकृच्छ्रचांद्रायणानि चरेत्पुरुषसूक्तं। च द्वंद्वं। विष्णुं हृदयं नाम
निवसमित्यादि स्तिकं च व्याधिरुलघुनावद्धया जपेत्। हिरण्यस्य दान

दद्यात् श्रोत्रियाय कुटुंबिने। कुटुंबपर्याप्तं धनं दद्यादिति मदाधनवि
षयं। श्रोत्रियाय सुशीलाय अर्थिने च विशेषतः। असाध्यव्याधिनाश
ाधनं दद्यादिशांतये। इति बलगीतावचनात्॥ ॥ अर्शोरोगे अथ
वपाके॥ अर्शवान् गोवधं जन्म त्र्यह्निक पलद्वणीं तत्राबोधायनः॥ सा
वत्सां गां प्रकवीत पलेना हन्निवा पुनः॥ विप्रशालीनकवीत कुर्यान्नव
फलं लं नेतुरं नश्टंगी रोप्यखुरां नानावस्त्रैरलंकृतां॥ द्वी॥ द्विद्रोणाष्टक
स्थाप्यनवधान्यानि निन्यसत्स्त्री श्रोत्रियाय कुलीनाय धेनुं दद्यात्स्वश
क्तितः॥ दामश्च पूर्ववत्कार्यं गोविंदप्रीतये दिसः॥ इदं विष्णुप्रतवि
ष्णुविलोक्य किमिति कर्मात्॥ समिदाज्यचरुं कुर्याच्छतसंख्यं तमवच
ततस्नात तं श्वचीरोगी तं विप्रं वेदपारगं॥ कृत चनोपसंपन्ने अव्यव
गकरं नृणां॥ स्वयं च्रूयास्समानीयस्तयेत्प्रीति पूर्वकं॥ अंगुलीय १६७

कृतस्नोपसंपन्नं अव्यगकरं नृणां॥ स्वयं च्रयास्समानीयस्तज्जयेत्प्रीति
पूर्वकं॥ अंगुलीयकवस्त्राद्यैः कुंडलैः कटाकैरपि॥ मंत्रेणानेन गां दद्यात्
सर्वरोगीय तां डियः॥ गोविंद मनसा ध्यमयन् मैंगवां मध्ये स्थितं शिशुं॥ बर्ही
पीडकसंयुक्तं वर्धेणु वादनतत्परं गोपीजनैः परिवृतं पुण्यपुष्पावतंसकं॥
तत्रां गां विंद्गोपीजनवल्लभेश॥ कंसासुरघ्न त्रिदशेश वंद्य॥ गोदानमत्रस्व
धेनुः कुरु मे दयालो अर्शोविनाशं कुरु चिंतारिव यौ॥ दानमंत्रः॥ एवं दत्वा जनः स्ना
त्वा सर्वरोगाद्विमुच्यते॥ इष्टबंधुजनैः सार्द्धं तिताकुंडीतवायतः॥ ॥ इत्यर्श
शोदरांदमधन्तुदानं॥ ॥ अथ भगंदरे॥ यत्पूर्वजन्मनि शाठ्याद्धर्मं निश्चयार्थं
परादितः पद्यपातात् दूच्यं दहीत्यन्यथा धर्मं निष्पन्नो तिः सन्तंगदरोग
वान् नवति॥ तदुक्तमादिवाराहपुराणे॥ योदृष्टी या दिडोमादात्तु तत्र कार्ये २
धर्मनिश्चये॥ भगंदरान्वितस्स पापधर्मं ध्रुवतो ऽश्रुते॥ दद्याद्धनं सुवर्णं च धन्वं

वासांसि छत्रं तथा। ह्रीं इति मंत्रशक्त्या तारोगी ब्राह्मणान्यथ भोजनमिति।
न तारोगात्प्रमुक्त एवं दुष्टब्राह्मणघाति।।७।। इति भगंदररोग।।७।।
तथा नृपाश्च।। आचार्यमायगिमानत भगंदरस्तु जायते तत्र। दृष्टगो
तम।। बौधायनश्च।। माणिक्यं पद्मरागं च वज्रं वैडूर्यमेव च। गोमेदं
मौक्तिकं पुष्परागं मरकतं तथा।। हरितं च नवैतानि स्वर्णपात्रोपरिन्य
सेत्।। अथ वाराह्मतपात्रेण गंधपुष्पैश्च प्रपूजयेत् नवग्रहाणां प्रीत्यर्थं ब्रा
ह्मणान्मितिं पूजयेत्। गंधपुष्पाक्षतैर्दीपनैवेद्यैस्तान् प्रपूजयेत्। आलिं
गिरवमंत्रैश्च होमः कार्यः स्वपूर्ववत् पूर्ववदिति ग्रहयज्ञमार्गेण च यथाः।
ततो ब्राह्मणभोज्यं कार्यं सर्वशास्त्रार्थकोविदे तापसं रत्नसंपन्नं कुंडे तस्य
प्रकल्पयेत्। मुद्रिकां कुंडलं च वस्त्रं रूप्यं तच्छत्रं कश्यपिमंत्रेणानेन विधि ११०
वत् विप्रमुख्याय दीयते। तत्र आदित्याद्यायदाः सर्वे विरत्नप्रदानतः।

विनाशार्थं मम रोगे हि द्विजं तुष्टा भगंदरं दानमंत्रः।। अनेन कर्मणा च नंयथा
थाविहितेन तेन राजा रोगं रुद्रमाप्नोति सत्यमेव भगंदरी।। इति भगंदररोगहर
नवरत्नदानविधिः।।७।। तथा वेशानातपः।। गोत्रिणः स्त्री प्रसंगेन जायते स
भगंदरी।। तनाऽपि निष्कृतिः कार्या महिषीदानयत्नतः।। अथ भगंदररोग
विधि।।७।। अथ प्रदररोगे।। पित्रा मात्रा च गुरुणा सततं स्पर्धितत्रयः।। प्र
दरं रोगमाप्नोति इत्याह भगवान्यम इति।। तत्र च शांतिकं कुर्याच्चांद्रायणा
निष्कृत्य शिवाराधि– रिति अथ तत्र यं नपद्मास रुद्रमाप्याकृतीर्ह्रीक्रया
४ रा नुइति तत्र तारोगात्प्रमुच्यते प्रदरो नश्यति।। इति प्रदररोगे।।७।। अथ प्र
मूत्रदरस्य। तत्र बौधायनः।। अश्मरी स्त्रवति सो हि ब्राह्मदारयेद्यथा तत
थायोपुच्छादीन्महाकृष्णान्कुंगरादैर्दीनादारयति सः अश्मकृदरी
भवति तत्र धेनुं पयस्विनीं दांतां लोहितां हेमशृंगिणीं।। तथा रूप्यखुरां

कवस्त्रेणसमलंकृतां।ब्राह्मणायसुवृत्तायदद्यात्सतृत्रुध्यमानकाप
लनवातदर्वेभितदक्षिणादिनवासुनः॥सुवासिनिसुतांशुभ्रांयवांस्त्रवित
विनतु।द्विजोत्तमायश्रेष्ठायसर्वशास्त्रार्थवादिन।धेनुनामतिसंहृष्टा
मंत्रेणानेनतत्क्षितः॥तत्रायइमूलंहियादद्यीदवपित्र्यर्थमाहूता।सा
वंशुण्णागवांमातःरूपयाशुभ्रदरंममागावामेहृदयसंस्तुगावोमेष्या वो
तुसर्वतः॥दिवानांयाचसुरलिक्ष्मपयास्तुकुदरंममोदानमंत्रः।एवंकृ
त्वाविधिश्रेष्ठंधेनुदानसमाप्तितां।प्रसूकुदराख्यारोगेणचरिंतंमुच्य
तेनरः॥छ॥इतिप्रदरनाशनंधेनुदानं॥छ॥अथप्रश्रवक्रगाशाणिनि॥
यतिनांरममाणांमासोपवासिनीजन्मांतारस्मरमंदिरदर्शनिश्चंपश्रव
कगशाणितात्तवति।यतः॥मासोपवासिनीनारीकृतुप्रश्रविनीसदा।
यतितिंकेरुतसंगंसाश्रवयन्यजन्मनितत्रप्रायश्चित्तानिकृत्वातिके १५१

मासोपवासिनीनारीकृतुप्रश्नविनीसदायतितिंकेरुतसंगंसाश्र
वयन्यजन्मनितत्रप्रायश्चित्तानिकृत्वातिकृच्छ्रचांद्रायणानिष्याधेर्यु
रुलघुस्रावेनस्नमासरहं।इतिमहेश्वरतंत्रवचनात्।पूर्वोक्तितुआदिवा
राहतुराणवचनात्॥मासोपवासेनयमासंपयोव्रतेनचरोगान्मुक्ता
नवति।इतिप्रश्रवकगशाणिनि॥छ॥अथरक्तार्बुदिशा।यतिविधवयासा
र्द्धरममाणाऽन्यजन्मनिरक्तार्बुदरोगवान्भवति।तत्रोपचयतश्चविधवा
गमनेनापिनिश्चंनारदक्षिकं।तावद्रक्तार्बुदीक्रयतिप्रायश्चित्तंप्र
शांतये।इतिवाक्यात्तुसकृच्छातिकृच्छ्रचांद्रायणानिसमस्तानिवाथा
धिसारत्वमपनकुर्यात्।गायत्री।अनोऽयनु।श्रीनारायणस्तवनसंस्मरणन
मस्कारजपादिकमपिकुर्यात्।इतिरोगाद्विमुक्तिः॥छ॥इतिरक्तार्बुदि।
तेपापशातातपः।रक्तार्बुदी।विशप्रहंताजायतेस्पष्टमासरहं।पाणप

यानि चास्मिन्धनान्यानि चोत्सृजेत्॥ ७॥ इति रक्तार्सदरोगे॥ ७॥ अथ
रक्तातिसाररोगो॥ शातातपः॥ दावाग्निदायकश्चैव रक्तातीसारवान्नरः
(वत्) निपानं तत्र कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः॥ ७॥ इति रक्तातीसारे॥
७॥ तथा च॥ स्त्रीहंता चातिसारी स्यात् अश्वत्थान् स्थापयेद्दश दद्याच्च
शर्कराधेनुं भोजयेच्च शतं द्विजान्॥ एवं कृते त्वा कर्मजाद्दतीसारात्प्रमु
च्यते॥ ७॥ इत्यतीसारे॥ ७॥ तथा चान्यकपशामी अतीसाररोगी भवति
स तत्राग्निरश्मी। तिय्यथाशक्त्या जपेत्। तद्दशांशेन च तिलाज्याक्
तीर्जुहुयात्॥ शतं दद्यात्सुवर्णं चातीसारहरणाय हि॥ इत्यतीसा
रे॥ ७॥ तथा च॥ अतीसारी सम्भवति यस्तेनाग्निविनाशकः॥ वक्ष्या
मि तत्प्रतीकारं अतीसारविनाशनं॥ सुवर्णनाथ तानेण कुर्यान् १५२
प्रतिकृतिं बुधः॥ वांकि विज्ञवसारेण पालनार्द्धेन वाहनः॥ वक्रि

सुवर्णनि। थ ताम्रेण कुर्यात् प्रतिकृतिं बुधः॥ वक्रो विज्ञवसारेण पलेनार्द्धे
न वाहनः॥ वक्रिलक्षणं त्रिलोकपालप्रसंगेन ब्रह्मांडदाने दर्शितं॥ तथा नी
लाकुलेर क चंदनेनानुलेपितं रक्तवस्त्रेण संवीतं मेषस्योपरि स्थितं।
रक्तमाल्यस्तु संछिन्नं मुक्तादामपरिष्कृतं कनकाचलवर्ण्णं द्विबाहुस्था
कीनिमंत्रुतं। अग्निलाटाणिक मिष्टे बलवर्द्धिनोर्घिडो। अंगुलीयवस्त्राधे
र्धूपितः तानि वदृयं तु॥ मंत्रेणानेन विधिवत् अग्निपीत्यर्थमाहृतं॥ त्र ता
रूपाः निरीघस्त्र मंतश्चरसि विग्रहणां त्रां वासि प्राक्तनं कर्म अतीसारं वि
नाशय॥ दानमंत्रः॥ एवं कृते चानरः सम्यक् अतीसारं व्यपोहति॥ निरुजा
श्च सुखी नित्यं दीर्घमायुश्च विंदति॥ ७॥ इत्यतीसारहरविपाकविदान॥ X
अथ सेयहणीरोगो॥ यो नार्यामिड धामनन्यगतिकां कारणमंतरेणप
रित्यजति सङ्ग्रांतरग्रहणीरोग वान् भवति तत्राशिवस्तुकम द्योतर

सरुस्त्वं नयेत्तु॥ मधु हिरण्यं च दद्यात्तु॥ उक्तं च यथा॥ साध्वी नार्यं वि
योमर्त्यः परित्यजति कामतः॥ ग्रहणी रोगसंहिता वदनात्तीः सदाम
वत्तु॥ शिवसंकल्पसूक्तं सज्ञापदं संनरं शतमिति॥ शिवगीतावचनात्तु॥
धेनुं सदक्षिणां दद्यात् सवस्त्रं रत्नभूषितां॥ पयस्विनीं गुणोपेतां ब्रा
ह्मणाय विशेषतः॥ इति ग्रहणी रोग गम्यादि हतचोत्तु॥ तत्र गौतमः॥
धेनुं पयस्विनीं दद्यात् घंटाभरणभूषितां॥ हेमशृंगी शफै रौप्यैर्वी
ता निविष्टितां नरः॥ नवधान्यः समायुक्ताः एकैकं द्रोणपंचकं॥
सहिरण्यां च तां दद्यात् ब्राह्मणाय कुटुंबिने॥ अलोभपाय शी
ताय धर्मज्ञाय विशेषतः॥ होमश्च स्ववित्तकार्यः समिदाज्यचरूकैः॥
स्वविधिति यदशांति च तु॥ तस्मै जातवा तद्दद्यात् पूजिताय श्रोत्रिय
के॥ ब्रह्माणां ब्रह्मरूपाय मंत्रेण नानरोगवान्तु॥ ब्रह्मरूपायेति श्री क १५२

ष्णरूपाय। न त्वं जलवसथि॥ तत्रादेवकीसुतताप्त कंसारिष्टवि
नाशन॥ ग्रहणी हरा मम कुलगोपीजनमानाहरो दानमंत्रः॥ जातनान
न दानन ग्रहणी शांति म्हणत्ती॥ ७॥ इति ग्रहणीहर धेनुदानविधि॥
७॥ नानाविध द्रव्य चौरा जायाते ग्रहणी युतः॥ तनो दकं च वस्त्राणि देम
देयं च शक्तितः॥ इति ग्रहणी रोग॥ अथ पांडुरोग॥ देवब्राह्मणद्रव्या
पहारी पांडुरोगी जायते॥ तत्र शाकै ब्राह्मणभोजनं देयं॥ जु
तिल कृष्मांडायुतानि कुर्यात्॥ कूष्मांडीमंत्रांश्च जपेत्तु॥ कूष्मांडीमंत्रेण॥
शतरसाहस्रं कूष्मांडफलहोमः॥ हिरण्यं च दद्यात्तु॥ ब्राह्मणभोज
नं वासांसि च दद्यात्तु॥ इति पांडुरोग॥ तथा च पापा॥ अंत्यजीगमने मर्त्यः
पांडुरोगी प्रजायते॥ व द्या मिलन्यती कारं दान होमादि कर्मभिः॥ पलत्र
येण कुर्वीत रजतेन वसुंधरां॥ तद्दद्याद्वा कुर्यात् विनाशाय नका

रयेत्तु सपर्वतवनां ऋक्षनां समुद्रपरिवेष्टितां। तत्र तत्र यानीनि क्षिप्य पृथ्वे
तवस्त्रेणवेष्टयेत्तु। कांस्यपात्रसमाधाय पलाष्टक[illegible]विनिर्मितो। दवींत्रा पृ २
वाहयेत्तत्र सर्वाधारां हरिप्रियां। पद्माद्यादि विधानेन ध्यं रूपास्मिन् समय
गाविशा। सा दितापवीत द्वीपैः सम्भ्राड़ैः कानानैः सदा सर्वाधारा सर्व
भूतालोकानां संमतानवो। आवाहनमंत्रः। एवमावाह्य तां देवीं गंध
माल्यैः समर्चयेत्। उपचारैः षोडशभिः स आचार्यः सर्वशास्त्रवित्।
दामंत्रापि प्रकुर्वीत समिदाज्यतिलैः सदा। भूमिसूक्तेन मंत्रेण
समिद्धोमः प्रशस्यते। आज्ये तिलान् व्याहृतिभिर्होमेत्तु विप्रसमा
हितः। अन्ने रुद्र तथापि कं नं वस्त्रेण वेष्टियेत्तु तां। स्थापयद्व्रणे
शुभे ब्रह्मस्थानादि मृत्तिकाः। प्रक्षिप्य तित ताः स्वर्णवारिणा पूरि १५८
पूरितां एवमादिनिर्मित्रैरभिषेकं च कारयेत्तु शंखनादश्चत्तु वा के नघ ×

× थालिमंस्वगत्तकैं।

आचार्याय च तां पृथ्वीं दद्याद्रोगीक्ष्मादिनः। मंत्रेणानेन विधिवत् प्रा
ङ्मुखाय च उदङ्मुखः। तत्रो धात्री धारित्री भूतानां वारादेणा हृतापरा र
त्नगर्भा समुद्रैक वसनासर्वशोभना। दाननानेन सुप्रीता पांडुरोगं व्य
पोहतु। दानमंत्रः। आननविधिना दत्त्वा पृथ्वीदानं प्रयत्नतः। यद्रूहोऽतंत्र
तंमत्योरिंच्यडागमाननत्तो। तत्सर्वं नाशमायाति पांडुरोगादिकं महत्।
शांत्यर्थं ब्राह्मणैः सार्द्धं कुर्यात्कृष्णार्पणं हवान्नो। ततः स्वबंधुभिः सार्द्धं
स्नात्वा भोजनमाचरेत्॥ इति पांडुरोगहर पृथ्वीदानं॥ ७॥ तथा च यस्य ×
तिविहितान निष्कामा न्नयज्ञानू यथोक्तविधिना यहीचान समापयति।
स पांडुरोगी भवति। तद्दोषाक्षरव मूर्द्धनिपीडा चक्रं पंचैवातिदारुणी। का
यंतिऽपशांत्यर्थं महीपीदानमाचरेत्॥ यथोक्तं शास्त्रमार्येण पांडुरो
गापघातकौ। यस्मादस्य ऽक्रमादिवाराहपुराणे॥ योगहीनामहाय

शान्नसमाप्नयति द्विजः॥ स पांडुरोगी भवति सुखवर्ज्जं निवेदना।
तत्र विप्रं समाकार्य त्रिगुणितं व्रतसंयुतां। कर्त्तुं विनेच संपूज्य रक्तमा
ल्यानुलेपनैः॥ केयूरैः कुंडलैश्चापि मुद्रिकावंदनादिभिः॥ तस्मै
प्रदद्यान्महिषीं सुवत्सां सर्वार्त्तिनाशनीं। मंत्रेणानेन विधिवत्तत्तं म
त्रं शृणुसत्तम॥ तत्राधर्मराजस्य सा हि वाह्यस्य पाः पुत्रः प्रतिष्ठितः॥ सा
५ देवी महिषीपापांडुरोगहरास्तु मे॥ दानमंत्रः॥ अयुतं त्र्यंबकं जप्त्वा
दशांशेन घृतं हुत्वा भोजयेद्ब्राह्मणशतं दद्याच्च पियथेप्सितं॥ ७॥
इति सुखाशीरावेदनाकरपांडुरोगे॥ ७॥ तथा च शातातपः॥ नरस्त्री
निहंता चैव पांडुरोगः प्रजायते॥ कस्तूरिकापलं दद्यात् ब्राह्मणाय
विशुद्धये॥ सहिरण्यं तु विधिना विप्रं संपूज्य यत्नतः॥ इति शातातपव १५५

श्री

चनात्॥ पांडुरोगे॥ ७॥ अथ कुष्ठरोगे॥ सारग्राहे गौतमः॥ जंतुघातकः।
कुष्ठी वस्त्रहारी च श्वेतकुष्ठी भवति॥ स तत्र सांतपनं कुर्यात्॥ वक्ष्यते वायतः।
यानराहंति विप्रं ब्रह्म कुष्ठरोगी भवेतु सः॥ कृच्छ्रं सांतपनं कुर्यात्तु भगवा
नाह शंकरः॥ इति वचनात्तु शक्त्या विप्रांश्च भोजयेत्तु॥ इति कुष्ठरोगे॥ तथा
च॥ सततं सर्वत्राहंकारी सुखवर्ज्जः स्यात् भवति। तस्य कुष्ठः स्यात् इति कृच्छ्रं कुर्या
त्॥ ७॥ क्षुद्रप्राणिविहिंसकश्चित्रकुष्ठी भवति स चांद्रायणेन कृच्छ्राति कृ
च्छ्रं च कुर्यात्॥ इति चित्रकुष्ठे॥ ७॥ अथ वायुपुराणे॥ बोधायनः॥ कु
ष्ठी गोवधकारी स्यात् कुष्ठी स्याद्यो नरो भवेत्॥ कुष्ठी स्याद्ब्राह्मणीगामी च य
था प्राह प्रजापतिः॥ इत्यत्र गोवधकारिणा कृतमानवमल्लछादिकः॥ स्त्री
साधतरणः॥ ब्राह्मणीगवाद्यतिशिष्टा विपर्यं॥ तत्र प्रायश्चित्तमाह॥ तत्र कु
ष्ठदरवाचेहषदानमनुत्तमं॥ यत्कार्यं कुष्ठरोगार्त्तः शिरीरस्य सुखकारकं॥ पल

स्त्रीभिस्तु क्रीतधान्यामेकेनवा पुनः॥ राजतं वृषभं शुभ्रं हेमशृंगखु
रंतथा॥ माढ्कशराणामयावक्रकीततमधिष्टितं॥ सोवास्त्रिभिनैर्वेत्तुपूर्वो
क्तेनक्रमेणवायथा विभवसारेणवित्तशाठ्यं विवर्जयेत्॥ पलाष्टकेका
स्यपात्रस्थापयेत्तु विचक्षणः॥ घृतवस्त्रैरच्छादितंश्चैतत्प्राच्यस्थलेतनौ॥ ब्रा
ह्मणं श्रुतसंपन्नं सदाचारं जितेन्द्रियं॥ सर्वशास्त्रप्रवक्तारं प्रातियुक्तप
राक्षुषां दांतं कलीनं धर्मशीलं॥ अन्वगकरंन्तृणां क्रोधलोभविहीनं चस
र्वशास्त्रार्थकोविदं॥ ह्वमानीय तक्रयातं यथा विधि समर्चयेत्॥ कक्षणः
कनकवीत्त्रैर्माल्यैः श्चैवांगुलीयकैः॥ होमं चहव्यं वितुक्रयात् मंत्रै
महेश्वरस्य॥ तदग्नुपोपविष्टायमहादेवस्यसन्निधौ॥ ब्राह्मणा
व्याधितोदद्यात्मंत्रेणानेनमंतः॥ अष्टमूर्तेर्महेशानरूपासर्वदृप
धृत॥ घृतमौडंबरं सर्वमिथवाघृत्रमवचावत्कुदोषजनितं मंडलान्यथा १५५

घृतमौडुंबरं सर्वमिथवाघृत्रमवचावत्दोषजनितं यश्चमंडलान्यथवा
नघाहरकर्मविपाकात्कं पार्वतीनाथ सर्वगा॥ कृष्टदानवसर्वेशरक्षमां
पार्वतीपतेइतिदानमंत्रः॥ इतिरूप्यवृषदद्याद्विधिनावृषभध्वजप्रीत
यसर्वकष्टपीडाष्टप्याप्नुयात्नरः॥ इतिकष्टहररूप्यवृषदानं॥७॥ त
थाचा॥ अथ वराहकष्टप्रशमनकपदस्पर्शाष्टम्यांधान्यामकेनवाप
नः॥ पलनक्रयाद्विषभं सांद्रलोमं सुराजतं हेमशृंगखुवसादिरक्तपुष्ठ
श्रुतानन॥ माढकेशाराणामयाचसौवर्णस्यांअधिष्टितं॥ यथाविभवत
स्त्रपरिमाणं विधीयतां॥ पलाष्टकताम्रपात्रवस्त्रेणावच्छादितं॥
देवस्यकं वृषस्यकं पार्वत्याश्रीकम वह्निःस्थितप्राच्यरक्षातैश्चकंकमा
गरुडंदानः॥ ह्रुत्यनमूलमंत्रेणतिष्ठेद्भिंचकारयत्॥ अष्टोत्तरशतंवाप
मिश्रितः क्रयाज्जमादित्ये वृषदानप्रयागतो रामाल्पामधिष्टितं वृषतं

टकोपेतं दद्यात् शिवे यत्नपूजितं । तद्गुरोः पापविशुद्धाय प्राङ्मुखो दरसं
न्निधौ । तन्मंत्रः । अष्टमूर्ते महेशान रूपया वृष नंदज । अडंबरं वा
ञ्जिनं वा दकमंडलुकं तथा । चर्मदोषड निर्त्यं यज्ञ पूर्वकर्मविपाकतः ।
इलकमेकिवं वापि मातृदोषेण वा पुनः । पितृदोषेण वाथ वर्त्रिक्त
दोषाद्भवं तथा । विनाशाय शरीरस्य पार्वती प्रियशंकर । वृषस्य
प्रदानेन त्वया धिष्ठित न हि । दानमंत्रः । एवं दत्वा वृषं रूप्यं सर्वक
ष्ट विनाशनं । ब्राह्मणान् भोजयेच्चापि तेभ्यः परमया मुदा । इति विद्या
विधानेन कुष्टी रोगात्प्रमुच्यते ॥ ७ ॥ इति अडंबरादि कुष्ट दर वृषदानं ॥
अथ चक्रुष्टं भेदे । पुरुषस्य पलेन वा तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः । सूर्य
प्रतिकृतिं कृत्वा तु सुवर्णां कांटिक्कुष्टको कुष्टापहं तद्दानं पूर्वकर्म १५७

विपाकतः । सूर्यस्तु ग्रहराजः कायेशाजात चरथे स्थितः । रक्तवस्त्रेण
संवेष्ट्य कुंकुमेनानुलेपयेत् । तंडुलोपरि संस्थाप्य सूर्यनाम लि
खयित्वा । तंडुलानां परीमाणं प्राणं कुर्याद्यथाविधि । वेदाध्ययन सं
पन्न विप्रमाकार्य शक्तितः । पूजयाद्विविध वित्तं गंध मवस्त्रादि भूषणैः ।
कारयेत्तन होमं च समिदाज्य तिल द्विजः । लाजाज्य मधुना मिश्रा अष्टो
त्तरशतं क्रमेन तु । सूर्यमंत्रेण विधिवत्नुग्रहाणांच घृतप्लुतं । फटकारयो
जयेच्चा । तस्मिन्दाज्य चरुं दीपितां थवान्वाज्य संपातेरुच्छीम्पामिश्र
नेन तां । अनपंजनं प्रकुर्वीत यथा लिंगशरीराक । शांतिनादयस्तु वाके
न शांतिं कुर्याद्विचक्षणः । तस्मिन्कृतवाति रोगी दद्यान्मंत्रपुरःसरं । उ
दङ्मुखः प्राङ्मुखाय सूर्यं धर्म च वा घृचेत सितं च । आदित्य सूर्य धर्म मणेस
र्वरोगविनाशक । सहस्रकिरणानां बंधो तिमिरनाशाय केनादश

मात्रयीदद्रजगद्भर्तुः परात्परः॥ पूर्वकर्मविपाकोत्थं कुष्टं मम विना
शय॥ दानेनानेन सुप्रीतो दद्भिन्नी रागतां सदा॥ दानमंत्रः॥ एवं कृते तु
ते पुरुषः कुष्टरोगात्प्रमुच्यते॥ छ॥ इति पुरुषस्य कुष्टविशेषे श्रीसूर्य
मूर्तिदानं॥ छ॥ अथ स्त्रीणां कुष्टरोदा॥ पालनाघतद्रहीन तद्वादिनवा
पुनः॥ कारयेत् कदलीं श्रेष्ठां कुष्टानां स्त्रीप्रदानवेत्॥ कुरु स्नानकटीव
क्रे स्थाने घृतं पुयोषितां॥ कुष्टरोगसमुत्पन्नादोषि सूत्रप्रकीर्तितां॥
तद्दोषशांतये कुर्यात् कदलीं शाकपद्धया॥ सुवर्णेन सुवर्णेन पुष्प
पत्रैरलंकृतां॥ हृजयष्ठुतपुष्पैश्चांश्च तवस्त्रेणवेष्टयेत्॥ चंदनेन कुसु
मैर्धूपैरर्चयेद्विधिवत्प्रदातं दुलद्रोणशिखरेनानाफलसमाश्रितां॥
वृत्ताध्ययनसंपन्नं गुणज्येष्ठमनोत्सुपं॥ एतद्माकार्य विप्रं तंश्च १५८

दानेक्तिसमन्वितः॥ पूजयेद्विधिवत्तं तु वस्त्रमाल्यविभूषणैः॥ होमं स
कारयेत्तेन पूर्ववित्तु साष्टकं शतं॥ मूलमंत्रेण सावित्र्या गायत्र्या कुर्यी
यात्तथा॥ तथैवाव्याड्डपसंपातरक्षीभां त्पा मिधैत्पनन त्रो त्र्यंबकयजा
गिणीतां यथा स्थानशरीरको॥ शंनादव्यनुवाकेन शांतिं कुर्याद्विचैदो
एँ॥ ओत्रमः॥ तास्मै कृतवतरागी दद्यात्कृक्तिपुरःसरं॥ मंत्रेणानेन विधि
वत्प्राङ्मुखाय कृदङ्मुखः॥ कदली सर्वदेवानां मातृवत्सर्वशर्मदा॥ ल
क्ष्म्याप्रीत्या च पार्वत्या देवकन्याशिरवत्वासा विच्यारं त्यायेव कायर्थि
इच्छितां पुरादद्दामि यां प्रदारं त्रैसर्वानिर्दिरणोत्तमो॥ अंगप्रत्यंगजं दे
विकष्टं मम विनाशय॥ इति कदलीदानमंत्रः॥ ततः स्वात्वा भुंजीत
ब्राह्मणैर्बंधुभिः सह॥ एवं कृते न नारी रोगस्य को सुखवाङ्छितो॥ छ॥

इतिश्री कर्मविपाके स्त्रीणां कुष्टविशेषे कदली दानं॥ ॥ अ
थ शाता तपः॥ ब्रह्महा नरकस्यांते पांडुरोगी प्रजायते॥ प्राय
श्चित्तं प्रकुर्वीत तस्य दोषस्य शांतये॥ चत्वारः कलशाः कार्याः पि
चरत्न समन्विताः॥ पंचपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण वेष्टिताः॥ स्थ
ष्ठानादिका मृत्तिका सुतीर्थोदकपूरिताः॥ करवाय पंचकोपेता ना
नाविधफलान्विताः॥ सावैषधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं सु
ते॥ रोप्य मष्टदलं पद्मं कुंकुमेनैतदुपरिन्यसेत्॥ तस्योपरिन्यसेद्देवं
दशाद्दसंवत्सुरखां पलार्धार्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितां॥ यजेत्तु
पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरं॥ यजमानः स्वतैर्गंधैः पुष्पैर्धूपैर्य
थाविधि॥ पूर्वादि कुंभेषु ततो ब्राह्मणान् ब्रह्मचारिणः॥ पारयेयुः ष × १५७
× कान्वेदान्नूरः पदप्रक्रती नृशानेः॥ दशांशेन ततो होमो × त्रेलि १

षडशांतिसूरः स्मरः॥ मध्यकुंडे विधातव्या घृताक्तैर्व्रीहि तिलैः
द्वादशाहमिदं कर्म सम्यक् द्विजपुंगवा॥ यजमानं नदघ्वेअभिषिं
च्य यथाविधि॥ ततो दद्याद्यथाशक्त्या गोभूहेमतिलादिकं॥ ब्राह्मण
त्पसदाद्देवमाचार्याय निवेदयेत्॥ इच्छ दीर्घमनः स्वधमर्दनलोमा
द्विवल्लितः॥ आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः॥ प्रीताः स्र वेवि
पोहंतु मम पापं सुदारुणं॥ ब्रह्मवधस दिपापानां कर्मणां विदितिः
पुरोतकर्मणां जन्मं कृष्टंहृदेवाङ्गतपिता॥ कर्मणानेन दानेन
रोगं मम चसुरखा॥ विनाशाय भविष्यात्मादद्दातुसुखसंततिं॥ दा
नप्रार्थनामंत्रः॥ इच्छ दीर्घमहकृत्या तमाचार्यं क्षमापयेत्॥ ब्राह्म
णांश्चततः स्नाचाता नुंडीन दिन वाकुसद॥ ॥ एवं विधानविदितश्च

त्कुष्टी विशुध्यति॥ इति श्वेतकुष्टहरप्रायश्चित्तं॥ ७॥ ब्रह्महत्या
नंच॥ तत्रैव तथा॥ ८॥ कुष्टी गोवधकारी स्यान्नरकांतस्य निःकृतिः॥
स्थापयेत्कूटमेकं तु पूर्वोक्तद्रव्यसंयुतं॥ रक्तचंदनलिप्तांगं रक्तपुष्पां
बरान्वितं॥ रक्तगंधैस्तत्रवास्थापयेद्दक्षिणां दिशिं॥ ताम्रपात्रं न्यसेत्त
त्र तिलप्रस्थप्रपूरितं॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमयं यमं॥ यजे
त्पुरुषसूक्तेन पापं मे शाम्यतामिति॥ सामपारायणं कुर्यात्तक
ल्पोक्तसामवित्॥ दशांशं सर्षपैर्हुत्वा पावमान्या लिपेच्च तं॥ विधि
वद्धर्मराजानमाचार्याय निवेदयेत्॥ यम मां त्वं विषमारूढो दंडपाणि
र्यथा विभुः॥ दक्षिणाशापतिर्दानान्मम शापोपपादुक्तं॥ दानमंत्रः॥
इयमाचार्यविस्तृतो नंमासंगो गक्किमानुलवेत्॥ शाक्याद घातिना १६०

त्कृमगां विप्राय वनो जयेत्॥ ब्रह्मगोवधयोरेषा स्यादन्यासेन निः
कृतिः॥ इति चित्रकुष्टरोगे॥ तथा च॥ द्रव्यहर्ता नरकस्यां तज्जायते चि
त्रकुष्टवान्॥ सर्वतद्दोषशांत्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ प्राजापत्यत्रयं
कृत्वा स्वयं रूप्यपलत्रयं दद्यात् चित्रकुष्टास्मद्वाचाद्विजभोजनं॥ इति
चित्रकुष्टे॥ ९॥ तथा च॥ अडुंबरी ताम्रचौरा त्वेव नरकनिर्गतः तत्रा
पितनस्य शुद्ध्यर्थं कर्तव्या नतु प्रतिक्रिया॥ प्राजापत्यं सवत्सं वैकं ताम्र
पलशतं ददेत्॥ उपोष्य दिवसं पूर्वं भावशुद्धेन चेतसा॥ नानारोगा वि
मुच्यते सं दूष्या न्यार्थ वाडवात्॥ इत्यौदुंबरीकुष्टे॥ पुंडरीककुष्टे॥
द्धा॥ तथा च॥ वस्तुनागमने चैव रक्तकुष्टी प्रजायते॥ नगिनीगमने
चापि पीतकुष्टी प्रजायते॥ तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं पूर्वतः कलशं न्यसेत्॥

पीतवस्त्रयुगाछन्नं पीतमाल्यादिभूषितां तस्योपरि न्यसेद्देवं पा
त्रे हेमं सुरेश्वरं सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं वज्रधारिणां यजेत
पुरुषसूक्तेन वासवं विश्वरूपिणं बक्रुचं सूत्र कलशं कृत्वेदं च स
मापयतो सुवर्णपुत्रिकां च चारुवर्णदशकेन अदद्याद्विप्राय स
दुष्पनिःपापस्यामीति ब्रुवन्॥ तत्रादेवानामधिपो देवो वज्रभृत् क
लिशकेतनः शतयज्ञः सहस्राक्षः पापं मम निकृंततु॥ इति दानमंत्रः
इमं मंत्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधिः दद्यादेवं सहस्राक्षं पा
पस्योपशांतये॥ ततः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा परिधाय शुभवाससी॥ प्रणम्य
देवदेवेशं ब्राह्मणांश्च गुरूंस्तथा॥ इष्टबंधुजनैर्विप्रैः सहभोजन
माचरेत्॥ एवं कृते विधिना पापदोषात्प्रमुच्यते॥ ७॥ इतिरक्तप १८

२

तत्कष्टे॥ ८॥ तथाच॥ आद्यभार्याभिगमनेऽल्पकष्टं प्रजायतेऽघ
वधूगमने चापि स्त्रकुष्टी षंढवेन्नृणां॥ तत कार्यं विशुध्यर्थं पा
पकस्यादिमे वहिः दशांशहोमः कर्तव्यः सर्वत्राज्यतिलैः सदा प्राय
क्तस्येति पीतद्दोषोक्त प्रत्येकं सुवर्णादिः प्रतिमा सुमात्रार्द्धमितिश्र
न्यत्तु पूर्ववत्सर्वं कृत्वा दोषात्प्रमुच्यते॥ ९॥ इति स्वल्पकष्टस्त्रीलंक
ष्टविधिः॥ १०॥ तथाच॥ तांबूलहरणान्मर्त्यः श्वेतोष्टः संप्रजायते॥ स
तद्दोषविशुद्ध्यर्थं स्वर्णं कुर्यात्प्रतिक्रियां॥ सदक्षिणं संप्रदद्यात्सवि
क्रमपलत्रयीं॥ तांबूलं च यथायोग्यं द्विजादिभ्यो निवेदयेत्॥ एवं दो
षाद्विमुच्येत श्रद्धान्वितः समाहितः॥ इति श्वेतोष्टहरां॥ ११॥ तथाच॥ मा
तुलान्याभिगमने दुष्टकष्टं नृणां॥ तद्दोषशांतिकरणे प्रायश्चि

नं समाचरेत्॥ उपचारैः षोडशभिर्विष्णुः संपूज्य प्रयत्नतः॥ तस्माज्जिन
ह्विडेदजाद्यातरोगसंक्षयः॥ इति॥ तथा॥ छिद्रांश्चैव तोडयित्वा सुष
नयेत्॥ इति पृष्ठकुष्टी॥ ७॥ तथा च॥ पितृव्यपत्नीगमनात्कटिकु
ष्टं प्रजायते नृणां॥ निष्कत्रितयेन कर्तव्या कन्यादानं प्रयत्नतः॥ ७॥ इति
कटिकुष्टी॥ ७॥ तथा॥ लवणचौर्यः स्वशीर्यमाणघ्राणः क्रियाणि
र्भवति॥ तेन तत्पापजविंशतिशांतये निष्कृतिः कार्या यतः॥ तत्रो
क्तं गौतमेनाऽऽहृत्वा तु लवणं मर्त्यो निरयं कां ततोऽन्यजन्मनि॥ शीर्णघ्रा
णां क्रियाणिश्च छिन्नगात्रः सदा भवेत्॥ इति पुराणे गौतमवचना
त्॥ लवणेन कृतां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ नानापुष्पफलैर्युक्तां वस्त्र
चंदनचर्चितां॥ शुद्धेना हिरण्येन सहितां श्रद्धयान्वितः॥ इति विचानरः स १६२
सु॥ ×मकुपापरोगाद्विमुच्यते॥ ७॥

इति शीर्णगलितघ्राणां क्रियाणि रोगसारयाहो॥ ७॥ तथा च॥ आयुर्वे
दो॥ रूप्यदाना॥ चित्रकुष्टे तस्माप्सेधा प्रणश्यति॥ इति वचनात्॥ चित्रकु
ष्टे रूप्यपलानि सप्त दद्यात्॥ धविनानुसारणवा॥ ७॥ इति चित्रकुष्टी॥
वत्रच॥ परघाती च कुदोषी भवति॥ सावद्यशास्त्रोक्तौषधदानपुरःसरी
चांद्रायणत्रयं कुर्यात्॥ इति चक्रदोषे॥ शातातपः॥ विश्वस्तजार्यामि
नार्या॥ गमने गजचर्म प्रजायते॥ तत्पापदोषनाशाय प्रायश्चित्तं स्मृतं
बुधैः॥ तथा रूप्यमयीं धेनुं निष्कविंशतिसंख्यया॥ सत्वपिष्टकरसंयु
कां छत्रोपानद्युगान्वितां दद्याद्विप्राय विधिवत्तरेद्गुदं मंत्रमुदीर
यत्॥ तत्राय द्विविधाग्निदेवानां यावं घाटगतांगनि॥ खुरुनीवि
वीमाता मम पापं व्यपोहतु॥ इति दानमंत्रः॥ इति दशावनवासविप्रा

नूसंतर्पयेद्भक्तितः॥ नरः सुखमवाप्नोति पापरोगविनाशनम्॥ इति ग
लचर्मचरोगो॥ तत्र च॥ तथा॥ हंसघाती भवेद्यस्तु तस्य स्यात् श्वेतमं
डलं॥ तोयपलत्रयमितं हंसं दद्याद्विशुद्धये॥ ७॥ इति श्वेतमंडलं॥ ७॥
तथा॥ मयूरघातनेनैव जायात् रक्तमंडलं॥ निष्कत्रयमितां दद्यात् स्व
र्णमयं शिखी॥ ८॥ इति॥ रक्तमंडलं॥ तथा॥ नकुलस्य निहन
नेजायते वक्रमंडलं॥ निष्कत्रयमितं दद्यात् नकुलं स विशुद्धये॥ ९॥ इ
ति वक्रमंडलं॥ ९॥ तथा॥ गुरुतल्पगो कुष्ठमा॥ सव्याधितारतम्येन गु
रुतल्पगातिदश प्रायश्चित्तार्द्धं कुर्यात्॥ यद्वा गोनमोकं॥ प्रायश्चित्तं च
रेद्यद्वै कुष्ठी मार्द्धकृच्छ्रं पंचकं॥ ततश्चांद्रायणं कुर्यात् द्विमासमेकं पयोव्रतं॥
व्रतद्वयेन तो विप्रः एवं दोषाद्विमुच्यते॥ इति कुष्ठमणि॥ १०॥ तथा यदक

रोगे॥ बौधायनः॥ ब्राह्मणीं गां च यो हिंस्यात्परदारेरतिक क्लीबो॥ नर
कां त विश्वक सुदक रागी भवेच्च सः॥ तस्योपशमनं वक्ष्ये सुवर्णेनि
त्रकारयेत्पालनवात त्वैनतद्दद्याद्दिनवाडनः॥ त्र्यमामदेश्वरं रूप्य
वृषभाधिष्ठितं परं च तु तुजिं वक्षिजाम्बमां कुर्याद्विचक्षणः॥ पंचवक्त्रो
नवलंतु त्रिनेत्रं च महाबलः॥ अक्षमालात्रिशूलं च तस्य दक्षिणदक्ष
यः॥ दद्याः॥ कृष्णगतश्चैको वरदः श्चापरः करः॥ वामोत्संगगता देवी शि
वरदैककपाणिका॥ वृषभो राजतश्चात्र कार्यो घंटादिसंयुतः॥ यथाशक्त्या
वित्तशाठ्यं तु कुर्वीता निःफलं भवेत्॥ तत्राप्यारोप्य देवेशं उमयास
हितं प्रत्नो वस्त्रमाल्यैस्तथा गंधैर्मूलमंत्रेण पूजयेत्॥ ततो ब्राह्मण
माकाय दरिद्रं यम किंचिद्वेदविदं कृतदृष्टान्ताय संपन्नं शोतं च वामवदिनीव

स्त्रां युक्तलीयाके सप्तस्पष्टं जां त्र्यासमाचरेत्॥ होमं च कारयेत्तेन समि
दाज्यतिलैरपि॥ मंत्रश्च रुद्रगायत्री सर्वत्र तु विनिश्चयः॥ रुद्रगाय
त्री तु लिंगपुराणे॥ सर्वेश्वराय विद्महे शूलहस्ताय धीमहि तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात्॥ यद्वा॥ त्र्यंबकेन मंत्रेण समिधो जुहुयात् सुधीः॥ कद्रु X
येति मंत्रेण जुहुयादाज्यमाहितः॥ तिलांश्च मूलमंत्रेण सर्वत्र तु क्रमा
द्भवेत्॥ तथा ब्रह्मौघासनां तु मिथुनं ब्राह्मणाय तु वृषलोपरितिष्टंतं
तत्कपालं विनिवेदयेत्॥ मंत्रेणानेन विधिवद्दद्रुरोगी॥ ॐ तामेव च X
त्र॥ कैलाशवासी भगवान् उमया सहितः प्रभुः॥ तद्गनेत्र दद्रोर्दद्रुरोग
मा श्व यपोहतु॥ इति दानमंत्रः॥ ततश्च ब्राह्मणं सम्यक् प्रणिपत्य क्षमा १६४
पयेत्॥ ब्राह्मणान् तोडयित्वा च स्वयं भुंजीत वाग्यतः॥ एवं दत्वा महादानं ×
×दद्रुरोगाद्विमुच्यते॥

इति दद्रुरोगहरउमामहेश्वरदानं॥ ७॥ तथा च॥ दद्रुकंडूर्भवेदोष
द्गोतमः॥ गवां यः पीडनं कुर्यान्निरोधनबंधनैः॥ कृत्वा संचक्रपानी
यं च वा निष्ठुरचेतसा॥ दद्रुरोगी स कंडूको मर्त्यो भवति सर्वदा॥ वच्या
मि तत्प्रतीकारं पद्मदानादिकर्मणा॥ ७॥ यथावदाज्ञिकनिष्केन पद्मं
कुर्यात्तु कांचनं॥ नालं च ताम्रं तत्कुर्यात् त्रिंबरूपं नापिकं दद्यां मध्ये रत्नं
प्रदातव्यं तद्दलानि च मौक्तिकं॥ श्रीखंडकुंकुमाभ्यां च प्रक्षाल्य प्रलं
लेपयेत्॥ तंडुलोपरि संस्थाप्य त्रिकोणे पूजयेद्य तत्॥ उपचारैः षोड
शभिः सर्वैर्मूलमंत्रतः॥ होमं चापि प्रकुर्वीत आग्नेय्यां दिशि तस्य हि
समिदाज्यतिलैः सम्यक् कुर्यादाचार्यैः सर्वशास्त्रविशारदैः॥ ततः षडंगमंत्रे
णास मिधाम प्रकल्पयेत्॥ आज्यहोमं प्रकुर्वीत हंसः श्वविषदित्यपि॥

व्याहृत्यायुतिलेहेमिंकुर्याद्दशुतसंख्यया॥ समिद्भाज्यघृष्ट
शतं अष्टाविंशतिरेव वा॥ कुंचा कुंचा च संपातान् पात्रेऽन्यस्मिन्
विनिक्षिपेत्॥ ततो गात्राणि चास्फाल्य दक्षिणां मानवस्तत्॥ अची
त्याम्बुवाकन मार्जयीत सु संयतः॥ संपूज्यानंतरं न्यानेवधी
ण्यायसंक्षिपेत्॥ दद्याद्रोगी व्रततूपर्भं मंत्रेणानेन तत्क्रितः॥ तत्रो॥ दे
व देवजगन्नाथ दिव्यरूपपराक्रम राजगतां परमानंद कारुण्यक्रम
णाप्रभो॥ प्रभाकरसुतस्ताश्च दवशारुणसारथ्यो॥ गोभूत्कृद्वंधना
राधक स्मितादरदाननः॥ कर्मणा विष्णुरण कावरूप्यं यत् शरीर
जो॥ पूर्वकर्मविपाकेन मया प्राप्तं हि कश्मलं॥ दद्रु कं ज्वादिकं सर्व १६५
मन्यद्व विकृतं क्षियत्॥ पश्चदानेन वृष्ट्वं नाशयाशु शरीरजं॥ द्य

नमंत्रः॥ एवं दद्याद्व्रततूपर्भं दद्रुरोगात् प्रमुच्यते॥ कंड्वादिवर्षितश्चापि व्र
स्नापश्च विवर्जितः॥ रागेरन्यश्च निर्मुक्तो नात्र वङ्क्षागतेस्तवि॥ ७॥ इति कंड्वा
दिनिदा॥ तथा च॥ पामारोगी॥ सर्वा दृगो तमः॥ यः पूर्वजन्मनि पराङ्विष्टया
लिंपति स्नक्षणाद्दयसा वा लिंपति ज्ञभ्रि तं च करोति स पामारोगवान् न
६ वति॥ शाणि तं स्य श्वनैर्वनि॥ सप्रति ष्टं च निमित्तं नूत्नपवासत्रयं च वापं चाशी
ब्राह्मणन्यायथाश्रितं ताडनं दद्यात् यतः॥ पामारोगे समुत्पन्ने नवदाने
वपुर्यदि उपवासत्रयं कृत्वा च दद्याद्ब्राह्मणताडनमिति वचनात्॥ अन्यच्च
धर्युरुलघुनावात्तु प्रायश्चित्तं पिशुरुलघुनावाजदृष्टयः॥ ७॥ इति पामारोग॥
धर्युरुलघुनावा॥ यनः॥ धन्व्ययोरा व्रणी त्रावदि निवचनात्॥ अथ
अथ व्रणस्य आद्य॥ वा॥ यनः॥ ब्रह्मविधिनासुनो मारणिकं वङ्क्षसादितंत्र व्रणं ज्ञातिक
वल्लेपपत्रीकारं व्रणघ्नं विधिनासुनो मारणिकं

श्वेतं रक्तवस्त्रेणासंवेष्ट्य पारिकापंचकोपरिस्थापयित्वा विन्यसामाणमा
णिकां धान्यपंचके। निधाय गंधपुष्पाद्यैरर्चयित्वा भक्तिपूर्वकं ब्राह्मणं कृत
संपन्नं स्वाचारं संडितेंद्रियं विनीतावप्रमा कार्यनिश्चयाप्रयत्नमानसः।
सोवर्णेनोपवीतेन सम्यग्वस्त्रांगुलीयकैः। पूजयित्वा तु विधिवत्तत्कृतहो
मायपूर्ववित्॥ मंत्रेणानेन दद्यात्तु प्राङ्मुखोदङ्मुखाय च॥ त्रं तंत्रोडगन्मौ
गलदेवशाप्रेष्य चाखिलरूपधृक्॥ दानेनानेन मादेवव्रणं शमयनो
करोदानमंत्रः॥ व्रणनाशाय व्रणायापिस्फविषविचिनसंयुग॥ तपिस्तुघाः
प्रदद्यंतियथाप्रोक्तं त्वयात्वनादेवानया विसर्प्यथिसद्यरुंडीनवायतनां॥
इति व्रणहरमालिकादानं॥ अथ नाडीव्रणे॥ हृच्छेद्यो नाडीव्रणी नवदि १६६
तितत्र प्रतिकरणार्थं। सोधर्णरसं तंवापित्रां ग्रकांस्यमथापिवा। पलद्वय×

×नवैकेन नदर्द्धेन यवाष्टुना।२

न्यग्रोधपूर्वं कुर्वीत स्कंधशाखावलंबितं। वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य स्कंधं स्कंधं
पृथक् पृथक्। हरिद्रामुंजाकच्छाप्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ नत्वा त्वरा
शापातदेवकुवेरनरवादन। नाडीव्रणनाशाय अन्यग्रोधस्प्रदानतः॥
इति दानमंत्रः॥ इति दत्वा तु विडपत्नी रुकु सुरखमवाप्नुयात्॥ इति ना
डीव्रणहरन्यग्रोधदानं॥८॥ अथ व्रणे॥ अंतरमवलोक्य परस्य तापापाप
पादना तु व्रणान्यनि॥ तत्र हृद्रोगा नमः॥ दंती स्वर्णमयः कार्यो रत्नेनानि
विभूषितः। वसानिरणसंयुक्तं करिणं सापहारकं। य तस्य वै प्रदद्यात्तु तस्य
पार्श्वे समाहितः। उपचारैः षोडशभिरर्चयेद्गंधपुष्पकैः। ततो ब्राह्मणमा
कार्यं सर्वशास्त्रार्थकोविदं। क्रतत्वग्रोपसंपन्नं अत्युग्रवगकरं हणां। ततसां
संपूज्य वस्त्राद्यैर्हेमं तन तकारयेत्। मंत्रः पौराणिकः सम्यक् संहितासा

ग्रेनोदितः॥ चत्वारो दिग्गजाये यत्राकृत्यातोषयामितानुसमिदाज्य
तिलैर्होमोगजस्यप्रीतयेनवेन्नुतास्मैकृतवानसम्यकुइंद्रप्रीत्यर्थमा
हुतः॥ मंत्रेणानेनविधिवत्तदद्यान्नाकिसमर्चितः॥ प्राङ्मुखसुवर्णोत्र दं
ङ्मुखायेंद्रस्यवाहनः॥ ऐरावणाश्चत्वर्दंतीगजानांवाहनस्त्वयः॥ दिग्दंति
नांइत्युत्तमोव्रणं हृपयिष्वप्रभुः॥ ऐरावणत्वं इज्योसि दिव्यदंतीगजोत्त
मोइंद्रवाहनदत्तस्त्वंव्रणंममविनाशय॥ दानमंत्रः॥ ततःस्वयमत्तव्रय्य
नमाचार्यसुदाचिंचितः॥ ब्राह्मणानुज्ञोअधिचाततःस्वयंभुंजीतवाग्यतः
इतिव्रणाद्भंगजदानं॥ इथाविप्रांस्त्रिपुंगवांयःप्रदारमहानिंदा॥ हन
नतजसंघातीजवन्नाडीव्रणात्निमानुवक्ष्यामितनुप्रतीकारंसर्वलोक १६७
हितायत्नाहृद्गोतमः॥ सौवर्णंकारयेद्धूरीवंअश्वत्थंकंधशांतितोपला

द्वेनतदत्वेनतदर्धेनाथवापुनः॥ कुर्याद्रूप्यमयंवृक्षंतेनचोपरिवेष्टय
त्॥ अनुलिप्यचंदनकुंकुमागरुचंदनैः॥ अमावस्याद्दिनेनवस्त्रेसा
चापिवेष्टयेन्नातंडुलोपरिसंस्थाप्यपूजयेदुपचारकैः॥ अश्वत्थेवोनिषदनंमे
व्रणपणादितः॥ आचार्योधर्मशास्त्रज्ञोवेदवेदांगपारगः॥ पुराणज्ञस्तथा
शांतोयज्ञविद्यासुनिष्ठितः॥ तेनवकारयेत्पूजांआहूयस्वयमेवहि॥
होमंचापिप्रकुर्वीतसमिदाज्यतिलैरपि॥ चरुंसंस्थापनंकार्यंमंत्राध्ययया
कमाद्यैः॥ यद्दंवान्नवतचसामिधामःप्रकीर्तितः॥ अपनोदपाधिकाया
ध्यावाहुतीनिस्त्रिलोकुतिः॥ कलशस्यदिशीशान्यांस्थापनेशास्त्रचोदि
तः॥ तनानिषेकंकुर्वीतआपोहिष्ठादिभिः॥ क्रमात्तुयद्दशांतिश्चकर्तव्या
ब्राह्मणेवेदपारगैः॥ ततोनाडीव्रणीस्नात्वाशुक्लांबरधरःशुचिः॥ तद॥

पुष्पः प्राशुषायश्चाचार्याय निवेदयेत्॥ मंत्रेणानेन विधिवत्पूजिता
यथाशक्तितः॥ तत्रो वनस्पतीनां प्रवरो विष्णुरूपेण पूजितः॥ तस्य प्रदक्षि
णाः सर्वान् मस्याः सर्वदीक्षिणां सर्वकामार्थसंसिध्यर्थं॥ ता प्रवत्त दानतः॥ पृथका
दीनां पृथाछेदात् जातं नाडीव्रणं मयि॥ सर्वं विनाशयच्छिप्रं पृच्छाणां प्रवराव्य
सिद्धति दानमंत्रः॥ एवं दद्यात्तद्दानं क्षपीनाडीव्रणी भवेत्॥ अन्यस्याब्राह्म
णस्य च दद्यात्कन्याथ दक्षिणां नमस्कृत्य तथाचार्यं ज्ञानाः शतपदं व्रजेत्॥
ततस्त्वायाति हृष्टस्सन् ब्राह्मणान् पितांश्चयेत्॥ शिष्टैरिष्टैर्विधुभिस्सह भुं
जीत वाग्यतः॥ ७॥ इति नाडीव्रणनाशनं व्रश्चछदानं॥ अथ तथा वा जात्क
त्वम स्त्रीगमनेनायते मस्तक व्रणी॥ सतदोषविनाशाय प्राजापत्यत्रयं च १६८
रेत्॥ दद्यात्कपिलां धेनुं सर्वोपकरणान्वितां॥ एवं पीडाशमं यांति मस्तके

एवं पीडाशमं यांति मस्तक व्रणसंभवा॥ ८॥ इति मस्तक व्रणे॥ तथा वा श्री
त्रियस्त्रीप्रसंगेन नासिकायां व्रणं भवेत्॥ आचरेत्तस्य शुध्यर्थं प्राजापत्यं च
तुष्टयं॥ ग्रामामदद्यरं दद्यात् परिधाप्य प्रपूजयेत्॥ एवं रोगाद्विमुच्येत नासि
काव्रणसंज्ञितात्॥ इति नासिकाव्रणे॥ ९॥ तथा वा गृह्णाति जायागमने भवे
त् हृदयव्रणी॥ सतदोषविनाशाय प्राजापत्यत्रयं चरेत्॥ मासमेकं गवां द
द्यात् यासंपानीयसंयुतां॥ एवं दोषविनिर्मुक्तः सुखमाप्नोति मानवः॥ इ
ति हृदयव्रणे॥ १०॥ तथा च स्मार्यादे॥ जलाग्निस्कंधनादिनिर्निमित्तं यान्त्य
यतोसत्तरसि दुष्टव्रणी भवेदिति गौतमः॥ यतः॥ निर्निमित्तं यान्त्ययेतज्ज
लानैस्कंधनादिकिः॥ तरा व्रणी संभवति महादुःखान्वितो संतः॥ दद्या सु
त्सगोवर्यं सुवर्णाथ स्वर्वि विप्रोपि व्रजयेत्तु दद्यात्सदक्षिणां तस्य एवं शाम्य

तिडव्रणं॥ ॥ इत्यकरोव्रणे॥ मार्जारकुर्कुटखरान्सारमेयान्नरतान्वि
नानु॥ इहत्ते ताडतैयय यश्च सजवेन्नासिकाव्रणी॥ सदाईनयनश्चापि
शांत्यपायं नतस्यैरेत्॥ तत्रोद्घंटचेन चरु घृता त्यांश्च कुर्यात्॥ श्रीघृ
कंडपत्रं॥ शिवसंकल्पसूक्तेन रुद्राद्वा हुतिः सदा॥ शिखायां तस्य
बध्नीयात्तु रक्षा विप्रांश्च भोजयेत्॥ एवं पीडा शमं याति नासिकाव्रण
संभवा॥ ॥ इति नासिकाव्रणे॥ तथा च॥ अतिमानादतिक्रोधाद्दति
स्नेहाद्भयादपि॥ यो धर्मान्निश्चयं ज्ञानं त्वन्यथा कुरुते नरः॥ सद्भयःश्रो
णितवहाः पाणिवहोंस संधिषु॥ तत्रांतस्य तुर्ययेस्त्र चातिलप्रस्थप्र
दानं वत्तु बकाडपतिलाक्रतिलिरषोत्तर सहस्रं च कुर्यात्॥ ब्राह्मणांश्च १६७
भोजयेत्॥ इति रुद्रव्रणे॥ तथा च बोधायनः॥ शातातपश्च॥ फलांश्च
५

रीपुरुषान्नवति व्रणनां शुद्धिः॥ रुद्रस्य कलशेस्नानं चांवकस्य समाच
रेत्॥ च्यं वाकनेवमंत्रेण सप्रयोगं च पूजनं॥ नानाफलानाम स्युत्तं सप्तदघा
द्विजन्मनोः॥ एवं सुखमवाप्नोति यान्नवभ्रूणिनां शुद्धिः॥ इति व्रणितांगुलिव्रणं॥
तथा च॥ मातृष्वसाभिगमनात् दक्षिणांगव्रणी भवेत्॥ तन्नाशिनां शांतिः का
र्या श्रद्धादानविधानतः॥ ताम्रपात्रं प्रदद्यात् ताम्रपलद्वयान्वितं ब्राह्मणान्
भोजयेच्चापि मिष्टान्नैः शक्तितो बुधः॥ दक्षिणांगव्रणस्तत्र देवं दोषात्प्रमु
च्यते॥ इति दक्षिणांगव्रणे॥ तद्वत्॥ पितृष्वसाभिगमनात्तु वामांगसव्रणी
भवेत्॥ तन्नाशिनि शांतिः कार्या समग्र कृदासीप्रदानतः॥ अश्वत्थसेवनं कार्यं
दिनद्वादशकं यदि तु॥ पंचगव्येन स्नानं भोजयेद्दिनवाडवान्॥ एवं दोषा
त्प्रमुच्यते वामांगव्रणजान्नरः॥ इति वामांगव्रणे॥ ॥ दीनद्रव्रीप्रसंगेन
सनाभ्युरणव्रणः॥ स्वपातकविशुध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत्॥ अश्वत्थे

पणं कार्यं ब्राह्मणानां च पित्रोऽर्चयेत्तु ॥ इति कृत्वा नरः सम्यक् मुच्यते चरणव्र
णात् ॥ इति चरणव्रणे ॥ छ ॥ तथा सारस्वतात् ॥ मातृतत्र स्त्रियो नारी ब्रह्मच
र्यविघातिनी ॥ कृत्वा संपर्कदोषेच स्वमर्यादा बहिः कृता ॥ सा लगव्रणदोषेण
संतप्ता कंतत्समाप्नुवेत् ॥ तद्दोषस्य तेन लग्नात्व्रणकातरका स्त्रिया ॥ संतापानं
तरं तीव्रवेदना पुरुषस्य चात्र ह्यादयेच्छीं ज्ञातच्छांत्यै च यंनी लवृषं स्वर्णं ।
शृंखलं वा शमीवृक्षं च कलशीं ॥ विष्णुनाथवा । कुर्याद्वा शक्ति मुद्रीद्यमा
षसर्पिस्तिलानुद्दद्यात् ॥ एवं सौख्यसमाप्नुतु कायाेषा दोषाद्विनाकृता । नव
जतव्रणाचापि एवं कृत्वा विधिनं नतः ॥ छ ॥ इति लगव्रणे ॥ तथा च वक्रव्रणे
षु ॥ कुटिलं वर्तते पुंसां जायंता च वक्रव्रणाः ॥ तथायुर्वेदात् ॥ वटस्य सच्चं
कुर्यात् दिनानामेकविंशति ॥ स्वशरीरस्य नार्या हि पद्मान्यस्यापिंडिका ॥ १५०
द्विजेभ्यः सक्षौवादद्याः सद्गुडाश्चेति निर्व्रणः ॥ इत्यायुर्वेदवचनात् ॥

१व

सगुडाश्चेति निर्व्रणः ॥ इत्यायुर्वेदवचनात् ॥ वक्रव्रणहरं ॥ छ ॥ तथा
चशातातपः ॥ मद्विषो घातनेमर्त्यः कलगुल्मी प्रजायते तोतद्दोषशांतये कु
र्यात् दिनमेकं पयोव्रतं सरस्कां महिषीं दद्यातुरक्तवस्त्रयुता ॥ विनां एवं कृ
ते न विधिवत् नभवेत् कलगुल्मवान् ॥ छ ॥ इति कलगुल्मे ॥ तथा चापि ना
दकौ ॥ सारस्वतागोतमः ॥ यो मुंडानः स्वयं प्रीत्या चंडालादिव तस्य ॥ गा
तं वापिस्पृशेत्तौ हि सपित्रोदकं वानूनं वेत्ता तथा तानपि संस्पृश्य मुंडने
श्रुविदद्वानू ॥ तद्वत् पटलदवीव्रण वानपि जायते ॥ अश्रुविदद्व
वानितिमलमूत्राघकृष्टिघं छेदः ॥ सद्दरुह्यत्रयं कुर्यात् सहस्रांशायदौ
तथा ॥ यथाविभ्रवयारणतिलान्द्द्याद्विजातिभ्यश्च शोनरास्वतं चापि कु
र्यात् घृतं मधुायमह्के न विप्रेंद्रः सर्पिर्दद्याच्च मधूपि ॥ अश्च शोनरास्व
तचान्नायमश्रीत्यथमेव चात्तोमांते ह्यजैयविप्रान्नैर्वा ॥ ततः शांतिमवाप्नु

य

यात्॥छ॥ इति पित्तोदकपटलेषु च॥ तथा च॥ पद्मपुराणे॥ पित्तोदकी
पूर्वकर्मविपाकनयः। पित्तोदकवान् भवेन्नासवारणं च भुर्दंतादिमंद
चान्नपूर्ववत्॥ नानापकरणैश्चैकं संशुध्यद्विजपुंगव॥ दामादिपूर्व
वत् कुर्यात् इति रोगात्प्रमुच्यते॥ पूर्ववदिति व्रणनाशनगडदानमि
त्यर्थः॥ सर्वमिति॥छ॥ इति पित्तोदकपटलादिषु गडुदानं॥छ॥ त
था रक्तपित्ते च॥ यत्पुरा वेदशास्त्रं च मदात्पित्तो कोषं च अन्य
था रक्तवामयोऽतिसशोणितपित्त व्याधिमान् भवति॥ सोमिंद्रतंद्रणीम
ह इत्यादिना चरु घृतमष्टोत्तराशतं च होमं कुर्यात्॥ अष्टोत्तराशतं च
दावग्निंछितयमिति रिष्यं॥ तथा स्यांसु कुर्यात् रक्तपित्तावन्नु नयरू १५१
तिगारुडा लिखनात्॥छ॥ इति रक्तपित्ते॥ अथास्तु वेदे॥ पुराकर्मवि
पाकेनया भवेद्रक्तपित्तवान्॥ सतद्रोगविनाशाय शक्त्या मधुसर्पिदान

क

वत्॥ संपूज्य वरुणं सूर्यं ब्राह्मणानपि तर्पयेत्॥ इति रक्तपित्ते॥ अथ
दकमंडले॥ शातातपः॥ ब्राम्यंगनालिगमनात् जायातदकमंडलो नरस्य
उपशांत्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् लोहमयीं धेनुं पलषष्टिप्रमाण
तः॥ कपासिना रस्तुकांगां सप्तधान्यसमन्वितां दद्याद्विप्राय स्वच्छपापीम
दीयतामिति॥ यमस्य वाहाम्येद्धमधुमाषान् यमंत्रितः॥ शतमष्टोत्तरं चा
पि ब्राह्मणान् तर्पयेत्सुधीः॥ इति दकमंडले॥छ॥ तथा च कंडूरोगे॥ तिलचौ
र्येण भवति नरः कंडूविपीडितः॥ स कुर्यात् पंचगव्येन स्नानं दत्वा सपादनंचयी
उपाप्य चापि विप्राय दद्यात् तिलघटत्रयं॥ तथा पयोव्रतं शिष्टं हित्वस्य
रण तत्परः॥ यवान्नं शक्तितो दद्यादेवं कंडू विनश्यति॥ इति कंडूरोगहरे॥
अथातः शिरोरोगे॥ बौधायनः॥ ब्रह्मचारी पूर्वजन्मनि निर्जनकांस्यपात्रकं
कानि कानन वासु क्रान्तमातर एकादशी॥ शिरोरोगी भवेत् नित्यं तत्र छेदा

मित्यादिष्टक्रमष्टोत्तरशतं जपेत्॥ तावत्रुरु घृताज्यं चु कुर्यात्॥ व
घशास्त्रोषधदानं कुर्यात्॥ विप्रभोजनं च॥ ७॥ इति अर्धशिरा रोगो॥ तथा
चो रूपरोधी॥ शिरारोगी भवति॥ स वै घशास्त्रोषधं निदद्यात्॥ द्वाद
शसाहस्रां गायत्रीं जपेत्॥ दशांश होम स्वरु घृताज्यां प्रजापतिप्रीत्यर्थं
स्वर्णदानं च॥ इति शिरा रोगो॥ ७॥ तथा च॥ शाप्यापवासनष्टिकव्रता
दित्यागी शिरारोगी स्यात्॥ तत्र स पंचाश ब्राह्मणान् भोजयेत्॥ उ घंत्र
चं जपेत्॥ कूष्मांडहोमं च कुर्यात्॥ सूर्यहृदयं स्तं तं जपेत्॥ ७॥ इति शि
रारोगो॥ ७॥ तथा चापा॥ गोगौतम॥ ब्राह्मणादिदुःशिरारोगी त्रवदवनस्तं
रायः॥ तत्र वायुपुराणो॥ उपवीतं हिरण्येन निर्मितं त्रिपलार्द्धिन॥ तद्दैर्घ्य
तद्वैन यथाविल्वतोपिवा॥ उत्तरीयं राजतं चन वयं धिक या वितं॥ १९२
त

ंका

वत्वा संख्यया कृतमिति पाठं तरां ब्राह्मणाय वेदविदे श्रोत्रियायोपपाद
येत्॥ संपूज्य परया भक्त्या ध्यायत्वा ब्राह्मणमादरात्॥ मंत्रेण नन विधिवत्
कुलितायां युलीयाके॥ तत्रोक्षता विधाता जगतां परमात्मा चतुर्मुखः॥ विना
शयतु मदीयं रोगवर्गं॥ शिरोगतो दानमंत्रः॥ एवं दद्यात्सोपवीतं विधिमर्यादि
प्रांश्च संतर्प्य यथाशक्त्या॥ नत्वा गुरुन् वैदेब्राह्मणान्वदवयान्॥ विसर्ज
यस्मदस्वशीर्षस्य रोगः॥ इति शिरोरोगयज्ञोपवीतदानं॥ तथा च शातातप॥ र रोग
शीसहारी चैव पुरुषो जायते शीर्षरोगवान्॥ नरस्तु उपशांत्यर्थं पाजापत्यद्व
यं चरेत्॥ तिलः प्रजां प्रकुर्वीत महारुद्रस्य मंत्रवित्॥ तिलैः स्नानं तथा दद्या
त्वस्त्रकंडपन्तु सुधी॥ शीसं पलशतं दद्यात्पाप्रसन्नवासरो॥ इति शीर्षरो
गो॥ ७॥ तथा॥ खल्वाटः परनिंदायां नवदर्क करादिना॥ विश्वेश्वरं समं पूज्य
धेनुं दद्यात्सवर्कं बलां॥ इति खल्वाटस्य॥ ७॥ तथा॥ श्वानिकहारी च पुरुषो जाय

तत्पिंगश्मश्रु ॥५६॥ शक्तिं पलत्रयं तं दद्यात्तपोष्य दिवसे सते ॥ जप्त्वा हिरण्य
रोमाणं घृतं दद्यात्स्वशक्तितः ॥ स्नात्वा सिद्धरसे नैव नरः पापात्पिंगकेशता
इति पिंगकेशस्य ॥५७॥ तथा वक्रनासिकस्य ॥ कुर्वेति निहत मर्त्यो वक्रना
सः प्रजायते ॥ तेन निष्कप्रदातव्यो ब्राह्मणाय विशुद्धये ॥ वक्रनासादरं वा
थ प्रदद्यात्स्वशक्तितः ॥ कार्त्तिके कृत्तिकायोगे स्नातः कं दमर्चयीत च
इति वक्रनासस्य ॥५८॥ अथ बधिरस्य ॥ स्वसृघाती च बधिरो नरकांते प्रजाय ×
ते ॥ तेन कार्यं विशुद्ध्यर्थं तिथिं वायणत्रयम् ॥ ध्यायेद्देवं वराहं सस्वरात्रं
पयोव्रतः ॥ व्रतांते घृतकं दद्यात्सुवर्णपलसंयुतं ॥ अर्चयित्वा च वासो
भिः सांवद्धात्यच वाडवीं सरस्वती च सीह्यु पद्यान्मंत्रेण घृतकं सुव १७३
र्णविधावि दत्तं समाहितमना श्रुधीः ॥ तत्रासरस्वति जगन्मातः शब्दब्रह्मा

धिदेवता ॥ दुःकर्मकारिणं पापं त्राहि मां परमेश्वरि ॥ स्वसृघातादिदोषेय
बधिरत्वं ममाभवेत् ॥ दानेनानेन तत्सर्वं विनाशय सरस्वति ॥ दानमंत्रः ॥ इ
ति कृत्वा नरः सम्यक् बधिरत्वाद्विमुच्यते ॥ वीणां दद्याथ वंशं वीणां वा तत
स्सौख्यपरो भवेत् ॥ इति बधिरत्वहर घृतकं ॥५९॥ अथ कर्णकुंडस्य ॥
श्शरः केनिहतश्चैव कुंडकर्णो भवेन्नरः ॥ तस्य दोषस्य शांत्यर्थं चा
रेत्कृच्छ्रं व्रतं शय्यां दद्याद्विप्राय सोपधानां सतूलिकां ॥ दरिमांदा
लयं चैत्रे सदद्यात्सुरेश्वरं ॥ द्वादशब्राह्मणांश्चापि भोजयेत्कृष्णभोजप
कर्णस्य कः ॥ इति कर्णकुंडहरं ॥६०॥ सारध्यापी गोतमः ॥ कर्णस्त्रिनो ॥ वेददेवद्वि
जानां च साधूनां चापि निंदनं ॥ यः श्रुणोति स पापिष्ठो तच्छ्रयंश्री त्वापि शुनां श्वानु मादतो
समर्थः कर्णयोश्च तत्र पश्चात्त्यं न वारयेत् ॥ सकर्णस्त्रावपीडाभिर्बाध्यते सतत
नरः ॥ तद्दोषशांतये कुर्यात्प्रायश्चित्तं विचक्षणः ॥ प्राजापत्यत्रयं चैवामा

समेकं पयोव्रतः॥ यवान्न भोजनं कुर्यात्॥ नारतं आधैवयेज्ञ नाम्नो विलो
रायतनेन्द्रियं च कपास संडूपयावकौ दद्यात्॥ भोजनं शक्त्या ब्राह्मणान्सम
दक्षिणां॥ एवं रोगात्प्रमुच्येत कर्णशूलसमुद्भवात्॥ इति कर्णशूलो॥ तथा
च॥ विवादे वादिकामध्ये कन्यादानफले सति॥ समर्च्छं लोकविप्राणां क
न्यायायतु प्रतिश्रुतां ददं तपस्यसाधनेकाले त्वद्वरन्न ददाति तत्तु यः सम्
हान्तावन्नित्यं कर्णसन्निपरिपीडनः॥ तन व्याधिविनाशाय कार्यतिस्य प्र
तिक्रिया॥ विवादेयस्य कस्याऽपि वदिकावसरे सति॥ कांस्यपात्रं स च
वर्णं च सनिष्कसमन्वितं दद्यात्कन्याकारणाद्यावच्च यमेव सुदीयतां॥ तत्र
पूर्वं प्रतिश्रुतां वध्यां यत्र कन्या वशापिता॥ दुःकर्मजा कर्णबाधसदानेमा
नेन नश्यतु॥ दानमंत्रः॥ इति लिवाच तत्र कर्णरोगी मंत्रेण नक्षच्यमं च वि १५४
तु॥ मार्डयित्वमस्य रस्य पिष्ठन तु दिनत्रयं॥ तावत्तु पयोव्रतः॥ छिवा कर्णरो

गात्प्रमुच्यते॥ छ॥ इति कर्णरोगो॥ तथा च॥ परस्य मैथुनं दृष्ट्वा कर्णरि
ली नावन्नरः॥ इति वचनात्॥ स प्रतिक्षणं स्वर्णघातान्निमानु नवति॥ सप्राय
श्चित्तं निष्कविंशतिकं दद्यात्॥ विष्णुप्रकाशकान्मंत्रान् जपेत्॥ रोगोपशां
तये॥ मिष्ठान्नभोजनं दद्यात् ब्राह्मणाय यथेच्छया॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु
दद्यादाज्याहुती द्विजः॥ सूर्यगायत्रिमंत्रेण तातारोगात्प्रमुच्यते॥ इति
कर्णरोगः॥ छ॥ अथ च नेत्रशूलो॥ नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा सूर्यं चाशमनादयो॥ अस्तुवि
कामान्नेत्रशूली स्यात्तान्निर्दिष्टं च मातहव्या॥ इति गौतमाद्या॥ रक्तमौ रुनमा
दर्दीयप्रोन्नरायुतं आज्यं जुहुयात्॥ अनेन रक्तलमणि मंत्र नेत्रं सिंचयत्॥ नी दिवा
अक्षीण्यां रक्तं नजिपत्स्नात् पर्ययेद्ब्राह्मणान् सुवर्णां सूर्यसिंहरूपप्रायश्चित्तं॥ छ॥ करंनी
इति नेत्रशूलो॥ अथ मुखरोगो॥ कटसांद्रीशोणितष्ठीवी मुखरोगी भवति॥ रादत्॥ ७
स कृत्वा तिल कूष्मांडायण्यानि कुर्यात्॥ कूष्मांडहोमं च कुर्याद्वि सावित्रीं हा

कांडो ७४ स्यादिचाअ०

क्लिश्याचक्रमेदिहात्यको
नेरा पुत जापति०

दद्यात्साद्क्षीं जपेद्व्रती दिशालयोर्वेदिरूपं च दद्यात्॥ इति मुखरोगे॥
॥ बोधायनः॥ वाग्विरोधे मुखे रोगः कथं मुखरोगी भवेन्नरः॥ तस्य पा
नेन विहितः प्रतीकारो यः स उच्यते॥ पा०॥ सोवर्णं शिवनंतं ताम्रपत्रेन नाधि
न कारयेत्॥ चूशके पाकरिणां सोम्पै च दी द्य विवर्वं छुकं॥ तास्य वकार
येद्धंतो॥ स्वर्णेण रक्षतेन ताम्रं कुंचं मोक्तिकैः क्रयति रत्नान्यामाद्दिणी व
र्यासां वस्त्र पीतवस्त्रेण गंधपुष्पाक्षतादिभिः॥ अर्चयेद्वान्यरा विस्तुधर्म
न्यब्राणाष्टकैर्मतां कृतत्पत्नोपसंपन्नं ब्राह्मणे संजितें दियै॥ दानं क्व
नं धर्मिष्ठं अन्त्वदेग करं तृणां॥ चाकृय परयान्त्यावस्त्रालंकार भूष
णैः॥ इज्यन्तृप्रयतात्पूर्वं ज्ञातानेन तु कर्मकारयेत्॥ समिदाज्य तिल ह १७५
नहोमं वापि द्रवनयेत्॥ अग्निनाभिस्तथाप्यायस्वक्षं तं नइतिचक्रमात्॥

मंत्राणां विनिर्दिष्टा दक्राजस्य तु प्रय॥ इध्मग्नाधस्य इष्य तोपाठं
तरांश्च चाहोमं प्रणीताप्यांत॥ तारूस्पर्चनं चरेत्॥ स्नानं तः कर्म च चाथ
प्रणीतामाचरणं तथा॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः॥ तास्मकु
तवत्त दद्यात् करिणं तं सदक्षिणं मंत्रेणानेन विधिवत् ब्राह्मणाय विशे
षतः॥ तत्रासुप्रतीकगजेन्द्रं चं सरस्वत्याभिषेचितः॥ इंद्रस्य वाहनं शश्वत् तं
दास्यावश्यं सुप्रतिष्ठितः दानेनानेन दत्तेन मुखरोग विनाशय॥ दानमंत्रं
ब्राह्मणान् भोजयेत्तं तद्युयं भुंजीत बंधुभिः॥ एवं कृतेन विधिना मुखरो
गात्प्रमुच्यते॥ इति मुखरोगे गजदानं॥ तथाच सारयाहोकारण
मंतारणमतां वाग्विघातकारी मुखरोगी स्यात्॥ तत्र शक्त्या कुर्यात्॥
यद्वतिराज्ये नाश्वं ऋत्वा बाह्मणय जनं कुमालुत्रय ता दानं॥

॥७॥ इति मुखरोगे॥ मुखवक्त्रसाकारणमं नरेणपरममति दीमुख
रोगी स्यात्॥ अस्यौ श्रीदीनारहिरण्यंच दद्यात्॥ आयं मुखपंचकारापणं कुर्या
त्॥ममाणि तवर्मणत्पाज्यपाकृतीर्द द्याद्दनो॥ इति मुखरोगे॥ इत्यन्य
कलञ्चणं रोगस्यात् तथाच प्रतिवक्त्रो य्यंधं दुर्गंधमाशिष्टान विच्छेदक
स्य अविद्यमान दोषा विकारिणो वा प्रतिवक्त्रं भवति तत्र सोवां ब्रा
ह्मणत्रयं सद्या उ कुंकुमं चंदन धूपमगम दकर्पूरादि सुगंधद्रव्यं दद्यात्॥ ता
म्बूलमुपवा... दद्यात्॥ द्वादशरात्रं पयोव्रत सिद्धेन॥ पंचाशद्ब्राह्मणा
श्च भोजयेत्॥ धवामिति दुग्धमध्यशर्करां कृत्वा तंयं मंत्र स्वनयस्को
यात्॥ नैवेद्य प्राशनं च॥७॥ इति प्रतिवक्त्रगंधस्य॥७॥ तथा च छ   १७६
र्दिरोगे॥ पराशरः॥ विषप्रदः छर्दिरोगी नावन्नरकान्निर्गतः (पंजन्म)

विषप्रदः छर्दिरोगी नवेन्नरको निर्गतः जन्मप्रभृति दुःखी तस्यप्र
द्यामि निः इति श्रीफलकर्यं तत्र ताम्रधाकृत्या चामृतपंचकं त्रिरात्रं च लवं
लवादद्याद्दशपयस्विनी॥ एकामशक्तः कवीतइतरा सां च निष्क्रयं॥ अ
इति पाठां तरे   शक्तः पंचगव्याशी मासं तिष्ठेद्यवान्नभुक्॥७॥ इति छर्दिरोगे॥७॥ तथा
तोजने ध्म   अनिवेद्य सुरादिभ्यो जायते वांतिमान्नरः सततो जयकं तं विप्रान्सद्दक्षि
रः॥   णा प्रमाणतः॥ प्रमाणात् इतिरोगानुसारा विज्ञानुसारश्चेति पायसेन
शरान्नपूपान् माषान्नं रससंयुतं निवेद्य पंचसुरादिभ्यः सिद्धान्नं च व
द्विप्रद्विः इतिवांती नरयोः॥ खजिक्या निरैपंद्येपर दुःप्रकारीपरजिका
२   च्छेदी अं तैं तत्रापी रुनिः समं परुषवादी चन्यायापेक्षी चस्यादिव
जिकारोगी आस्पष्ठणी च भवति। प्रायश्चित्तं प्रवदामि जिह्वकारोगस्य

स्कृत्वौतत्र॥पाराकंत्र्यं कुर्यात्रिरात्रंचोपवासस्तत्।।कूष्मांडम
र्षपाज्यैश्च होमोऽग्निकार्तिनाशनः।कन्यानक्षत्रादिस्त्रकेनदोऽजपदाम।
आज्यब्रणीचबाल्यादिदानमौषधदानंचशक्त्यासुवर्णदानंचकुर्यात्।
अत्रक्तसंख्यायत्रस्यात्तत्रशक्तिसमीक्ष्यते।।धान्यात्स्वल्पादस्त्र
त्याद्भगवान्शिवः।इतिशिवसिद्धांतवचनात्।इतिहृद्यानरःसम्यक्
जिह्वारोगःप्रमुच्यते।आस्यव्रणीनाथवैदंतस्खमाप्नोतिशाश्वतं॥इति
जिह्वारोगास्यव्रणयोः॥पराशरः॥नरस्तद्दोषनाशायप्रायश्चित्तमिदं
चरेत्।गायत्र्याःसजपश्चद्धंदशांशंजुहुयात्तिलैः।चतुर्दश्यांयदेव
वंदरंपकान्नसुख्या।भोजयेद्ब्राह्मणांश्चवपूर्ववंरोगाद्विमुच्यते।इतिजि
ह्वारोग॥अथगजदेवो॥व॥वायुपुराणे॥वाधिरांधमुराःत्रचानवजज १७७
दवाकूनरः।तस्यवक्ष्येप्रतीकारंदानेनोनकृषिन्ना।षितापजेनवातदूर्धे सोव
नतद्वधिनवापुनः।सारस्वतींप्रतिमांकुर्यात्कनकेनतुछयांप्रतिष्ठ संकिा
द्वेनरूपेणमुकुटस्वसनिर्हरेत्।।आसनंचप्रकुर्वीतासौवर्णपद्य रायतं
मुत्तमं॥तस्योपरिचसंस्थाप्यादेवीवागीश्वरीपरा।मुक्तावलीनुषिता २
वश्चुच्छवस्त्रेणवेष्टिता॥वागीश्वरेणमंत्रेणपूजयेत्पीततंदुलैः।श्वे
धि तपुष्पैस्तथागंधैःसचर्चयित्वासर्वकंब्राह्मणःसर्वशास्त्रज्ञःकृतात्मः
सर्वसंमतःमंत्रपाठप्रवीरेणतत्रहोमंतुकारयेत्।पायसंतुहुया
दष्टशतंत्रातंलिप्सयंतथा।जुहुयात्समिधश्चापितथाजपंचतिलानपि
सरस्वतीप्रवदत्इतिवामंत्रदृष्टा।तातब्रास्योद्वासनेनोमाच
र्यायनिवेदयेत्संपूज्यब्राह्मणंसम्यकुवस्त्रालंकारपूर्वकं॥

मित्रं कारयित्वा जपेवाथ सरस्वतीं॥ सरस्वत्यै नमः इति यथा।

तत्र। कूर्म्मपुराणे देवीया सा वागीश्वरी परा। वाग्विरोधं गुरोः कृत्वा य
स्मै गङ्गदत्वाषणं। तत्सर्वं क्षिपयत्विप्रं ब्राह्मि चैलोक्यपाविनि॥ दान
मंत्रः। कृत्वैवं दानमत्रं त्वं विधिना द्विजपुंगवे। गङ्कार्ह्रि मुच्यते न
रः सम्यक्कृ सरस्वतीं॥ ७॥ इति गद्गदे सरस्वतीदानं॥ अथ स्व
रोपघाते वायुपुराणे। स्वरोपघाती वा वां तु हृत्वा मित्रयैः प्रजाय
ते। वक्ष्यामि तत्प्रती कारं दान होमादिना च तं॥ पञ्चाग्नि न तद्दर्शने
तदग्नौ छिन्नवा पुनः। रात्रते नन्तु सुवर्णेण कारयित्वा सितिं शुक्लां। सर
स्वत्याः चतुर्हस्ता पात्रां कुलाक्षमंडलं। तथैवान्यं य हस्ते च सित वस्त्र
संयुतां॥ सितचंदनमाल्याच मूलमंत्रेण जनयेत् होमं च कारयेत्तत्र ७८
समिदाज्य चरुं ततं। सरस्वती प्रवदत इति मंत्र एष प्रवोदितः। होमं

त्वं सुशास्त्र नः। तस्मिन् कृतवतेनां च देवीं दद्यात्स दक्षिणां। तन्त्रो सोम्यासि द्वं
महाभागे स्वर्वेदव नमस्कृता। पद्मासन गता सर्वं जगतां मातृ हारिणि। स्वरो
पघातं मम यत्प्रज्ञायाद्यं मेव च। विनाशयाशु तत्सर्वं जगन्माता सरस्वती
दानमंत्रः। एवं दत्वा प्रतिष्ठितं सरस्वत्याः प्रयत्नतः। स्वरोपघात दोषाद्वयज्ञाया
ताच्च मुच्यते॥ मया कर्मि दं दानं सार्वं पापं विन संशयः। तादत्तत्प्रथमं दानं त्व
वाङ्पघ्रपक्व मत्तानिव घ्नं पायसं दद्यात्तद्धर्यं तत् उपयोजयेत्तौ पूर्वेद्युरु
पवासं च तच्चैवापक्रमा न चत्ता कर्त्तव्ये द्विज कर्त्तव्याग्निं गश्च द्विस्तथैव चाप्र
ज्ञात तं एनावान् विशेषः॥ ७॥ इति स्वरोपघातहर सरस्वती दानं॥ ७॥ तथै
व पुनः कर्म विशेषात् दानविशेषेण स्वरोपघातस्य। स्वरोपघाती परवा
चां दास्यनाद्य विडंबनात्। वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं येन संपद्यते सुखं। कर्या
स्वर्णमयं पद्मं पञ्चाग्निनं तं दद्यतः। यथा वित्तवता वापि वित्तशाठ्येन कार

यत्तु रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य ताम्रपात्रोपरि न्यसेत् ॥ ताम्रपात्रपरीमाणं पला
नामष्टकं विदुः ॥ यथाविभवतो वापि दद्यात् कृच्छ्रं दानः ॥ अपस्मारः पाउ
शलिराचार्यः सर्वशास्त्रविन्नृत्तो ब्रह्मणस्त्रीश्च जनिष्ठं हि विप्रा रपिच
नालिनो अतिभीतिकरं नानारूपरूदस्यपवर्वद्विहदाणे पूजां मन्त्रश्च सर्व
क्लेशविनाशकां पूजां मंत्रः ॥ आग्नेय्यां दिशि होमश्च कर्त्तव्यो मंत्रपूर्वकः ।
समिदाज्य तिलैश्चैव सावित्र्याष्टाद्वारणं ॥ समिधा मंत्र कवीन सर्व
रोगोपशांतये ॥ आज्यहोमश्च कर्त्तव्यश्चित्रमित्य नयाऋचा ॥ तिलानां च
तद्वद्भृतिव्याहृतीभिस्तथा ॥ पिवान्नमनुनरतो नागकलशस्थापनं स्मृतं ।
पूर्वोक्तेन विधानेन अभिषेकं तु कारयेत् ॥ प्राणीमामाहृपर्यंतं कर्मचर्चा
प्रयत्नतः ॥ अथ स्नातश्च विश्वेत वस्त्रो रागी च्छूर्ण पितः ॥ तस्मै कृत्तवचन १५७
द्यात्स्ममाचा वत्तुमूर्खं नत्रा ॥ देवानामपि सा चर्चा पि भवं प्रीतिकारणी ॥ ब

ह्मणाद्विविशेषणसरच्छत्पादरः ॥ श्रियः ॥ यस्त्वर्वं वसुसरोधमादिरूप्येदत्
ॐ ममा ॥ अववेद नवं तीव्रकृच्छ्रराचांदिकं तथा ॥ तत्सर्वं नाशयेद्घब्रंस्थ्यी
शिवामयः ॥ त्रयस्त्रिंशाद्ध्यायचदेवाद्विपदोत्तुविदानमंत्रः ॥ एवं दद्यात्त
ततुपुष्पं त्र्यावत्यायिस्तुनक्तितः ॥ पृष्टत स्वमनुव्यन्यस्वरघाताद्विमुच्यते ॥ ए
वं पभाक्कवः प्राह नारदाय सुरर्षये ॥ इत्यपस्वराघातमूकचद्दूरपत्नदानं ॥
शातातपः ॥ उद्धुविनिहातचैवज्ञायातविज्ञतस्वरः ॥ सततदोषविनाशाय प्रा
यश्चित्तमुपक्रमेत् ॥ एकादश्यां सितपक्षे उपोषणपरो नरः ॥ कर्पूरं पलस
ख्याकं दद्याद्विप्रांश्च भोजयेत् ॥ हारः पादामृतं पीचा मासानकेन शुध्यति
इति स्वरावरोधे ॥ ७ ॥ तथा ॥ हिकाश्वासवधाश्चैव नरकांत नवन्तरः ॥ तन
कार्यं विश्वध्यर्थयति चांद्रायणचर्यां व्रतांते पुस्तकं दद्यात्सुवर्णपलसंयु
तं तिलान्दद्याच्च पानीयं शतविप्रांश्च भोजयेत् ॥ इति मूकचौ ॥ ८ ॥ तथा ॥

विद्यापुस्तकहारी च किल मूकाः नवे दिवतस्य थं निःकृतिर्द्विधा स्ना
नदाना र्जनैर्यथा ॥ मासं संपूज्य येत्कलं नरः कांचनं चये शुचिः । पंचा
पचारनका वा यघा षोडशलक्षणः । तावन्नूपया व्रत स्थि छन्नूयवासी स
च वा यतः जयेति दासं दद्यान्न ब्राह्मणाय सदक्षिणं सारस्वतं नमंत्रे
ण दोमये स्थापि पायसं ॥ ७ ॥ इति किल मूकस्य ॥ तथा च ॥ शुकसारिकया
घातिनरः स्खलितवाक्य च तु ॥ सतघोषविशुद्ध्यर्थं शिष्य यदा ज्ञपंच कांच
ष्म वा सिंचयेत्तां स्तुवितधमनपरः पारो विधायसदहिरण्यं पंच दद्या स
ज्वाष्व पुस्तकं । तो जये द्विजदं पप्य ॥ मिति पापात्प्रमुच्यते ॥ इति स्खलित
वाचि ॥ ७ ॥ तथा च ॥ चत्तुहारी च पुरुषो जायते श्लेष्मविक्षिप्तवाक् । उपोष्य दि १५०
वसं साधितिर्यसंहत्य वासरं । दिन मौनेन विधायद द्यात् पूलक्षा तं त्रपु । दि
ह

दिनमौनेन तिस्मुकलं दरवीयथं ॥ मानीतिष्ट घान वांछा द दद्यात्सर्वरसां
श्रापिनाब्रुशील्यर्थमाहृतः ॥ इति स्नपवाचि ॥ ७ ॥ अथ प्रज्ञादीनां गोत
मः ॥ सम्यक्कुशास्त्रपरिज्ञानेशाल्यमंत्रौषधपिवा ॥ लोलमाहानिमानाघ्र
प्रतारयति यः परान् ॥ स डंभातरमासाघ जडप्रज्ञः प्रजायते । परापवादाद्
न्मत्तो मतिहीना नवेदयेति परासस्मरणाच्च ॥ तत्रातिकृच्छ्रं कवीतर्यां
ज्ञायणसमन्वितं ॥ वेदपारायणं लघ्वेकारयद्ब्राह्मणः स्नानः सारस्वते
नमंत्रेण पिवेज्ञाङ्गी यथाविधिः ॥ शाकैरापायसाज्यैश्च तर्पयेद्ब्राह्मणन्वयं
॥ इति जडप्रज्ञस्य ॥ तथा च ब्रह्माविवर्त्तो वाधायनस्य ॥ गुरुणाक्षनवेज्ञा
वाया वेदाध्ययनं चरेत् ॥ सप्रज्ञया विहीनस्तु संसारे जायते नरः । वदया
मितन प्रतीकारं दानहोमादिपायनः ॥ घंटां सर्वगुणोपेतां स्तुवकांस्यन

यीं हदां पल्लेखु कुर्या। द्विंशज्जिष्मदर्दैनाथवास्तु नां खु स्वरां तामतिश्च कृत्वा
पंचगव्येन पावयेत्॥ सितवस्त्रेण संवीतां तंडुलोपरि विन्यसेत्॥ तंडुला
नां परीमाणं द्रोणत्रयमुदाहृतं तदर्द्धमथवा याल्पं परिमाणं यथाशक्ति
तः॥ आचार्यः सर्वशास्त्रज्ञो वेदवेदांगपारगः धर्मशास्त्रेषु कुशलः
सदाचारः संज्ञितः द्विजः। एवमाचार्यमाकार्य स्वयमेव स्वं इदं स्वकं। तेने
व कारयेत्तूर्ष्णां घंटायाः शास्त्रनोदितां। तपसा रिःषोडशान्नितिमंत्रेणान
न्तकितः॥ आवाहयेच्च वागीशां घंटायां परमेश्वरीं॥ तत्रापत्यदिदेवस
र्वेशां घंटायां संनिधं कुरु॥ सर्वसत्वोदयकरी ज्ञानमुद्रेपरा तु परापरा॥ आ
वाहनमंत्रः॥ एवमावाह्य तां देवीं ब्राह्मणं वापि इष्टयेत्तूं ब्रह्मलोज्ज्ञानमंत्र १८२
ण घंटावाद्यं तथा चरन्तूं मंत्रान्यभयोक्तमार्येण प्रतिष्ठाप्याथ तत्क्षितादाम्

कुर्यात्प्रयत्नेन सामि द्राक्षतिलैः पिनैवेद्यं पायसं दद्यात् देवब्राह्मणे
तथा॥ सरस्वतीदमंग मंत्रः सर्वाविवसमैश्विनां॥ तास्मेकृत वते दद्यात्तां घंटा
पूजितामुत्तु॥ मंत्रेणानेन रोगी स विविकाकारवान् शुचिः॥ उदङ्मुखाय पाविष्टाय
सुशांताया थ तक्कितः गुरोरवृद्धयायत्तु चाध्येत्या ध्ययनं च तां सरस्वति
जगन्माता जगदाद्या पापहारिणी॥ साक्षाद्ब्रह्मकलासि त्वं ब्रह्मविष्णुशिवार्चि
ता॥ तन्ममावद्धयाधीनाडा घंदस्युदानेनो घंटादानेन तुष्टा त्वं डौं डाढ्य
घ्रलोकपावनि। दान मंत्रः। एवं दत्वा तु तद्दानमाचार्यं तं क्षमापयेत्॥ अन्ये
भ्यः शक्तितो दद्याद्विप्रेभ्यो तोजनादिकं। नतः सुवंधु निःसार्वेना चातुंजी
नवाद्यतः॥ एवं यः कुरुतं प्रज्ञा दीनाडाथ वा प्रज्ञाधम डोडाज्जुडयि
तवाक्यतिर्यथा॥ जायते वाक्प्रवादश्च साक्षाजंघेगाप्रवादवत्॥ इतिप्रज्ञा
डाद्यदरघंटादानं॥ ॥ अथ चतनादीनां पिदहास्वसनाडीनामाटशांव

श्रुतिः॥ शातातपवचनात्॥ तत्र चेतनादीनस्य गोनमश्चा॥ पिष्टदा चेतनादी
नो नरकांतेनावदिह॥ प्रायश्चित्तं सकृत्कीर्तयाम्यहं यथाविधिः॥ प्राजाप
त्यानूसकृत्कीः त्रिंशच्छास्त्रे च निश्चयात्॥ व्रतांतकारयेन्नावं सुवर्णपलसं
ख्यया॥ स्वर्णं रूप्यमयं चैव ताम्राणि त्रीणि पूर्ववत्॥ निष्कल्मषाजकर्त्तव्यो
देवश्रीवत्सलांछनः॥ पट्टकूलेन संवेष्ट्य पूजयेत्तं विधानतः॥ नावं विप्रा
यतां दद्यात् सर्वोपकरणान्वितां॥ मंत्रेणानेन विधिवत् ध्यात्वा विप्रं जना
र्दनं॥ तत्रा वासुदेव जगन्नाथ सर्वतत्त्वाश्रयाच्छिनः॥ पातकार्णवमग्नं मां ता
रय त्वं प्रणतार्तिहृत्॥ दानमंत्रः॥ इत्युदीर्य प्रणम्याथ ब्राह्मणं तं विसर्ज
येत्॥ अन्यस्यापि यथाशक्त्या विप्रेभ्यो दक्षिणां दिशेत्॥ इति चेतनादीन १८२
स्यात्॥ अथ दंतुरत्वे॥ शातातपः॥ सुकरनिहंता च पिंडं तु राजा यातनस्य स

हरं॥ २

न्नश्चाद्विजस्तुध्यर्थं प्राजापत्यं यथाविधिः॥ संकल्प्यादिवराहं तु तत्कुर्यात्सर्वविच्छना
पर्वोदद्यात्तदोषनाशाय घृतकुंभं सदक्षिणं॥ इति दंतुरत्वे॥छ॥ तथा॥ श्यामा
नदरणाद्वेवहीनदंतः प्रजायते॥ दंडेन दार्व्यविनाशाय तु दंतपीडाप्रजायते
इति घतित्रयपाठचर्यां॥ प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि तस्य दोषस्य नाशनं॥ पैदिनं पयो
व्रत क्रियास्नानधान्यप्रदानकः॥ सदद्याद्दक्षिणां दवोहाते॥ निष्कद्वयेन तु हेम्ना
सुचेन संपूज्य ब्राह्मणाय स्तु दत्तवान्॥छ॥ इति हीनदंतो॥छ॥ तथा च॥ सुरापः स्या
श्यावदंतः स्यात्तद्वच्च तस्यापि निष्कृतिं॥ सत्तनदोषशायार्थं प्राजापत्याष्टकं चर
त्॥ पलसप्तप्रमाणं च सितां दद्याद्विशुद्धये॥ नपित्रावमदारुडं दशांशं शुक्र
या॥ त्रिजिः॥ ततोभिषेकः कर्तव्यो मंत्रैर्वरुणदेवतैः॥ नचादेव ग्रहनूसाम्रनूशतथया
विप्रांश्च स्तुडयेनपयेत्॥ इति श्यावदंतस्य॥छ॥ सुवर्णदानात् कुनखी श्यावद
तः सुखी न भवेत्॥ इत्यादुर्वेदवचनात्॥ कुनखी श्यावदंतश्च सुवर्णं सुवर्णमात्रं

तदद्यात्सुविप्रायेत्यर्थः॥ शक्त्याचदरिद्रिशतं अपोष्यप्रयत्नत्रिदिनं सु
वर्णंदद्यात्॥ नोनाचेत्पूर्वोक्तविधिः॥ ०॥ इतिश्यावदंत॥ ०॥ प्रसंगात्कुन
खिनः॥ शातातपः॥ ०॥ कुनखी नरकस्यांते जायते विप्रदेमचैतु सतुय कृ २
स्विशतंदद्यात्तच्चाचांद्रायणत्रयं॥ एवंरोगाद्विमुक्तः स्यात्स्नात्वा विप्रांश्च
तर्पयेत्॥ इतिकुनखिनः॥ ०॥ अथदीर्घगलस्य॥ शातातपः॥ बकघाती दीर्घ
गलो जायते दीनरकाच्युतः॥ स तस्यनिष्कृतिं कुर्वन् दद्याज्जांधवलप्रभां॥ अयो
चितं प्रकुर्वीत पंचरात्रं पयोव्रतः॥ पंचविप्रांश्च मिष्टान्नैस्तर्पयेदिति शुद्धिता
कुः॥ इतिदीर्घगले॥ तथाच॥ अश्वविनिद्दनेम स्याद्विक्रकंठः प्रजायते॥ स तत्र दा
घनाशाय स्नात्वा सूर्यं समर्चयेत्॥ शतंपलानि दद्याच्च चंदनस्य विशुद्धये॥
सद्विप्राय रविं ध्यात्वा तथा दद्याच्च कांचनं॥ इतिवक्रकंठस्य॥ तथाच॥ कूर्च
हीनः॥ काकघाती कूर्चहीनो दद्याज्जाम सितप्रभां॥ केवलेसहिरण्यं च माष × १८२
× सुजांश्चशक्तितः॥

शिवरात्रिदिने रुद्रं सेव्यपरयामुदा॥ इतिकूर्चहीनस्य॥ ०॥ अथरक्तपित्ते॥
शातातपः॥ मघपारक्तपित्ती स्यात्तद्भ्रम्यघ्नति मानवः॥ स तस्यनिष्कृतिं कुर्वन्
दद्याद्वै सर्पिषो घटं॥ मधुनार्द्धघटं चैव सहिरण्यं विशुद्धये॥ चंद्रं रूप्यमयं चैव द
त द्याद्विप्राय शक्तितः॥ संस्थाप्य चंदनं वाथ रूप्येण वृषमर्चितं॥ दिनं पयोव्रतः॥ छिद्रापू
र्णमास्यां विशुध्यति॥ इतिरक्तपित्ते॥ ०॥ अथातो क्षारस्य॥ गौतमः॥ ये पुनः श्वि
ङ्न्मानित्रैरापिशुनचेतसः सततं भवंति॥ तस्य ङन्मानि सततं च खरवंतः स्फः॥ तस्मा
दनःसंकृतदोषापनयार्थं ज्ञानवृद्धसंख्यधोन्नराशुनंडपम्॥ तद्दशांशानदाम
स्त्रा॥ श्रीविष्णुं ध्यात्वा स्नकलशान्निषेकेणस्नापयेत्॥ शक्त्याब्राह्मणभोजनं चायत॥
यत्पुनः क्रूरकर्माणि पापापिशुनचेतसः॥ तत्र वे श्वः सदा शीतकरस्वं तप्त तःपर
मिति वचनात्॥ शीतवयस्तुतसंख्याकप्रकुर्यात्स्व्यतोऽपि॥ ज्ञानवृद्धसमत्वेन ब्रा
ह्मणान्भोजयेत्ततः॥ सहस्रकलशस्नानं शतभोजनमित्यपि सुरामांसा

पद्मराचैः काल्प्यासर्वत्रशस्यते॥ इतिगार्ग्यवचनात्॥ अत्रब्राह्मणभोज
नंगुरुलघुभावनदृष्टं॥ व्याधेःशमनपेक्षया वा वित्तशाठ्यान्तकर्तानरः
दा किंचिन्नूर्कभानतिं ब्राह्मणभोजनंतिविस्मयं॥ इतिसंतनक्षत्रात्॥ तथाच॥ ला॥ स
ततंब्रह्मकार्येषु कोपनबलवारवान्भवति॥ सुतत्रमहादेवस्यसरुद्रकल
शाभिषेकंकुर्यात्॥ शक्त्याचब्राह्मणांस्तर्पयेदिति॥ यतःउक्तं॥ माहेश्वरतंत्रोक्त
यनःस्वनकार्यषुत्रावडुलहारीनरः॥ सहस्रकलशैःस्नानं माहेशस्यसकारय
येत्॥ विप्रांश्चतर्पयेद्भक्त्यानानारोगाद्विमुच्यते॥ इति॥ इंद्रेशीनक्षत्रचवित्ता
सर्वामतंतूकार्यं॥ शीनहारेतथाकुर्यात्तुअभिषेकंहारईंधः॥ इतिमाहेश्वरतं
त्रवचनात्॥ आर्गीणं स्पृष्टकं जपेत्॥ इतिश्रेशीनक्षत्रात्॥ ला॥ तथापाद्मे॥ आ
गोष्ठादीक्षरवान्नरकादीदिहजायते तत्रकुर्यात्प्रती कार्यैरियथाशा १६४
स्त्रमुनिर्णयः॥ नवैकंक्षनमानीयम्भन्मयंवानवं दृढं॥ लोदित्वं वर्णरहितं

स्थापयेत्तंडुलोपरि॥ परिमाणेतंडुलानांद्रोणपंचकमिष्यते॥ वित्रुद्धावि
तवोश्चाल्लाः श्वेतवस्त्रेणावेष्टितं मधुनापयसावाऽपनगुडशर्करयापिवा॥ ती ×
लनाद्विःपूरयेत्तंयथावित्तवताहरी॥ श्वेतपुष्पैरर्चयित्वागंधपुष्पैस्तथापरैः॥
होमश्चपूर्ववत्तुकार्यः समिदाज्यचरुकैः॥ सुवर्णेनियथाशक्त्याब्राह्मणा
यनिवेदयेत्॥ तस्मिकुंतवतेदृष्टशास्त्रशीलायसंस्कृते॥ मंत्रेणानेनविधि
वत्तुपूजयित्वाहरीनरः॥ ला॥ तत्र॥ महेशादेवदेवेशवासुदेवपरात्परा॥ कुं
तनानेनदत्तेनहरः॥ क्षिप्रंप्रणश्यतु॥ एकांतरस्समींन्निपातहृतीयकंचतुर्थ
कं॥ पाक्षिकं मासिकं वापिसांवत्सरिकमेववा॥ नाशयेत्तां ममक्षिप्रंवासु
देवमहेश्वरो॥ दानमंत्रः॥ नानाविधांश्चसैन्यमिष्टान्नैःपायसघृतैः॥ माषा
न्तिलान्गुडंवापिविप्रेभ्यःशक्तितोददेत्॥ इतिसर्वज्वरहरदानविधिः॥ ×
ला॥ तथा एकांतरादिहरः॥ बौधायनः॥ कुर्यात्तुमकरंसम्यक्राजतंताम्रमेववा॥

पलत्रयेणधान्यां वायघोकनस्तु भात्कृतीं। यद्वाविनवविस्तारं कुर्यात्
द्वित्स्यमाननः। भुक्ते रत्नानि दद्यान् निकांडोकांडविचक्षणः। नंस्तुर्णा
नयेकार्यं जि क्रोरिस्थं प्रकल्पयेत्॥ पादद्वयेसदात द्यंहृतपात्रद्वयं दद्यांच
त्सवस्त्रेणसौवर्णं चंदनागरुचर्चितं। नाप्रतिग्रहपात्रथपायस्यमकरं
च तां ब्राह्मणं दत्तसंपत्नं श्रविद्यांतमलोभं स्वरूपं। प्रसाद्य दद्यात्कार्यप्रणि
पच्यहमाप्य च। वस्त्रैः कटककेयूरैः मुद्रयेदंगुलीयकैः। ततः प्रद
द्यात्तं दानं च ब्राह्मणं च मंत्रवत्॥ तत्रानमामदेवदेवेश वासुदेवपरा
वरामकरस्यास्यदानेन न द्वोरः दिव्यप्रणश्यचौ एकांतरः संततथ्यहती
यकचतुर्थकोपाक्षिकं मासिकं वापि सांवत्सरिकमेव वा॥ नाशयतान्
यिद्धिप्रं वासुदेवमहेश्वरो। दानमंत्रः॥ एवं दद्यातु यो नरो दानं सततप्यधि
पुंगवानु॥ महेश्वरात्तो संस्मृत्य मुच्यते पापाविकारान्वय॥ इति एकांतरादि

ज्वरहरमकरध्वजदानं॥ ॥ तथा च। रजस्वलागामी यस्माद्भिक्षितं तत्पृष्टं
च भुंक्ते। तस्य जायते नामापापो यस्य संक्रामति। तन स्पृष्टीत मात्रा द्वारी अतीसारी
सर्वसंधिषु वातानिचारी हिक्का कुष्टी च जायते। स्त्रीणामपिगर्भनाशो भवति। त
त्रोपवासत्रयं कुर्यात्। कृच्छ्रत्रयं च कुर्यात्। सर्वान्निनवपदोनायविचरवलिं लिं
दद्यात्। तत्र। पत्टच्छी ध्रवलिं चेयं मया दत्तं प्रजायते। आतुरस्यां सुखं सिद्धिं प्रय
च्छ वं महा बल। इति उच्चाद् च मंतं नक्त्यासं प्रजयन्त तः। तिलसिंदूर धूपाप्ध्वडप
पुष्पविंध्राप लः। काकिर्लं योगिनं तत्र तोडयद्दिक्षु या च्युयौ। ॥ इति प्रजा
जनितदुराचारीसारो॥ ॥ तथा च॥ शिवालयं दृष्ट्वापि मलमूत्रं करोति यः। त्री
द्विनंतं च तीयावृद्धारापीडयातं सदा। कुर्यात्तत्परिहारार्थं विधिवद्रुद्र
जनं रुद्रजाप्यं च विष्णुक्त्यास्य स्नपनं यथा। गुग्गुलं सर्षपानां पंडघा
न्यपविस्तुप्रियं। दामयद्देवदेवस्य महारुद्रस्य तुष्टिदं। त्र्यंबकनमंत्रेण।

हरितो द्यं च कारयेत्॥ एवं या यन्निषेकी तस्य तृतीयो नामा वेद्धारः॥ ७॥ इति द्वि
तीयद्वारं॥ तथा च॥ अश्वत्थ स्थल निष्ठीव्य कूपका चा मल मूत्र तत्॥ अश्वत्थ
छेदनाद्वा पिष्टती या बाधा तद्द्वारं तत्र द्वारदिनं प्राप्य अश्वत्थवार विवासरे
हस्तायां वा चतुर्दश्यां कार्यं तस्य विमोचनं क्रिया अश्वत्थं द्वारी गत्वा सुपवि
त्रः शुक्लांबरः॥ एकविंशति वारान् तं प्रकुर्वीत प्रदक्षिणं॥ यावंतः परिक्रं
श्च संस्मरन् विष्णुरूपिणं॥ तन्मूले सजलं दद्यात् करकान् एकविंशतिं मं
त्रेणानेन विधिवत् सतिलं सोत्तरीयकं॥ ॐ नमो वा विरूपाय विष्णुरूपाय ते
नमः॥ वीरेंद्र रमदो नाग महाबलपराक्रमः॥ रुद्रोऽसि रुद्ररूपोऽसि तृतीयक
महाद्वाराय दमांश्च तत्र च पेरा अत्राश्वत्थ स्थिरा वा प्रदक्षिणा परिक्रमण
मंत्रः॥ तन्मूले सजलं सान्नं कलशं च लवणकं॥ सा चितं धूपदीपाद्यैः कल्प
यद्विधिमंत्रवत्॥ मंत्रो प्रयत्नात् क्षी ध बलिं चेमं तृतीयक महाद्वार॥ आतुरस्य १८६

रानि
।वास॰

तत्रो प्रयत्नात् क्षी ध बलिं चेमं तृतीयक महाद्वारः॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं मम यच्छ
महाबल॥ बलिदानमंत्रः॥ एकविंशति विप्रांश्च सप्त वा ऽष्टतयं तु वा यथाशक्ति
सम्पूज्य तर्पयेन्मिष्टभोजनैः॥ इति विधिं सम्यक् कुर्यान्नरा मुच्येन्महाद्वारात्॥
ततः पृष्ठे हमां ऊनू नष्टं हमवलोकयेत्॥ अथ दृष्टे तथा मोनी तावद्वारमाल
नः॥ इति च तृतीयद्वारे॥ ७॥ तथा च॥ कुत्तनिष्ठीवना छिद्र अकाले स्नानवर्जितं॥ सं
पीडयंति विप्र तान् कर रूपेण वनरं॥ स्वगोत्राः परगोत्रा वा सर्वे सापेक्षका अथ
एकां तस्य तृतीयो वा बाधते यत्र याहाः॥ तत्र च प्रतिक्रियां कुर्यात् रोगिणो द्वारि
तस्य हि॥ रोगिणं त्रिपर्यंतं तोडये काल आगतो जायात तस्य यत्रे ठापुष्पतो
कूलं च दनो॥ अन्नं नानाप्रकारं वानं तस्य प्रतिपादयेत्॥ काल आगा ततिहारग
म समये॥ तस्मै यथार्थं वस्त्रं गां दद्यात् द्विप्राय॥ वसदा स्मरन्नारायणं विष्णुं वाख
दर्वं निरंतरं॥ मुच्यात् द्वारदोषण ह रूपि वा हरिप्रियं॥ ७॥ इति तृतीयद्वारं॥ ७॥

तथा वा ॥ चत्वरे वा श्मशाने वा कृतनिष्ठीवनादिके ॥ ईदृशे नृत्तकादिंगवे
ताल्लाः संक्रामंति नरं सदा ॥ विपर्ययः स्यात्तु ग्रहस्य तत्कारावशदायते
द्वारेण चेत्तृतीयेन बाध्यते महदुपद्रवैः ॥ कश्चित्तु तत्र दर्शबलिं दद्यात्तु भूतपर्वणि
यत्र वारालशरा धूपदीपेश्च मत्स्यमांससुरासौवीरयुता घटकपालं तु
धूपाद्यैन्समन्वितं ॥ तत्र प्रयोक्ती ग्रहबलिं इमं बाधकं यमं महाग्रहः ॥ आतुरस्य
सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वं महाबलो बलिदानमंत्रः ॥ अंजनीगर्भसंभूतं हनुमंत
प्रपद्येयतु ॥ तैलानाद्ये नंदवासिंदूरकरवीराकैः धूपदीपेश्चानैवेद्यादि
भ्रान्ताहृद्यजंक्तितः तस्य हृत्क्रानि यानि स्तुत्यानि संकीर्तयेत्स्वयं ॥ नामपी
डया के न च त्रिकालं स्तोतियो नरः हनुमंतं समुक्तः स्यात्तृतीयग्रहपी
डया ॥ तद्यथा ॥ अंजन्यासनयः समीरणसुतायः फाल्गुनीत्ता ह्नवदृश्यादि
८ ॥ इति द्वितीयग्रहः ॥ ८ ॥ तथा चातुर्थिके ॥ चडाः षष्ठीपीठमादाय चातुर्थि १८७

कग्रहे स्यात् ॥ ततो यत्रास्य मनसो रुचिः स्यात् ॥ तत्र कृशरान्नं रक्तपुष्पपाय
सक्तुपलाडसुरामांसमधुमणिधूपदीपादि निश्चलं दद्यात् ॥ शिरसि चार्च
येच्चैव वा ॥ ८ ॥ तत्र प्रयोक्ती ग्रहबलिं इमं सुघोरं महाग्रहः ॥ आतुरस्य सुख
सिद्धिं प्रयच्छत्वं महाबलः ॥ शाकेरावं वा विपर्ययं वा जायते ॥ इति चातुर्थि
कग्रहे ॥ ८ ॥ अथ महादा[illegible]ग्रहे ॥ महादेवालये मंडपे च वा जातानवमी
त्रेण दध्योदनबलिं दद्यात् पूर्वाह्निकेन विधिना ॥ तत्र प्रयोक्ती ग्रहबलिं इमं प्र
लापकमहाग्रहः ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वं महाबलो ॥ इति प्रलापकग्रहे ॥
तथा वो ॥ श्रीमद्धरीवासुदेवालये अथ लक्ष्मणेन वानन मंत्रेण एवं विधिना
बलिमाहरेत् ॥ बलिं तु चान्नं वस्त्रो निजद्विहिरण्यकुशरान्नपायसङ
लादि सर्वमिकपात्रे तथा कांस्यपात्रं तंडुलोपरि ... निधनय
धूपादि निरत्यर्च्य वासुदेवाय निवेदनार्थं चयेत सर्वमादद्यात् ॥ मंत्रः ॥ पद्धि

वाहनगोविंदश्रीनृसिंहगदाधर प्रहृष्टक्लीब बलिंइमंहरतिस्पक्षरापदा॥
बलिदानमंत्रः॥ तथाच॥ उत्तहारवनविशेषः॥ तथाऽपीशानालयेबलिमव दा
विधंदद्यात्॥ तत्रमंत्रः॥ गोक्षीरकुमुदाभत्वं त्रिशूलधरगोपते॥ प्रहृष्टक्लीब
लिंइमंहरतिस्पक्षरापद॥ इतिहस्य॥ एकरात्रक्षरी द्वित्रिचतुर्थकसंततक
री॥ शीतालक्षरीरोगशांतिः॥ शातातपः॥ ॥ दवदहरणचापिडायुक्तविवि ×
धज्वरः॥ ज्वरोमहादेवस्थैवाराधावल्लवएवचा कुर्यात्तुपरिहारार्थंउपायं
रुद्रसंश्रितांहाररुद्रजपंक॥ यज्ञेमहारुद्रमहाज्वरोमहारौद्री॥ ज्पदोद्भव
ज्वावतद्वयंजपेत्॥ तत्रनंतरदशांशेनजुहुयात्तिलसर्पिषा॥ सिद्धार्थान्नियुगु
लंशाप्यैकृत्वाविप्रांश्चतर्पयेत्॥ कनकंचयथाशक्त्यादद्याद्रोगात्प्रमुच्यते॥ ॥
इतिशातातपोक्तविविधज्वरस्य॥ ॥ तथाचाज्वरावृद्धिः॥ सर्वज्वरप्रप्रसन्नेतु
रपूजाप्रशस्यतेरुद्रजाप्यंचविधिनाज्वरमात्रांसमीक्ष्यवादशांशहोमःक १००

त्व्यायथामंत्रप्रयोगतः॥ जोदंचकनकंचेवदद्यान्निर्व्रणतांन्नेत्रे॥ ॥ इत्या
युर्वादक्षरशांति॥ ॥ तथाचाशीतकंपार्त्तौ॥ मारयाद्धगौतमः॥ शांकितंप्रतिग्र
हंसार्वाछिद्रमन्नंयाद्भुंक्ते॥ ददातिचाससर्वदाशीतवाद्वेतादिनाकारणमंतार
णकंपीनवति॥ शीतकंपार्त्तः॥ सचतत्रकृच्छ्रंचांद्रायणंचकुर्यात्॥ पंचाशद्ब्राह्मणा
श्चनाडयेत्॥ रक्तवासांसिहिरण्यंचतिलान्दद्यात्॥ यतउक्तं॥ शांकितवर्जितंद
व ज्वात्वक्ताचाछिद्रमवचा॥ शीतान्नपितनित्यंचरत्सकृच्छ्रंसचंदर्वं॥ ब्राह्मणान्भोज
येद्वापितिन्नान्नंचतथाददेत्॥ इतिपद्मपुराणवचनात्॥ ब्राह्मणान्भोजये
दितियत्रयत्रश्चवक्तसंख्यंवचनं॥ तत्रतत्रपंचाशन्मुख्यतोज्ञेयाः॥ तत्रशान्ति
रवप्रमाणं॥ ॥ इतिशीतकंपार्त्तस्य॥ ॥ शातातपः॥ वज्रहारीचकुरूपा
शीतांबुरिद्रेजायते॥ सतद्दोषविनाशायचयंदद्यात्प्रजापतिं॥ निष्कत्रम
क्रंतंचवस्त्रयुग्मंद्विजातये॥ एतंवाप्यथवारक्तंप्रजापतिसमन्वितं॥ साल्लं

सुपक्वं सुघृतं मिष्टान्नं ब्राह्मणे शुभं ॥ इति शातातपोक्तः शीताङ्ग
प्रतीकारः ॥ ७ ॥ अथातोऽङ्गदौर्गन्ध्यम् ॥ शातातपः ॥ मधुचोरस्तु पुरुषो जा
यते बस्तिगंधवान् ॥ स तद्दोषविनाशाय कुर्यात्स्वपुंसप्रतिक्रियां ॥ उपोष्य
कादशीयुक्तां शुक्लमासि सुसंयतः ॥ शास्त्रोक्तविधिना दद्यात् मधुधेनुं
द्विजोत्तमे ॥ द्वादश्यां तिलैः स्नात्वा पंचगव्येन चैव यो ब्राह्मणान्भो
जयेच्छक्त्या परमान्नादिशर्करां ॥ इति दत्वा नरः शीघ्रं बस्तिगंधाद्विमु
च्यते ॥ इति बस्तिगंधहरमधुधेनुदानं ॥ ८ ॥ तथा च ॥ श्मशानादिनि
कृष्टं तु काऽर्गंधवान्नरो भवेत् ॥ नरस्तद्दोषनाशाय [illegible]प्रायश्चित्तं समा
चरेत् ॥ पीत्वा त्रिरात्रं गोमूत्रं पयश्च दद्यात् ब्राह्मणत्रयं ॥ त्रिदिनं भोजयेत्तस्मा
त्स्वादद्याद्दक्षिणां ॥ दद्याच्चंदनं शीरं ततो दोषाद्विमुच्यते ॥ विलु १८७

५

संहृडनात्पुरुषः सर्वदोषैर्विमुच्यते ॥ इति दौर्गंध्यसुरखुस्या ॥ तथा चासौ
गंधिकस्य हरणात् पूतिगंधिः प्रजायते सलोहामकपद्मानां गुरुकुर्या
त्तावद्दसि ॥ निजजन्मदिने तं तद्ववूलीमंदशाया तयडितु संस्नाप्य तावत्
कलशाश्रुचिःपानीयपूरितैः ॥ सदस्त्रं द्विजोत्तमेभ्यं तच्च यथाशक्त्या वा प्रदीयते ॥
॥ ७ ॥ इति श्रीगदौर्गंध्यहरपद्मदानम् ॥ ८ ॥ अथ पाणिपादश्वेदौ वातुपुरा
णो ॥ वाघायनः ॥ अच्छिन्नपाणिपादः स्यात् लवणादिस्सानुहरन्वै वद्यामितत्
प्रतीकारं दानहोमादिकर्मणा परं ॥ ष्वेतदर्शनतस्तु नाथवा पुनः ॥ कुर्या
रुकुंतुवर्णनवसन्ततुपाद तो वै नवेत् ॥ एवं कृत्वा ततोऽधतुंचत्रणावद्धयो ॥
तनां यिरुडापरिसंस्थाप्य पूजयेद्धदीपाकैः गरुडस्यपरीमाणं च वारि
आत्रपर्णं नवतायदान दार्थमेव स्यात्तु यथा विनवमेव चारोप्यंगत्वादि

धि

तुघृतदधिक्षीरचतुष्टयं।पादांश्चैकैकशस्थाप्य पूर्वं दक्षिणतः क्रमा
त्।शृंगाणि च पुनस्तस्याः कं क्रमेनापलिंपयेत्।एवं विधाय तां धेनुमा
चार्यः स्वर्णरूपिणीं।होमं समारभेत् कुंडे स्थंडिले वाथ सद्विजः।अन
र्पणयनं तत्र चात्राचार्यः सर्वशास्त्रवित्।धर्मज्ञो यज्ञविद्यासु कुशलः
क्रोधवर्जितः।अग्न्युद्योगकरान्नृणां पुराणार्थविदं गवित्।समिदाज्यति
लैश्चापि मंत्रैरेभिः क्रमेण तु।आर्यगोरिति मंत्रेण समिद्धोमः प्रशस्यते।
शान्तये यदिमंत्रेण आज्यहोमो बुधैः स्मृतः।तिलहोमो व्याहृतिभिरष्टो
त्तरसहस्रकं।एवं च होमं निर्वर्त्य कुर्यात्तस्याभिषेचनं।अग्नेः पूर्वोत्तरे
देशे स्थापयेत्कुंभमव्रणं।श्वेतेन वाससा चैव मृत्तिकायुग्मलं तथा १८०
गोरोचनासीसकं च पंचरत्नं समिध्यतो मंत्रैरथापोहिष्ठेत्याभिः सिंचये

सगिणं।हिरण्यवर्णा इति च पावमान्यस्तथैव हि।शंनो वातानुवाक
नशांतं प्रथममवदित्त्वचाभिषेचनं कुर्यात् शुक्लांबरधरस्तु आजनी
नांत्वसंपातः पाणिपादौ प्रलेपयेत्।ततसांसुजयरुत्तं रोगी गंधहता
दिनिः।गावश्च वस्तुरक्षय इति मंत्रेण नक्तिनां आचार्यायाथ तां दद्यात्तथा
स्तुषाय स्कन्दस्तुषः मंत्रेणानेन विधिवत्पूजितायातिसंयतः।तत्र ऋषि
यस्तनायास्त्वादवानां याश्च धेनवः।पितॄणामपि यक्षाणां गंधर्वाणां स
वशिनः सिद्धानां यक्षकानां च वसिष्ठस्तुरंगिणां तथा।एतास्तुष्टा मम क्लिष्टं धेनार
स्याः प्रदानतः।रसवीर्येण यत्पातं वपूर्ष्वं पाणिपादयोः।तत्सर्वं नाशय
वताधेनवः सर्वतो पिता।दानमंत्रः।अनेन विधिना स्वर्णधेनुदानं करोत्विह
पूर्वकर्मविपाकोत्थं सर्वं दुःखं विमुंचति।दक्षिणां ब्राह्मणे दद्यात् यथा

× वृषदानं।२

शक्त्यातिलकितान्॥ ब्राह्मणान्भोजयेच्चापि सुहृद्बंधुस्तथैव च॥ स्वयंभ्रा
त्रा च भुंजीत मृष्टान्नं वाग्यतो मौनवान्॥८॥ इति दक्षपादस्पर्शे दद्गसुव
र्षदर्हे॥८॥ अथ च पादस्फोटे॥ वायुपुराणात्॥ नावत्स्फुटितपादः
सयाधिहिंस्याद्दिनसप्तीन्॥ आगतं तत्प्रतीकारं प्रवक्ष्यामि यथादि
तं॥ पलार्धेन तदर्धेन तदर्धेनाथ वा पुनः॥ अश्वं छत्रं दंतं कृत्वा तस्कंधशा X
खावलंबिनीं माणिक्यवज्रा वैडूर्यैः स्कंधशाखावलंबितां॥ वस्त्रेणाव
ष्ट्य सर्वत्र धान्यस्याध परिविन्यसेत्॥ आचार्यं सर्वशास्त्रज्ञं धर्मशास्त्र
सुनिष्ठितः॥ वेदवेदांगतत्वज्ञं यज्ञकर्मणि धिष्ठितः॥ पूजितं वस्त्रमा
ल्याद्यैरश्वं छत्रं उद्दयेत्ततः॥ अश्वच्छेवानिषदनमिति मंत्रेण संयतस्त १९१
पसारः षोडशविधीमं कुर्यादनंतरं॥ समिदाज्यतिलैर्मंत्रायस्यस्य प्रय इ

प्रपेते॥ निकृतीनामवती निऋत्यांच वा नियत्नि॥ अश्वश्छ इति मंत्रेण कृत्वा वि
षृततंतथा॥ अष्टोत्तरशतं कृत्वा अष्टाविंशतिमेव वा॥ संपातादिनपादो
द्याशक्तो कुर्याच्चिरारिणः॥ सर्पविकृस्येश्वेन निशाद्भूमिनाववदीया
ता इति च मंत्रस्य चतुर्दशभिरवहिः क्रियाच्च कलशस्नानं मंत्रात्कीसमा
हितम इदं विसुः प्रतद्विसु विमार्जुकमयं तथा॥ वर्षातिसूक्तेन स्नातः शुक्लां
बरधरः शुचिः गंधपुष्पैः समभ्यर्च्य हेमच्छत्ररूपिणीं नारायणातिलक्या
तं आचार्यं विनिवेदयेत्॥ तत्र॥ पिप्पलादश राजेंद्र त्वन्निगर्भमवहि
प्रचुर्वनस्पतीनां च पूर्वजन्मनि यत्र हतौ छेदनं तरूजेयञ्चाव रूप्यपादयो
र्ममा शमयाशु वरं दहि॥ दानेनानेन नाशितः॥ दानमंत्रः॥ अश्वत्थमेवं दत्वा
तं प्रणिपत्य क्षमापयेत्॥ पुनः स्नात्वा च भुंजीत ब्राह्मणैर्बंधुभिः सह॥ इति
पादस्फोटे दहरच्छे वृषदानं॥७॥ अथ पंगुपादस्य॥ शातातपः द्वावहि

णंखंजश्चरणेजायतेनरः॥शृगालेसुसुपादश्चहतेऽस्मांतारतथा॥
तस्यप्रतिक्रियांवक्ष्येजायतेनपुनर्यथा॥शास्त्रोक्तविधिनातनदा
तव्याश्वाहिरण्मयः॥सुवर्णनिष्कप्रमाणेनसर्वविषयवत्सूपितः॥कृत्वाच
तन्त्रमंत्रेणआप्यमाशास्तरंशातांआप्नोत्तनेतिमंत्रेणतथाव्याहृति
भिः क्रमात्॥नाडयेत्तन्तिपर्यंतंमिष्टान्नद्विजपुंगवान्॥यथाशक्त्याद्य
यंपश्चात्भुंजीतसहबांधवैः॥इतिखंजपादस्यपुत्रस्यरत्नमाश्चदानं॥
तथाच॥जायतेवक्रपादस्तुनिहितश्चानिमानवः॥ससूर्यमस्तुतंजप्त्वा
समभ्यर्च्यअतिथिनैरर्वांनिष्कत्रयंसुवर्णस्यदद्यात्॥द्विजायश्रद्धयोइत्थं
ततनतःस्नात्वात्वाञ्छकोदोषविमुच्यते॥इतिवक्रपादस्यदोषप्रदानं॥ ॥
तथाच॥मार्यदंतान्नवनिर्धर्थपादरोगीसतत्रहि॥अश्वंदद्याद्विधानेनकृत्वा १०२

न्यचदिवाकरंसप्तरात्रंतयैश्चिचाप्यथोव्रततपोनरः॥सप्तधान्यंयथा
दं शक्तिंवाशक्त्यादद्यात्रोगविमुच्यते॥इतिपादरो॰हरणश्चदानं॥ ॥अ
पत्नीविरक्तिः॥गौतमः॥सारव्याद॥धर्मपत्नीमपास्यवधर्मकर्मणिम
थुनोयोऽन्यथाप्रवृत्तःस्यात्स्त्रीषुविरक्तिर्नवा॥स॰अ॰सातीर्थाद्विना यत्रचिति
श्रीमहेश्वरस्यसहस्रकलशाभिषेकंकुर्यात्॥त्र्यंबकेनमंत्रेणउपस्थापन
हवनानिकुर्यात्॥शिवसहस्रनिधानंऊपस्थगौरीमहेश्वराहरजयेच्च॥वि
प्रमिथुनानिशक्त्यानोजयदिति॥ ॥इतिस्त्रीविरक्तिशांतिः॥ ॥अथश्री
पद्मरोग॥सुगात्रा श्रीगामीस्त्रीपदीनवति॥तस्यायान्यामशकानवंतिपु
रुषस्यंऽप्यिमशका॥अत्रसाचांद्रायणंकुर्यात्॥पद्मवेपयात्रंतंमाषान्नं
ब्राह्मणदद्यात्सतिलंलवणान्वितं॥क्षेत्राधिपंसमभ्यर्च्यतस्मात्दोषाद्विमुच्य
ते॥इतिस्त्रीपद्मरोगोपशांतिः॥ ॥अथमृतवत्सव्याख्या॥पितृकार्यविहीनाय

× विनाप्त कालसप्तमस्थे बुधचंद्रस्य स्यात्।

निःशंकं प्राणिघातकः। परपुत्रेष्वयो वेषा फोटकवान्नवा वियोगदा।। ना
रीवाथ पुमान्वापि मृतपुत्राभवद्दि।। व्याधिकीलावितिन्नां गोदर्मनाशा।
यतस्तु वितत्र।। आसो नष्ठानिष्ठौ च कुर्याद्ब्राह्मणं तथा।। यजेद्गणपति
नाम कूष्मांडं शांतिदायकं।। सर्वदोषहरां शक्त्या महाशांतिं च कारय
तु।। हिरण्यदानं भूदानं कन्यादानं च शक्तितः।। स्त्नायां चैव पंचम्यां श्रा
द्धं कुर्याद्विधानतः।। सहस्रनामस्तोत्रं च जपेद्विप्राः शिवस्य च मंत्र
स्नानं ततः स्त्वचा गणशांतिं विधानतः।। शक्त्या विप्रांश्च संतर्प्य स्वयं भुंजी
त बांधवैः।। इति मृतपुत्रव्याधिशांतिः।। छ।। अथ शातातपः।। बालघा
ती च गुरुघ्नो मृतवत्सः प्रजायते।। ब्राह्मणो दहनं चैव कर्तव्यं ततश्च १५२
द्वयोः श्रवणं हरिवंशस्य कर्तव्यं च यथाविधिः।। महारुद्रजपाद्यं तत्का

र्यं विधिपूर्वकं।। षडंगैकादशै रुद्रै रुद्री समभिधीयते।। एकादशभिर
ताभिः कथ्यते रुद्रसंज्ञकः।। रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्तितः।। ए
कादशभिरेतैस्तु महारुद्रीनिगद्यते।। तस्तु कुर्याद्दशांशेन हवनं वा यथाः समि
धस्तथा। एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्याश्च दक्षिणा। उपदानान्येकादशा त
था दद्याद्विद्यानुसारतः।। आन्यस्त्यापि यथाशक्त्या द्विजेभ्यो दक्षिणां दि
शातु।। स्नापयेद्दंपतीपश्चात् मंत्रैर्वरुणदैवतैः।। आचार्याय प्रदद्यानि
वस्त्रालंकरणानि च।। समाप्य विधिवत्सर्वं स्वयं भुंजीत बांधवैः।। छ।। इ
ति मृतवत्सशांतिः।। छ।। तथा च।। विप्ररत्नापहारी च अनपत्यः प्रजाय
ते।। तन कार्यं विशुद्ध्यर्थं महारुद्रजपादिकं।। मृतवत्सोदितं सर्वो विधि
स्तत्र विधीयते।। दशांशहोमः कर्तव्यः पालाशैन यथाविधिः।। मंदानधा श्रीः
समायागोत्राचार्यः शास्त्रस्त क्तिनः।। स्नापयेदकवस्त्रेण दंपतीमंत्रस
पर्वतेषो दोःसमापोगेतिपत्रपोगः सरित्यातः।। इतिपूर्वप्रकरणोदितं कुर्यात्।।
आचार्याय प्रदद्यानि वस्त्रालंकरणानि च [illegible] पितृवापु

दिं।रत्नानितत्र दद्यानिफलानिच विशेषतः॥ इति अनपत्यताविधिः॥
तथा वंध्यत्वे। वायुपुराणे। गौतमः। सत्त्वविधिं तथा वंध्यत्वेनचदूरसा वि
योजनात्। वक्ष्यतस्याः प्रतीकारं तत्स्वरूपं निबोधमे। हिरण्मयं तथा श्री
कृत्वा नवसां कारयेद्दृढां। धेनुं पलेन वत्सं च पादेन युरुं र ब्रवीत्। धेनुं
चाखुरां रत्नं तस्या वस्त्रेनियोजयेत्। घंटां गालेनिबध्नीयात् तिलकं चा
तथा रूपि। अर्चयेद्विधिनां तां दानेव दे पायसेन चवर्धेत्। मोदकांश्च तथा
पूपाः कुंडलं वणमेवच। ब्राह्मणाः सर्वमेवापि विधिवत्तत्प्रदापयेत्। श्री
रक्षं वस्त्रविस्तीर्णं सूर्पं विष्णुमयं दृढं। धनार्थकं प्रदातव्यं ब्राह्मणी श्री
वेदवित्। षडंगे दशवादद्यात् तदनंतरमेवच। ब्राह्मणं सर्वशास्त्रार्थक
शलं धर्मविदिनं। विद्याविनयसंपन्नं शांतं दांतं जितेंद्रियं। अलोभ्यं सर्व १९५
जनप्रियं कल्मषनाशनं। आहूय तत्रया संपूज्य वस्त्रगंधपुष्पकैः।

तानं च कारयेत् पुंडरीकं आघ्रता धेनुवस्त्रयोः। होमं च कारयेन्नत्र समिधा
अवहूकर्म। सामाधेनुमिमं मंत्रं समुच्चार्य ततः पुनः। पादुकावापवि
छायं दद्यात्स्वयं सुत्नपुष्पः। मांत्रणानेन विधिवत् पुच्छदेशं निमयचात
त्राधेनुयोगिरसः सा बवासिपुत्र नीचया। ॐ द्वितीयातथानो रत्नेश्च
वरुणस्पर्शायायगावः प्रवर्तंते वनेस्वपवनपुत्रवाद्वीणं च तामम सदाप्त
त्रपात्र प्रदातुपे। प्रयच्छं तु दिवारात्रमविच्छेदं च संततं। वंध्यमत्वं काकवं
ध्यत्वं कन्याप्रसवमेव च। तथैव मृतवत्सा च दोषं मम रत्तु विधिं। दानेना
नेन दर्त्तुयासा कामदुघा तथा। दानमंत्रः। एवं दत्वा तु तदानं प्रणिपत्य
विसर्जयेत्। अन्यांश्च तर्पयेत् विप्रान् स्वयं भुंजीत मौनवान्। इति वंध्यत्वहर
वस्त्रवत्सधेनुदानं॥ ॥ अथ गर्भस्रावे॥ बौधायनः॥ अवर्जनेनिषेकात्
बालकं दंतिया विप्रः। अभिचारविपर्यापि गर्भघातो पधरः। पितत्र वाक्

पुराणे॥ यज्ञोपवीतं कवीनकांचनेन च शक्तितः॥ अन्यं तं वस्त्रसूत्रेण न
रक्तं तं चोत्तरीयकं॥ पलार्धेन तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः॥ ग्रंथं प्रदद्या
दयं त्वामौक्तिकं वज्रसंयुतं॥ प्रक्षाल्य पंचगव्येन गायत्र्या नाम नामा ना
मानप्रमाणेन॥ स्निग्धं निक्षिप्य दाय मध्यतः॥ आज्यस्योपरि संस्थाप्य तथ
वीतं सुपूजितं॥ गंधपुष्पादिना तद्वीपानि विधारतिनकिनः॥ नाता ब्राह्मणमा
माकार्य होमं तनैर्थिकारयेत्॥ तिलराज्यन मधुनामिश्रैरष्टोत्तरंशतं तं
स्मिकुंतद घात्रुवस्त्राद्यैः पूजिताय त्रामंत्रणाननविधिवत्प्राङ्मुखं सै ख
तराङ्मुखो तत्र ऽपवीनं परमिदं ब्रह्मणा विधृतं पुरा॥ ऽल्वानो कास्य दा
ननगंतंसंधारयेयतः॥ उपवीतं त्रिदोषघ्नं दत्तं सूत्रमयं मया॥ गर्नेश्रा
वलिषि धनय प्रीयतां मे प्रजापतिः॥ नानाफला निवित्र्य तस्मिन्नु का
ल प्रदापयेत्॥ मधुरं भोजयेद्विप्रान् परमान्नसमन्वितं॥ स्वयं च मधुराशी १८५

चा
स्यात्तु इष्टबंधुजनैः सह॥ अवद्रव्यं तथा कार्ये धाणिपद्य क्षमापयेत्
गर्गश्रावचनात्॥ दोषान्नु एवं कृत्वा विमुच्यते॥ ७॥ इति गर्गश्रावक्त्रयज्ञोप
वीतदानविधिः॥ ७॥ अथ पुष्पवती व्रतं॥ गौतमः॥ ऊर्ध्वं तु रक्षस्वला
रंदर्वांश्च पिटमानवान्॥ अवमन्यसमश्नाति स्वयं मृष्टान्नमयतः॥ सा
न्यजन्मनि नारी स्यात्तु नावर्षे तु पुष्पविवर्जिता॥ तथा॥ क्षुत्तृपिपासातुरं ना
रीनत्वारिमवमन्यावा मिष्टान्नं स्वयमश्नाति सा नपुष्पवतीता वदिति
पितामहसंहितावचनात्॥ तत्र भोजयेद्विविधैरन्नैः शतार्धं मिथुना
निसा॥ तत्र पच्येकर्षाद द्यात्सौनायद्रव्यसाधनं॥ १ इक्षुवंश सुवर्णं लवणं
जं च निष्पावा जाजि धान्यकं॥ विकार वत्रगोक्षीरं कस्तुं नेत्रं कुंकुमं तथा॥ धना
लवणं चाष्टमं ख्यातं तु सौभाग्याष्टकमुच्यते॥ एवं सौभाग्यद्रव्यदाने
व्याधिगुरु लघुतां वा हस्तवधा॥ ७॥ मधूकतृतीयां नाम व्रतमेवं चरेत्तथा॥

मधुकपुष्पैः संयुक्तं गोरीशंकोतुपाने तथा। नारी स्नाति चात्मा
नं तन्नरिं दोषसंयुतः॥ छ॥ इति अपुष्पवती व्रहरं॥ छ॥ अथ स्त्री स
न्याहरणे। पूर्वजन्मनि या नारी क्षीरमश्नाति चात्मना। जन्मांतरे
सुतस्या च क्षीरं न हरते स्तनौ। तथा यो वा छुः॥ अदत्वा द्विजदेवा
नां मान्हणं बालके पुत्र। नवप्रसूतधनोर्वा क्षीरमश्नाति चात्मना। न
स्या जन्मांतरे स्तनं क्षीरं न हरते स्तनौ। तत्र गौतमः। क्षीरान्नं नाऽ
यद्विप्रासाद्जो मध्वाऽपमंडकान्॥ तेन स्तनौ च द्वो लिंपेत् उच्छिष्टान्नेन
ताक्षिनः॥ विप्रपादोदके पूर्वं प्रक्षाल्य स्तनयुग्मकं। इति समाका
रितविप्राणां चरणक्षालनोदकमकत्रो कृत्वा तेनोदकेन तस्याः स्त
नद्वयं प्रक्षालयेत्॥ अन्न व पूर्वं निर्कान्ना विधानेन तानृनाऽयतु द्वि
उच्छिष्टेन तस्याः स्तनालेपनं विधेयं मंत्रवन्माऽयित्॥ च॥ अथा १०८

सुरामांसमधुघृतादि प्रारूपगंधपुष्पधूपदीपादिभिः तस्याव
लिं दद्यात्॥ मधुयुत नवनीतस्य पिंडमालाविकूनकः। नवशाके तनय्या
तानां पंचकं विदमिति यन्न कृतानि। तर्पांचयर स्वच्छमूलेवा बलिदा
नं॥ तथा च विशेषता मान्हणानां क्षीर स्नपनं कार्यं। तस्याः कंचुकेन व्रमाह
णानां चरणा स्वच्छनं कृत्वा सायं रात्रौ कंचुकी कंतं परिदध्यात्॥ माह्रणानां
च पंचापचारपूजनं नैवेद्यं च दद्यात्॥ कुमारी सप्तभोजनं दुग्धपानं स
शर्करं मान्हणांप्रीयर्थं कुंकुमकज्जलं कंचुकां श्च तासु दद्यामिति।
इति श्री स्तन्याहरण हरविधिः॥ छ॥ अथ मृतनार्याव्रहरं॥ छ॥ उपपृ
ष्ठ्रातर्यविवाहिता या ऽनुढाः कन्या छ व द्दति। सोन्यजन्मनि मृतताया भ
वति। कदाचिदुग्लक्षारवान्तु भवति। स तत्र प्राजापत्यत्रयं कुर्यात्॥ तामप्रि
वर्ली मिथ्यनेनवरुद्धसान्यामष्टोन्नराश्च तं कुर्यात्॥ ब्राह्मण स्वदद्या। =

अस्तु ततोऽष्टं शतं ततोऽप्य पंचकं सकृच्छतं वा नोजयेत्॥ इति मृतभा
र्यस्य शांतिः॥ तथा॥ शातातपः॥ मित्रभार्याभिगमने मृतभार्यः प्र
जायते॥ सद्भूत दोषशांत्यर्थं द्विजं शक्त्या विवाहयेत्॥ बृहस्पतिः॥
साध्वीं भार्यां द्विजं बंधुं वा लांछयेद्या वियोजयेत्॥ भार्यया मृतभार्यः स्या
ताव द्विजन्मसप्तकं॥ यद्वा दंपत्यमासाद्य विरोधयति यः पुरा तस्या
ऽन्यजन्मनि जवेद्वेषः पत्न्या परस्परं॥ तत्राश्वत्थं सशमी सार्द्धं विधिना
परिणापयेत्॥ एवं तद्दोषशांतिः स्यात् द्विजानां संताप्यमुक्तितः॥ इ
तरेषु विरोधेयः स स्वयं ज्ञात्वा निर्सयान्तु॥ मित्रैश्च विंध्यारम्तां दृष्टिं विधि
त नां कारयेद्बुधः॥ वृषं वस्तं रीसार्द्धं परिणाप्य विसर्जयेत्॥ उमामहेश्वरं ना
म व्रतं कुर्याद्विधिमनंतः॥ इति मृतनार्यस्य परस्पर द्विष्टस्य च शांतिः॥ ॥ १०७

अथ खररोमच्चे॥ शातातपः॥ खरो विनिद्दलत्यैव खररोम प्रजायते॥ त
सत दोषविनाशाय स्वयं कुर्यात्प्रतिक्रियां॥ प्राजापत्य व्रयं कुर्यात् तथा
तरुइं ऽपन्नरः॥ तानेव होमः कर्त्तव्यो मधुमिश्रसहितैः शतं॥ संपाताज्ये
नगात्रस्य पाद्यनंनं कारयेत्सुधीः॥ निधत्रयस्या निर्ष्वातिमिंद द्याद्द्विरण्म
यी॥ संपूज्य शास्त्र विधिना पापं मे द्दीयतामिति॥ माषान्नं लवणं चैव वि
प्राय विनिवेदयेत्॥ इति खररोमच्च दरे॥ ॥ लोमशचे॥ कक्षादिहारी लो
मशः स्यात् सदद्याकेवलाञ्छितां॥ सुर्सनिष्क्रमितं वह्निं मर्द्दयित्वा द्विज
न्मनाः॥ स्त्रीकलत्राणयुक्तं विधिवद्दोषशांतये॥ त्रमम्मातिचमंत्रेणति
ल सिद्धार्थमिश्रितं॥ कचाकुचाय संपातान् स्त्राज्य मष्टोत्तराहुतां मृतेन
स्नापयेद्वंक्रवानीपतिमीश्वरं॥ वृतं दद्याद्घृतं प्राश्य वैरकार्हं तु विमुच्यते॥

इति चाचसंपातरंगस्फुटत्रयेक्त्वयं ॥ नानाविधं स्यात दोषान्नला
मन्त्राचसमुद्भवान् ॥ इति जाम्याद्य त्वरं ॥ तथाच ॥ पट्टसूत्रस्पदर्शना
दनिलेभिजायाते नरः ॥ तेन वस्त्रः प्रदातव्यात द्वसी विद्धि जाय वि
पट्टसूत्रं पलशतं तद्दद्यान्मथापि वा ॥ संपूज्य सप्रयागं द्विजाय दोष
विमुच्यते ॥ तिलैश्च सर्पिषा स्नात्वा च यं विप्रांश्च नोजयेत् ॥ इति निली
नवदरं ॥ ६ ॥ अथ शिराखवे ॥ शिरालः सर्पहा दद्यात्तुलादंदंडंस
दक्षिणां ॥ संपूज्य कालं विधिवत्तु महिषां सनसंस्थितां दंडं पलशतनाथ
तदर्द्धं नाथ कारयेत् ॥ कृष्णवस्त्रेण संवेष्ट्य माषद्रोणोपरि स्थितां ॥ संश्र
वनाद्विजमुख्याय पापदोषं विनाशयेत् ॥ स्नात्वा च विप्रांश्च समेतर्प्यतस्मा
द्दोषाद्विमुच्यते ॥ ७ ॥ इति शिराखवरे लोहदंडदानं ॥ तथा च ॥ अजानि× १९८
रा ×घातनेनैव अधिकांगः प्रजायते ॥

तत्र तद्दोषनाशाय अजादानं प्रशस्यते ॥ तरुणी वस्त्रकोपेता विवि
त्रवसनान्विता ॥ अजावन प्रदातव्या स्नात्वा च मंत्रप्रयोगतः ॥ अधिकांगव
नाशाय अजामेतां ददाम्यहं ॥ पूर्वकर्मविपाकोत्थं पापदोषं हरत्वियं ॥ १
दचैवं नष्ठनर्मस्पी जायते त्वधिकांगवान् ॥ इति अधिकांगवरे अजा
दानं ॥ ८ ॥ तथा च ॥ लोहदारी च पुरुषो बर्वशिंगः प्रजायते ॥ लोहं पलश
तं दद्यात्तु पापघ्नं दिवसे संस्रो ॥ स्नात्वा च पंचगव्येन सप्तरात्रं पयोव्रत
कृशरान्नं द्विजे दद्यात्तं दोषं नाशयेन्नरः ॥ इति बर्वशिंगवरे लोहदा
नं ॥ ९ ॥ तथा च ॥ दधिचौर्येण पुरुषो जायते मदमत्तः ॥ दधिधेनुप्रदा
तव्या तेन तद्दोषशांतये ॥ विधिवद्विप्रमुख्याय त्रयोदश दिवसे पुनः ॥ द्रव्य
न तर्पयेद्विप्रान् पंचरात्रं पयोव्रतः ॥ इति मदुरवरे दधिधेनुदानं ॥ १० ॥

इति होचाचसंपातरंगशुद्धं यैः स्वयं॥ नानाविधुत्पातदोषामूला
मन्नाद्यसमुद्भवान्॥ इति हिम्न्नाद्य हरं॥ तथाच॥ पट्टसूत्रस्पहरणा
दनिलोमाजायातेनरः॥ तेनधेनुः प्रदातव्या तद्दोषविशुद्धये वि
पट्टसूत्रं पलशतं तदर्द्धमथापि वा॥ संपूज्य सप्रयोगं द्विजाय दोष
विमुच्यते॥ तिलैश्च सर्षपैःस्नात्वा स्वयं विप्रांश्च भोजयेत्॥ इति निली
मचहरं॥ ॥ अथ शिरालवधे॥ शिरालःसर्पहा दग्धातुलाद दंडसं
दहिणां॥ संपूज्य कालं विधिवन्महिषं सनसं स्थितं॥ दंडं पलशतनाथ
तदर्द्धं नाथ कारयेत्॥ कृष्णवस्त्रेण संवेष्ट्य माषद्रोणोपरिस्थितं॥ संश्र
वन् द्विजमुख्याय पापदोषं विनाशयेत्॥ स्नात्वा च विप्रांश्च संतर्पयेत् तस्मा
दोषाद्विमुच्यते॥ ॥ इति शिरालवधहर लोहदंडदानं॥ तथा च॥ अजानि × १९८
रा ×घातनवैकअधिकांगः प्रजायते॥

तत्र तद्दोषनाशाय अजादानं प्रशस्यते॥ तरुणी वत्सकोपेता विचि
त्रवसनान्विता॥ अजा तेन प्रदातव्या स्नात्वा मंत्रप्रयोगतः॥ अधिकांगदो
नाशाय अजामेतां ददाम्यहं॥ पूर्वकर्मविपाकोत्थं पापदोषं हरत्वियं॥ १
एवं न पुनर्मर्त्यो जायते त्वधिकांगवान्॥ इति अधिकांगहर अजा
दानं॥ ॥ तथाच॥ लोहदारीत पुरुषो बर्बशिंगः प्रजायते॥ लोहं पलश ×
तं दद्यात् तत्पापघ्नादिवसं सत्यः॥ स्नात्वा चा पंचगव्येन सप्तरात्रं पयोव्रतः।
कुमारान्नैंद्विज दद्यात् दोषं नाशयन्नरः॥ इति बर्बरांगहरं लोहदा
नं॥ ॥ तथाच॥ दधि चौर्येण पुरुषो जायते मद्सायुतः॥ दधि धेनुः प्रदा
तव्या तेन तद्दोषशांतये॥ विधिवद्विप्रमुख्याय दुग्धापा दिवसे पुनः॥ दुग्धे
न तर्पयेद्विप्रान् पंचरात्रं पयोव्रतः॥ इति मद्गुरहर दधिधेनुदानं॥ ॥

॥७॥ तथा च॥ कुशोम्रपकदंतास्यात् मासं रुद्रं समर्चयेत्॥ एकभक्ता
शनं कुर्यात् भूमिशायी रतिं विना॥ स प्रथमं चैव मासोक्तं दद्याद्द्विज
पूजा कृते॥ एवं दोषा विनश्यंत पूर्वकर्मरतानां दृपि॥७॥ अथ स्नान
चो॥ गौतम॥ बौधायनश्च॥ वायुपुराणे॥ अन्नचोरस्त्वावद्य खुसा
कस्माज्जायते कुष्ठः॥ वक्ष्ये तस्य प्रतीकारं दानहोमादिनिषेवणं॥
पलेन वा तदर्द्धेन तदर्द्धेन वा पुनः॥ सुवर्णं निष्प्रतिकृतिं कृत्वा द्विज
स्य निवेदित॥ यद्वा वित्तवसारेण त्रिनेत्रं चतुराननं॥ चतुर्बाहुं ध्यान्य
परशुपाणिं खुरवासनो व्याघ्रचर्मपरीधानं नागयज्ञोपवीतिनं॥ श्वे
तवस्त्रेण संवेष्ट्य तंडुलोपरि विन्यसेत्॥ तंडुलानां परीमाणं कार्यं द्रो
णत्रयं स्मृतं॥ यद्वा स्ववित्तदानेन तत्र कुंभं च कारयेत्॥ गंधमाल्यादि १५८

रर्चितैः श्वेतैर्नानाविधैरपि उपचारैः षोडशभिराचार्यः सर्वशास्त्रवित्॥
मूलमंत्रेण तत्सर्वं कार्यं पूजादिकं क्रमैः॥ तिलसामिदाज्य पातिलैर्होमः कर्त्त
व्यश्चं डिलस्थले॥ तत्र मंत्रानिमान् विप्रो विधिपूर्वं प्रकल्पयेत्॥ त्र्यंबकं क
द्रायं वामदेवस्य इति क्रमात्॥ संख्या चाष्टोत्तरशतं प्रत्येकमिदमुच्यते॥
कवाकवारसंपातान् पात्रे ध्वायं पयेन्नतः॥ अग्नेः पूर्वोत्तरदेशे कलश
स्थापनं चैवत्॥ वाससावेष्टयित्वा च पंचपल्लव संयुतं॥ अश्वत्थस्थानाग
उस्थाना वल्मीकात्संगमाद्रुदात्॥ प्रदेशव्याम्रतिकाश्च॥ राजद्वाराच्च मृ
त्तं तथा॥ तीर्थानि पंचकं कवीन्तोमं ततः श्रुरुः श्चयां॥ ऋषपापो दिष्टादिका
निरपूहिरण्यवर्णा तारवत्सपवमानास्तु वाके नवमां नोवाकेन वैचहोत्रा
रीर्तस्तव्यानं कार्यं संपाताज्यं च सर्वशः॥ ततः श्वेतांबरधरः शुक्लमाल्या

नुलेपनैः। यजमानः श्रावित्रिणा देवं संपूज्य नक्तितः॥ मूलमंत्रेण तत्त
तास्मि कृतवते श्रयां दद्यात्॥ देवदेवस्य प्रतिमां शंकरस्यादिमंत्रेणा
नेन विधिवत्प्राङ्मुखाय रुद्रकं धूपः॥ तत्र॥ देवदेव महेशान ह्यपध्व
ज शंकरोत्र तवार्येणायतु पापं कृतं जन्मांतरे मया॥ तेन यज्ञानितं का
र्श्यं मम देहमहेश्वर॥ तव दानेन दत्तेन प्रीतः पुष्टिं प्रयच्छ मे॥ इति दानमंत्रः
एवं यः कार्श्यरोगार्तो विधिना तेन शंकरं ददाति विप्रवर्याय स का
र्श्यादि मुच्यते॥ पुण्याहवाचनं कार्यं ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत्॥ अवारि
त्वं कुर्वीत शक्त्या सर्वविघ्नविनाशनं॥ ७॥ इति कार्श्यरोगे रुद्रमूर्तिदानं॥
७॥ अथ सर्वांगवेदनायां॥ अजावर्जितिलधेनुश्च कालान्तरे स्थानादिनं तथा।
गजो महिषी प्रतिरूपं तु खी बोलयतस्तथा॥ इत्यादि महादानप्रतिग्रहाद्वा॥ २००

दाने निषेधनदपरस्य वा विप्रयोषिद्गमनाद्वा ब्राह्मणवधाद्वा वेदपरी
त्यागमयज्ञकृताध्ययनसंपन्नश्रोत्रियब्राह्मणस्यानंगायात्मसामर्थ्या
नयनाद्वा धर्ममार्गोच्छेदाद्वा दस्युव्याघ्रादिभिर्जीवोत्पादनाद्वा ऋ
तमरिणाद्वा अविहितवृत्तमारणाद्वा विषाद्यैर्धनशस्त्रादिमारणाद्वा।
ज्ञानताडननिर्गमनाद्वा निष्कारणं तडागारामसेवादिनाशाद्वा विद्या
रवविहीनविधिदानाद्वा देवब्रह्मस्वोपजीवनाद्वा ब्रह्मद्वेषाद्यंतधारणा
द्वा परमर्मप्रकाशनाद्वा एवमादिभिः कर्मभिः नरस्य सर्वांगविदारणा
करीवेदना दृशं जायते॥ हर स्ववनितां दुप्रशांतिमाह गौतमः॥ तद्भ्रा
तिलछं कुर्वीत नरस्थांडायणं तथा॥ गोहिरण्यं च वासांसि दद्याद्विप्राय
पातिश्चासहस्रकलशैः स्नानं विप्रैः संपूजनं तथा॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण द्वि
पत्रेवाष्टुनतत्रयं जुहुयाद्दशांशेन आज्यं तिलविमिश्रितैः सकृत्संनो

त्रयो विप्रान्शतं वा शक्तितो बुधः। पानीयं पायसं सुक्तान् नूत्नार्कीरं
घृतमिश्रं पि। दीयमानं नराणां हि हरेत्सर्वांगवेदनां॥ इति सर्वांगवे
दनाहरं॥ ८॥ अथाक्षिरोग॥ अधिकारी पंच महापातकान्करोति।
तस्याक्षिस्फोटितादिरोगाः क्षिप्रं जायाते। तत्र लक्षं चांद्रायणं स्त्रया त्रये
तिष्टो मासं पयोव्रतः। ईक्षितं गोदानं दद्याद्या छिद्रं स्यः अक्षितान्व
हो वातश्वावानमं त्रपण्डबुद्धा बद्धं कुर्यात्ततः। हिरण्यं द्विजमुख्याय द
द्याद्रोगाद्विमुच्यते॥ इति अक्षिरोग॥ ९॥ अथ दारुणकफव्याधिः॥ X
यो नित्यकर्मनिष्ठानपराङ्मुखो नास्तिको भवति स सावरुन्निनृय
मानो भवति तथा वा अक्रं यमेन। नित्यानुष्ठानविमुखः कफरोगी न २०१
वेन्नरः। परामवं सदाप्नोति तस्मात् तगवानुयमः। ऐंत तपत उपशां

तये। मासमेकं यावत्काहारः स्यात्। सहस्रनाम स्तोत्रं च जपन्नाना
मत्रयणाष्टोत्तरशतं च रुघृताभ्यां प्रत्येकं जुहुयात्। सहस्रशी
र्षनिविष्णुप्रजनं शक्त्या विप्रांश्च भोजयेद्दिनि॥ इति दारुणकफव्याधिः॥
अथ विद्रधिरोग। तत्र हेतुर्वो दायनः। विद्रधीफलं दत्तं स्यात् मनुष्या
ब्राह्मणस्य द्विवर्द्या। मितत्प्रतीकारं दानहोमादिकर्मणा। पल
दंनतदद्दैन तद्दधार्द्विनिवाप्नुनः। यथा विनवतो वापि कुर्यादाघ्र
तरुं श्रुत्वा। स्निग्धमश्वत्थेवरन्नेषु सर्वतः परिवेष्टयेत्। ब्रतवस्त्रेण सं
वेष्ट्य फलैरपि सुकल्पितं। गंधपुष्पैः समभ्यर्च्य तंडुलोपरि विन्यसेत्।
तंडुलानां परीमाणं द्रोणानां तु चतुष्टयं। तदर्धमथवा कुर्यात्तियथा
वित्तवान्नरः। आचार्याय निवेदिनी नाश्च सर्वशास्त्रार्थतत्वविद्धर्म

ज्ञः सत्यवादी चकुलीनो लोकसंमतः। आकाशपरिव्याप्तैन क्षा
तेन चूडालिकारयेत्॥ वनस्पतिरश नयेच्च तेन चूडनादिको। आ
ग्नेय्यां दिशि होमश्च समिदाज्यतिलैर्वितु। मंत्राश्च शास्त्रना
दृष्टा नानावारस्तु मिथ्यापि तिलहोमा व्याहृतिभिरष्टोत्तरस
हस्रकं। यद्दहं वा ऊं मंत्रेण आज्यं च दामश्च शस्यात। ग्रहशां
तिश्च कर्तव्या घंटा लोक विध्वनं ततः। ऊ वाऊ वाचसंपातान्
पात्रेस्मिन् निधापयेत्। तेन विद्रधि रोगं तं समभ्यर्च्यात प्रय
नतः। अनरूत्तरदिग्भागे कलशस्थापनं स्मृतं। तद्वासनाप विप्ता
य आ हिषेकं समाचरेत्। तत स्नुक्षां वरयश्च रक्त माल्यानुले
पनैः। सौवर्णमाषद्वन्द्वं तं प्रदद्यात् प्रयत्नेन सुरवाय यत्ना गंधपुष्पैः २०२

वस्त्रैः पूजिताय रोगी स्वयमुदङ्मुखः। मंत्रः। आम्रवृक्षं ब्रह्मणा सृष्टं
सर्वप्राणिहिताय च। वृक्षाणामादिभूतश्च देवानां प्रीतिवर्द्धनः।
पल्लवैर्यणियत्वास्मां विरूप्यै पूर्वजन्मनः। त्सो वर्षा अप्रदानेन विष्णु
सर्वसंपद्वता। विद्रधीनां शरीरोत्थं बाह्यमाभ्यंतरं मम। विनाशय त
स्कलं चैव स्फोटकं कुरु वै तु मां सदा। ठ॥ दानमंत्रः॥ एवं दत्वा तु तद्दानमाचा
र्याय निजक्तितः। शनैः पदशतं गत्वा प्रणिपत्य विसर्जयेत्। अन्य
त्या पिदिविप्रेभ्यो दद्यात् शक्त्याथ दक्षिणां। नीरांजयित्वा शतं वि
प्रान् सद्वसुं डीन वैधुज्जित्वा। इति विद्रधिनाशनं आम्रतरुदानं॥ छ॥ अ
थ गलगंडरोगा। गलगंडी गण्डः व्याद्दनामित्व तिमानवः। दानन तत्
षतीकारं च द्यामि श्रृणुनास्कं रामाणि कांपगरसंघं वकौ मौलि

कमेवचाविद्रुमं पुष्परागं च गोमेदं मरकतं तथा। पतेमलिंकवीत
स्त्रमप्यस्पराडतं। अलाभे मौक्तिकादीनां मालायां। इमं कल्प
यत्नात्सर्वत्र राडतं अत्र मिलितादितः प्रकल्पितं ताम्रपात्रे विनिक्षिप्य
तिलानामुपरिन्यसेत्तु तिलानां च परीमाणं द्रोणपंचकमिष्य
ते। यद्वा तदर्द्धमेवस्यात्स्वशक्त्या वापि कारयेत्। अथ शांतिं त
थाकुर्यात्द्विब्राह्मणौ वेदपारगौ। आचार्यश्च श्रुतिविदक्षः सर्वशा
स्त्रार्थतत्ववित्। कृतवृत्तोपसंपन्नः सर्वत्र हितातरतः। एवंविधं प्र
णिपत्य वस्त्रमाल्यानुलेपनैः। होमं च कारयेत्तेन समिदाज्यच
रुकदंत्रासंन्नेन तथा मंत्रोगणानामित्यपि मंत्राः क्रम २०३

णसंयोज्या सोमोराजानमित्यपि मंत्रेण। घृष्टम होमः प्रणीतामा
लणा ततामालां च स्थापयेत्पुष्पगंधमाल्यांबरादिभिः। आचार्या
यथतां दद्यात् गलगंडी सुरक्षितः मंत्रेणानेन विधिवत्प्राङ्मु
खाय हर्षदस्तुरता तत्रामालेयं सर्वदैवत्या ब्रह्मविष्णुशिवा
दिभिः। इंद्रादिलोकपालैश्च तथा सर्वग्रहैरपि। हृदयकंठलमाय
धम्मतिप्रीतिपूर्वकं ब्राह्मणाय प्रदत्ता मे गलगंडं व्यपोहतु। इति
दानमंत्रः। अथ शांतिं कृतायैस्तुतत्याद दद्याच्च दक्षिणां। भूषणादवा
वनं च वास्तुंडीतस दवैधुभिः। इति गलगंडरत्नमालिकादानं॥
तथापीतपाणिर्वा॥ शातातपः। पारापतत्वं निहन्ति पीतपाणिः प्रजा
यते। निष्कृतिं तस्य वक्ष्यामि दानस्तुत्या विधानतः। पारापतं समो

वर्षं स्थित्वा निष्क्रमाणे ततः संपूज्य वस्त्रपुष्पाद्यैर्दद्याद्दोषापहं द्विजे
सद्दक्षिणं समंत्रं च पुण्ये पक्षि प्रातरुत्थितः स्वयं स्नात्वा च विप्रांश्च शक्त्या
संतर्प्य वाचयेत्‌ ॥ स्मरन्‌ विश्वपतिं विष्णुं भुंजीत सह बंधुभिः ॥ इति पाणि
त्रेदहरं पारापतदानं ॥ ७ ॥ तथा च ॥ कंदमूलापहरणात्‌ स्वेदरूक्षपाणिः
प्रजायते तेन तद्दोषनाशाय कार्यं कृच्छ्रत्रयं ततः ॥ देवतायतने कार्य
मुद्यानं चापि शक्तितः ॥ कंदमूलं तथा दद्यात्‌ शक्त्या दक्षिणया त्वितं ॥
ब्राह्मणान्‌ भोजयेदन्नसंयुक्तं धर्मचारुद्वंद्वं यथाविधि ॥ इति रूक्षपाणित्व
हरं कंदमूलदानं ॥ तथा च ॥ क्षीरहारी च कुरूपं छिन्नपाणिर्विंदति ।
दिनत्रयं स तिष्ठेत पयःपी वा तु धर्मधीः ॥ दद्यात्‌ लवणसंयुक्तं काश्मी
रनपलत्रयं लोकपालाष्टकं पूज्य तावत्‌ संतर्पयेद्द्विजान्‌ ॥ ७ ॥ इति २०५

छिन्नपाणित्वहरं कंदमूलदानं ॥ ७ ॥ तथा ॥ क्षीरहारी च कुरूपः छि
न्नपाणिर्विंदति । दिनत्रयं स तिष्ठेत पयःपी वा तु धर्मधीः ॥ दद्यात्‌ लवण
संयुक्तं काश्मीरं नपलत्रयं लोकपालाष्टकं पूज्य ॥ इति छिन्नपाणित्व
हरं काश्मीरदानं ॥ ७ ॥ अथ हरीतकी रोगे ॥ तत्र गो च हार्हरीतकी च वा
रोगार्तः पूर्वकर्मणा । तत्र पापदोषशुद्ध्यर्थं धाऽपय्यशतं चरेत्‌ ॥
व्रतांते तामदिनीं दद्यात्‌ धेनुं याज्ञापिनारतं । [illegible] त्रपराश्चिता [illegible]
ये [illegible] इष्टबंधुः समायुक्तः स्नात्वा भुंजीत वाग्यतः ॥ ७ ॥
इति हरीतकी रोगहरं प्रायश्चित्तं ॥ ७ ॥ तथा च ॥ सर्वकार्यविघ्नसिद्धार्थे गि
ड घातान्नरोऽभवेत्‌ तत्‌ दोषविघातायनियमेन समन्वितः ॥ प्रासादं
कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यसेत्‌ ॥ अथ वा गणनाथस्य मंत्रं लक्षमि

तंडपेत्॥ दशांशं होमः स्यात् पूर्णे गणिशांतिपूर्वकं सदा॥ सदस्तंत्रो
डय विप्रान् शतं वा पि वशक्तितः॥ पायसा मोदकैश्चैव शर्करायाघृ
तमिश्रितैः॥ गणशांतिविधानेन स्नात्वा वाद्यैः तर्पयेत्॥ ७॥ इति
कार्यअसिद्धिहरं गणेशप्रसादस्थापनं॥ ७॥ तथा च॥ प्रतिमानं
राकारी चेदप्रतिष्ठाप्य वदिहादि नपं त्रयं पयोव्रतं सतिष्ठं सतद्दा
षदरं श्रेष्ठं कुर्यात् दिश्चौ सेवनं संवत्सरत्रयं सिंचेदश्वत्थं सानुवा
सरं॥ वह्निकां परितः कुर्यात् शक्त्या पाषाणकाष्ठजां॥ आनानां च तथा
त्रनिं कुर्यात् विप्रामं त्वं मिकोत्सुरालये तथाश्वत्थे दीपं सन्मार्जनादि
कोष्ठं यं च पत्रपञ्चवा प्रतिष्ठां श्रयमेवति॥ ७॥ इति अप्रतिष्ठवं
दरं अश्वत्थसिंचनं॥ ७॥ तथा च॥ दुष्टवादी पीडितः स्यात् सदा यादि २०५

द्विजातये॥ मासं पयोव्रतस्त्रिचासाध्नू द्रवांस्तथा स्तुवन्॥ रूप्यंपल
त्रयं दुग्धं ग्धघटत्रयसमन्वितं॥ देवत्रयं तथान्यच्च पीडितचाद्वि
च्यते॥ ७॥ इति पीडितचहरं रूप्यदानं॥ ७॥ अथ दारिद्र्यहरं॥ वाञ्छ
पुराणे॥ बौधायनगौतमश्च॥ दरिद्रो जायते मर्त्यो दानविघ्नकरो
हियः॥ ऐश्वर्यं जायते येन कर्मणा तन्नृपोत्तम॥ पलार्द्धेन तदर्द्धेन तद
र्द्धेनाथवा पुनः॥ प्रतिमां तु कुबेरस्य कुर्यात् स्वर्णमयीं शुभां॥ विधिज्ञो
वाह्नापतां नयनानंदकारिणीं॥ शंखपद्मनिधिस्थां वसेत्कोपा
श्रियाद्ययाः॥ श्वेतवस्त्रेण संवेष्ट्य तंडुलोपरि विन्यसेत्॥ तंडुलानां परी
माणं नवद्रोणं च तुष्टये॥ नरद्रव्यापि कर्त्तव्यं वित्तशाठ्यं न कारयेत्॥ श्व
तमाद्यां वाणगंधैश्च पुष्पैः प्रपूजयेत्॥ आग्नेय्यां दिशि होमश्च समि

दद्यात्तिलान्विदुः॥ मंत्रोऽत्र राजराजाय येषयोऽपः स्फुलिंगकः॥ याह
त्पातिलहोमस्तु कर्त्तव्यो धनकांक्षिभिः॥ आचार्यमित्रसन्नद्धः सरको
मीश्वरानावतुड्वँ तस्मै होमं तन्नव तत्प्रदद्यात्सनिमोऽनेनो मंत्रेण
ाननविधिवत्प्राङ्मुखाय कुद्दष्टुषे॥ तत्रोऽत्र राज्ञापातदेवकोद्र
नरवाहनाशेषपद्मनिधीनां वं पतिः श्रीकंठवस्त्र मः॥ दानघातात्तुय
तुष्टाप्तदारिद्र्यं दुःखवर्द्धनी॥ तवदानमतम्भेर्वै सम्मुष स्वतुद्वणात्तुद
ताइतिदानमंत्रः॥ इति द्रव्यधनाधीशं ध्यमत्वाचतस्रियन्नः॥ दरिद्रना
शं संप्राप्य प्रथद सुखमाप्नुयात्॥ अन्यांश्च विप्रान्संपूज्य घणिपृथ्वविस
र्जयित्॥ स्वयं च भोजनं कुर्यात्तु हृष्टैर्बंधुजनैः सह॥ ध्यायेच्च राजराजेशं वाग्य
तः प्रयतः सुखी॥ इति दरिद्रहरधनदमूर्त्तिदानं॥ ७॥ अथ रक्तस्त्रला॥ x २०६

१ ३ लि x तत्र बौधायनः॥ अभिचारोपधादीनि x

हरं कालचक्रदानं॥ ८॥ मृत्युंजया x
रपद्मदानं॥ ७॥ अथ अपमृत्यु रश्मिमयात्मकं कालवामूर्त्तिः शिरश्चंद्र
तु॥ चक्रं रूप्यमयं चैव चामुक्ता पाणिगात्रेषु समंततः॥ एवं ध्या
श्मिमध्यांतरस्थितं॥ नमाम्यानकरूं सकार्यस्थिति
नवतस्य सस्वंद्वः तत्र तां प्रजातु॥ स्वयं चाप्मृतसंघातहृत्सकार्यस्थित
नवतस्यस्वच्छंदः तल्लतां प्रजातु॥ तत्र मंत्रः॥ एनांतरा
स्थितः॥ कालचक्रमिदं नाम्ना दानं मृत्युविनाशनं॥ तत्र मंत्रः॥ एनांतरा
तं चंद्रं रश्मिजालसमाकुलं॥ अपमृत्युविनाशाय ददामि प्रीयतां शि
वः॥ इति दानमंत्रः॥ इत्थं चक्रोत्तमं द्विजे दद्यात्सुवर्णदक्षिणान्वितं॥ एवंचे
त्तत्तु पापात्मक अपमृत्युं विनाशयेत्॥ तस्मादेतत्सदा देयमपमृत्युहर
यात्त्वितः॥ कृरादिरोगग्रस्तैश्च मद्यापद्यनितिरपि॥ नानाटद्यो के विधि
मास्थापयज्ञानवद्सौ सुकृयाकालनाम्नानुज्ञातम प्राप्त्वरतिला॥

८

ततस्तु महायज्ञस्या विप्रान् द्वादशसंख्यया। आचार्यं मद्वारमग्रा नैके
वीतस्सहदेवदि। एवं दत्ते नरो नूनं डी विघ्निर्मसंशयो। यस्मिन्का
लेऽद्भुतदुःखकर्मातिरक्तं नरः। पुनस्तदागात्काले त्रपष्ट्यु
प्रदं नवेत्तु। एवं मृत्युज्ञातं सकंटणामुत्पाद्यते किल। पूर्वं मृत्युज्ञा
तं न्यूनं दानमेतत्तु प्रसाधितं। साद्दोन्मृत्युस्तथा कायान्नलवद्धि
तिनिश्चितं। दानमेतन्नरस्तस्मादेयं मृत्युशतापहं॥ इति अपमृ
त्युहरं कालचक्रदानं॥ तथा च॥ मृत्युहरं यमदानं॥ तत्रोक्तं
वचोऽस्मदा पापनरो यान्निरतो भवेत्तु। विघ्नात्त्रियाऽधिवक्कुलस्व
स्य मृत्युः पदे पदे मृत्युजय्या तु। लोहपात्रे स्थितं कांस्यं तत्र पश्चे
त्युयजतं। तस्मिन्कालेश्वरः स्वार्सि द्विरूपाकारतां गतः। यमरूपे २०८

बृहत्या उदाने दृष्टव्या वस्त्रालंकारसंयुक्तो न्ययदास्त्राणि सर्वतः। त्रिलोहाकार पुरु
षः कालदूतेश्च पार्श्वतः। न्ययदास्त्राणि खड्गछुरिकादीनि। त्रिलोहं तांम्र कांस्य पित्त X
लाख्यं। कालदूताः पुरुषाकृतयो दंडहस्ताश्च यः। रुवामहिषपृष्ठे तं दद्यात्तु यम मा
लपनं। अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां करोति विधिनात्र यः। समुच्चत्ते ध्रुवं मृत्योर्दत्वा घृतघटोत्त
रं यममालपन्निति महिषपृष्ठस्थितलोहपात्रो परिस्थितकांस्यपात्र विनिष्टपनाम्रु
द्वयमं ददामीति प्रयोगमुच्चारयन्नित्यर्थः। घृतघटोत्तरो दक्षिणस्थाने यस्येति दान
विवेककारः। अन्यत्र दक्षिणस्तु वर्सीत्रनेति व्यक्तिः। तत्र मंत्रः। धराज महोऽपापेभ्यो
ममयो मृत्युकृत्संग्रहः। दानेनानेन सुप्रीतो मृत्युंहरन्तु तं ममः। दानमंत्रः। एवंकृते म
हादाने नरो व्याधिविनाशनो प्रदः। सर्वपापोक्तमृत्योर्विमुक्तः सुखेन भवेत्। तिष्ठानु दद्या

चपानीयमन्नंघृतमथोत्तरां कनकं शक्तितो दद्यादपमृत्युहरं परं॥ इति मृत्युहरयमदा
नं॥ अथ रोगहरं॥ ब्रह्मांडपुराणे ब्रह्मोवाच॥ भगवन्प्राणिनः सार्वरोगार्त्ताः प्रभ
वंत्यतः एषां तत्परिहारार्थं किं कर्त्तव्यं जगत्पते॥ इत्युक्तो भगवान्ब्रह्म
णा परमेष्ठिना॥ यदाहृतास्मि तत्सर्वं ब्रवीमि शृणु निसत्तम॥ आधयो व्याधयश्चै
व शरीरपरिशोषणाः॥ तु एषां तत्परिहारार्थं कर्त्तव्यं दित्तमिच्छता॥ ज्वरातिसारा
यक्ष्मा च गुल्मश्शूलं भगंदराः॥ कुष्टाग्निरोगा वातश्च कंठशूलमसूरिका॥ कंठ
नाडिकर्णाक्षिशिरोरोगाः पिडिकिका॥ त्रिदोषसंभवाः॥ सार्वरोगाः प्राणिनां यं क
राः॥ ग्रंथयो मूत्रकृच्छ्रं च वस्तिरोगो मूढोदरं॥ एते चान्ये च बहवो महावेगाम २०९
हाबलाः॥ व्याधयः शतसंख्याका मृत्योर्दितिव एवतो यद्घ्नरोगसमं जयंतिक्ता

यं च मनी॥ मिति॥ औषधं जपहोमादिदानं होमार्चनादिकं॥ सर्वरोगप्रशमनं सौ
वर्णदानमुच्यते॥ ज्वरमसूरिकायां च राजयक्ष्मणि चैव तत्॥ गुल्मे तदायसे
घोकं कुष्ठे रजतमुच्यते॥ रत्नदानात्क्षयं याति शुद्ररोगाश्च सर्वशः॥ रामस्याडुते
रव्याधेर्नृहानां कमलासनानाशमार्थं वा तरोगाणां वासोदानं विधीयते॥ कं मजिक
ड्यादीनां रोगाणां शांतिमिच्छता॥ धान्यं वासो हिरण्यं वा दातव्यानि प्रयत्नतः॥ स्तु
वर्णदानं सार्वभौ रोगाणां शमकारणं॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दातव्यं कमलोऽथवा।
अक्षिस्थे न वरोगाणां आज्यं कनकसंयुतं॥ पानीयं पायसं मुक्ताः शर्करा घृतसंयुता॥
सर्वांगतो द्वकासेनु षंडं विस्फोपवहीणां दद्यादिकं गरागाणीकं बलं कनका
च्चितं॥ इत्यादिदानविधिना रोगाद्रागी प्रमुच्यते॥ यद्यापि प्रतिरूपं हि व्याधेर्दद्याद्वि

धानतः सुवर्णरजतेवीप्रियथाशक्त्यास्वरूपतनत्वा नृपतिमांयाधेर्दद्याद्विजाये
तितनुयाधिप्रतिरूपदानविधानं॥ पूर्वंह्ययारोगहाधिकारेउक्तंद्रष्टव्यं॥ एवंबहुविधं
त्रांत्येरागाणांकमजास्मनाकायमुक्तंमयातेद्यकिमन्यत्कथयामितो॥ एवमुक्तोभगवता
ब्रह्मालोकपितामहा॥ यदाहनारदायेदंमयातत्सर्वमीरितं॥ इतिरोगहरदानानि॥
अथस्त्रीणांवैधव्यहरं॥ निर्लज्जायाश्चयंपुंसांकेशाशोवैंशदर्शिनी॥ वैधव्यंपुत्रशोकंच
सानुयाज्जन्मजन्मनि॥ तत्रांबाहरणंकार्यंगौर्याःसर्वसौभाग्यदा॥ सौभाग्यसुंदरीनाम
समभ्यर्च्ययथाविधिः॥ सितायांतृतीयायांसुवासिन्योष्ट भोजयेत्॥ फलकंचुकदा
नेंचदेयात्रीत्यर्थमेवच॥ सौभाग्याष्टकदानेननवैधव्यमवाप्नुयात्॥ मनसस्त्वतिनि २१०
मील्यात्कुलकोटिज्यवर्जिता॥ इतिवैधव्यहरसौभाग्यसुंदरीपूजा॥ मृतप्रजाभावना

रीफलंदत्वाहरेत्तुयात्॥ तथाप्रथमसंतानदेयंकस्यापिहर्दतः॥ असंतानवतो—बंध्योवा
गोत्रिणेपिवा॥ गौरीमहेश्वरप्रीत्येततःसंतानमाप्नुयात्॥ तथाचयासः॥ दत्वाश्वर्णमयं
त्रंनिष्कत्रयंतदर्द्धकं॥ तदर्द्धंवातथादद्यात्॥ तावादवदिकोभने॥ इतिमृतप्रजायाप्रथ
मसंतानदानंतथा॥ वैन्वयिवाचनारीरंयापुमांसंपरंममेत्॥ बालवैधव्यमाप्नोतिकौ
मार्येचबहुक्लिष्टिता॥ तत्रनारीतस्योपघातायत्रिकालंगिरिजांयाजेत्॥ एकस्तुक्तपरामासे
ततोश्वत्थंविवाहयेत्॥ शम्यास्समंत्रविधिनाशक्त्यादानंप्रकल्पयेत्॥ इतिबालवैधव्य
राश्वत्थपरिणयनं॥ तथा॥ अन्यासामनयत्यत्वमिच्छंतीयेवंध्यतां॥ लभेत्॥ नयाशुश्रूष
णंकार्यंगवांमासंप्रयत्नतः॥ पयोव्रतेनतिष्ठंत्यागुरुवंदननम्रया॥ व्रतांतेवत्ससंयुक्तां
तांदुग्धांधवलांसितांददेत्॥ विप्रवर्यायविधिवत्॥ ततःसंतानमाप्नुयात्॥ पंचगव्याशि

नीत्वा सहस्रं भुंजीत वाग्यतः॥ इति वंध्यत्वहर धेनुदानं॥ तथा परापत्यानि यादेष्टि सा सं
तानं लभेच्चिरात्॥ शांतिस्नानं तथा कार्यं परित्यज्य तु वत्सरं॥ शातं च गोऽयेद्विप्रान् दद्या
द्द्राक्षाफलानि च॥ चूतानां च बलिं दत्वा ततः संतानमाप्नुयात्॥ इति चिरापत्यहर शांति
स्नानं॥ तथा॥ पुरुषद्वेषिणी नारी स्त्रीप्रसूतिर्न वध्रूवां तया पुरुषसूक्तैस्तु स्तुत्यः सं
वत्सरं शिवः॥ व्रतांते हेमधेनुं दद्याद्देवं गंगातटस्थकं॥ ईदृक् धेनुसमायुक्तं शिवसं
प्रीतिपूर्वकं॥ गोऽयमहाराजवर्णं न त्याज्य इहमामोनकं॥ इति स्त्रीप्रसूतिहरं गोमि
थुनदानं॥ तथा॥ व्रतदानक्रियाहीना काकवंध्यत्वमाप्नुयात्॥ प्राजापत्याष्टकं कृत्वा रु २११
द्रजाप्यं तु कारयेत्॥ नानान्नैर्ब्राह्मणान् श्रेष्ठान् तर्पयेद्भूषणैस्तथा॥ वस्त्रैरन्नर
णाश्चैव पूजयित्वा विसर्जयेत्॥ इति काकवंध्यत्वहरं॥ तथा॥ सा नापि काकवंध्या स्या

जन्मपातं करोति या॥ तया तु कन्यावरयोर्देया सप्तफली स्वयं॥ नालिकेराणि सप्तैव
मातुलिंगानि सप्त च॥ दाडिमीफलसप्तानि जंबीराणां च सप्तकं॥ सप्तोत्तरीफलान्या
ऊः सप्त द्राक्षाफलानि च॥ नारिंगसप्तकं तद्वदेवं सप्तफली स्मृता॥ सुवर्णरजत
स्यापि मुद्रिकद्वे समर्पयेत्॥ एवं कृते प्रयत्नेन यथा धर्मं चार्चिते प्रजापतिः॥ प्रजाप
तिरत्र सर्गकर्त्ता काकवंध्यत्वदोषं विमुंचति न संशयः॥ इति काकवंध्यत्वह
रसप्तफलीदानं॥ अहं मन्या च या नारी भोगदानविवर्जिता॥ अवमन्यते देवगु
रून् सा च विधवा भवेत्॥ तत्र सा हरिणा सार्द्धं तुलसीं परिणापयेत्॥ शास्त्रोक्तविधि
ना सर्वं परिपाल्य हरिप्रियां॥ शान्नादानादिकं दत्वा ततः सुतां न वेदिहा अवारितान्ने
दानतः सहस्रं भुंजीत बंधुभिः॥ इति वैधव्यहरं तुलसीपरिणापनविधिः॥ तथा चाडु

बुद्धिहाकलत्रीणु परसौख्यकरीं च या॥ अनाईवरतानित्यं नष्टसौख्यं न सा लभेत्॥
तया तद्दोषनाशाय स्वयं स्नात्वा प्रयत्नतः॥ प्रत्यहं वत्सरं यावद्धस्मा स्वहजनार्द्दनौ॥
हिरण्मयं समभ्यर्च्य प्रातः प्रातर्यथाविधिः॥ ॐ कामेः कङ्कालेहूपेः कंवप्रांते स्वंद
निः॥ पुष्पैर्नानाविधैः पूज्य भोजयद्विप्रदंपती॥ लक्ष्मीनारायणौ यद्वत्तद्वत्संपूजयेच्च
तौ॥ वत्सरांते च तौ दद्याद्धेमौ लक्ष्मीजनार्द्दनौ॥ गां च दद्यात्तथा दोग्ध्रीं दावाममीय
तामिति॥ आहारजलपानं च तांबूलं सुखलक्षणं॥ प्रीयतां तौ महादेवाविति संवत्स
रं ददात्॥ एवं तत्त्वा तथा दत्त्वा नारी दोषैर्विमुच्यते॥ पतिसौख्यं चासौ नाप्नुयं प्राभो २१२
त्यवमखंडितं॥ इति वैधव्यतथा भर्तुरसौख्यहरलक्ष्मीनारायणदानं॥ ॥ अथ न
स्मकरोगो॥ अस्नेहालं नसाकार्थं योजुहाति कृताशनो॥ सोवे नस्मकरोगी स्यात्तत्र का

र्यप्रतिक्रिया॥ सक्रोधसहितं स्नेहरहितं च रूक्षं यत् द्रव्यं कृताशनोद्वेगकरं जुहो
ति॥ तन जन्मांतरे नस्मकरोगाक्रांतो भवति नरः॥ तत्र जातवेदसे स्वाहेति सहस्राज्या
हुतिप्रमाणं साष्टकं कुर्वात्सहस्रं द्विजानां घृतपायसशर्करान्वितं भोजयेत्॥ तथा अ
श्वत्थीपालाशीवा समिधं आज्याहुतिसहस्रं जुहुयात्॥ कर्त्तव्यो होमः सर्वस्वं प्रदशां
तिविधानतः॥ संपातास्यं ततः प्राश्य स्नात्वा रोगाद्विमुच्यते॥ जातवेदसेति मंत्रेण
विशेष्यसहस्रसमिधो मः पूर्वोक्तः इष्टं बंधुजनैः सार्द्धं भुक्त्वा सौख्यं लभेन्नरः॥
गुहं च जुहुया तत्र गुडं द्वा वनिवेदयेत्॥ गुडदानं भोजनेन च शांदयस्य शाम्रणी॥ इति न
स्मकरोगो॥ तथा अरुचिः॥ अनिच्छया यो येन नियमेनाथवद्ध एव विपद्यते॥ दैविकेना
थापेन्येण सतस्मिन्न रुचिर्नीवतु॥ जन्मांतारे च अनिच्छः स नरः सकृयान्निद्धिशोधनौ॥ तत्र दा

नंप्रदातव्यंस्नात्वाचैकाग्रानेदनिष्ठत्वेदनिसमभ्यर्च्यदरिद्रापारिमादरात्॥ अत्रं
वागोरसाश्चापियत्रयस्यारूविन्न्नावत्॥ सतद्द्वाद्विजश्रेष्ठदोषमुक्तोनवेधुवंतेन
द्रव्येणसंतर्प्यविप्रान्नूवंभूयश्चदुःस्थितान्नरान्॥ तोहोमःप्रकर्तव्योवक्ष्येपुरुषसूक्तत॥ व
ह्निकल्पसमुद्भूतंमंत्रंवातत्रकारयेत्॥ इति श्रीरुचिरहरां॥ अथनानारोगप्रशांत्यापुरुष
दानविधिः॥ तत्रसुवर्णतुलाप्रमाणैः॥ अष्टंदिनमथासाद्यनरःकुर्याद्विपक्ष्मोगोमये
नानुलिप्तायांभूमौकुर्याद्विटेष्टकैः तोदारवंशुनष्टहस्त्यचतुर्हस्तप्रमाणंततःसुवर्णं
तत्रबध्नीयात्स्वेशक्त्याघटितंघटोस्तुवर्ण्णंघटितंबध्नीयादितिपद्मादिरूपां॥ सोव २९२
र्ण्णस्थापायतत्रवासुदेवंचतुर्भुजः॥ उन्नदारः॥ स्तंनरषटहस्तप्रमाणोतन्मध्ये
हस्तद्वयंनिष्पन्नोबहिर्हस्तचतुष्टयं॥ उत्तरंगकाष्ठहस्त ४ तन्मध्येलोहकटकं॥

उत्पादंडंषडहस्तवाहस्त ४ तत्त्वांतद्वयेरकटलोहरमध्येतावलंबनकटकं॥ उत्पा
दंडःसाखीपवामध्येसोवर्णश्रीविष्णुमूर्त्तिः॥ दक्षिणेतरशांतयोर्इमेराजतथास्त्रयंमू
र्त्तिर्बध्नीयात्॥ अथवावामदक्षिणयोर्हस्तयोर्ष्टखांकरूदेउत्पा॥ उक्तंयततत्त्वारू
देसवस्त्रास्वेःउष्पाजंकारस्तूषितः॥ अनीष्टादवतांस्वहस्तपयिवाष्टतादिनि॥
उत्पादानस्यसर्वस्यविधिरपप्रकीर्त्तितः॥ मंत्रास्तत्रापिपूर्वोक्तास्तुप्लादानेषुद
र्शिता॥ अथगारुडपुराणे॥ सनत्कुमारः॥ उत्पापुरुषदानंतुश्रेष्ठंशृणुसत्यंजयोऽ
र्वांत्रष्टलोहंप्रदातव्यंसर्वरोगोपशांतये॥ तत्रकांस्यंत्रयस्त्रणादयंत्रपुचासी शौ ३
विकारतः॥ अपस्मारीचसीसंस्यात्तानंकष्टेस्तुदारुणे॥ पेत्तलंरक्तपित्तेचरूप्यं
प्रदरमेहयोः॥ सौवर्णंसर्वरोगेषुप्रदद्यान्मृत्युनोदनं॥ फलोद्भवंतथादद्याय

ग्नि
हणेदीर्घवारुणे।गोडंनस्मकरोगेचपौगंडगंडमालके।जांगलंचासिंमांघेनरोमोत्था
तेत्रापोष्यदं।जांगलंकाष्ठजमिति।मधूकवृंतथादेयंकासश्वासेऽजलोदरे।घृतोद्भवंत
थादेयंछर्दिरोगोपशांतये।क्षीरंपित्तविनाशायदधिकंनगदारणे।लावणंव्रणनाशा
यापेष्टंदद्रुविनाशने।अन्नंचसर्वरोगस्यनाशनेस्मृतमेवच।अथोद्रव्याधिदे
वतानि।अधिदेवतंलोहेचमहाभैरवउच्यते।कांस्येचद्रुपाग्निनोवृस्मृतोवायुश्च
सिसके।ताम्रेसूर्यस्तथाप्रोक्तःपित्तलेचकुजस्तथा।रौप्येचपितरोज्ञेयाःसुवर्णेस
र्वदेवताः।फलेसोमगुडेचापस्तांबूलेचविनायकः।गंधर्वाकुसुमेचापिजांगलेग्नि २१४
स्तथास्मृतः।माधेयह्नापायनेनघृतमृत्युंजयःस्मृतः।क्षीरेतारागणाःसर्वेदधिविश्व
प्याःप्रकीर्तिताः।पिष्टेप्रजापतिर्दूर्वाऽन्नेसर्वाश्चदेवताः।आज्ञेयदास्यात्पात्रंप्रानु

यात्तुएपदेशतः।नित्यंमृत्युंजयप्राप्तविधिनायत्प्रदीयते।तदेवसर्वशांत्यर्थंनव
तीहनसंशयः।मृत्युंजयप्राप्तविधिनामृत्युंजयंप्रजयिष्येत्यर्थः।मृत्युंजयहत्रावि
धिश्चादवीसुराणे।ॐजूंसइतिमंत्रोयंदेवोयंचचतुर्भुजः।त्रिनेत्रकः।अक्षिमालाधरा
दावादक्षिणेनतुपाणिना।वामेनामृतःकुंडीचक्षरयन्त्रमृताचितां।वरदानय
पाणिश्चदिव्याभरणभूषितः।शुक्लःसुनीलवाससाश्चपद्मस्योपरिसंस्थितः।जाजी
नस्यशिराज्ञेयंजवपाश्वशिखास्मृता।यवोषडितिकवचंजेनत्रंचप्रकीर्त्तितं।जः
फडस्त्रंनवेसदाॐकारआवाहनमंत्रः।ॐकारोवेविसर्जनी।अष्टशक्तयः।पंचाहर
संमिताः।जयाचविजयाचैवअजिताचापराजिता।नंदकालीकपालीचहेम्नामृत्यपरा
जिता।ॐजूंसमंत्रप्रयोगगणप्रज्ञा।मृत्युंजयःशिवः।गंधादिभिर्यथान्यायंयथाब्रा

लणहजनोस्तुत्वं जयोक्तदानेषु सर्वेष्वेवं विधिः स्मृतः॥ सप्तधान्यात् उड्डूसइति वै दा
तुःकामाद्यं साधयेत्सदा॥ जोहे तदा मंत्रमस्तु स्त्रीं इं इदि रापयेत्॥ शिरो ललाट देश
चूलिकामूले वगडयोः नाभौ च ब्रह्मगुह्ये च एतदेगाष्टकं न्यसेत्॥ अरत्निहस्तमात्रं
वासारं तस्य प्रकीर्तितं॥ यथेच्छया प्रयोगेण यथावत्कर्तुमिच्छया पिष्टपलैः संघटित
मज्ञातफालिकं न वेत्॥ लोहं च निष्पन्नमेव तत्र आननमिश्रितं॥ पंचाचात्पलं संस्कृ X
तं दंडं वायसःसंज्ञकं॥ वस्त्रैराच्छाद्य दानेन यम दंडं दानविद्यते॥ तत्र मंत्रप्रयोगार्चन
पूर्वं तु आरोहणं॥ दक्षिण पश्चिमतो द्वारारोपणं॥ द्वाराबीतराता यजमानो रोगीतो लघि
त्वातिविधिना नरो रोगाद्विमुच्यते॥ इति नानारोगघ्न तुला उरूप दानविधिः॥ अथ सर्व २१५
पापरोगहरं॥ पापकर्मस्तु मिश्रेषु पापरोगा नवेत्यपि॥ डूश्चिकित्स्याश्च विप्रमाशतम

नं ददेत्ततः॥ तत्र शातमानं च हृयेन सुवर्णेन विनिर्मितं॥ तत्कांस्ये निक्षिपेत्पात्रे ति
लाढक समन्विते॥ कांस्यपात्र परीमाणं पालानामष्टकं विदुः॥ तिलानां तु परिस्थाप्य
अक्षतांस्तु तशालयः॥ आवाहस्य च देवेशं द्युमणिनानुमयायी॥ गंधमाल्यैः सुरक्तैः
रक्तमाल्यैर्विशेषतः॥ उपचारैः षोडशभिर्रचयित्वानुमादिजं॥ अष्टाक्षरेणाति मंत्रे
णसावित्रेणाति चर्चितः॥ यद्वासविष्टमंत्रेणालिंगेन प्रणिपत्य तु ब्राह्मणाय तत्
पूजां कुर्यात्क्षमस्व हातः श्रुत्वा॥ आनेय च नृपाणेः स्वम्यक स्वकं कृतं वा विरोधतः॥ तस्मै दा
तायसन्नृत्य स्वाचारायात्म वेदिनां॥ शास्तुखायो दत्यदद्भुखःस्वनूद्यात्स्य यतमान
सः॥ मंत्रेणानेन संकल्प्य पापव्याधिविमुक्तये॥ याप प्रोक्तः प्रभाकरः सत्ताश्च रथवा
नः॥ शातमानं ददात्तनु उष्टः सर्वं जगद्गुरुः॥ इह जन्मनि यत्पापं मन्यजन्मनि यत्कृतं॥

संप्रत्ययाच्चाँरोगदुःखान्तिकारणं। तत्सर्वं ह्रपयत्वर्कः पापरोगाद्वितं मम। दानमंत्रः
ततः क्षमाप्य तं विप्रं प्रणिपत्य विसर्जयेत्। यथा प्रसन्नो भवति तथा सर्वं प्रकल्पयेत्।
इति बोधायनोक्तसर्वपापरोगहरदानमानदानं। अज्ञाता पूर्वरोगहरं॥ अज्ञुका
येन रोगाः स्युर्द्दृष्ट्वा तेषां शिवाद्वारिः स्नुवर्णप्रतिमा कार्या अश्विनयोर्गदसंभ्रमो। अनया
र्जपादामश्च हुजातन्मंत्रकेरपिस्नुवर्णं षट्हल्ने रज्याप्रतिमा सर्वकर्मस्नु। भद्रासना
पविष्टाय रोगिणे स्नानं तु तमोन्न वारो वाष्टकलशाः स्थाप्याः प्रतिदिशं स्थनाः। इंद्रादिक्
तीनां दिग्नकै दोव्हविदिक्कु वाजन्हारुद्रस्य जाप्यं वा ऋग्वेदादिक्रमेण वा। अत्र वैणवे
र्वकेनाः स्युः सितवस्त्रेण वेष्टिताः। निक्षिपेन्नवरत्नानि मृत्तिका रोचनां तथा। अश्वस्थाना २१५
जस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात्। पंचकृष्णाः समानीय ह्रदये तु एयवारिणा। तेनाभि

षेकं कुर्वीत आपोहिष्ठेत्यृचक्रमात्। हिरण्यवर्णा इति च पावमान्यस्तथैव च। अग्नीनिर्मं
त्रराजेस्तु अग्निष्पकः सदा भवेत्। वैयाघ्रदारिणं स्निदं चर्म प्राकूलद्दीपीठके। निवेश्यवा
सनेष्ठातत्व अग्निष्पकं समाचरेत्। ह्यादिसर्वरोगाणां भद्रासनमिदं भवेत्। गदस्यदेव
तानां च यद्दाणं स्थंडिलं पृथक्। होमो ग्रहादिदेवानामेकस्मिन्स्थानके तु तमो। अभेरुन्नरदि
स्नागस्थंडिलं कल्नारोस्तु तोप्रावदितं तु कर्त्तव्यमाचार्यः श्रुतिपारगैः। ऐंद्रिकाद्युष्मिकेरो
गंरतदामान्त्रणाशयेत्। यदि न क्रियते होमाद्विछित्तिपातकं स्यादि। होमादितिद्वितीयःपा
ठः आगामिजन्मकोटीषु रोगान्न त्यजते ध्रुवं। ततश्च व्रतहोमः स्याद्रोगी विप्रं प्रसाद्य चाहघा
हेवाहारामंत्रमेनस्तु दीरयन्। देवो विश्वपती मत्यं दानेनानेन तोषितो। प्रभूहरहरीसोगी
पापोछेदरनो मम। दानमंत्रो। इतिदवास्मोपहारो देवविष्णायमानवः दीनों धरूपणान

न्यान्भोजयेद्व्रततः स्वयं पुण्याहवाचनं कृत्वा इष्टबंधुजनैः सह भुंजीत स्वल्पमगु
रुक्षाराम्लपरिवर्जितं ॥ एवं कृते नरः क्षिप्रं दुष्टरोगाद्विमुच्यते ॥ इति अज्ञातसर्वरोगहर x
हरिहरस्तुतिदानं ॥ तथा च सारसंग्रहे रोगोत्तमः ॥ विष्णोर्दधनशास्त्रोद्युरात्मानं यः समापये
त् ॥ स जन्मांतरमासाद्य अविज्ञातगदी भवेत् ॥ अविज्ञातरोगवान् भवतीत्यर्थः ॥ चिकित्स
कारोगसंज्ञामपि कर्तुं न शक्नुवंति ॥ तत्र जपहोमादि सेतुबंधरामेश्वरदर्शनादि कार्यं
तं ॥ तथोक्तं च ॥ विष्णोर्नामसहस्रं तु स्तोत्रमंत्राश्च वै जपेत् ॥ एवमज्ञातरोगी च मुच्येत रा
मेश्वरेक्षणात् ॥ रामेश्वरः सेतुसंज्ञो ॥ गत्वा नान्यः श्रीपर्वतेक्षणाद्वापि गौतमीस्नानतोपि वा ॥
इति सूक्तो न वेत्ति रोगी यस्य न ज्ञायते गदः ॥ पंचाशद्भोजयेद्विप्रान् तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ॥ २१७
व्याधितानोषधं दद्यात् स्वयं भुंजीत वाग्यतः ॥ इति अविज्ञातरोगहरणं ॥ तथा अन्यद्वे

दो सर्वरोगहरं प्रोक्तं त्रपुदानं सदा नृणां ॥ लोहस्य कनकस्यापि सर्वरोगेषु शस्यते ॥
एवं कृत्वा प्रतीकारं संपूज्याभीष्टदेवतां ॥ अविज्ञातनृणां रोगाः प्रणश्यंति सुदारुणाः ॥ इ
ति सर्वरोगहरत्रपुलोहहेमदानं ॥ तथा च ब्राह्मणविद्वेषरा ज्ञातिस्त्रीवृद्धिगोघ्नके ॥
ब्रह्मराक्षसपैशाचं जन्म संप्राप्नुवंति ते ॥ कुमारीगामिनः पापाः साध्वीं गच्छंति ये बलात् ॥ ब्र
ह्मराक्षसपैशाचीं योनिं प्राप्य पतंति ते ॥ श्रुताध्ययनसंपन्नश्चांडालीं योनिं गच्छति ॥ ब्रह्मरा
क्षसतां याति देवब्रह्मस्वहारकः ॥ विप्रगोष्ठीं हंता च विप्रादेशसमर्पकः ॥ अरण्ये निर्ज
ले घोरे जायते ब्रह्मराक्षसः ॥ इत्यादिभिः कर्मभिर्ब्रह्मराक्षसो भवति ॥ नो चेत्तमसः स्या
न्नत्यो विप्रः सो वा पिशाचः स्यात् ॥ तथाविधकर्मरुद्धारं भवेत् ॥ अतिदुःखानि भूतः परानि
ष्टकरणशक्तिर्नास्ति कश्चेति ॥ तदुपशांतिकरमाह ॥ श्रवणद्वादशीयोगे तत्पुत्रः श्राद्धं सं घ

दिंत्रिस्थलीषु तथा श्राद्धैः पिंडदानैश्च तर्प्पणैः। जपहोमैश्च दानैश्च देवतार्चनकैर्वेत्
मुच्येत गयादिषु कृतैर्ब्रह्मराक्षसतां गतः। शुक्लाष्टमी समायोगे यः श्राद्धं कुरुते नरः। करंजकर
न काद्यैश्च पिंडैस्तु द्विरष्टदुर्गतां। तेन मुक्ता भवंतीह ये केपि त्रिगतिर्गताः। रुद्रानीलष्टमो
त्सर्गं निपानं वा कृत्वा वर्द्धा पिशाचत्वगतान्सर्वान्मोचयत्येव नान्यथा। सहस्रं भोजयेद्वि
प्रान्नूतन्याबादीन् दुःखितान्। पिंडैर्णमां कुरुते मोक्षं दुर्गतानां हरियजन्। ततश्च नारायण
बलिस्तु वा वाविष्णुतर्प्पणं। रक्षःपिशाचायेन्येपि मुच्यंते नात्र संशयः। एतद्देवोक्तं श्रुत्व
त्वा नागयायां पिंडदानेन जपहोमार्च्चनादिभिः। ब्रह्मतर्प्पणतः सम्यक् जपनाद्देवनित्यशः।
देवतानां च सेवाभिः कन्यादानेनान्वद्दि। ब्रह्मराक्षसापेक्षा च्यात् मुच्यते मनुरब्रवीत्। २१८
इति ब्रह्मराक्षसत्वपिशाचत्वहरं। अथ मुत्यामरणे पूर्वकर्मजं कृणानि व्याघ्रादिगजनृ

पालचौरवैरिहृकादत्तां। नृपवह्निदारुशास्त्राश्मविषाद्बंधजलैर्मृताः। विस्टचिकानकव
लचमातीसारतो मृताः। शाकिन्यादियादेर्यच्चा विद्युत्पातहताश्च ये। अस्पृश्यस्पर्शपिंडु न
ष्टाः पतितापत्यवर्जिताः। पंचत्रिंशत्प्रकारेस्तु प्राप्नुवंत्यगतिं मृताः। पित्राद्याः पिंडदा
अस्तु स्वयोग्नेयं पुत्रजस्ततः। ततो नांदीमुखाप्तोकास्त्रायाप्य स्वमुखास्वयः। द्वादशैवंपि
तृगणास्तर्पिताः संततिप्रदाः। गतिहीनाः सुतादीनां संतानं नाशयंत्यतः। दंष्ट्राव्याघ्रादि
निहताः। गर्भे निपतंत्यमी क्रमात्। १० द्वादशास्त्रादिनिहताश्चावर्षप्रतिवालकं। १२ विषा
दिनिहता यत्र त्रिदशास्तु द्वादशास्वपि। वर्षेस्तु बालके ऊर्ध्वं रनपत्या नपत्यतो। अथ व्या
घ्रेण हन्यैते जंतुः। कुमारीगमनेन च। विषदाद्येवृत्तपर्ण्णगजे नृपदुष्ट कृता। राज्ञा
राजकुमारघ्नश्चौरेण पशुदंसकः। वैरिणा मित्रभेदी च वकटत्रिष्टिकृणत्रा। गुरुघाती
अष्टशल्यामृताश्चेव शौचसंस्कारवर्जिताः। अनक्रो हृष्टके मित्रदेश्च स्वंगिलिताः शकटाहताः।

चत्रायायां मसूरीश्रोत्रवर्जितः॥ द्रोही संस्काररहितः॥ श्वानानिक्षेपहारकः॥ तथा मृते
तकगतिः॥ शूकरेण विपासिकः॥ कृमिभिः कृतनाडीव्रक्रमेण वनछेततः॥ शृंगिणा शं
करद्रोही शाकटेन चूर्णकः॥ सूचकः पिशुनः॥ कृतघ्नो मेदिनीदत्तविक्रियायज्ञदानि
कृतौ दारुणा दक्षिणावारः॥ शास्त्रेण श्रुतिनिंदकः॥ अश्मना विप्रनिंदाकृतु विषेण कमति
प्रदः॥ उद्बंधनेन हिंस्रस्तु सेतुभेदी जलेन च॥ गोग्रासकृत्तेऽस्याच्च कवालनहिजाभूक विप
तौ॥ भ्रमरेण राजपत्नीदाश्च तीसारेण निःक्रियः॥ शाकिन्याद्यैर्म्रियते तत्र सदर्पाकार्य
कारणैः॥ अनध्यायेष्वधीयानो मृयंते विद्युताथ वा॥ अस्पृश्यस्पर्शसंगी च श्रांतिस्तत
दुष्टशास्त्रकृतोपतितो पत्यविक्रेता न पात्या द्विजरत्न कृतौ॥ अथ तेषां क्रमाणेव प्राय २१९
श्चित्तं विधीयते॥ कारयेन्निष्कमात्रेण पुरुषं प्रेतरूपिणं॥ चतुर्भुजं दंडहस्तं महिषासन

संस्थितं॥ पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्यात् पिंडं प्रस्थप्रमाणतः॥ मध्वाज्यशर्करायुक्तं स्वर्णखं
डेन संयुतं॥ अकालमूले कलशं पंचपल्लवसंयुतं॥ कृष्णवस्त्रसमाछन्नं सर्वौषधि
रि समन्वितं॥ तस्योपरि न्यसेद्देशपात्रं भक्ष्यैः फलैर्युतं॥ सप्तधान्ये च कलशे तत्र तं पुरु न्पुं.३
षं न्यसेत्॥ कृत्वोपरि च विन्यस्य पूजयेत्तं तद्रूपिणं॥ कुर्यात्पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं प्रेत
तर्पणं॥ षडंगो अजपेद्रुद्रान् कलशे तत्र वेदवित्॥ यमसूक्तेन कुर्वीत जपहोमार्चना
दिकं॥ गायत्र्याश्चैव कर्तव्या जपस्वात्मविशुद्धये॥ दशांतिकः पूर्वं च दशांशं जुहुयात्ति
लैः॥ अज्ञातनामगोत्रेण प्रेताय सतिलोदकं॥ दद्यात्पितृतीर्थेन पिंडमंत्रमुदीरयन्॥
इमं तिलमयं पिंडं मधुसर्पिस्समन्वितं॥ दद्यात्तस्मै प्रेताय यः पीडां कुरुते मम॥ एकपिं
तिलमयदानमंत्रः॥ सजलान् कृष्णकलशान् तिलपायससंयुतान्॥ द्वादश प्रेतमुद्दिश्य

दद्याद्देवं न विज्ञो वा ततो निषिंचेद्धाचार्योदंपतीकजलोदकैः ॥ शुचिरक्तां वरथेरो मंत्रैर्व
रुणदेवतैः ॥ यजमानस्ततो दद्यात्राचार्याय च दक्षिणां ॥ ततो नारायणबलिः कर्तव्यः
शास्त्रनिश्चयात् ॥ एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥ विशेषास्तु पुनः कैश्चित्प्राहुः ॥ आदि
निहते धूपितेन व्याघ्रेण निहते त्रेतेपरं कन्यां विवाहयेत् ॥ सर्पदंष्ट्रे नागबलिर्देयः ॥ सर्प
स्तु कांचनः ॥ स्तु निष्कमितं देमं गजं दद्याज्जाहतो राज्ञा विनिहते दद्यात्पुरुषं तु हिरण्म
यं ॥ चोरेण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषं ॥ वृकेण निहते दद्यात् यथाशक्त्याथ कांचनं ॥
शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तूलीसमन्विता ॥ निष्कमात्रसुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ॥
शौनदीनेमृते दद्यात् विनिष्कं सुवर्णजं हरिं ॥ संस्काररहीने च मृते कुमारं चापवीतायतो ॥
निःक त्रयस्वर्णमितं दद्यादश्वं हयाहतो शुना हते हन्त्रपानं स्था पायनिज शक्तितः ॥ स्कं

२२०

श्राद्ध एकसप्त न्यो विवाह पत्र ४

रेण हते दद्यात् महिषं दक्षिणान्वितां ॥ कृमिनिश्चहते दद्यात् गोधूमान् पंचखारिकाः ॥ शृं
गेहते दद्यात् सो वर्णं रत्नसंयुतां ॥ शृंगिणा निहते दद्यात् वृषभं वस्त्रसंयुतं ॥ शाकटे
न हते दद्यात् रथं सोपस्करं शुभं ॥ भृगुपाते मृते विप्रः दद्याद्धान्यपर्वतं ॥ अग्निना निह
ते कार्यं मुदंपानं स्वशक्तितः ॥ दारुणा निहते चैव कर्तव्या सदने स्मृता ॥ शस्त्रेण निहते
दद्यान्महिषीं दक्षिणान्वितां ॥ अश्मना निहते दद्यात् सवत्सां गां पयस्विनीं ॥ विषेण च
मृते दद्यात् मेदिनीं हेमनिर्मितां ॥ उद्बंधनमृते दद्यात् कपिं कनकनिर्मितं ॥ मृते जलेन
वरुणं दद्यात् स्वर्णं त्रिनिष्कं ॥ विशूचिकामृते तत्र भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥ तिलधेनुप्र
दातव्यां कंठे च वकलेन मृतो ॥ अपस्मारमृते कार्यं च्छ कृच्छ्रव्रतं तथा ॥ अतीसारमृते ल
क्षं गायत्र्याः प्रयतो जपेत् ॥ आकिंन्यादिव्यदयस्तो जपं कुर्यं यथोचितं ॥ विद्युता तेन च मृ

प्रपाद्ध ने ४

श्राद्ध सप्तद ने

X

तेविद्यादानंसमाचरेत्।अस्पृश्यचमृतेकार्यंवेदपारायणंतथा।सच्छास्त्रपुस्तकंदद्यात्कु
स्पर्शीनामृते।पतितेचमृतेकुर्यात्प्राजापत्यानिषोडश।मृतेचापत्यरहितेकृच्छ्राणांनवति
चारता।एवंकृतेविधानेतुविदध्यादूर्ध्वदैहिकं।नतथाप्रेतनिर्मुक्तिःपितरस्तर्पितास्तथा।द
द्युःपुत्रांश्चपौत्रांश्चआयुरारोग्यसंपदः॥इतिदुर्मरणेदुष्कर्मजायश्चित्तायाःकथनं।एते
षुतत्कर्मणांविवेकप्रतीकारेषुकर्मविधानेवक्रपादवक्रपाणिकाणखंजांधवधिरव
षंडत्वकुष्ठपाणिचर्मदंतुरत्वादीनांविपाकदानकरणंकर्मांतरेषुतुसंबंधननिमित्तैः
सिद्धिर्नवैदिकीतथैवगुल्मकासश्वासातीसारभ्रमहृद्रोगयक्ष्मवमनाग्निमांद्यप्रदरअ २२१
र्शआदीनांप्रतीकारदानादैहिकसिद्धिःपरत्रापिचानुसंधाननिवृत्तिरित्यवधेयेविचक्ष
णैः॥अथनवप्रतनामहालक्षनारवनीपिटकवायसमहाडाकिनादियरूपीडायांशांतिविधा

नाकथ्यंते।यथा॥तत्रसर्वंमतादुःखोद्वेजितमनसःशांतिःपरकार्यपरस्वंचविनाशय
तियःपुरासर्वदादुःखनिलयःसोद्वेगबहुलोभवेत्।तत्रादावेवंचांद्रायणद्वयंकुर्यात्।उ
दुत्यंजातवेदसमितिमंत्रेणनामसहस्रंचजपेत्।अच्युतानंतगोविंदनामोच्चारणभेष
जात्।नश्यंतिसकलारोगाःसत्यंसत्यंवदाम्यहं॥इतिवचनात्पुरुषसूक्तेनाष्टोत्त
रसहस्रंजुहुयात्।तिलानुगोमिथुनंचदद्यादिति॥इतिदुःखितमनसःशांतिः॥अथदे
शांतरगतानिकेतादरेक्षुत्पिपासातुरंश्रांतंनयनीतंगदातुरंआरक्षन्नाश्रितंचापि
नावकेशार्दिताधनीयोनिर्दयःप्राणिगणेपरोभवतिमानवः।सदेशीतरमासाद्यबहु
क्लेशार्दितोभवेत्।यश्चावतनेनपारणंनयोत्पादकःस्यात्।अतुकथनष्टपुपजीवा
सधनवतिमहत्कार्यज्ञातापिदेशांतरगतो।भतिक्लेशीभवति।सकृच्छ्रातिकृच्छ्रंचांद्रा

यणं कुर्यात्॥श्रीसूक्तेन वा कृतिनिश्याष्टोत्तरसहस्रं त्रीहिभिर्मधुघृताक्तां जुहुया
त्॥गणेशगायत्र्या चाष्टशतं सशर्करं जुहुयात्॥ब्राह्मणान्विप्रांश्च दीनदुःखिनांश्च भोजये
त्॥गणेशपूजां च कुर्यात्॥हिरण्यं दद्यात्॥इति सप्तशतीस्तोत्रं च जपेत्॥इति देशांतरगति
क्लेशहरशांतिः॥अथ ग्रहपीडायां प्रचंडग्रहो यः श्मशानवासी यत्र देवाग्निगुरुगोविप्रान्
स्पृशति। तं प्रचंडो नाम ग्रहः संश्लिष्यति। तेनाक्रांतस्तत्क्षणं देवमूर्छितगतिर्दरिद्रो भवति।
स तत्र प्रतीकाराय रुद्रं चांद्रायणं कुर्यात्॥वा तत्रावादा नैष्फलमिति जपेत्॥वस्त्रगोहिर
३ जो ण्यपृथ्वीभोज्यादिदानानि दद्यात्॥बलिमंत्रश्च पूर्ववत्॥शीतोष्णहरविधानवत्
ईश्वरालये कार्यः॥अवधूतमेकं भोजयेत्॥इति प्रचंडग्रहाक्रांतेमूर्छाहरशांतिः॥अथ २२२
कालायनकग्रहो दुःस्थानस्थितः सूर्यादिग्रहयोग्रह यज्ञनमकुर्वत्र विजानाति। तं का
ति

लनायको नाम ग्रहः समाक्रामयति। तेनाक्रम्यमाणस्तत्क्षणादेव शुष्कहृदयरास्ये शु ष्य
ष्यमाणदरी भवति। तत्र क्रियावान् त्रिमध्वक्तेन याज्ञियतरुबालपल्लवनजातवेदसे
त्वाष्टोत्तरसहस्रं जुहुयात्॥त्रिमधु मधुघृतदुग्धं प्राजापत्यं सहस्रचारं तो हिरण्यबलिं च
पि४ दद्यात्॥तत्र तिलाजाति लकच्छमध्याज्यरुधिरगंधपुष्पैश्च चतुष्पथे। तत्र मंत्रः॥प्रचंडका
लबलिं इमं कालनायक महाग्रह आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबलामंत्रः॥देशां
तराद्वग्भोजनदानं च॥इति कालनायकग्रहदुःखशोषहरशांतिः॥अथ पिटकग्रहो यः
परस्य मनस्तापं करोति। अनारण्ये नव्य वद्दहरति। तं पिटको नाम ग्रहः संश्लिष्यति। स तेन
क्रांतस्तत्क्षणादेवप्राणसंदेहकरव्याधिनाभिभूतो दरिद्रश्च भवति। तत्र चांद्रायणं कुर्या
त्॥श्रीसूक्तेन तरु घृताक्तां जुहुयात्॥द्वादशं च बलिं दद्यात्॥स्वयं रात्रौ चतुष्पथे॥स ह

तेनैव मंत्रेण पिटकग्रहसंज्ञया। इति पिटकग्रहजनितप्राणनाशयकरव्याधिशांतिः।
अथ कालग्रहो। अप्रक्षालितपादेनात्र तु कुत्रापि केपात्र तु कुर्यस्त्वं कालनामग्रहः संस्पृशा
ति। तेनाक्रांतमात्रो नरो हीपीतत्वं तु विण्मूत्रेण हरिद्रावर्णवान् भवति। सोत्ररूपत्रयैः कु
र्यात् वस्त्राद्यैश्च समर्चयेत्। उपसृत्यार्यविजिस्समं पायसलाजावस्त्रगंधपुष्पधूपदी
नारायसमीपमंत्रेण पूर्ववद्बलिं दद्यात्। सर्वप्राजापत्यमाचरेत्। कमण्येनेन तन्नि
मित्तं तर्प्पयेत्। इति कालग्रहाक्रांतस्यांतर्हीपीतनेत्रविण्मूत्रदोषशांतिः। एवमापद्ने
वग्रहस्तस्यापीतत्वघोरत्वश्च दिवतः शांतिः प्रावक्विधिना। ततः संशोध्य पात्रे दत्वा
त्र विशेषात्स्वयमात्मना भोजनात्। अतं आपस्तंबो नामग्रहो स्पृशाति। स तत्क्षणं हृदयोद २२२
रत्रोषी भवति। तत्र नारायणं कुर्यात्। सर्ववद्बलिदानं च। इत्यापस्तंबो। एवं मरावरग्र

हो। रजकचर्मकारादियोषितां गमने तृणं मद्रा हारग्रहो स्पृशाति। अंगे अत्यंत दाहज्व
रं किंकिशनायिरामस्यजुहुया भरण जातवेदस इति मंत्रेण अष्टोत्तरसहस्रकं सहस्र
नामस्तोत्रं जपेद्विष्णोः समादिष्टं ब्राह्मणान् संपूज्य दद्यात् बलिं निशि चतुष्पथे। तिलपिष्ट
तथान्नं च विविधगंधदीपकं। अजारुधिरसंयुक्तं पुष्पधूपसमन्वितं। प्रतिशृङ्गी भेति
पूर्वोक्तेन मंत्रेण वेदिनां भोजनं दद्यात्। ततो रोगात्प्रमुच्यते। इति मलहारग्रहो। अथ पु
त्रग्रहो। अनिवेद्य सुरामांसं अन्नं हंतं हायन्नयः पुत्रग्रहः संस्पृशाति। कृदिशोपी नवे
त्। ततः अष्टोत्तरसहस्रं तु गायत्र्या जुहुयात् घृतं। गायत्री दशसाहस्रीं जपेद्यात् चकां चनं।
बलिं च पूर्ववत्कुर्यात् पूर्वमंत्रेण यत्नतः। ब्राह्मणान् तर्पयेद्विप्रान् ततो दोषात्प्रमुच्यते। इ
ति पुत्रग्रहो। अथ लोकायतिग्रहो। देवालयं शिलाप्रहमारुह्य मलमूत्रं त्यजेत्। लोकायति

कनामा सग्रहेणैकं तु गृह्यते। तेन गृहीतमात्रो वमनं पित्तोद्रेकी ज्वरपाण्डुवर्णवक्त्रनेत्रो
मूत्रपुरीषोत्तवति। आस्याद्दाद्दन्तवृणी भवति। तत्र उपवासत्रयं कुर्यात्। उध्यान्ते तंत्रा
तं जपेत्। दक्षिणस्यां जलं दद्यात् पिण्याकपायसजलगुडादिधूपदीपाच्छादनमप्रमं
कुण्ठ्यायां बलिं निक्षिपेत्। मध्याह्ने मध्यरात्रे वा। तत्र मंत्रः। प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं लोकायाति
महाग्रहो। आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबल। इति ऋचा नरं सम्यक् प्रदद्यात्। इति लो
कनं। नानावर्णजनेभ्यः अवंततो दोषाद्विमुच्यते। इति लोकायतिग्रहः। ततः शिवपादग्रहो
गुरून् देवांश्च पित्तरोयो ह्यवज्ञाय आत्मानं अधिकं पश्यति। तं शिवपादो नाम ग्रहः सं
गृह्णाति। तेनाक्रान्तः सद्य हरीकरपाददाहीनवति। तत्र चांडायणं कुर्यात्। बलिं वस्त्रान्न २२४
गंधधूपदीपाः नानापिष्टतिलसक्तवं इत्यादि निर्मार्गद्वय संगमे मंत्रेण बलिं दद्यात्।

मंत्रः। पूर्ववत् एवमस्य तुष्टिवपादिसंज्ञया॥ इति शिवपादोष्ठहस्तपाददाहकरोगतिः॥
अथ कपिलग्रहः। यः पुनर्देवालयेन दीतीरे वृक्षमूले च वनेस्तु करोति ष्ठीवति वा मल
मूत्रं करोति वा। तं कपिलो नाम ग्रहः संगृह्णाति। तेनाक्रान्तस्तादेव ज्वरस्तम्भी हस्तीन
सर्वांगदाहदीपीतनयनश्च भवति। तत्र त्रिरात्रोपवासं चासोमारुद्रावा जपेत्। दक्षिणस्यां द
द्यात्। निशि चतुष्पथे बलिं च दद्यात्। पिष्टं लाजापिण्याकरुधिरतिलधवलागंधपु
ष्पैः पूर्वमंत्रेण दद्यात्। ब्राह्मणत्रयं भोजयेत्। इति कपिलग्रहोष्ठज्वरस्तम्भकर
सर्वांगदाहपीतनयनदोषहरो॥ अथ ऊर्ध्वग्रहो सूर्यचन्द्रोपरागे च योगिनी संयोगि
नं ग्रहो नाम ग्रहः संगृह्णाति। तेन गृहीतमात्रः कंपी रुद्राग ज्वदकं वेवामष्टश्लीवि
वर्णः पीतनयनश्च भवति। क्रमेण रुधि मानपि भवति। तत्र पिपीलिकामध्ये सो गायत्री

कुर्यात्॥ गुरुणा सूक्तं रुद्रसूक्तं अग्निरस्मिन् मंत्रं जपेत्॥ मांसमुक्तपोलिका गंधपुष्पधूपैर्दध्यो-
दनादिभिरन्यच्च निवेद्यं दक्षिणां दद्यात्॥ अन्नबलिको चतुष्पथे निक्षिपेत्॥ इति
तृतीयग्रहजकंपकार्श्ययोगजदकं श्वासकासज्वलनविवर्णतिपीतनयनदोषहरं॥ अथ ऊर्ध्वक-
ग्रहो कारणमंतरेण न्यस्त्रा प्रहारिणां परदोषमविज्ञाय दंडपातिनं॥ ऊर्ध्वकेशो नाम
ग्रहो गृह्णाति॥ तत्तस्यांगेषु स्फोटा जायंते॥ तत्र लक्षचांद्रायणं कुर्यात्॥ चरुघृतं वा नैरो-
द्रव्यात्कन्याकुनित्तिश्च जुहुयात्॥ हिरण्यं दद्यात्॥ बलिं च पायसकंदलाजादूपपुष्प-
धूपदीपवस्त्रगंधस्कृतादिनां सपात्राणां शं भंमुच्य चतुष्पथे पूर्वमंत्रेण कुर्यात्॥ इति
ऊर्ध्वकेशग्रहे सर्वांगस्फोटेषु प्रतीकारः॥ अथ विष्टनाहयं देवसश्रिमाचारहीनं विष्ट- २२५
ता ग्रहो नाम गृह्णाति॥ तेन कर्णो नो हस्तपादतलेषु स्फोटा भवंति॥ विश्वनीहरी बधिर

भवति॥ तत्र चांद्रायणं चरेत्॥ गुरुणा सूक्तेनाग्रपद्मावेरशोन्नरसहस्त्रं जुहुयात्॥
सहस्रनाम्नां श्रीविष्णोर्जपेत्॥ घृतदधिपायसक्षीरपक्वपिष्टध्वजादिहिरण्यवस्त्रतांम्र-
पात्रपुष्पगंधादि स्थलकं तं चतुष्पथे पूर्वमंत्रेण बलिं दद्यात्॥ इति विष्टनाहग्रहे ह-
स्तपादतलस्फोटहरणबाधिर्यत्ता॥ अथ नवग्रहः॥ सन्दितपस्विगुरुस्वामीसंबंधिगामि-
नं नवग्रहो नाम गृह्णाति॥ तस्य मेहदाहास्फोटाश्च भवंति॥ आध्मानात्र नयनरोगा वा॥
तत्र पंतन तत्र लक्षहृदयं कुर्यात्॥ प्राजापत्यमपि कुर्यात्॥ तिलक्षचांद्रायणं समक्तं यक्तं वा व्याम्न- ४५
नविधिना दोश्रीश्च तं च दद्यात्॥ निष्कद्वादशकं वा॥ कूष्मांडहोमः॥ पुरुषसूक्तोक्त पद्मजा-
तेन तस्य सर्वं वा तनिशात्या बालणे तोजनं च दद्यात्॥ तथा बलिं स्थलकं नेनिक्षिप्य व-
स्त्रेण वेष्ट्य यन्नतः नालिः पर्युषितान्नं च पताकाध्वजस्पंदतो लघुपुष्पधूपादिभिः सह

यित्वा चतुष्पथे मंत्रेणानेन दद्यात्॥ प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं नवग्रह महाबला। आतुरस्य
सुखं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं प्रसीद मे॥ बलिदान मंत्रः॥ अथ वायसग्रहः॥ देवद्विजान् हेत्रत
डागवल्मीकादिषु विष्टामोचकं वायसो नाम ग्रहः संक्रामति। तेनाक्रांत आध्मानी करी
अरुचिमान्द्याग्नि दाहीच भवति। तत्र पूर्वं तच्चमाचरेत्। व्याहृतिभिराज्येन जुहुयात्।
हिरण्यं च दद्यात्। घृत तक्र पीनाद्यं नैवेद्यं घृतदीपादिभिः संध्यायां प्रदोषकाले चतु
ष्पथे पूर्वमंत्रेण बलिं दद्यात्॥ इति वायसग्रहः॥ अथ आध्मानरुचिपादस्फोटदोषप्र
दं॥ अथ महाजिकग्रहः॥ सुशालो वृक्षवल्लुक स्तन्मार्ज्या मधूदुंबरादीनां परित
परित पावशनात्पादारोहणाच्च महाजिको नाम ग्रहः संक्रामति। तेनाक्रांतमात्रः श्वासी
शोषी गजदवा कुजिका ग्रणी व्रणी कंपी च भवति। त्रिरात्रं उपवासं कुर्यात्। व्याहृतिभिरा

ज्येन जुहुयात्। उदुत्तरं गायत्रीं जपेत्। अन्नं च दद्यात्। बलिं च पक्वापक्व मत्स्य मांस सु
रा रुधिर स्नूप शाकान्न गंधादिभिः चतुष्पथे पूर्ववन्मंत्रेण बलिं दद्यात्। मध्याह्ने मध्यरात्रे
वा। कन्यकात्रयं भोजयेत्॥ इति जिकामलाग्रहः॥ अस्यरोषश्वास गजहाघतिदाहहरं।
अथ क्षेत्रपालग्रहः॥ निद्रायां क्षतिदत्तानां क्षेत्रपालः प्रपीडयेत्। आतनक्रांतमात्रो सुखशो
षी जिह्वा व्रणी च भवति। न तस्मादृत्तनाथांश्च पूर्वं संस्थाप्य पूजां च मंत्रेण कुर्यात्। पूर्व
वन्मंत्रेण बलिं दद्यात्। अवधूत योगिनां भोजनं च॥ इति क्षेत्रपालग्रहः॥ सुखशोषजिह्वा
व्रपादोषहरं॥ अथ हस्तपादग्रहः॥ वस्त्र धान्यादीनां मुषित्वा मूल्यादग्रीवकं गृह्णतो ह
स्तपादग्रहः संक्रामति। तेनाक्रांतमात्रो हस्तपादस्तंभी वक्रग्रीवः कृटिव्याधिमान् दरिद्रा व
र्णनयनश्च भवति। स तत्र त्रिरात्रमुपवसति। व्याहृतिभिराज्येन जुहुयात्। उतवात हिरण्यं

दद्यात्। अन्नं पिष्टं क्षीरं गंधादिभिश्चतुष्पथे तथा काले बलिं दद्यात्। ॐ ह्रः क्लीं घ बलिं च
मं गृह्ण गृह्ण पादय पादय हन हन। आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबला। इति दन्तपादग्रहोच्छतुजां
क्रिस्तंतत्कं वकटिपांगीपीतनयनदोषहरं लक्ष्मीकव्याधिहरं च। अथ कर्णग्रहः। परनिंदा
पैशून्यश्रवणश्रावणाच्च कर्णग्रहो गृह्णाति। तेनाक्रांतकर्णः शूली भवति। दशाश्राः ततः सुरा
मांसान्नतिलपिष्टलाजाकंदमूलफलपुष्पादिभिश्चतुष्पथे रवौ काले बलिं दद्यात्। ॐ ह्र
क्लीं घ बलिं च इमं कर्णारिष्टमहाग्रह। आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबल। इति कर्णग्र
हजातकर्णपीडाशूलरोगशान्तिः। अथ वेतालग्रहः। बंधुसुदाप्याण संपादयति। उपकर्तुरु
पकरोति यस्तं च वेतालो नाम ग्रहः संक्रमति। तेनाक्रांतमाश्वासी कासी ज्वलान्नमस्मद्दमानः २२७
सर्वांगरोगी हृतकल्पश्च भवति। तत्र रुद्रत्रयं कुर्यात्। श्रीदिक्षोः स्मृदस्मकशाल्मिणक्षौ।

कूष्मांडैः कूष्मांडमंत्रैश्च पक्वान्नकयानक्षिन्नस्तकं उपेतं बलिं च अन्नं दधि सक्तु चूर्णरुधि
रक्षीरसूपवस्त्रगंधादिभिः हिरण्यजलचूर्णकं तेनिशि चतुष्पथे बलिं दद्यात्। पूर्व
मंत्रेण। इत्यवतारग्रहजनितबालकासज्वरानहेषमृतकल्प। अथ स्कंदग्रहो बाल
ग्रहसंचारे उच्छिष्टं बालमादाय स्वयमुच्छिष्टो वा अग्निं स्पृशति। यः स्कंदग्रहः संक्रमते।
तेनाक्रांतमात्रस्य करपादास्येषु वायुर्बलवानाक्रमति। उक्तं च महाभारते। स्पृशंतं व
क्रिमुच्छिष्टं बालमादायमानवं स्कंदग्रहो गृह्णाति ग्रहस्तं वै स्कंदो नाम महाबलः। तस्य पादस्य
हस्तेषु विकारो नायुजो च न वेदिति वचनात्। तत्र सक्तु दधि क्षीरसु कशर्करा न सूपतिलपि
ष्टमुद्गराजमाषनिष्पावकमयवगोधूमा मस्सुरा चूर्णकं न कांस्यपात्रं वस्त्रयुग्मं संवेष्ट
नादि रक्तसूत्रकर्कटरक्तमाल्यांबरादिभिर्मंत्रेण बलिं दद्यात्। ॐ ह्र क्लीं घ बलिं चेमं

स्कंदग्रहस्तु पूजितः। आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्येव महाबलात् तस्याग्निप्रतिष्ठाप्य स्वाप
त्रतिकांस्य स्वाहेति मंत्रा त्स्यां हीर घृत सर्षपान् जुहूयात्॥ ॥ द्रोण मात्र पक्वान्न पक्वाप
क्व मत्स्य तथा मांस दधि पिष्ट तिल पिष्ट रुधिर हिरण्य रक्त चंदन वस्त्र गंध पुष्पादि दत्त
मूले प्रदोष समये बलिं दद्यात्॥ पूर्वमंत्रेण दद्यात्॥ इति स्कंदग्रहोत्पादित कर पाद
स्य वा सुविकार हरं॥ तथा च॥ उच्छिष्टं बालमादाय श्वा यानं व्रतचंगिने। तं यस्कातिग्रह
स्कंदस्याधमानी हरवान् भवति। श्वासवान् रक्तनयनो वक्रभ्रूत्र पुरीषवान्। पार्श्वयोः प
रितापार्त्तश्च रुचिः। सबलिं हरेत्। तत्रादि हिरण्यं पायसं वस्त्र रक्त चंदन मकुशिमामण
ऊर्द्धटमो। सिद्ध फलैर्मूलैर्वटस्य चावट मूले मध्यरात्रौ पूर्वमंत्रेण निक्षिपेत्॥ इति स्कंद २२८
ग्रहार्त्तस्य आधमान हरः॥ अथ मेषग्रहो बालमादाय आस्फानेन सनमर्दन रोदनादीनि

निनिर्द्धने वनो। वृक्ष मूले देवालये जलाशये वा त्रस नुरोदनादीनि निद्रां वा ऊर्ध्वं तं मेषो
नाम ग्रहो गृह्णाति। सर्वांगेषु वासुः प्रकोपवान् बालं हरी च निमिषनेत्र ऊर्ध्व दृष्टिः। फे
निलास्यो वा मद्हस्त पाद कंपनाद्यस्य भवति। तदुपशांतायादि हिरण्य श्वेत वस्त्र पायस
सकुल्माषा पूपगंध पुष्पादि सर्वदंतेन च वा निशीथे। शस्त्र पाणिः प्रशस्तो घेति पूर्वमंत्र पुत्र र
नू बलिं दद्यात्॥ तु प्रथोग्रामनिर्गमे वान सर्वं ब्राह्मण शस्त्रीया नृ॥ इति मेषग्रहे सर्वांगवा
सुविकारा पुष्ट्राण हारक नेनो भीन नप फेनिला दृष्टि हस्तादिकं पदोषेषु॥ अथ शिशुग्र
हो। दिव ब्राह्मण गा गुरु चार्यच वज्रा कारिणं शिशुग्रहः संक्रमात् तदा हरान्ति नारास्य शोष
हस्त पाद कंपनादि दापी च भवति। तच्छांतये घृत लाजा मांस कूर्द्ध टमेष रक्त चंदन हिरण्य
पुष्पकं नादि निर्वट मूले पूर्व मंत्रेण बलिं दद्यात्॥ इति शिशुग्रहे हरान्ति नारास्य शो॥

न्हस्नादिकं परं॥ अथ महासप्ततनायहो॥ अदंष्ट्रा तु दंडयंते च दंष्ट्रा नो नाथ दंडकं। स्वैरं
नृपं वा मनिवंशकृते सप्ततनायहः। तं तंत्रपादिकं महेत्पन्मस्तं तद्या पारपरन रंधुक्ता सुक
ममीद्रपथवद्दरं तं महासप्ततनायहः संक्रमते। ततो तिसारी भवति। तत्र हरिद्रा च तिल
पिष्टदध्योदन गंधपुष्पहिरण्यसुवर्णकं नादि स्तडागोपकंठ बलिमादध्यात्। प्रदोषे ते
न मंत्रेण नीलांबरधरा देविसप्ततान विततनानाविशिष्टं विकारान्मुंचे मे गृह्णी अबलिश्च
नां। ततः कन्यात्रय भोजनं दद्यात्॥ इति महासप्ततनायहोयामतिचारदोषः॥ अथ रेवती
ग्रहो संध्याकाले मुक्तशिरा उच्छिष्टशयने रतः रेवती ग्रहः संक्रमते। तदा देवास्य शोषी दा
हीकंपी रक्तवर्णश्च भवति। ततो घृतलाजापायसकुर्कुटामिषर नवंदनरक्तवस्त्र हि २२९
रण्यगंधपुष्पसुवर्णकं नादि वटशमीमूलेनेन मंत्रेण बलिं दद्यात्। विचित्रांबरधरा द

विचित्रमाल्यानुलेपनी। विशिष्टं विकारान्मुंचे मे प्रगृह्णी अबलिश्च नां कन्यात्रय भोजनं॥
रेवतीग्रहो नष्टास्य गोमहादकं पुरुषावर्षेषु॥ अथ कद्रूसप्ततनायहोयोन्तयाध्नो वा
सौहाद्धा पित्र्यादीनो श्राद्धानि न करोति। तं कद्रू सप्ततना संक्रमते। ततो शिरोग्री हरीका
सी दिवा निद्रा न क्तं विनद्री च भवति। तत्र मांसान्नरुधिरवस्त्रपुष्पगंधहिरण्यसुवर्णकं
नादि महावृक्षमूले प्रदोषे नेन मंत्रेण बलिं दद्यात्। चमूर्द्ध सप्ततान देवि प्रगृह्णी अब
लिविमां विशिष्टं विकारान्मुंचाश्च स्तु नगेनकृदर्शनात्। तत्र कुमारीभोजयेत् कं चुकं दद्या
त् पक्वफलं च॥ इति कद्रूसप्ततनायहोश्चरिरोगहरका समराना वनिवृत्तायां॥ अथ शकुनि
ग्रहो उच्छिष्टे भोजने देवालये मलमूत्रोत्सर्गकारिणं शिशुं शकुनिः संक्रमते। तदादि
मुखदंगे पाके च व्रणी भवति। ज्वरी अतिसारी रक्ताशिररोदी च भवति। तत्र हरिद्रा च
दे

तिलपिष्टघृतचंदनसुरालाजाहिरण्यपूर्णकेनपक्वमांसगंधादिभिर्नद्यांगोष्ठेवानेन
मंत्रेणबलिंदद्यात्॥ग्रहक्षीघबलिंचेमंशकुनेवंमहायदारिशुंविकारान्मुंचेमंयवीरि
ष्टंविनाशय॥इतिशकुनिग्रहः॥मुखकंठपानत्रणरोमातिचारबहुरोदनादिस्यु॥अथम
हारेवतीग्रहोऽष्टवर्षेथितिरात्रिकृएधर्मकर्मणिबालानांस्त्रीधनपिनोगिनीरेवतीमा
ग्रहःसंक्रमातातस्यबालाविण्मूत्रवलिप्ताहरिद्रांगवर्णस्फोटवंतश्चभवंतितदुपशां
तयेसर्वेतिमंत्रेणसर्वोक्तंबलिंदद्यात्॥सर्वोक्तंरेवतीग्रहविकारान्नः॥इतिद्वितीयारेव
त्यांविण्मूत्रलिप्तपीतवर्णस्फोटादिदोषा॥अथशुष्कारेवत्यांचूमोपतितंछर्दिनंरुदंतं
बालंसायंमध्यमकेवाशुष्कारेवतीग्रहःसंक्रमातानतःस्थलीहरीकृतशोषीत्रजीर्णमन्नंच २३०
भवति।मतन्मुजाननश्वेतवस्त्रैश्चगंधपुष्पसुरासमांसधांमूलेमंत्रेणबलिंदद्यात्

त्रिशागमेकरालवदनेदेविघोरेग्रहक्षबलिंचिमं।बालकस्यसुखंसिद्धिप्रयच्छत्वंमत
बलोपानीयंपायसंवस्त्रंदद्याद्द्विप्रेषुवेततः॥इतिशुष्करेवतीग्रहो॥जलदारुकोषा
जीर्णस्थूलास्तनाग्रहाचुल्काप्रक्षालितपाणिपादःशय्यासनादीनिनांडानियंस्य
त्रातितंलक्ष्महतनाग्रहःसंक्रमतिततोर्बुदीदेहकंपीरुदनूनिशिविनिद्रोदिवास्वापी
भवतितत्रतिलपिष्टान्नदधिलाजाहिरण्यप्रसूर्णकंनादिवस्त्रगंधपुष्पधूपदीपप्रनृ
तिक्रोशस्थानेप्रदोषेबलिंदद्यात्॥नीलांबरधरलक्ष्मीहतानविहतानिनिशिशुंविका
रान्मुंचाशुंप्रवृक्षोघबलिंचिमं॥इतिलक्ष्मीशिशुहतनाग्रहो॥अर्बुददेहकंपनिद्राविरक्ति
दोषु॥अथबालरक्षाप्रसंगेनबाणगर्भिण्यारोगेप्रायावप्रतिपालनार्थमासविशेषे
बलिविशेषोनिधीयते॥तत्रयथाश्वेतवस्त्रेणपायसघृतचंदनकैवहिरण्यजलपूर्णै

नादिभिर्गोदोहस्थाने प्रथममासगर्भिणीगर्भोद्देशेन बलिं प्रजापतये दद्यात्। तत्र मं-
त्रः। एह्येहि भगवन् ब्रह्मन् प्रजाकर्तः प्रजापते। प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं सापत्यां रक्ष गर्भि-
णीं॥ इति तद्दत्वा यवसदध्यन्नलाजातिलपिष्टवस्त्रहिरण्यध्वजलड्डुकं चगंधपुष्पादि-
भिरश्वत्थां पूर्वस्थाने द्वितीयमासि गर्भिणीगर्भमुद्दिश्य बलिं दद्यात्। आगच्छेनं
महाभागो देवावैद्या विहाश्विनो। प्रगृह्य बलिं नेमं तु परिपाल्यादि गर्भिणीं॥ इति तद्द-
त्वान्नलाजाश्वेतवस्त्रहिरण्यध्वजगंधादिभिः पूर्वस्थाने एकादशरुद्रेभ्यः तृतीयमा-
सि गर्भिणीगर्भोद्देशेन बलिं दद्यात्। रुद्राश्चैकादशाः प्रोक्ताः प्रगृह्णीध्वं बलिं चेमं युष्मा-
न्माद्ययावेदं नित्यं रक्षंतु गर्भिणीं॥ इति रक्तान्नध्वजगंधपुष्पवस्त्रहिरण्यतिलपिष्ट- २३१
लाजादिभिस्तृतीयमासगर्भिणीगर्भमुद्दिश्य पूर्वस्थाने बलिं दद्यात्। आदित्या द्वादशं

श्रेष्ठाः प्रगृह्णंतु बलिं चेमं युष्मान्माद्ययावेदमिमां रक्षंतु गर्भिणीं॥ इति तद्दत्वाका-
न्नमांसच्छागस्थरक्तान्नद्राक्षाफलमाध्वीपिष्टीसुराशर्करामधुकसक्तुतिलपिष्टपूप-
लाजादिरण्यादिभिः सहकारमूले चतुर्थमासगर्भिणीगर्भोद्देशेन नागामयं विनायकं
रत्वा वस्त्रचंदनगंधपुष्पादिना संपूज्य अनेन मंत्रेण बलिं दद्यात्। विनायकगण-
ध्यक्ष शिवपुत्र महाबलाप्रगृह्णीष्व बलिं चेमं सगर्भां रक्ष गर्भिणीं॥ इति तद्दत्वा यवघृ-
तशर्करालाजाहरिद्रान्नहिरण्यध्वजपूर्णकुंभवस्त्रद्वयगंधादिभिः नदीतीरे पंच-
ममासगर्भिणीगर्भमुद्दिश्य बलिं दद्यात्। वसवस्त्वष्टसंख्याकाः प्रनाम्ना तन्मुखा-
काः प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं इमां रक्षंतु गर्भिणीं॥ इति तद्दत्वा षष्ठमासगर्भिणीगर्भोद्देशेन स्कं-
दाय पूर्ववद्बलिं दद्यात्। मंत्रः। स्कंद षण्मुखादेवेशपुत्रप्रीतिविवर्द्धन। प्रगृह्णीष्व

बलिं चेमं इमां रक्षन्तु गर्भिणीं॥ इति तद्वत् सप्तममासगर्भिणीगर्भोद्देशेन मरुद्गणे
भ्यो बलिं दद्यात्॥ बलिं तु सर्वेभ्य एव मंत्रः॥ दिव्यन्तरिक्षे तु वियच्च देवविचारिणः॥ वाय
वस्तेन प्रशाम्यन्तु बलिं रक्षन्तु गर्भिणीं॥ इति तद्वदष्टममासगर्भिणीगर्भोद्देशेन दुर्गा
यै रणधान्यादिना पायसमविशिष्टरूपं तद्द्वारा गंधधूपदीपलाजाज्यपुष्पैः पूर्ववद्ब
लिं दद्यात्॥ अष्टहस्ते चतुर्वक्त्रे ज्येष्ठे विश्वे नित्याप्रियाप्रशक्त्यौघ बलिं च मं इमां
रक्षस्व गर्भिणीं॥ इति तद्वन्नवमे मासि गर्भिणीगर्भोद्देशेन दध्यन्नमुद्गान्नचत्वरान्न
रूपपायसमन्नतु प्रियंगुमधुगंधपुष्पादिभिः पूर्ववद्दानमंत्रेण धातः तस्मै यब
लिं दद्यात्॥ रक्ष रक्ष महानागनकाद्युद्भकारकापद्मवाहन गोविंद बलिं गृहाण च २३२
गर्भिणीं॥ इति तद्वद्दशमे मासि गर्भिणीगर्भोद्देशेन शाश्वविष्णुमायेद पूर्वव

द्बलिं दद्यात्॥ मंत्रः॥ पितृदेवि पितृज्येष्ठे वह्निपुत्रि महाबले प्रशक्त्यौघ बलिं चेमं म
गर्भां रक्ष गर्भिणीं॥ इत्येकादशमासि गर्भिणीगर्भोद्देशेन वासुदेवाय पूर्वोक्तविधि
ना बलिं दद्यात्॥ पांचजन्यप्रनायक कौस्तुभोद्योतनास्कराप्रशक्त्यौघ बलिं दद्वं सगर्भां
रक्ष गर्भिणीं॥ इति गर्भिणीगर्भरक्षणे पूर्वप्रतिक्रियाप्रधानं॥ अथ ऐहिकामुष्मिकः क
र्मणां प्रतीकारोक्तिप्रसंगेन प्रक्रान्त दुष्टग्रहवेष्टितानुगंग्रंथान्तरात् गर्भिणीशिशुबाल
ग्रहदोषचिकित्सालक्षणं प्रसंगेनाच्यते॥ यथा॥ तत्र वक्ष्यमाणेषु पूर्वं पूर्वं स्त्रावि
षयो रक्षासंबंधि गर्भिण्याष्टमे मासि ससत्वमहिषीदानमभिधीयते॥ तत्त्वपुत्र स्य
सुवनाश्वस्येवादृष्ट दरस्थिते मांधातरि सुवनाश्वरूपेणावनान्तस्त्रीगर्भे विशिष्ट दृष्टः स्मनु
वनेतापसमध्यवर्ती॥ पुलस्त्य उवाच॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि गर्भदानान्पृथग्विधं

नु। असुकंगतिकेवल्यांशोथिल्यंपवनग्रहः। वकृकिरूक्तेस्वल्पनंनेत्रत्रोतिरजा
गलः। आलस्यंस्वरविस्फूर्तः स्वरन्तेदृस्त्वनिछता। अंगस्यदोषाद्देवस्यं अजवाकवच
नोफितः। ग्रथिलवादियादोषास्तथान्यापाषितार्जिताः प्रमादादस्तुवित्रावृक्रिया
लोपादस्मात्ततः। अशुद्धभूमिक्रमणाद्रहणस्य विलोकनात्। प्रदोषाद्दोतथास्नानाद
पवित्रस्य नहणात्। इत्यादिषु समुत्पन्नादोषायेस्त्रीप्रमादतः। कर्मजाकर्मजावापि
तेषां संशोधनं प्रोक्तं। गर्भेतरमध्यस्थेयानारीमासिचाष्टमे। ददातिमहिषीं नूपस्त
सवांतरुणींशुभां। तस्यागर्भस्यनोन्मादोजायतेनविनाशनं। विधिनामहिषींदद्याद
गोपद्रवनाशनं। नवेदितिनुसंदेहोनस्त्रीगर्भस्यवेदना।। पुत्रस्यस्त्रग्।। गर्भोन्मादो
तावन्नूनंसप्तममासिवाष्टमो। पूर्वकर्मस्मृतिस्तत्रविकल्पंचेतसोभवेत्। नान्यथावान् २२३

भवत्तानुगर्भोनिर्वेदात्तस्त्रुस्रुसृजेत्। तस्यचित्तसमाधानंमानेतच्चास्त्रियासदास्य
कर्मकरोणः सत्याचोत्तसज्जोऽप्यपालनैः। एतन्महिष्यादानंचतदुपद्रवनाशनं।। अ
थवक्ष्येसमासेनतद्दानविधिक्रमं। ग्रहचंद्रबलोपेतेशुभनक्षत्रेदिनेदद्यान्मं
त्रेणराजेंद्रपुराणपवित [illegible] स्नानाचादवार्चनंरुद्राम्नाप्यमहिषींसतीं। समस्तांशी
लसंपन्नांप्रथमोद्भवगर्भिणीं। वस्त्रचंदनपुष्पाद्यैस्तामलंकृत्यप्राङ्मुखीं। दद्याद्द्वि
प्रेनसप्तंसजपवासोनिर्वृणणैः श्रान्तैः ददयादितिवचनात् विधिक्रमदंडकं। तत्रपूर्वं
हुतविप्रचरणक्षालनं। चंदनपुष्पवस्त्रमुद्रिकादिनायथाशक्त्यापूर्वामुखोदाता
उदङ्मुखः प्रतिग्रहीता। विप्रप्रार्थना। मनसीप्सितसिद्ध्यर्थंग्रहाणेमांद्विजोत्तमा। मया
दत्तांसदासौख्यसंतानफलदायिनी। गृह्णामीतिविप्रेणोक्तेततोमहिषीप्रार्थना। इंद्रा

द्विजोत्कपालानां या राज्यमहिषीश्च नाम महिषीदानमाहात्म्यात् सास्तु मे सर्वकामदा ॥
धर्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः ॥ महिषासुरस्य जननी या सास्तु वरदा मम
॥ २ ॥ इति महिषीप्रार्थनामंत्रः ॥ तत्र प्रयोगः ॥ सुप्रोक्षितानादिकृतां ॥ ॐ अद्येत्यादि यागे अ
मुकगोत्रायेत्यादिना सार्चितालंकृतां य अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय इमां महिषीं सव
त्सां सार्चितालंकृतां यथोपस्करसहितां धर्मदैवतां धर्मदैवतां मदीयोदरस्थगर्भस्य
सर्वापद्रवदोषविनाशार्थं गुणवत्संतानप्राप्त्यर्थं सुपुत्रसुखकामा तुभ्यमहं संप्रद
दे ॥ न मम ॥ भगवान् धर्मः प्रीयतां ॥ दानं दक्षिणा निव वांछितार्थसिद्धिरस्तु ॥ ततो बध्वांजलिना
यजमानेनाद्य विप्रान्निरीक्ष्य इति प्रार्थनीयं ॥ उदरस्थस्य गर्भस्य ये दोषोपद्रवाः स्मृ २३४
ताः तेषां निरसनार्थाय दत्तेयं महिषी मया ॥ गृहाण मां द्विजश्रेष्ठ सुखसिद्धिप्रदायि

नी ॥ दानेनानेन सकलं यथोक्तं फलमस्तु ॥ ततो विप्रेण स्वीकृत्य के तं विसर्जयेत् ततस्य द
दंनयेत् ॥ ततो भूरिदानं तिलकं मांगल्यं आशीर्वादः ॥ इति पोलस्त्यगर्भोपनिषदि
मोक्षप्रसवे सुवनाख्यसंवादे गर्भिण्या अष्टमे मासि ससत्त्व प्रथमोज्जत गर्भे महिषी
दानविधिः ॥ अथ गर्भिण्यादिपद्दोषनिकित्सायां महेश्वरसंवादे ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथा
स्याः प्रथमे मासि गर्भे निवर्तति वेदना ॥ पद्मकं चंदनोशीरं बालकं च समाकस्तवं तानि स्म
मभागानि ग्रहीततोयेन पीषयेत् ॥ सम्यक् पिष्टानि तानि योप्यां क्षीरेण लोडूय पाययेत् ॥ एवं न
पतति गर्भस्तत्र शूलं प्रणश्यति ॥ १ ॥ अथ मासि द्वितीये स्याः गर्भे निवर्तति वेदना नीलो
त्पलं मृणालं च शृंगाटं च सकेसरं ग्रहीततोयेन पिष्टानि क्षीरेण लोडूय पाययेत् ॥ एवं
न पतति गर्भं तत्र शूलं प्रणश्यति ॥ २ ॥ अथ मासि तृतीये स्या गर्भे निवर्तति वेदना गो

क्षीरं कदलीमूलं पद्मं चैव सनालकं॥ सीततोयेन पिष्टा निक्षीरेण लोड्य पाययेत्॥
एवं न पतते गर्भः॥४॥ अथास्याः पंचमे मासि गर्भे न भवति वेदना॥ नीलोत्पलं च कंको
लं चंदनं च समं तथा शीततोयेन पिष्टा निक्षीरेण लोड्य पाययेत्॥ एवं न पतति ग
र्भः॥५॥ मासि षष्ठे अथास्यास्तु गर्भे न भवति वेदना॥ प्रियालुमूलं मृद्वीकां उत्पलं च
सकेसरं॥ सीततोयेन॥६॥ अथास्याः सप्तमे मासि गर्भे न भवति वेदना॥ उत्पलं पिप्प
लीकुष्ठं च वचा शर्करया समं॥ सीततो॥७॥ अथास्या अष्टमे मासि गर्भे न भवति वेदना॥
पद्मकं जज पिप्पल्या उत्पलेन समं कृतं॥ सीततो॥८॥ अथास्या नवमे मासि गर्भे न
भवति वेदना॥ सेलजश्च वचा चैव कंकोली कमलं मधुसमं शर्करया कृत्वा शीततोयेन २३५
पीपयेत्॥ ततः सर्वाणि पिष्टा निक्षीरेण लोड्य पाययेत्॥ एवं न पतते गर्भः॥९॥

अथास्या दशमे मासि गर्भे न भवति वेदना॥ मधुकं पद्मकं चैव उत्पलं च तथास्त
मं॥ इति गर्भस्रावप्रतीकारः॥ ॥ ॐ चामुंड्यै नमो द्रावय विद्युज्जिह्वे कुडुं ह बालकं मुं
च स्वाहा॥ कणवीरकलिका २१ गुग्गुलगुटिका २१ सर्षपाहुति॥ २१ होमः॥ अथ ग्रवि
रांश्च जातमात्रेषु बालकेतान् अहं संप्रवक्ष्यामि समासेन यथार्थवत्॥ यदा धनव नी
नाम शक्रुते जातमात्रकं॥ ग्रीवायां पृष्ठतागे च जालान्तु श्रवते मुखे तस्य रूपा यीस्त्र
नीकारं बालकस्य शरीरके॥ मंजिष्ठा धत्तकोलोध्रं हरितालं ससचंदनं॥ एतैः प्रले
पयेद्बालं तेन नो मुंचति सा ग्रही॥ नोगंद्धा तुमा दृणं सर्वकालं विचक्षणः॥ गंधमाल्यं च
शराशसुरामांसं यथेप्सया॥ एवं कृते ग्रहा बालो मुच्यते नात्र संशयः॥ यदी उमहि
षीनाम शक्रुते न्याहि रात्रकं॥ कास श्वासातिमान् बालो गात्रं संकोचते तदा॥ अपामार्गे

उशीरं च पिप्पलीबीजकं तथा। अजाक्षीरेण संपीष्य ततो बालं प्रलेपयेत्। गवां शृं
गं अश्वकेशांश्च नखैस्तु धूपयेच्छिशुं। नोगं दद्याच्च मारणं ततो मुंचति सा ग्रही। २ ॐ
जातश्च सप्तमे बालो रोदिति चक्षु ऊर्ध्वदृकः नोन्मीलयति गात्राणि आहारं च न रोचते।
घंटाली सा ग्रही नाम गृह्णाति त्रिरात्रकं। गोदंत गजदंतं च तथा विकेसराजिनं। अ
जाक्षीरेण पिष्टानि ततो बालं प्रलेपयेत्। धूपयेन्निंबपत्रैश्च घृतसर्षपसंयु
तैः। लेपितं धूपितं बालं ततो मुंचति सा ग्रही॥ फेनमुद्वमते बालो दिशाश्चैव
निरीक्षयेत्। उद्विजयति गात्राणि रोदित्यवस्त्र ऊर्ध्वदृकः। काकोली सा ग्रही नाम गृ
ह्णाति चतूरात्रिकं। गजदंताहिनिर्मोकसर्षपैः समनागकैः। गोमूत्रेण तु पिष्टानि २२६
ततो बालं प्रलेपयेत्। सर्षपैर्निंबपत्रैश्च नखकेशैश्च धूपयेत्। नोगं दद्याच्च

मारणं कल्माषैः — समांसं वा अन्नेनैव विधानेन ततो मुंचति सा ग्रही॥ मांउ
रं कगतो बालो मुष्टिं बध्नाति नित्यशः। ऊर्ध्वं नतेश्च सततेश्च आकाशं च निरीक्ष
ते। हंसिनी सा ग्रही नाम गृह्णाति पंचरात्रिकं। मषष्टिं गेवचारोध्रहरितालं मनःशिला।
अजामूत्रेण संपीष्य ततो बालं प्रलेपयेत्। नोगं दद्याच्च मारणं ततो मुंचति सा ग्रही॥ प
हस्तौ पादौ च क्षिपति हसते च पुनः पुनः। मुह्यते रोचते बालो आहारं च न रोचते। फे
कारी सा ग्रही नाम गृह्णाति षट्त्रिरात्रकं। गजदंतं गुग्गुलं च राजसर्षपसंयुतं। पिष्ट्वा
च घृतसंयुक्तं ततो बालं प्रलेपयेत्। नोगं दद्याच्च मारणं धूपं तु चैव बालकः॥ मुं
चत्येवं ततो नादं काकवत्कुरुते सदा। जायते तिक्तगंधश्च बालको नात्र संशयः। मुक्तके
शी ग्रही नाम गृह्णाति सप्तरात्रिकं॥ ७ कुष्ठं च वचा वचानेनत छागमूत्रेण पीषयेत्। एतैः

प्रलेपयेद्बालं धूपो व्याघ्रनखस्य च। भोगं दद्यात्तु मातृगणं ततो सुखं भवति सा ग्रही। अतीवश्व
स्तते बालो गृह्यमाणस्तु रोदति। निरीक्षते दिवारात्रौ वृश्चिका लालयते सदा। गृह्णाते चाष्ट
रात्रं तु ग्रहीनाम नित्यं दंडिका। लेपनं तु वचादिगुग्गुलं च सहस्रसर्षपैः। भोगं दद्यात्तु मातृगणं
ततो सुखं भवति सा ग्रही॥ मुकुर्यस्त्वस्तते बालो ऊर्ध्वं निःश्वसते सदा रोदिति वा थ विश्रांता तु
नावोष्टादशात्यपि सा तु मेषी ग्रही नाम गृह्णाते नव रात्रिकं। चंदनं च वचा कुष्ठं तगरं शि
ता सर्षपाः उदकेन वपिष्टानि ततो बालं प्रलेपयेत्। धूपं नरनखैः सार्द्धं तथा वानरलो
म स्निग्ध मातृगणं भोगान्विधैः त्रिशुद्धं सुखं भवति सा ग्रही॥४॥ नीलोत्पलस्य वर्णो बालो भ
वति वर्णतः। रोदते च दिवारात्रौ पृष्ठगंधश्च जायते सरकं जायते मूत्रं मक्षुगंधस्तम २२७
न्वितं रोदनी सा ग्रही नाम गृह्णाते दशरात्रिकं। कुष्ठं सर्जरसं चैव वचा सर्षपसंयुतं।

उदकेन च संपिष्टा ततो बालं प्रलेपयेत्। धूपयेन्निंबपत्रैश्च समं मांसी बलाहया
भोगं दद्यात्तु मातृगणं आस्वदं कोद्रवोदनं। दिनत्रयबलिं दद्यात् द्वारे च प्रलेपयेत्। तु
ष्टा तमासवर्षं तु ततः पुष्पपत्रहायता। इति क्रियाकालगुणोत्तरे जातमात्रशिशुचिकि
त्सा पटलः॥१०॥ अथ मासेषु मासमात्रस्तु यो बालः काकारावं प्रलपं च तीत अत्रीमदेश
न ऊणा मासजात कबालानां चिकित्सां शृणु षण्मुखा विकाराणां ग्रहणां च यथातथम वि
स्तरात्। प्रतनाग्नि खिनी नाम गृह्णाते मासजातकं। तया गृहीत मात्रः सकाकारावं प्रमुंच
ति श्वसात् च दिवारात्रौ पृष्ठगंधश्च जायते सरकं श्ववते मूत्रं चक्षुष्यो नेव पश्यति। ते
न सारमते नित्यं कुमारी बलिकोहिणी। पायसं त्रिविधं दद्यात् मांसं नैवेद्यं तु विधिं। र
क्तपुष्पं ततो गंधं वस्त्रं दद्याच्च पीतकं। नस्य मांसं खुरा च दिशा मात्रित्य दक्षिणां। अथ धः

करंजवृक्षस्यमध्याह्नेबलिमाहरेत्।धूपंगोदंतनखजंदद्यात्शृंगसमन्वितं।दीप
कंतिलतैलेनमत्तरात्रिबलिंदापयेत्।स्नापितंधूपितंबालंततोमुंचतिसाग्रही॥१पू
तनाकल्पटानामष्टरूकातेचद्विमासिकं।तयागृहीतमात्रस्तुजायतेकांचनप्रभः।शीत
लानिचगात्राणिक्षिप्यतेचापिनित्यशः।ग्रीवाचपृष्ठतोवक्रामुखंचपरिशुष्यति।
क्षीरंपिबतिविश्रब्धंतद्दृणाद्वछर्दति।तंडुलैःपंचवर्णैश्चबलिंदद्यात्समाहितः।पु
ष्पगंधश्चवस्त्राणिरक्तान्येवप्रदापयेत्।धूपायन्निंबपत्रैश्चरक्तसूत्रंतिलस्तुतेनच।
दीपंदहितिलतैलेनबलिंसर्वर्णदापयेत्।एवंकृतेउसाद्देवीबालंमुंचतितत्क्षणात्॥
२॥पूतनागोमतीनामष्टरूकातेसात्रिमासकं।तयागृहीतमात्रस्तुबालोरोदितनिःस्व २३८
नं।श्ववन्मूत्रपुरीषंचनिद्रामोहस्तुतोज्वरे।तामधुगंधश्चजवतिगोगंधश्चविक्लिनि

उद्वर्तनंक्षीरशाकंचयवान्नंसोष्णमेवचाम्लकंवस्तिजहर्षस्यपिंडिकाचैवदापयेत्।धूप
यसर्षपैःश्वेतैःस्नापयेद्विशेषतःस्नपनेपंचनंगनतिलतैलेनदीपकं।पूर्वस्यां
दिशिमाश्रित्यमध्याह्नेबलिमाहरेत्।एतेनबलिदानेनततोमुंचतिसाग्रही॥३पूतना
पिंगलानामचतुर्थेमासिष्टरूकाते।तयागृहीतमात्रस्तुकंपातदक्षिणेकरे।क्षीरंपिबति
विश्रब्धैरावंमुंचतिदारुणं।श्वेतवर्णंशरीरंचमुखंचपरिशुष्यति।हतगंधेनावृतस्य
गात्रंचबालकस्यतुदानमंत्रानोषधंतस्यबलिंतस्यनकारयेत्।वर्जितंयंचनिःस्वनंय
दिजीवतिवानवा॥४पूतनाकंचनीनामष्टरूकातेपंचमासिकं।तयागृहीतमात्रस्तुजायते
कांचनप्रभःशीदंतिसर्वगात्राणिमुखंचपरिशुष्यति।क्षीरंपिबतिविश्रब्धंरोदित्येवमु
हुर्मुहुः।उद्वर्तनंपोलिकाशाकंमत्स्यमांसानिकारयेत्।पक्वान्नंपोलिकांचैवस्वस्तिकान्यप

कांस्तथा। दक्षिणां दिशिमाश्रित्य मध्यमके बलिमाहरेत्॥ एतेन बलिदानेन ततो मुंचति
सा ग्रही॥५॥ सूतना पंकजा नाम पंचमासे गृह्णाति॥ तया गृहीतमात्रस्तु रोदित्येव तु
क्रुर्द्धकः॥ हारश्च विविधस्तस्य कहिक्कलं च जायते॥ मांसौदनं सुरा मांसं कुल्माषान्नम्
कं वस्त्रथा॥ मा ष्टरक्तं कर्कटं मांसं विविधमव चा तु ष्पैर्धूपैस्तथा दीपैः बलिस्तस्याः प्रदा
पयेत्॥ एवं बलिविधानेन ततो मुंचति सा ग्रही॥६॥ सूतना शीतला नाम गृह्णाति सप्तमा
सिकं॥ आस्फोटयति गात्राणि तदाहारं न गृह्णाति॥ मांसौदनं सुरा शाकं कुल्माषं च ति
लांस्तथा॥ चक्रवाकानि पिष्टानि कुसुमं विविधं तथा॥ एकरात्रं बलिं दद्यात्ततो मुंचति सा
ग्रही॥७॥ सूतना रजनी नाम गृह्णाति चाष्टमासिकं॥ तया गृहीतमात्रस्तु बालो मुंचति तद्भ २३९
ए तान्स्फोटकाः सर्षपाकारा जायंते तत्क्षणे वाराखनात कं पातालेवमुखं च परिशुष्य

ति॥ एवं दृष्ट्वा लक्षणं ज्ञात्वा बलिं तत्र न कारयेत्॥ न मंत्रं नौषधं तस्य बालकस्य समाचरे
त्॥ जीविते तस्य संदेहो विनाशो नास्ति संशयः॥८॥ शिशुं मासे च नवमे गृह्णाति कुंतका त
था॥ तया गृहीतमात्रःस्तु तत्क्षणाद्वेष्टतेति॥ दुर्गंधः स्याच्छरीरस्य हसो न वति दारुणः॥
शरीरं पिबति विश्वं ततो न वति निःस्वनः॥ रुशाराम स्यमांसं च क्षीरमोदनमेव च॥ कुल्मा
षं तिलचूर्णं च पुष्पं गंधादिशोचनं॥ पूर्वां दिशि समाश्रित्य मध्यमके बलिमाहरेत्॥ एवं तं
तेन विधिना ततो मुंचति सा ग्रही॥९॥ सूतना पंकजा नाम गृह्णाति दशमासिकं॥ तया गृहीत
मात्रस्तु चक्षुर्भ्यां निव पश्यति॥ उद्वेजयति गात्राणि आक्रंदनं रोदते॥ ओदनं खशाराम
मत्स्यमांसं सुरासवं॥ घंटा च वपताका च मकूपिष्टं च कारयेत्॥ उत्तरां दिशिमाश्रित्य म
ध्यमके बलिमाहरेत॥१०॥ गृह्णाति एकादशो मासि राक्षसी नाम सूतना॥ तया गृहीतमात्रःस्

इश्यां किंचिन पश्यति। नमंत्रं नोषधं तस्य न बलिः कार्य तद्बुधैः। तया गृहीतश्च जीवे
ततो मे विस्मयो मन्यनुः। ह्यतना च पलाना मगृह्णाते द्वादशमासिकं। तया गृहीतमात्रश्च तु
रोदित्येव मुहुर्मुहुः। ओदनं दधि कुल्माषं तिलचूर्णं तथैव च। छागाश्च दूपकाश्चैव सर्वे
यत्नेन कारयेत्। पूर्वां दिशि मथा नित्यं मध्यमके बलिमाहरेत्। अनेनैव विधानेन सर्वा
सां बलिमाहरेत्। इति क्रियाकालगुणोत्तरे मासजातकबालकानां चिकित्सापटलः॥
महेश्वर उवाच। संवत्सरप्रजातानां बालानां चिकित्सनं। विकारांस्तु यक्षाणां च शृणु अ
थ त्रिशिखि ऋजा। गृह्णाति वार्षिकं बालं पूतना पापकारिणी। तया गृहीतमात्रस्तु धरण्यां प
तति ध्रुवं। नोन्मीलयति गात्राणि रोदित्येव मुहुर्मुहुः। दह्यंते च गात्राणि आरं च २४०
न रोचते। गुडोदनं सुरामांसं कुल्माषं पोलिका दधि। तिलपिंडं च छागाश्च गंधमाल्यं सु

सुगंधमत्। धूपयेच्चापि गोदंतः केशाश्च नखसंयुतैः। अन्नपर्णं पंचनंगेन तिलतैलेन
दीपकं। पूर्वां दिशि मथासाद्य एकरात्रिबलिं हरेत्। एवं कृते विधाने तु ततो मुंचति सा
ग्रही॥१॥ कुमारी रोदनी नाम गृह्णाते च द्विवार्षिकं। तया गृहीतमात्रस्तु ज्वरेण परि
पीड्यते। श्ववा तोच्चोणि तं विष्टं मूत्रं रक्तं च जायते। स्फुरते दक्षिणे हस्ते रोदित्येव मु
नःपुनःपुनः केसरसं का शोगाय त्रं तस्य प्रजायते। तेन मारमते नित्यं कुमारी बा
लिकां हिली। गुडान्नं कृशरा मांसं संस्यंद वारं च पोलिकां। कुल्माषं दधिसंयुक्तं तिल
चूर्णं तथैव च। पिष्टमूर्तिं फलेरुचा। पूर्वस्यां दिशि चाहरेत्। धूपयेत्सर्षपैः श्वेतैर्दृष्ट
पूर्वं बलिं कृत्वा ततः पश्चात् छक पिलबिल्वोडुंबरपल्लवा पंच नंगस्तु तस्वेषु बाला
नां हितकारकः। स्नापितं धूपितं बालं ततो मुंचति सा ग्रही॥२॥ कुमारी धनदा नाम गृह्णाते

चत्रिवार्षिकं। तया गृहीतमात्रस्तु चक्षुर्भ्यां नैव पश्यति। सीदंति सर्वगात्राणि ज्वरः शो
षश्च जायते। कंपाति वमते हस्ते आहारस्य न रोचते। ओदनं कृशरां मांसं चमस्यानां च पू २।२
रां सर्वां कल्माषं दधि लाजां श्च गंधं पुष्पं कुसुमानि च। फलं चैव प्रतिमां कृत्वा बलिं तत्र प्रदा प२
पयेत्। धूपं मयूरपिच्छैश्च भृंगरोमनखैस्तथा। स्नपनं पंचभंगेन रात्रौ नैव बलिं हरे
त्। उत्तरां च दिशं गत्वा स्थितं चूर्णं समादितः। मन्त्रहृत्कवची भूत्वा बलिकर्म समारभे
त्। विधानमेवं कृत्वा हि ततो मुंचति सा ग्रही॥३॥ चतुर्वार्षिकं बालं उत्पलानाम गृह्णाते।
तया गृहीतमात्रस्तु ज्वरेण परितप्यते। सीदंति सर्वगात्राणि त्रस्ते कंपते पुनः पुनः। कार
येत् सर्वकृत्स्नेन गंधमाल्य बलिं तथा। स्नपनं पंचभंगेन मेषशृंगेण धूपकं। यथाग्नि २४९
दं बलिं कृत्वा पूर्वस्यां दिशि दापयेत्। बलिदानमिमं कृत्वा ततो मुंचति सा ग्रही॥४॥

कुमारी निवर्त्तनी नाम गृह्णाते पंचवार्षिकं। तया गृहीतमात्रस्तु अंधो भवति बालकः।
सीदंति सर्वगात्राणि मुखं च परिशुष्यति। मूत्रं प्रस्रवते नित्यं त्रसते च मुहुर्मुहुः॥
पायसं कृशरा क्षीरं तिलपिष्टं सुरासवं। पक्वापक्वानि मांसानि दधिमूलफलं तथा॥
धूपयेच्च शुनः केशैः सर्षपैश्च समन्वितैः। स्नपनं पंचभंगेन तिलजातेन दीपकः। स्व
स्ति रात्रं बलिं दद्यात् ततो मुंचति सा ग्रही॥५॥ कुमारी यमुना नाम गृह्णाते षष्ठवार्षिकं। त
या गृहीतमात्रस्तु रोदिति च वदारुणं। हसते च दिवारात्रं आहारस्य न रोचते। मत्स्यमांसं
सुरामांसं पायसं कृशरां दधि। पूपकानू पोलिकाश्चैव गंधमाल्यानुलेपनं। स्नपनं पंच
भंगेन तिलजातेन दीपकं। गवां शृंगेण धूपं च गोराचनन खैस्तथा। चतुःपथे चत्वरे वा
भूत्वा त्रिरात्रं बलिमाहरेत्। एवं कृते विधाने न बालो मुच्येत न संशयः। कुमारी ज्ञातवेदा

चष्टकृते सप्तवार्षिके। तयागृहीतबालं स्वरूपेणैवोपलक्षयेत्। सुप्यते च दिवारात्रं त्र्या
हारश्च न रोचते। कुत्रारामस्य मांसानि पायसं घृतमिश्रितं। दधिक्षीरं मधु तया रूपपाक
स्विरोषण्णतः स्वत उष्यथे ततो गवाऊं ढंस वा विश्लोषतः कशोशस्त्ररणं कृत्वा तिलदोमैच
कारयेत्। मंत्रः। ॐ नमः कूष्मांडानिन्नगवति राज्ञानीमजुक्त बालकं मुंच रक्तु स्वरदो
षं हर स्वाहा। सर्वग्रहाणां होत रथंस्तविधानवत्। धूपं सर्षपैः धूपेन पंचरात्रेण रोम
यत्। ततो भवति सा बालं सर्वदोषेभ्य एव च। ७ कुमारी ललिता नाम षष्ठकृते चाष्टवार्षिके।
तयागृहीतमात्रस्तु बालो रोदति गर्जति। आस्फोटयति बाहू स्यां त्रसते च पुनः पुनः। धू
पं च उष्टमांसीस्यात् एवं सुंचति साग्रही। इति ग्रहदेश रवा चा। एवं षोडशवर्षाणि दुष्ट
ग्रहकृताबालानां कुमाररोगास्यात् तत्रैवं निःकृतिः स्मृता। वर्षात्तु षोडशादूर्ध्वं च ले २४२

अ पामार्जनस्नात्रेण रोगिणां मार्जयि
दि त्वा द्विवर्षं।

उष्टयदाश्चयः। अस्तु विवेतथास्थाने रोगिते रोदनादिषु। कालेषु संभवंती हरणं दोषाः
स्यादेवहि। तस्मात् यत्न परस्तिष्ठेत् शुचिः सर्वत्र उष्ण वा काते त्रतंत्रोक्तदोषणमहां वंगी
पूजयेत्। महारुद्रं महाविष्णुं हनूमंतं तत्र षण्मुखं गणनाथं च संपूज्य सर्वदोषैः प्रमु
च्यते। इति क्रियाकालगुणोत्तरात् गर्भशिशुबालानां चिकित्सा। अथ दुरिष्टविपाकप्रसंगेन
देशनगरग्रामादिषु महोत्पातव्याधीनां शांतिकर्मानिधीयते। यदा सर्वदेवतानां प्रजा
स्तुगपनुत्राणविमानपर्यंकयात्रा नृत्यंति नृत्यानवंति। तदा सर्वदेवतानां सहस्रकलशाभि
षेकं तु उपदोमनूमिदा नदिरण्यदानादीनां अन्नमन्नादिदानां। याध्य ग्रमायोपशांत्यै
राजा कुर्वीत। तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे। आमेयदाऽकु तेयस्य कारिता स्वधमोत्तमोत्तमा। प्राणे
श्वाणि विदुज्यं तेरपः कुर्यात् शांतिकमिति। इति ब्रह्मांडपुराणे कादशादि बाधि शांतिः।

अथ जनमारस्यापि ॥ जनमारसमुत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि च शांतिकं ॥ यदा लोकसमाश्रायेपी
डंते माधर्मिः प्रजाः ॥ मतिविभ्रमात्तु राजापि न स्वधर्मेण तिष्ठति ॥ राज्ञस्तस्यापराधेन तत्प्र
जाधर्मे विलयिनः क्रोधलोभसमाविष्टाः सदाचारविवर्जिताः ॥ हूजयंति न चान्यान्नू देवा
न्विप्रांस्तथा पितॄन्नूतांस्वधर्मान्निचूतस्तु ततो रुद्रः प्रकुप्यति ॥ अंतको यएन गवान्नूता
नां प्रिय एव वा ॥ रुद्रात्सौविकारांश्चाद्भुतान्पृथक् विधान् ॥ तारायहानूकेतुदंडाराऊ
कालकान्नू सूर्यसंध्यमवित्तं तं वितता मृगपक्षिणः ॥ नूवंपाध्का श्चनिर्घाताः ॥ गौ नोक्ता निल
विक्रियाः ॥ अतिवर्षमवर्षं वितायेवान्नविपर्ययः ॥ अपथ्यो रसहीनाश्च नवेरुत्तुविपर्ययः ॥
दिव्या नौमांतरिक्षाश्च उत्पाता दोषसूचकाः ॥ संभवंति तदा रोगाः दारुणा जनमारणाः ॥ रुद्र २४३
प्रकोपजस्तस्मा ॥ जनमारः प्रवक्ष्यते ॥ तनानि चूताः सार्वेपि लंघंत बुद्धि वेदतीसर्वं बजे

न विदति यातिप्रायेण जंतुषु ब्राह्मणस्वहरणाच्चापि गुरुद्रोहात्सतां वधात् ॥ पहतेजन
मारोयं समुत्पन्न इति श्रुतिः ॥ तस्मै ददौ प्रसादं हि देवदेवो महेश्वरः ॥ वत्तिते यं दयातत्रय
त्राना विधमिकः ॥ गाणपत्येन विधिना अथर्वांगिरसा तथा ॥ यामेजेन विधानेन कुर्याद कं॰डि॰१
वप्रसाधनो ॥ शिवसूक्तमुमासूक्तं जपेच्चरातैः रुद्रियं बलिना नोपहारैश्च नवरेणुनिवे
दयेन् ॥ आवाहयित्वा सगणं रुद्रं रात्राव दः शुचीः ब्राह्मणान्नूनद्रोनाज्येश्च दक्षिणाभिश्च
तर्पयेत्त ॥ प्रसादिते ततो रुद्रे जनमारो निवर्त्तये तान्नघेषाद वमन्नुश्च विविधेश्चान्यकर्म
भिः ॥ नलाछमयि वृंदा को रुद्रकोपः समुच्छ्रितः ॥ तस्मात्प्रसादयेद्देवं शिवं होमार्चनादि
भिः ॥ यदा शिवो सौ नवतिनदा नवतिमंगलं ॥ सत्यधर्मरतः शांतो देवब्राह्मणपूजकः ॥ स
२ व वा नागातेः स्त्रवरूपसर्गैर्विमुच्यते ॥ उपोपवासदानादिनिरतो नियतेंद्रियः ॥ स्तुतिहोम

भाग्य

मुपाश्रित्य नियमेन यथाविधिः। एवं युक्तस्य नृपतेः कर्मसिद्धिः प्रशस्यते। स्तेनाजनं नृ
णं च दक्षिणो नृपः स्मृतः। उपोषितो नृपः स्नातः शुक्लवस्त्रः समाहितः। आत्मरक्षां स्वयं कृ
त्वा ततः शांतिं प्रयोजयेत्। शांतिरेवं न वेद्यत्र च पश्यत्युत्तरमध्यतः। तत्राशु तु विनाशस्या
द्भुतानां तत्र वर्द्धताः। इति गर्गोक्ताजनमारशांतिः। तथान्यो यथा पुरदेशमध्ये दुर्भिक्षेण
म्युः त्तमिस्तु कास्त्व काले ह्यरातिपीडा च न दृति विद्या मारी महोत्कावस्तुपागते ये। तदा गो
पतिं नृपतिर्वामिदा मारीप्रीतये पशुषु त्रणकारोगोपशांतये पशुमांसं च न दृप्तो ज्यगंध
पुष्पार्चनादिभिः चतुष्पथे ग्राम चत्वर निगमेषु महाबलिं दद्यात्। श्रीरुद्रस्य सदस्त्रक
लनात्रिणेकश्चातदुक्तं मत्स्यपुराणे। पशूनां मकरे प्राप्ते नराणां मथदारुणे। एतेषु हृदयम X २५४
नेषु रोद्री शांतिस्त दिश्यते। अत्र रौद्रीति रुद्रसंबंधिनी दृष्टिर्वामिराशांतिर्वा कृत्रुता कृ

द्रीत्यर्थः। इति अथ गर्गोक्तागोशांतिः। व्याधयस्तु दश प्रोक्ता गवां वक्ष्यामि यत्नतः। उद्वेगो
हृदयश्चादीपतनो मोहनस्तथा। कलिंगः पतनाश्चैव दारुणो घोरकस्तथा। कर्णजंबश्च
गोघ्नश्च दशमो व्याधिरुच्यते। तेषां रूपं समस्तं च निशांतिं चापि ब्रवीमि वः। शांतिकर्मणि नि
र्दिष्टं याद्दर्श तत्र निर्मितं। राज्ञो गोष्ठेषु या गावो विचरंति यतस्ततः। उद्वेगो नाम स
व्याधिस्तेन नैव प्रजायते। अश्रुप्रमोहं कुर्वंति वलंति प्रपतंति च। रुद्रोगं तं विजानीया
द्गोषु नित्यं वस्तु पागतं। त्रोणितं यत्र कुर्वंति पुरीषं मूत्रमेव च। अप्रविष्य मानो बलवान् पत
नाव्याधिरुच्यते। ऊंकारं यत्र कुर्वंति मंडलानि तथैव च। अन्नविष्यत्यप्रियैं तत्र मूढसंज्ञं वि
दुर्बुधाः। खुरी र्णेपतितं या सांद्रो द्रवच्च प्रवर्त्तते। तेषु तनायं दं विद्या गोषु रोगं समुत्थि
तं। यदि दिक्का विनिर्गच्छगोग्रासं विनिष्कृते। कलिकालोपि नास्ते गोषु व्याधिर्भवत्यपि।

यं२

यत्र रक्तानि नेत्राणि विश्रवंति च बिंदवः मक्षिका अपि लीयंते व्याधिं विद्यात्सुदारु
न्या २ णं। उन्मादयमंडलाद्यौतिवा तेनाक्षिप्यते मनः कर्णनाक्षिपंति स्म गोषु व्याधिः समुत्थि
तः खुरेषु यानरा क्रोतियाद्वै लंघयितुं क्वचित् प्रवीरको नाम सप्ताक्रः खुररोगसमु
त्थितः यस्यास्फुरंति गात्राणि रोमाण्यूर्द्ध्वं भवंति च। अक्षिलिंबेत्तथा चैव कर्णलंबनं स्म
व्या ५ उच्यते। इत्येते व्याधयो दृष्टा यथैमेव तथा परा। तेषु तेषु च यद्दृष्टं शांतिकर्म यथात्म
कं। तत्तथा दोषनाशाय विप्रो नेत्रं प्रयोजयेत्। तान्स्नानं क्वाय वसनानुसुंडा न्विपरिचा
रणान्। ष्वंगान्संवलितां श्चेव हरतः परिवर्जयेत्। अश्वच्छेवा पलाशेवा नामदेवत्वमेव
तुरोनिहास्थानेकष्टहेवादवगोष्ठे पिवा नवेत्। स्मशुणा स्नुष्ठविर्नवा देवता सुपक २४५
ल्पयेत्। प्रतिष्ठाप्य तता देवान्वेदिकस्यविमाणात तमहस्सकंनानूकूशानूभाल्यं चालुं

॥न्ह५

सं१

श्चपोलिकांस्तथा मेषमांसुपक्वं च दापयेद्वृति जपिंडकः घृतसर्षपतैलेन सर्षपा
न्हुतांस्तथा स्त्रुचक्रतिसरानूगंधानूसमिधश्चसमाचरेत्। उदुंबरं पलाशं चैव बि षद्विं २
ल्वमेव च। अश्वत्थं चैव वहुवंशिः समिधस्तत्र कारयेत्। हयास्थिवारणास्थीनि उष्ट्रकस्य
समाहरेत्। एतान्यस्थीनि ष्टपार्थन्सर्वाण्येव समाहरेत्। तद्देषां मांससंयुक्तं धूपं गो
श्रु समानयेत्। सुरा रुधिरसंयुक्तं मांसं पक्वामिषं तथा। दिशां च विदिशां चैव बलिं क्र
यीत् दक्षिणां। अग्निं प्रणीय विधिवत्परिस्तीर्य समंततः बालखुविजये चापि षड्ते
कर्मकारयेत्। शांतिमेतां प्रयुंजानः सावित्रीमनन्यासदा। एकादिवदमाता वृद्धिजेः पू
र्वं सुदाहृता। रक्तागस्त्यमेदावकं एक्यांशच्छ्योणितां समिधो जुहुयात्ततो सर्ष
पांश्च ष्टतेन त्वारक्षोघ्नाते लंतशारं रक्तमाल्यस्त्रमालिनां। एवं च जुहुयाद्द्विज्ञो रुज्ञो गम्यप्र

णशानां।पुष्पकस्य छागस्य शोणितं दापयेत ततः यावकं कटुतैलं न व्याधिहृद्यान्न
पावनं।शमीमाज्यं तु समिधः क्षारं यावकेन तथा रक्षातैलेन संयुक्तं व्याधिः स्यात्तत्र
मोदकः।पांडुरस्य तु छागस्य वसां दद्याम वन्वा मधुसर्प्पिश्च जिह्वाश्च ऊऊयात्सूतना
ग्रहो।अश्वत्थोडुंबरीयाश्च समिधः खादिरी तथा।सर्प्पिषा सहहोतव्या कलिंगस्य वि
मोहणो।समिद्भिः सदपालाशा सर्प्पिषा यावकेन वा।आस्तुरणं नमोस्तेन व्याधिः शांम्य
तिदारुणः।स्नाग्रीवस्य छागस्य गल्यावान्तथा गलानां शोणितं सर्प्पिषा युक्तं जु
हुयाद रुणोदाय।वयोवृद्धस्य छागस्य वशामेशाच्च शोणितं।अरिष्टाहे च संयुक्तं के
तूव्हमस्य नाशनं।घृतं सर्षपातैलं च हृदये कर्कटस्य च।यथोपनीताः समिधो होम २४६
यद्वल्वक सिद्धि।गवां शांतिर्यथोद्दिष्टां तां संप्रयुंज्याद्विजर्षभः।कारयेच्च गवां शर्मवा।

जपेयशतेवेरानस्मात्तु नाश्वपोताश्च धनधान्यं तथैव च।गावश्च सम्यग्वर्त्तंते तद्द्द
कीर्त्तिर्द्दिशाश्वती।।शिवस्तक्तं।।ब्रह्मणा ब्रह्मशाद्धेन स्तूयते प्रणवेनयं।।सशिवःशाश्व
तो देवो गोषु मारी व्यपोहतु।।उच्यते यः सहानंतं नाविष्णुनाप्रतविष्णुना।सशिवःशाश्व
तो देवो गोषु मारी व्यपोहतु।।३।।जंबोदरेण देवेन गजवक्त्रेण यः स्तुतः।सशिवःशाश्व
तो।।सर्वरागद्वेरेणापि रविणा यः प्रणम्यते।सशिवःशाश्वतो।।४।।श्रीमन्नातरुधि
रांगणघंटाकर्णगणेन यः।नित्यं प्रणम्यते तत्क्षारूष्टेनानन्यचेतसा।।सशिवः।।५।
नित्यं रुद्रवलोपेतो रुद्रत्वंक्लिसमन्वितः।घंटाकर्णगणो देवो यः शिवं ज्ञानसाधक।
शिवयोगात्तु नावनगोषु मारी व्यपोहतु।।६।।शिवाय देवदेवाय महादेवाय नावि
नि रुद्राय स्कणवेनित्यं हरायो यायतेनमः।।७।।पाराशरायसिद्धाय मंत्रसिद्धप्रदा

यिनो त्र्यंबकाय महेशाय अनंताय नमो नमः॥८ अभिमंत्र्य शिवं तोयं एतैर्मंत्रैर्यथाक्र
मं। प्रोक्षयेत गवां देहं ततः सिद्धिर्भवेद्ध्रुवं॥९ इदं यः पठते गोषु रोगार्त्तासु विशेषतः गो
शांतिश्च सदा कालं गोषु शांतिर्भवेद्ध्रुवं॥१० प्रातरुत्थाय सततं गोशांतिकमिदं पठेत्॥ ग
वे४ वां स्नेहेन कालेन प्रस्थानवा ममागमा॥११ आयुष्मान् बलवान् योगी श्रीमानर्थपतिर्भ
वेत्॥१२ इति गवां उत्पातरोगशांतिः॥ अथाश्वशांतिरुच्यते॥ यदश्वस्थानदेवतादीनां
प्रकोपाद्विषम्यात् तदाश्वा व्याधिता भवंति। तदाश्वानां तरंगमये तु श्री॥ शिवकेशवम
हाकल्यादिपूजा कार्या॥ ग्राम चतुष्पथे सुरामांसोपहाराद्यैः गीतवाद्य नृत्यवाक्यैः महा
त्स्याएकद्दिश्य बलिं दद्यात्॥ एवं तं च प्रपूजयेत्॥ श्री सूर्यं च सहस्रकलशैः स्नापयेत्॥ २४७
उद्यत्सूर्यं च अष्टोत्तरशतं तत्र यं जपेत्। चरुघृताभ्यां होमश्च एतदुक्तं स्कंदपुराणे देशम

ध्यं नयेत्॥ क्षिप्रं वा नाम्नाभ्यां स्वरूपयेत्॥ एवं तं पूजयेत्तत्र महाकालीं हरिहरौ महा
सकलशास्त्रानेरवेरक्षुतवा चनो॥ अश्वानां याधयो यत्र शाक्याब्राह्मणे भोजयेत् दद्या
द्दवं तातक्षिप्रं व्याधिः शाम्यति वाजिनां॥ तत्र यदा ईश्वरस्य रुद्रस्य यमस्य वरुण
स्य चाबृहस्पातरु शानसोमाहेंद्रस्य विवस्वतः॥ यदा नानाविधा घोराः प्रवराह्यकवि
शांतिः॥ तत्र माहेश्वराः सप्त महादेवाः प्रकीर्तिताः॥ चत्वारो राक्षसास्तेभ्यो मुनिभिः परि
कीर्तिताः॥ त्रयो रौद्रा सुराज्ञेयाय वृद्धिं घ्नंति वाजिनः॥ एवं प्राणहरा राजन् रुद्रस्य वशव
र्तिनः॥ त्रिदिनं नित्य व स्मनाहं दशाहं पक्षमेव वा या यावकालं कर्मकुर्यात्क्रियोपेता वृद्धिं च हरण
नाविंतमपि हा मंत्रा देवकर्मपुरःसरं एवं रक्षोघ्नदीनानां वाजिनां कर्मकारयेत् देव
तानां प्रसादेन रोगा मुंचंति वाजिनां॥ नहि दैवकृतं शक्यं केनचित् कर्तुमन्यथा तस्माद्द

वपरो नित्यं शुचिः स्नातउपक्रमो। नतः पश्चात् समये स्नाता तानश्चानन्तं कृतान्नं निजंस्नानं
नयेद्विप्र इत्याह भगवान्मनुः इति कर्मसमाप्तौ स्थानं नयेत्यर्थः इति स्कंदवामादवानि दित
ग्रहशांतिः सुश्रुतो रस्तु राजश्रुगत्तेमित्रश्रष्ठति। चान्नहोत्रं सुनिं तत्र च स्वसौख्यानि हद
ये। होपशांतिस्तु रंगानां कथं जायते विघ्नो। कथं वा शांतिकं तेषां एतत् शुश्रूषतां वदात
नुवाच महातेजा ज्ञानाग्निहोत्रस्तपोनिधिः स्थानेषु स्थापितानां सभाल्येवाथ वाग्रदोय
यानां मरको घोरो जायते नात्र संशयः। यस्य जन्म तु नक्षत्रं कर्मजं वाथ मानसं। सांघा
तिकं सामुदायं वेनाशिकमथापि वा। जन्मनक्षत्रात् चतुर्दशाष्टादशमृषोडशानां नक्षत्रा
णां मानसादयः संज्ञा। पीड्यते सौरिसूर्याद्यैर्यदि वाप्यथ दारुणा। विविधैर्वीतथोत्पातैस्त २४८
स्य स्याद्दाडिमारणं। यस्या वै ब्राह्मणाः क्रुद्धा देवा वा पितरोथवा। विनायको यस्य रुष्टः क्रु

द्धो वा यस्य वाजिनो। हस्ति यमारस्तु तस्य स्यात् सहसातिकरो भवेत्। राशौ नाव्यादनागारेय
दा लेंडापकर्षणं। क्रियते पुत्रकर्मादिस्तदा व्याधिः प्रवर्त्तते। आदि मे स्थापिताः स्थाने तथा
शुचिविवर्जिताः स्थानापकर्षणं रुद्राग्निवत् पूजा विधीयते। उच्चैःश्रवादयः पूज्यो नक्षत्र
मपि पीडकं विनायको पक्षटेन पूज्या गणपतिर्नीवता। मितश्च संमितश्चैव तथा शालक
टंकटो कूष्मांडो राजपुत्रश्च पूज्या एवं विकानथा। यस्या वै ब्राह्मणा क्रुद्धाः संतोष्यास्ते
न चान्यथा। देवानां पूजनं कार्यं यस्य क्रुद्धा दिवाकरः। राज्ञो वाहनागारे यदा लेंडापक
र्षणं। तत्तं स्यात्तत्र कर्त्तव्यं गंधर्वाणां च पूजनं। यद्यपि स्थापिताः स्थाने तथा शुचिविवर्जि
ताः स्थानापकर्षणं रुद्राग्निवत्पूजा विधीयते। उच्चैःश्रवादयः पूज्या यस्य क्रुद्धास्तु रंगमाः
हयमारश्च ये ग्राम्ये स्यानां चाप्युपद्रवाः इमां शांतिं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु। गो

मयेनानुलिप्ते तस्मिन्देशे गुरोर्हितः। अहोरात्रोषितो भूत्वा शांतिकर्म्मसमारभेत्। शुक्लां
बरधरो भूत्वा शुक्लमाल्यानुलेपनः। सोष्णीषालंकृतश्चान्यान्सदा ये पूजितः सदाच
चारो ब्राह्मणास्तस्य महायास्युर्जितेंद्रियाः। ऋग्वेदपारकश्चैको द्वितीयो यजुषां वरस्तृ
तीयः सामविन्मुख्यश्चतुर्थश्चाथर्ववित्। सर्वेष्वंगाः कुलीनाश्च शुचयः शीलसंयुताः। अ
हतांबरसंवीताः सपवित्रकरास्तथा। मध्ये निकुंडं कुर्वीत मंडपे तु समाय तं विदिक्षु
विन्यसेत्कुंभान्सलीनौषधिवारिणा। रसपात्रं न्यसेत्तेषु ईशानादिक्रमेण तु। सर्पिषः
पयसो दध्नो मधुनश्च यथाक्रमं। कुंडस्य पूर्वनागेंद्र कुर्याद्देवेश्वरं पदे। दक्षिणे तु यमं
कुर्याद्वरुणं पश्चिमे तथा। उत्तरे च तथा नागं कुर्याद्वैश्रवणं प्रभुं। सर्वांश्चान्पूजयेद्विप्रा २४८
गंधमाल्यानुलेपनैः। वस्त्रैर्द्दीपै रत्नैः कारयेत्स्नायेवाद्यप्रपूजकः। तणामवायतद्दक्षिणे २४९

मंत्रिराज्ञेन पावकं। तर्पयित्वा ततो विप्रान्ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचये तु। देवांश्च पूजयेद्दि
द्यान्यत्र जाप्यं ततो न्नावृत्तः। ऐंद्रमंत्रं जपेद्विप्रो यजुर्वेदविशारदः। याम्यं मंत्रं सामगश्च
वारुणे बह्वृचोपि च। मंत्रं कावेरसंयुक्तं जपेद्विद्वानथर्ववित्। सुवर्णसमदत्तं वा सः कांस्य
गां च पृथक्पृथक्। पंचानां दक्षिणं दद्यात् हयमारादिमुच्यते। हयमारस्य संप्राप्ते हया
नां चापुपद्रवा। इमां शांतिं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु। पूर्वोक्तेन च कल्पेन पूर्वो
क्तविधिना ततः। अग्निकुंडं दिशी शान्यां पूर्वोक्तं विपूर्वदक्षिणे। भूमौ कुर्वीत देवानां मंडले
ष पिपूजनं। अत्र विप्रत्रयं कार्यं निवका यस्त्वथर्ववित्। आग्नेय्यां पश्चिमभागे वह्निपूजा
विधीयाता। ईशाने पूजनं वायोः पूर्वे तु मक्तिर्न्नवितां। पावित्रं पूजयेन्मंत्रैर्यजुर्वेदविशा
रदः। आग्नेय्यां बह्वृचश्चैव सोमं सामविदेव तु। सर्वमन्यत्प्रकर्तव्यं पूर्वोद्दिष्टं विजानता।

उत्पातेषु च रोगेषु वाजिनामिंगितेषु च॥ प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत ततः सर्वं प्रशाम्यति॥ हय
शालोत्तरश्नागे स्थंडिले तत्र कल्पयेत्। त्रिरात्रोपोषितस्तस्य शांतिकुर्यात्पुरोहितः॥
नववासा निराहारः स्थंडिलं च चतुर्दिशं॥ रसपात्राणि दद्यानि पूर्णकुंभेषु सुस्कृत॥
शिरः स्नातः स्नातो नीराजयेथावत्तमंगलैः॥ शुक्लवासा जितक्रोधो बहुवेन समीरि
तः॥ आहुतीर्जुहुयाद्वह्नौ पुष्टे तेन सुसमाहितः॥ पितामहाय रुद्राय स्कंदाय वरुणाय च॥
अश्विभ्यां विवस्वत्सूर्याय शक्राय च तथाग्नये वायवे चाथ हरये श्रियै यादव्यै तथैव च गं
धर्वाय च सोमाय गजेभ्य एव चा देवताय चावत्र उत्पातस्य च कारणं॥ मंडले
तां विदित्वा तु बलिंश्चापि पूजयेत्॥ शतमष्टाधिकं कुर्याच्चाप्रतिदवं पुरोहितः॥ तत न २५०
स्तु पूजनं कुर्याद्द्विजस्यास्य विशेषतः॥ पयसा लेपनं दीपपुष्पमाल्यानुवाससाम्

धान्यपायसैर्मिश्रं विप्रान्भोज्या सदक्षिणाः॥ एकैकं विप्रमुद्दिश्य दश पंचाष्ट पंच वा॥
सुवर्णमदत्तेवासो गां च कांस्यं च दक्षिणां॥ निःक्रयार्थं तदा देयं मार्षणां विवरु विज्ञाः॥
पुरोहिताय दद्याच्च यनष्टुथस्यासो द्विजः॥ वासोतिः पूजयेत्सवस्तिस्वस्ति वाचनिकद्वि
जान्॥ एतद्विरांतिकं कार्यं अश्वशालांतिके सदा॥ रक्षोघ्नं च यशस्यं च सर्वोत्पातेषु शांति
कर्त्राश्शो विजयदं च एषं धनधान्यविवर्जितां॥ इति शालिहोत्रे अश्वशांतिः॥ अथ गज
शांतिः॥ यदा कुंजराणां युगपद्रोगाः प्रजायंते॥ कुंजरान्नो नाम यूहस्तस्य हानो विज्ञेय
तस्तदा नदुनंवामनपुराण॥ कुंजरश्च दस्तं योगाकुजानां जायते च कु॥ इति॥ तदें प्र
पूजयेत्॥ इंद्रं वो विश्वतस्परि त्यादि सूक्तं जपेत्॥ जुहुयात्॥ सत्यवत्या अष्टोत्तर मधु
ते जुहुयात्॥ कुंजरादि यदा रोगपीडिता हि कुंसन तमातादेंदं पूजायन सम्यक्कृत्वा हस्त

गवान्निविकः इति पद्मपुराणे ॥ निश्चनातूत्रात्मा सहस्रनो ऽपादिदद्यात् मांसं सुरान्न
हरान् रक्तान् रक्तवस्त्रद्वयनवकं नकांस्यपात्रेण बलिं दद्यात् चूतपत्रपिष्टाचे
त्यो बलिं दद्यात् द्विजहेणः न वंति रोगनिर्मुक्ताः करिणः सत्यविक्रमाः ॥ इति वामनपुराणे
नागशांतिः ॥ गारुडपुराणे त्रासनत्कुमार उवाच ॥ अत्र राजा प्रवक्ष्यामि तत्र उर्ध्यां गजवा
जिनां शांतिमामयतश्चानां तद्भुत्पातोदये सति ॥ तत्र चेष्टा कलवान यस्तु नादर्शदनाना
प्नुविमुंचति ॥ स्तब्धप्रशांतो निर्विद्राः स्फूर्जो मदवर्जितः ॥ निद्री नगति रत्यर्थं परिक्षीण
गतुर्द्धिषविमनाश्चस्त सर्वांगः सुम्भो नष्टपराक्रमः ॥ नष्टश्रोत्रः सदादीनो नष्टसंज्ञो
रुक्षान्वितः ॥ नानाव्याधिसमुत्थानैः पीडान्नैः पीड्यते सदा ॥ अरिष्टोपि निपातेषु तथोत्पा २५१
तजयेषु चातदा शांति प्रवक्ष्यामि तगजरक्षापरो नृपः ॥ अरिष्टं वास्तुनं पापं वाजिनां लहयेस

दा सुद्दारं तेषु च तदा तेषां शांतिं च कारयेत् ॥ गजानां वाजिनां शांतौ मंडलं चतुरस्रकं ॥
हस्तद्वादशमानेन कारयेत् संमितं शुचि ॥ मध्ये वारुप्रमाणं उयो निर्गा नितिम्म सुहारं लाङ्कं
डं त्रिमेखलं कुर्यात् कुत्तं वा चतुरस्रकं ॥ कोणेषु च तथा कार्यं हस्तं वा अथ त्रिकोणकं ॥ अर्कः पलाशाः
खदिरो बिल्वाश्वत्थ वटेरपि उडुंबरी अपामार्ग समिधस्तत्र तत्र वा मध्ये सर्वसमृद्धिः स्या
त्पालाशो वाथ बिल्वाकः ॥ तिल तंडुललाजाज्याचिर्यवसिद्धार्थ शालिभिः ॥ यावीर त्तितिमध्य
केर्मध्ये सर्वमिनिष्ठितिः ॥ दध्ना च पयसा चैव घृतेन मधुनापि वा ॥ वस्त्रयुग्मेन संछन्नान्
सर्वौषधिसमन्वितान् ॥ सर्वरत्नयुतान् कुंभान् गंधपुष्पाक्षतैरपि ॥ द्वारावरप्रमाणं तु
हृदकुंभं तु मध्यमो तीर्थोदकेन संपूर्णं सर्वरत्नौषधीरपि ॥ चतुरः कलशांस्तत्र चतुष्कस्य
सम्यं ततः कोणेषु च यथायोग गजलवस्त्रादिभिर्युतान् ॥ अरत्नभनकं नेतुनरक्षितारु

तिहरिशंखचक्रगदाशार्ङ्गवज्रासिशरसंज्ञयः। पूर्वादिक्रमयोगेन ध्मनय्यः सकलेष्व
पि। बहिः शक्रादिकपालास्तत्र तत्र च संस्मरेत्। प्रधानकुंडात्पुरतः कुर्याद्वृत्ताम्बुमंडलं।
तत्र संपूज्य देवेशं पश्चाद्धोमादि साधयेत्। कोणकुंडेषु च तथाऽन्येन मध्ये च सकलैरपि। स्था
पयेत्तु ततः कुंडान्नूत्नाष्टावष्टासु दिक्षु च। मंडलाग्रे तथा कुंडे नैकुंडाग्रे कुंडमेव च। सर्वत्रा
नलसंस्कारः स्वगृह्योक्तेन वर्त्मना। जुहुयादग्निशुद्ध्यर्थं त्वाज्याहुतिसहस्रकं। अनुष्टु
भेन मंत्रेण गुरुः श्रेष्ठपुरोहितः। स्याच्च नृसिंहबीजेन होमयेदयुतं स्वयं। समिद्भ्यश्च चरु
णैव च हुत्वा मंत्री समाहितः। संपाताज्याहुतीनां च सहस्रं चायुतं चरेत्। ततः स्विष्टकृते
त्यादि समापनविधिः क्रमात्। एवं प्रमाथविधिवद्धोमं च सपुरोहितः। संस्पृष्टे तु दकुं २५२
भं च जपेद्दशसहस्रकं। पर्यंतकलशान् स्पृष्ट्वा जपेत्तत्र सहस्रकं। अनंतरं कुंडेषु

गायत्र्याः प्रणवेन वाक्ति विशिष्टं युगपत्तु कार्यं सर्वं होमादि पूर्ववत्। प्रतिकुंडं सहस्रं तु
जपेत्तानपि संस्पृशेत्। पूजयेल्लोकपालादीन् गंधादिभिरतंद्रितः। अथ राजानमाकार्य
स्वास्तीर्णे सिंहविष्टरे। समारोप्य शुचिः स्नातः सर्वालंकारसंयुतः। कुंभोदकेन देवाग्रे तन्मं
त्रेणाभिषेचयेत्। पर्यंतकलशोद्धापि च पंपश्चाज्जलादिकं। अनन्यवादनात्पूज्यां दिव्या
लक्षणसंयुतान्। गजाश्वादीन् विशिष्टेन मंत्रेण स्नापयेद्बुधः। नान्यवाहनकं दद्यान्
सर्वानवसमाहितः। बाह्य कुंभोदकेनैव स्नापयेत्तु साधकः। राज्ञो नीराजनं कुर्यात् ग
जाश्वेषु च मंत्रवित्। अन्योऽप्येवंविधः कार्यः सद्भिरन्याकरः पुरा। राजानं वादनादींश्च
तथा चैव पुरोहितः। सर्वालंकारसंयुक्तान् सर्वमंगलमंडितान्। रथवाउवानयेत्प
श्चाद्ब्राह्मणानाशिषो बहून्। दक्षिणामपलं दद्यात्सहस्रं विश्वस्य पुरोनृपः। वादनं च

स्वभूषणं आचार्याय प्रदापयेत्॥ दासमदासीस्तु नृत्यैश्च सर्वालंकारसंयुतः ग्रामदानैश्च
रत्नैश्च विप्रेंद्रान्पूजयेत्सुधीः सर्वालंकारसंयुक्तो राजा वादो परिस्थितः सारोदेश्या
पि संयुक्तो मत्तद्विपहयोत्तमैः ब्राह्मणैः स्वस्तिवाकैश्च नृत्यैश्च संस्तुसमातैः आना
यौराजभवनं सम्यक् प्रवेशयेत्स्वकं॥ सर्वेषां नानावशिष्टेन कुंभतोयेन मंत्रवित्॥ गजशालां
च संप्रोक्षयेद्वाजिशालां तथैव च॥ सिद्धार्थतंदुलान् तिलैः पुष्पैश्चापि प्रकीर्य च॥ शालाजाम
ध्ये नृप स्थित्वा सुदर्शनमनामयं॥ प्रजायकं धपुष्पाद्यैः सर्वालंकारसंयुतं॥ सकुंभैः
कृत्वा शालात्रेन कुर्यात्कूतबलिं ततः॥ तत्र शालासु सर्वासु ब्राह्मणान्भोजयेदलं॥ ततः सं
वेशानं कुर्यादाचार्याय गजवाजिनां॥ एवं शांतिप्रकुर्वाणः तन्निमित्ते सतितदुःकृतः परिक्ष २५२
दस्य नृपातमंत्र विसुसमादितः सर्वकल्याणसंपूर्णः सर्वबाधाविवर्जितः सुख

श्चिरायुष्टं तंत्र सुनृपस्तेन मदीयते॥ इति गजतुरगाणां शांतिः॥ अथ खरशांतिः॥ X
यदा खराणामुदयं क्षिप्रमुरवसर्वांगेषु वा रोगो भवति तदा च वारिशांतिं द्विशाति
संख्या का वा वित्त वास्तुमारेण सर्वौषध्युदकं स्नात्वा सर्वादि— सर्षपादि सर्वौपहारसं
पूर्णान्नकुंभानादाय सुवस्त्रैवेद तंडुलोपरि संस्थाप्य वस्त्रैरावेष्ट्य चैव न पूजयेत् गंध
वस्त्राक्षतपुष्पधूपादिभिरभिहुतमित्युष्टोत्तरायुतं जपहोमं च कुर्यात्॥ उक्तं चाष्टो
त्तरायुतं कुर्याद्ग्निप्रकोनवैद्दिजः जपं होमं चरुं हुत्वा त्यां खराणां शांतिकारणमिति॥
इति खरशांतिः॥ अथ सारमेयशांतिः॥ एवमेव प्रकर्तव्या सारमेयरुजापहा शांतिः
शांतिविधानकैः पूर्वदृष्टेन वर्त्मना॥ इति सारमेयशांतिः॥ अथ सर्वारिष्टदोषदुःख
दुःस्वप्नदुर्निमित्तोत्पातव्याध्यादिषु सर्वशांतिसवित्री ग्रंथ परिसमाप्तो महाशांतिः॥

वृद्धिर्विधीयते॥ विष्णोत्तरा तु॥ श्रीकृष्ण उ॰॥ महाशांतिं प्रवक्ष्यामि महादेवेन भाषि-
तां॥ पार्थिवानां हितार्थाय महाउत्तरनारिणी॥ नृपाभिषेके सा कार्या यात्राकाले नृपस्य
च॥ दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते च ग्रहवैगुण्यसंभवे॥ विद्युदुल्कातिपाते च जन्मर्क्षग्रहनिपीड-
ने॥ केतूदये तु निर्घाते क्षितिकंपस्य संभवे॥ प्रस्थाने भूतलगर्द्धो तोयमलस्य च संभवे॥
छत्राणां च ध्वजानां च स्वस्थानात्पतने तु वा॥ काकोलूककपोतानां प्रवेशे वेश्मनस्तथा॥
क्रूरग्रहाणां वक्रेषु जन्मादिषु विशेषतः॥ जन्मनि द्वादशे चैव चतुर्थे चाष्टमेऽथवा॥
यदा स्युर्गुरुमंदाराः सूर्यश्चैव विशेषतः॥ शुद्धे ग्रहाणां सर्वेषां सूर्यशीतांशुकीलके॥
वस्त्रायुधगवाश्वेषु मणिकेशयनासने॥ यद्यग्निः परिदृश्येत रात्रौ विंद्रधनुस्तथा॥ २५४
वेश्मनश्चत्रुल्यां गंगेगर्नैघ्रियतरीषु चा॥ रात्रिसूर्योपरागे च महोल्कापतने पि वा उ-

त्पातेषु तथान्येषु निमित्तेषु च सर्वशः॥ सर्वरिष्टोपशमनी महाशांतिः प्रशस्यते॥ स-
र्वाणि दुर्निमित्तानि प्रशमं यांति सर्वथा॥ तां कर्तुं ब्राह्मणं पंचकुलशीलसमन्वितान्॥
चतुर्वेदांस्त्रिवेदांश्च द्विवेदान्वापि पांडवाः॥ अथर्वणविशेषेण बहुश्रुतसुसंयुतां॥ शुचयः श्रु-
तसंपन्नाः जपहोमपरायणाः॥ कृच्छ्रपाराकनक्ताद्यैः कृतकायविशोधनाः॥ पूर्वमाराध्य मंत्रा-
न्सुधारं तेन तत्क्रियां॥ ततः द्वादशहस्तं वा मंडपं कारयेच्छुभं॥ तन्मध्ये वेदिकां कुर्याच्चतु-
र्हस्तप्रमाणतः॥ आग्नेय्यां कारयेत्कुंडं हस्तमात्रं सुशोभनं॥ मेखलात्रयसंयुक्तं योन्या चापि
विभूषितं॥ चंद्रवंदनमालेन तोरणालंकृतेन तथा॥ गोमयेनोपलिप्ते च मंडपे ते द्विजो-
त्तमाः॥ शुक्लांबरधराः स्नाताः शुक्लमाल्यानुलेपनाः॥ ततश्च पंच कलशान्तस्यां वेद्यां नि-
योजयेत्॥ आग्नेय्यादिषु कोणेषु पंचमं मध्यतस्तथा॥ अष्टपत्रलतेपद्मे हृतपद्मवक्ष्मा

कोपेनंपच

॥ रिणं। ब्रह्मकूर्चविधानेन पंचगव्यं तु कारयेत्॥ ओषधीः पंच रत्नानि रोचना चंदनं तथा। सि
द्धार्थकाः शमी दूर्वा कृत्वा नूब्रीह्यवांस्तथा॥ अपामार्गफलं वर्तीन्यग्रोधोडुंबरस्तथा। अश्व
त्थश्च कपित्थश्च प्रियंगुं हूतपल्लवान्। हस्तिदंतमृद्दंष्ट्रैव कोणकं तेषु विन्यसेत्। पुण्य
तीर्थोदकान्नं च धान्यं गव्यं च मध्यमे। रुचं वा चमितीदं च वह्निकं नास्ति मंत्रणं। आशुः
शिशानो निर्ऋत्यां यद्देवा वायुगोचरे। ईशावास्यमिति यस्य कं तस्यैवास्ति मंत्रणं। मध्यमे
उपरुद्धत्या रुद्राः कं तेन चोरुवा। गंधपुष्पादातैर्वस्त्रैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः। फलैश्च
नारिकेराद्यैर्दुग्धपाकैः कं तत्पूजनं। स्वस्तिवाचनकं चैव कारयेत्तदनंतरं। क्रमेणानन्तरा २५५
नाके रग्निकार्यं प्रयोजयेत्। अग्निं दूतमिति ह्यग्निं पूर्वामेव निधापयेत्। हिरण्यगर्भः
समित् ब्रह्मासननियोजनं। कपोतस्युपर्णीतति मंत्रणे विनिवेशनं। शत्वा संस्करणं न

राज्यसंस्कार एव च। उपस्थापयेत्तत्र द्वयं यज्ञप्रयोजकं। ततः कुरुष्वसूक्तेन पाय
सः श्रपणं तावत्। अग्निधार्यं चाग्निं तत्र संस्थापयेत्स्रुवि। अष्टादश प्रमाणानि
दद्यादिध्मः शमीमयाः पालाशीः समिधः सप्त जातवेदस इत्यृचा। स्थालीपाकस्य जु
हुयात्तु नार्वं जातवेदसा। तरत्समंदीसूक्तेन चतस्रो जुहुयात्ततः। यमायेति च स
ताघाः स्वाहांता जुहुयात्ततः। इदं विष्णुस्ततः सप्त जुहुयादाहुतीर्नृपान्। तत्रेत्यस्तु
तुस्वाहाश्चता विधा दथाहुतीः। ततः कृत्तिकाभ्यः रोहिण्यै मृगशिरसे आर्द्रायै पुनर्व २५
सौ पुष्याय आश्लेषाभ्यः मघाभ्यः पूर्वाभ्यां उत्तराभ्यां हस्ताय चित्रायै स्वातये विशाखाभ्यः
अनुराधाभ्यः ज्येष्ठायै मूलाय पूर्वाषाढाभ्यः उत्तराभ्यः श्रवणाय धनिष्ठायै शततनि
षजे पूर्वाभाद्रपदाभ्यः उत्तराभ्यः रेवत्यै अश्विनीभ्यां भरण्यै। अयत्कर्माणि जुहुया

विश्वामित्रितिरेवच। रौद्रिमध्यगमंत्तत्वाऽनिर्मित्रमरनम ३

ततःस्विष्टकृतेपुनर्नवग्रहहोमस्ततःकार्यस्त्रिजैराज्यपरिप्लुतैः।प्रायश्चित्तंततोकृत्वाहो ॥
मकर्मसमापयेत्।ततस्तुतूर्यनिर्घोषैःकाहलाशंखनिःस्वनैः।यजमानस्यकर्तव्योऽभ
िषेकोद्विजोत्तमैः।कार्ष्मर्यहेमसंभृतंतद्रुतद्रोणसिंचितोयजमानंस्नापयित्वाद्भुति
मित्रप्रशांतयोपंचभिःकलशैःपृथैर्मंत्रिरेतियथाक्रमं।सहस्राक्षेणप्रथमंततश्चे
वशतासुपा।सज्ञोषाइंद्रेतिततोद्रुपदादिवतिततःस्नापयेद्भुःसमादित्तैः।ततश्चऊ
तवच्छितांततोदिशाबलिंदद्याद्दिक्विज्ञानचसमासुतां।नमोस्तुसर्वभूतेभ्यइतिमंत्रमुदा
हरन्।स्नातस्यब्राह्मणाःसार्वपुत्रकस्तुःशांतिस्तुतमं।शांतिनोयेनक्षरांचपातयित्वाम्भ
मंततःपुण्याहवाचनंकृत्वाशांतिकर्मसमापयेत्।तीर्थादेवांजयेवापिगोदोहंकार २५६
येद्बुधः।भूमिहिरण्यवासांसिधेनूंश्चैवकंजेहतानानितिजाज्यमाणानुवासांसिदायना

च्यासनानिच।विप्रेभ्योदक्षिणांदद्याद्यथाशक्त्याविमत्सरः।दीनानाथविशिष्टेभ्यस्त
पतिभ्यश्चदापयेत्।भोजनंचानिशंदद्यात्ततःसर्वंप्रयच्छति।आस्थश्चजन्तेदीर्घंश
त्रूविजयतेरिपून्।दुर्गाण्यतितरत्याशुभंत्रांश्चजनतेशुभान्।उत्पाताःप्रशमंयां
तिग्रहपीडाश्चदारुणाः।यथाशस्त्रप्रहाराणांकवचंस्यान्निवारणं।एवंदेवोपघात
नांशांतिर्भवतिवारुणं।आहिताग्निकस्यदानस्यधर्माद्भितधनस्यच।दद्याद्दक्षिण्यमु
क्तस्यसदासानुग्रहाग्रहाः।अर्थान्समर्थयन्तिवर्द्धयन्तेचधर्मकामंप्रसाधयन्तित
स्यापिनष्टपापंयःकारयेत्सकलदोषविनाशनेच्छुः।शांतिप्रशांतहृदयःसुकृष्णःस
देव॥इतिमहारिष्टदोषोत्पातहंत्रीमहाशांतिःसमाप्तः॥ ॥अथब्राह्मणस्यप्रतिलधे
न्वादिप्रतिग्रहद्रव्यविक्रयेनस्यात्तत्प्रायश्चित्तयांन्दोषादोषसंशयेनिर्णयमाह॥

ब्रह्मवैवर्त्तपुराणे॥ स्तुवा ऊरुवाच॥ देवानां प्रतिमां विप्र गृहीत्वा ब्राह्मणः स्वयं। आस्तेप
योगं कुरुते विक्रीत्वा वावि नश्यवा॥ तिलधेचादिकं चैव कथं तन्नैवं विजानता॥ धेनुं वा कूहरणं
न्नास्त्रं न शास्त्रं वति संशयः॥ विश्वामित्र उवाच॥ धर्मस्य मूलं प्रथमं श्रुतं वेदविदो जगुः। श्रुति
मूलं स्मृतीनां तु पुराणं सेतिहासकं। श्रुतिमूलं समाख्यातं तदुक्तं नेव चालयेत्॥ दान
कालेतु देवानां प्रतिमानं प्रकीर्त्तितो धेनूनामपि धेनुर्वै श्रुत्युक्तं दानयोगतः। दातुवै
दानकालेतु धेनवः परिकीर्त्तिताः विप्रस्य चय कालेतु द्रव्यं तदिति निश्चयः॥ दान
संबंधि विप्रेण द्रव्यमागतं गृहे। तत्सर्वं विदुष्मा तेन विक्रीया स्वेच्छया वित्तो। कुर्वं
न्नरणं कार्यं धर्मकार्यं च सर्वशः। अन्यथा नरकं याति त्येवमाह पितामहः। कथं तिला २५७
नां धेनुत्वं देवत्वं प्रतिमास्तु चोतनयोः शास्त्रतो विद्याद्धेतुर्वै देवता तथा। शास्त्रप्रमाणं प्र

धर्मं प्रमाणेनामितिस्थितिः। आगमादेव ज्ञोकस्य प्रतीतिर्नान्यतः कुतः॥ पुराणं मान
वो धर्मः सांगो वेदश्चिकित्सितं। आज्ञानिसिद्धानि चत्वारि न हंतव्यानि हेतुभिः॥ इति ब्रह्म
विवर्ते ब्राह्मणतिलधेन्वादिप्रतिग्रहद्रव्यविक्रयेन स्वात्मस्यवस्थायां च दोषा
दोष्पसंशयनिर्णयः॥ ॥ इतिसारसमयोगं शास्त्राणां यः शृणोति हि। सर्वपापविनिर्मु
क्तः सुखसुक्तसदा चैव तुं सदा हमुत्तवः श्रेयान्नूनं थस्यास्य महात्मनां। यतो हिताय
जंतूनां बुद्धिः शुद्धिः प्रवर्त्तते॥ २ अपहरति पापसंघं वितनोति विमलयति सुरुत्तमावह
ति। कर्मविपाकः तुं संसारस्य हरश्च श्रुतस्य पवितश्च॥ ३ प्रकटयति विवेकं दीर्घमायुः क
रोति प्रदहति घनपापं कांतिमंगं तनोति। विशदयति च चेतो धर्मवृद्धिं ददाति। श्रुत
मथ पवित्रं शास्त्रमेतन्नराणां॥ ४ हंति संतिष्ठमानो यं हृदये पापमायतनं सानय

पा२

ह्लाधिपः कर्मविपाकस्त्रिविधं नृणां। यः श्रृणोति भवति प्रवासस्थः नुनं शीघ्रमेति मन्दि
रं सर्वं श्रुमता व्याधितायः ऽदृ सोपि रोगी रहत्वा। न जायते पुनस्तु तोजापाश्चितम ॥ ॥
तथा अनंतरं किल राहु शास्त्रे स्वल्पं तथा बुद्धिर्द्वक्ष विघ्नागमापारं ततो याल्पमपां च
फल्गु हंसो यथा क्षीरमिवांबुमध्यात्। दानेन वित्ताहते वा न्व कीर्तिं धर्मोद्यपाश्चुनः।
परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत्॥ इति सारसंग्रहो नाम कर्मविपाकः समाप्तः॥
॥ ॥शुभंभवतु॥ ॥संवत् १८१७ वर्षे चैत्रशुदि ७ रवौ लिखितं॥ ॥श्री॥ ॥

२५८